

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В СХЕМАХ ТА ТАБЛИЦЯХ

Навчальний посібник

*За загальною редакцією
Доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України
Наливайко Л.Р.*

«Хай-Тек Прес»
Київ—2020

УДК 340.12

Т 33

Рецензенти:

Балинська О.М. — проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Коршун А.О. — голова Третього апеляційного адміністративного суду.

Колектив авторів:

Наливайко Л.Р., д-р юрид. наук, проф. (загальна редакція);

Припутень Д.С., д-р юрид. наук, доцент; **Грицай І.О.**, д-р юрид. наук, доцент;

Ільков В.В., д-р юрид. наук, проф.; **Голобутовський Р.З.**, канд. юрид. наук;

Наливайко О.І., канд. юрид. наук, доцент; **Обушко В.В.**, ст. викладач;

Чепік-Трегубенко О.С., канд. юрид. наук.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 21.11.2019)

Т-33 **Теорія держави і права в схемах та таблицях: навчальний посібник /**
Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. — К.: «Хай-Тек Прес», 2020. — 296 с.

ISBN 978-966-910-038-2

Навчальний посібник розрахований на студентів, слухачів і курсантів різних навчальних закладів, викладачів, науковців, державних службовців, політиків, усіх, хто цікавиться актуальними проблемами державно-правового розвитку та шляхами їх вирішення.

УДК 340.12

ISBN 978-966-910-037-5

©Автори, 2020
© ДДУВС, 2020
© «Хай-Тек Прес», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	11
Тема 1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА.....	13
1.1 Юридична наука: поняття та ознаки.....	17
1.2 Теорія держави і права: поняття та ознаки.....	18
1.3 Предмет теорії держави і права.....	19
1.4 Функції теорії держави і права: поняття та види.....	20
1.5 Структура теорії держави і права.....	21
1.6 Методологія юридичної науки: поняття і складові.....	22
1.7 Філософські та загальні методи правознавства.....	23
1.8 Спеціальні та власні методи правознавства.....	24
1.9 Теорія держави і права та інші суспільні науки.....	25
1.10 Теорія держави і права як навчальна дисципліна.....	26
1.11 Теорія держави і права в системі юридичних наук.....	27
Тема 2. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ.....	28
2.1 Первісне і похідне виникнення держави. Шляхи виникнення держави.....	30
2.2 Теорії походження держави до XX століття.....	31
2.3 Теорії походження держави XX – XXI століть.....	32
2.4 Держава: поняття й ознаки.....	33
2.5 Державна влада: поняття, ознаки й елементи.....	34
2.6 Суверенітет держави: сторони та система його суверенних прав.....	35
2.7 Суверенітет: поняття та види. Ознаки державного суверенітету.....	36
2.8 Суверенітет народу і його співвідношення з суверенітетом держави.....	37
2.9 Сутність держави.....	38
2.10 Типологія держави: формаційний підхід.....	39
2.11 Типологія держави: цивілізаційний підхід.....	40
Тема 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	41
3.1 Форма держави: поняття та загальна	

характеристика елементів.....	43
3.2 Монархія і республіка як основні форми державного правління.....	44
3.3 Унітарна держава: ознаки та види.....	45
3.4 Федеративна держава: поняття та ознаки.....	46
3.5 Федерація та її види.....	47
3.6 Конфедерація та її ознаки.....	48
3.7 Демократичний режим і його види.....	49
3.8 Міжнародні організації: поняття, ознаки та функції.....	50
3.9 Міжнародні організації та їх види у міжнародному праві.....	51
3.10 Класифікація міжнародних міжурядових організацій (ММУО).....	52
Тема 4. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ.....	53
4.1 Функції держави: поняття та ознаки.....	55
4.2 Структурованість функцій держави.....	56
4.3 Класифікація функцій держави.....	57
4.4 Внутрішні функції держави за сферами суспільних відносин.....	58
4.5 Зовнішні функції держави за напрямами діяльності.....	59
4.6 Форми реалізації функцій держави.....	60
4.7 Основні правові форми реалізації функцій держави її органами.....	61
4.8 Види організаційних форм діяльності органів держави.....	62
4.9 Основні методи реалізації функцій держави в межах правових та організаційних форм.....	63
Тема 5. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ.....	64
5.1 Механізм держави: поняття та складові.....	67
5.2 Ознаки механізму держави.....	68
5.3 Механізм держави: принципи та структура.....	69
5.4 Державний апарат як центральний елемент механізму держави.....	70
5.5 Державний апарат: склад і сфери відносин.....	71
5.6 Державні органи як первинні елементи державного апарату.....	72
5.7 Класифікація державних органів: критерії та види.....	73
5.8 Державні підприємства та установи в механізмі держави.....	74
5.9 Принципи організації і діяльності державного апарату.....	75
5.10 Поділ влади як принцип організації і діяльності державного апарату.....	76

Тема 6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ.....	77
6.1 Громадянське суспільство: поняття та ознаки.....	79
6.2 Структура громадянського суспільства.....	80
6.3 Взаємодія громадянського суспільства і держави.....	81
6.4 Держава та громадські об'єднання.....	82
6.5 Політична система громадянського суспільства: поняття та функції.....	83
6.6 Структура політичної системи громадянського суспільства.....	84
6.7 Політичні партії в політичній системі громадянського суспільства: поняття, ознаки та функції.....	85
Тема 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА.....	86
7.1 Демократична держава: ознаки та цінність демократії.....	89
7.2 Принципи демократичної держави.....	90
7.3 Форми демократії.....	91
7.4 Інститути демократії: поняття та класифікація.....	92
7.5 Функції демократії: поняття та види.....	93
7.6 Правова держава: поняття та ознаки.....	94
7.7 Верховенство права: поняття та елементи.....	95
7.8 Соціальна держава: поняття та ознаки.....	96
7.9 Класифікація соціальних держав.....	97
Тема 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА.....	98
8.1 Право природне і позитивне. Право соціальне і юридичне.....	101
8.2 Ознаки права.....	102
8.3 Функції права: поняття та види.....	103
8.4 Принципи права: поняття та ознаки.....	104
8.5 Класифікація принципів права.....	105
8.6 Цінність права.....	106
8.7 Сучасні концепції праворозуміння.....	107
8.8 Співвідношення права і закону.....	108
8.9 Форми взаємодії національного і міжнародного права.....	109

Тема 9. НОРМА ПРАВА.....	110
9.1 Норми права в системі соціальних норм.....	112
9.2 Поняття та ознаки норм права.....	113
9.3 Класифікація норм права.....	114
9.4 Структура норм права.....	115
9.5 Гіпотеза як елемент норми права.....	116
9.6 Диспозиція як елемент норми права.....	117
9.7 Санкція як елемент норми права.....	118
9.8 Спеціалізовані норми права.....	119
9.9 Відмінності між нормами моралі і нормами права.....	120
Тема 10. ФОРМИ ПРАВА.....	121
10.1 Поняття та види форм права.....	124
10.2 Співвідношення понять «форма права» і «джерело права».....	125
10.3 Правовий звичай як форма права: поняття, ознаки та види.....	126
10.4 Нормативно-правовий акт як форма права.....	127
10.5 Нормативно-правовий договір як форма права.....	128
10.6 Правовий прецедент як форма права.....	129
10.7 Судовий прецедент: ознаки та його запровадження в Україні.....	130
10.8 Види судового прецеденту.....	131
Тема 11. ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....	132
11.1 Нормотворчість: поняття, ознаки та її відмінність від законотворчості.....	135
11.2 Функції нормотворчості: поняття та зміст.....	136
11.3 Принципи нормотворчості: поняття та види.....	137
11.4 Види нормотворчості держави і суспільства.....	138
11.5 Нормотворчий процес.....	139
11.6 Нормотворча техніка як вид юридичної техніки.....	140
11.7 Правила нормотворчої техніки.....	141
11.8 Нормотворча термінологія: поняття, вимоги та класифікація.....	142
11.9 Правові дефініції: поняття ознаки.....	143
11.10 Юридичні конструкції: поняття, види та правила побудови.....	144
11.11 Юридичні помилки у нормотворчій діяльності.....	145

Тема 12. СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА.....	146
12.1 Загальна характеристика галузей права.....	148
12.2 Система права: поняття та ознаки.....	149
12.3 Структура системи права.....	150
12.4 Приватне право: поняття та ознаки.....	151
12.5 Публічне право: поняття та ознаки.....	152
12.6 Система законодавства: поняття та ознаки.....	153
12.7 Структура законодавства.....	154
12.8 Відмінності між системою права та системою законодавства.....	155
Тема 13. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ.....	156
13.1 Нормативно-правовий акт: поняття та ознаки.....	158
13.2 Закон: поняття та ознаки.....	159
13.3 Класифікація законів.....	160
13.4 Конституція: поняття та ознаки.....	161
13.5 Види конституцій. Конституційний закон: поняття та види.....	162
13.6 Кодекс: поняття та ознаки.....	163
13.7 Підзаконні нормативно-правові акти: поняття та класифікація.....	164
13.8 Нормативний акт (указ) президента: поняття та ознаки.....	165
13.9 Законодавчий процес: поняття та стадії.....	166
Тема 14. ПРАВОВІДНОСИНИ.....	167
14.1 Правовідносини: поняття та ознаки.....	169
14.2 Суб'єктивне право: поняття та ознаки.....	170
14.3 Суб'єкти правовідносин: поняття та види.....	171
14.4 Правосуб'єктність: поняття та види.....	172
14.5 Правоздатність. Дієздатність.....	173
14.6 Юридичний факт: поняття, ознаки та класифікація.....	174
14.7 Юридичні факти за вольовим критерієм.....	175
14.8 Об'єкт правовідносин: поняття та види.....	176
14.9 Юридичний обов'язок: поняття та ознаки.....	177
14.10 Фактичний склад: поняття та ознаки.....	178

Тема 15. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	179
15.1 Тлумачення норм права: особливості тлумачення та його елементи.....	182
15.2 Роль тлумачення права у видах юридичного процесу.....	183
15.3 Чинники тлумачення норм права.....	184
15.4 Види юридичного тлумачення за обсягом.....	185
15.5 Офіційне тлумачення: поняття, ознаки та види.....	186
15.6 Неофіційне тлумачення та його види.....	187
15.7 Акти офіційного тлумачення: поняття та класифікація.....	188
Тема 16. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА.....	189
16.1 Реалізація норм права: поняття та ознаки.....	191
16.2 Основні вимоги правильного застосування норм права.....	192
16.3 Форми реалізації норм права.....	193
16.4 Застосування норм права: поняття та ознаки.....	194
16.5 Функції застосування норм права.....	195
16.6 Підстави застосування норм права.....	196
16.7 Основні стадії застосування норм права.....	197
16.8 Акт правозастосування: поняття та ознаки.....	198
16.9 Класифікація актів правозастосування.....	199
16.10 Аналогія закону та аналогія права.....	200
16.11 Прогалини в законодавстві: поняття та причини.....	201
Тема 17. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	202
17.1 Правова поведінка: поняття, ознаки та її оцінка.....	204
17.2 Види правомірної поведінки (схема 1).....	205
17.3 Види правомірної поведінки (схема 2).....	206
17.4 Інформаційний компонент та правова мотивація правової поведінки...207	
17.5 Правопорушення: поняття та ознаки.....	208
17.6 Основні види правопорушень та проступків.....	209
17.7 Склад правопорушення: поняття та його елементи.....	210
17.8 Інформаційне правопорушення: поняття та його основні види.....	211
Тема 18. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	212
18.1 Поняття юридичної відповідальності та її ознаки.....	214
18.2 Принципи юридичної відповідальності.....	215

18.3 Цілі юридичної відповідальності.....	216
18.4 Функції юридичної відповідальності.....	217
18.5 Підстави юридичної відповідальності.....	218
18.6 Підстави, що виключають юридичну відповідальність.....	219
18.7 Види юридичної відповідальності та їх засоби.....	220
18.8 Кримінальна відповідальність та її особливості.....	221
Тема 19. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК.....	222
19.1 Правопорядок: поняття, ознаки та зміст.....	224
19.2 Структура правового порядку: поняття та елементи.....	225
19.3 Принципи правопорядку: поняття та характеристика.....	226
19.4 Функції правопорядку.....	227
19.5 Законність як принцип, метод та режим.....	228
19.6 Структура та ознаки законності.....	229
19.7 Принципи законності: поняття та характеристика.....	230
19.8 Гарантії законності: поняття та види.....	231
19.9 Вимоги законності.....	232
19.10 Законність: поняття, сутність і мета, засоби реалізації вимог законності.....	233
Тема 20. ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ.....	234
20.1 Правосвідомість: поняття та ознаки.....	237
20.2 Функції правосвідомості.....	238
20.3 Структура правосвідомості.....	239
20.4 Класифікація форм правосвідомості.....	240
20.5 Деформації правосвідомості: поняття та види.....	241
20.6 Правове виховання: поняття, мета та завдання.....	242
20.7 Методи правового виховання.....	243
20.8 Основні форми здійснення правового виховання.....	244
20.9 Правова культура: поняття, ознаки та складові.....	245
20.10 Види правової культури.....	246
20.11 Показники правової культури.....	247

Тема 21. ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.	
ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС.....	248
21.1 Юридична практична діяльність: поняття та ознаки.....	251
21.2 Структура юридичної практичної діяльності.....	252
21.3 Функції юридичної практичної діяльності: поняття, завдання та види.....	253
21.4 Юридичний процес: поняття та ознаки.....	254
21.5 Види юридичного процесу.....	255
21.6 Механізм процесуального регулювання: поняття та ознаки.....	256
21.7 Процесуальна форма: поняття, ознаки та її структура.....	257
Тема 22. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	258
22.1 Правове регулювання суспільних відносин: поняття та ознаки.....	260
22.2 Правове регулювання: предмет та його властивості.....	261
22.3 Основні напрями правового регулювання.....	262
22.4 Методи та способи правового регулювання.....	263
22.5 Види правового регулювання суспільних відносин.....	264
22.6 Техніка правового регулювання (юридична техніка).....	265
22.7 Типи правового регулювання.....	266
22.8 Механізм правового регулювання: поняття та його елементи.....	267
22.9 Класифікація сфер правового регулювання.....	268
Тема 23. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ.....	269
23.1 Правова система: поняття, ознаки та зміст.....	273
23.2 Структура правової системи.....	274
23.3 «Тип (сім'я)» правових систем: поняття, класифікація та різновиди.....	275
23.4 Романо-германський тип правової системи.....	276
23.5 Англо-американський тип правових систем.....	277
23.6 Правова система Великої Британії.....	278
23.7 Змішаний тип правової системи.....	279
23.8 Релігійний тип правових систем.....	280
23.9 Індуїстське право.....	281
23.10 Традиційний тип правової системи.....	282
ЛІТЕРАТУРА.....	283

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є фундаментальною юридичною дисципліною, що посідає важливе місце у системі підготовки майбутніх фахівців-юристів, особливо в умовах становлення України як демократичної, соціальної, правової держави. Курс «Теорія держави і права» є базовим у системі інших навчальних юридичних дисциплін.

Особливої уваги у сучасній вищій школі набуває проблема формування системного мислення студентів, що орієнтоване на розвиток їхніх інтелектуальних здібностей, засвоєння якомога більшого обсягу навчальної інформації та формування готовності до майбутньої професійної діяльності. Одним із результативних шляхів формування системного мислення студентів та повного засвоєння знань є схематизація навчального матеріалу у процесі навчання, що попереджує втрату впевненості у власних пізнавальних здібностях, підвищує здатність концентруватися на головному матеріалі, економить час на засвоєння, є способом підвищення пізнавальної мотивації навчання студентства. Схематизація навчального матеріалу або його візуалізація у вигляді структурно-логічних схем – це спосіб аналітичної уяви матеріалу у вигляді графічного відображення взаємозв'язків (у тому числі і структурно-логічних). Інформація, що подається в такому вигляді, сприймається оптимально та засвоюється краще^{1 2}.

Навчальний посібник «Теорія держави і права у схемах та таблицях» підготовлено відповідно до тематичного плану та програми навчальної дисципліни, які відповідають встановленим освітнім вимогам, що необхідні при підготовці фахівців за спеціальністю «Право».

Метою видання навчального посібника «Теорія держави і права у схемах та таблицях» є:

- 1) надання широкого діапазону світоглядних уявлень із найбільш важливих політико-правових проблем розвитку нашої держави;
- 2) сприяння усвідомленню комплексу загальних базових знань про державно-правові явища, державно-правову організацію суспільства;
- 3) забезпечення можливості отримання уявлень про основні категорії, що відображають особливі властивості держави і права;
- 4) отримання структурованих знання щодо закономірностей становлення і розвитку загальнотеоретичної юридичної науки та значення загальнотеоретичних знань для наступної практичної діяльності тощо.

¹ О'Коннор Дж., Макдермотт И. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. 256 с.

² Коренева І.М. Схематизація навчального матеріалу як умова повного засвоєння знань та формування системного мислення студентів. *Котопський краєзнавчий збірник*. 2013. Вип.1. С. 72-74.

Чіткість, лаконічність, структурованість наведеного матеріалу дозволить значно ефективніше освоїти матеріал з навчальної дисципліни «Теорія держави і права».

Навчальне видання містить перелік як основної літератури, так і спеціалізованої та нормативно-правових актів із внесеними змінами та доповненнями. Посібник рекомендовано використовувати під час підготовки до семінарських занять та для самостійного вивчення дисципліни «Теорія держави і права». Навчальний посібник «Теорія держави і права у схемах та таблицях» доцільно використовувати поряд із іншими підручниками та навчальними посібниками з дисципліни «Теорія держави і права» та суміжних навчальних дисциплін (див. розділ «Література»).

Навчальний посібник «Теорія держави і права у схемах та таблицях» підготовлений науково-педагогічними працівниками кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за редакцією доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України Лариси Романівни Наливайко на основі власних теоретичних напрацювань, у тому числі отриманих у межах функціонування наукової школи «Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування», а також Конституції України, законів та підзаконних нормативно-правових актів України, навчальних посібників, підручників, енциклопедичних видань, іншої довідкової літератури.

Навчальне видання розраховане на здобувачів вищої освіти різних навчальних закладів, викладачів, науковців, державних службовців, політиків, усіх, хто цікавиться актуальними проблемами державно-правового розвитку та шляхами їх вирішення.

Тема 1.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

- 1.1. Юридична наука: поняття та ознаки**
- 1.2. Теорія держави і права: поняття та ознаки**
- 1.3. Предмет теорії держави і права**
- 1.4. Функції теорії держави і права: поняття та види**
- 1.5. Структура теорії держави і права**
- 1.6. Методологія юридичної науки: поняття і складові**
- 1.7. Філософські та загальні методи правознавства**
- 1.8. Спеціальні та власні методи правознавства**
- 1.9. Теорія держави і права та інші суспільні науки**
- 1.10. Теорія держави і права як навчальна дисципліна**
- 1.11. Теорія держави і права в системі юридичних наук**

Теорія держави і права є фундаментальною юридичною наукою, що включає систему методологічних юридичних знань про державно-правову дійсність, які відображаються у свідомості людини і досліджуються у процесі виникнення, розвитку, функціонування, призначення та розгляду сутності державно-правових явищ. Ця наука служить джерелом, імпульсом правового прогресу в широкому спектрі правової дійсності: у правотворчості, у практиці вдосконалення державного апарату, у правореалізації, у правовому вихованні та інших аспектах практичної діяльності, в наступних наукових дослідженнях та оволодінні юридичними реаліями.

Теорії держави і права притаманні наступні *рис*и:

- є загальною наукою, оскільки визначає загальні закономірності та тенденції розвитку та функціонування юридичних явищ і процесів, досліджує лише найбільш істотні проблеми, важливі для юриспруденції в цілому;
- є юридичною наукою, оскільки вивчає юридичну дійсність як складову соціальної, формулює базові юридичні поняття;
- виступає синтетичною (інтегративною) наукою, оскільки спирається не лише на власні наукові здобутки, а й на досягнення інших юридичних наук, узагальнює та синтезує їхні висновки;
- є методологічною наукою, оскільки розробляє систему методів, які використовуються іншими юридичними науками при дослідженні ними їхнього власного предмета та вирішенні завдань;
- є фундаментальною наукою юриспруденції, тобто концептуально універсальною. Сформульовані нею положення призначені для застосування всіма або більшістю юридичних наук; її висновки є актуальними для різних суспільств і різних епох.

Предметом теорії держави і права є вивчення системи загальних та окремих специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права, що розглядаються як цілісні інститути суспільства.

Методологія теорії держави і права – це зумовлена особливостями правової реальності цілісна та узгоджена система методів (підходів, засобів і прийомів) пізнання юридичної дійсності.

Функції теорії держави і права – головні напрями її впливу на юридичну дійсність і розвиток інших юридичних наук.

Виокремлюють загальні функції теорії держави і права, спільні для всіх юридичних наук, та спеціальні (власні) функції, які властиві тільки теорії держави і права, що відображають її специфіку.

Понятійно-категоріальний апарат теорії держави і права є системою погоджених і взаємозалежних понять і категорій (позначених словами і словосполученнями), необхідних для теоретичного пізнання праводержавних явищ і процесів.

Філософські категорії – явище і суть, форма і зміст, аналіз і синтез, причина

і наслідок, свідоме і несвідоме, право і безправ'я тощо – є початковими знаннями, які в теорії держави і права конкретизуються відповідно до державно-правових процесів. Разом із тим, застосування філософських категорій у цій конкретній сфері дозволяє науково достовірно обґрунтувати загальнотеоретичні знання про державу і право у категоріях (поняттях) теорії держави і права.

Загальнотеоретичні юридичні поняття є формою конкретного мислення, що вкладається в логічно оформлену систему узагальнюючих ідей про групи (класи) юридичних явищ, відображених у їх характерних ознаках.

Отже, теорія держави і права, виступаючи теоретико-методологічною базою для групи галузевих юридичних наук:

- формулює загальні для них поняття та категорії (закон, правопорушення, юридична відповідальність та ін.);
- виробляє загальні для галузевих наук методи та принципи пізнання;
- розробляє загальні закономірності існування та розвитку юридичної дійсності, які конкретизуються галузевими науками;
- забезпечує перенесення досвіду однієї юридичної науки в інші науки;
- спираючись на емпіричний матеріал галузевих юридичних наук, узагальнює, оцінює, інтегрує їхні дані.

Теорія держави і права тісно взаємодіє з **теоретичними та історичними юридичними науками**. Особливість співвідношення теорії держави і права з історією вчень про державу і право полягає в тому, що остання відтворює історичний процес нагромадження наукових знань про державу і право, тоді як теорія вивчає результати цих пошуків у вигляді теоретичних узагальнень та формулює відповідні сучасні уявлення (зокрема, про право, правову систему, державу та ін.).

Теорія держави і права взаємодіє з **історією держави і права**, яка вивчає процес історичного розвитку державно-правової дійсності конкретних країн у хронологічному порядку. Остання забезпечує теорію держави і права історичним матеріалом, необхідним для вивчення її предмета. У свою чергу теорія дає історії можливість спиратися на вироблені нею висновки та узагальнення, а також використовувати загальнотеоретичний понятійний апарат (тип держави і права, форма держави, джерело права, закон та ін.).

Теорія держави і права також невідривна від юридичної практики, різні форми та прояви якої безпосередньо вивчаються **прикладними юридичними науками**, що зумовлює їхній двосторонній зв'язок.

Слід розрізняти теорію держави і права як науку і навчальну дисципліну. По-перше, **теорія держави і права як навчальна дисципліна** повністю базується на теорії держави і права – науці, тому чим масштабніше наукові досягнення, тим змістовніша і повніша відповідна дисципліна. По-друге, їм притаманні різні цілі, завдання, суб'єкти. Так, мета навчальної дисципліни – отримання за допомогою методичних прийомів, навчального процесу вже здобутих наукою і апробованих

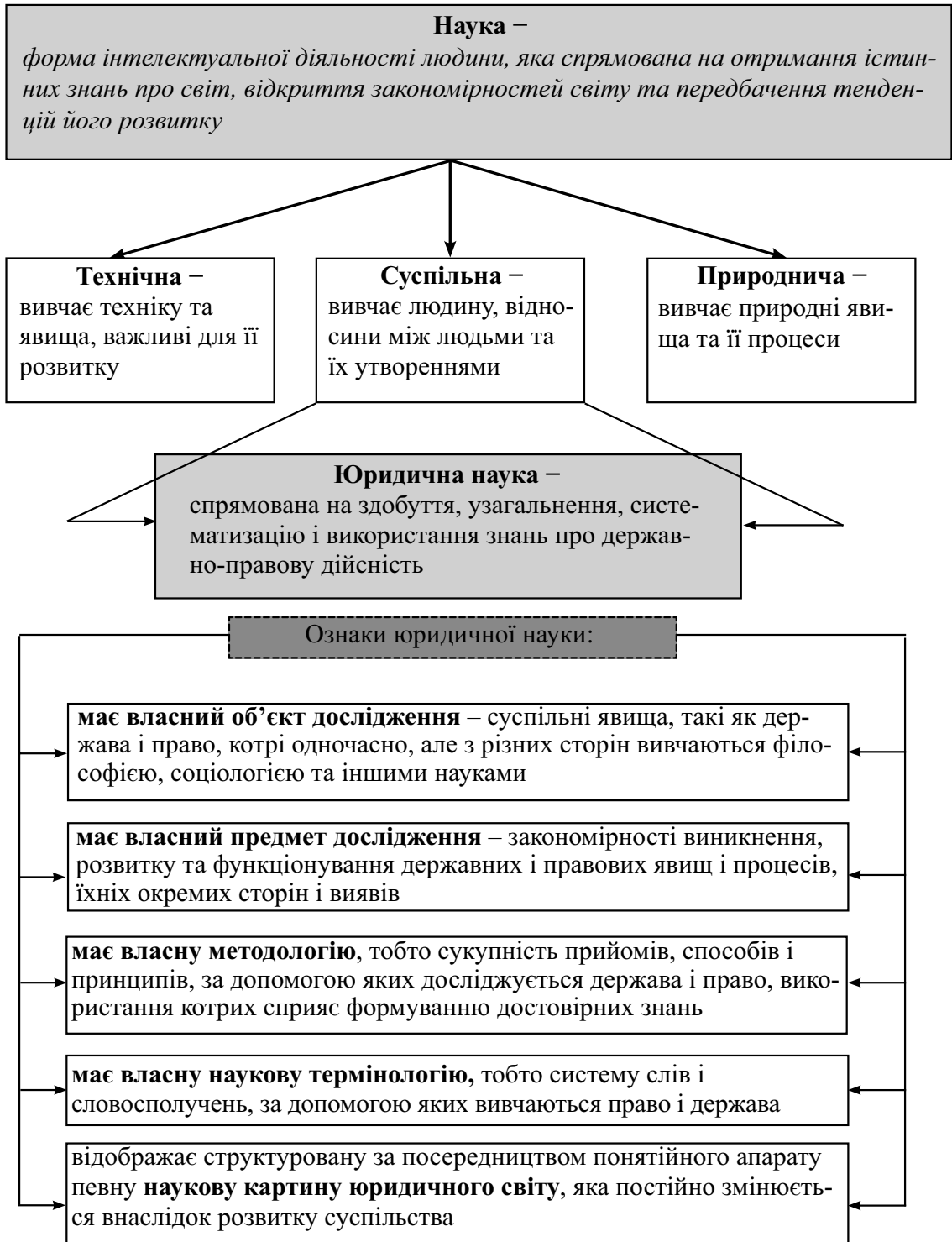
практикою знань, мета науки – прирощення, накопичення нових відомостей вченими-дослідниками з використанням усього методологічного арсеналу. По-третє, навчальна дисципліна більш суб'єктивна, ніж наука.

У всіх юридичних навчальних закладах теорія держави і права викладається як фундаментальна, обов'язкова навчальна дисципліна. Вона має свій предмет і методи вивчення, свої джерела і систему навчального курсу.

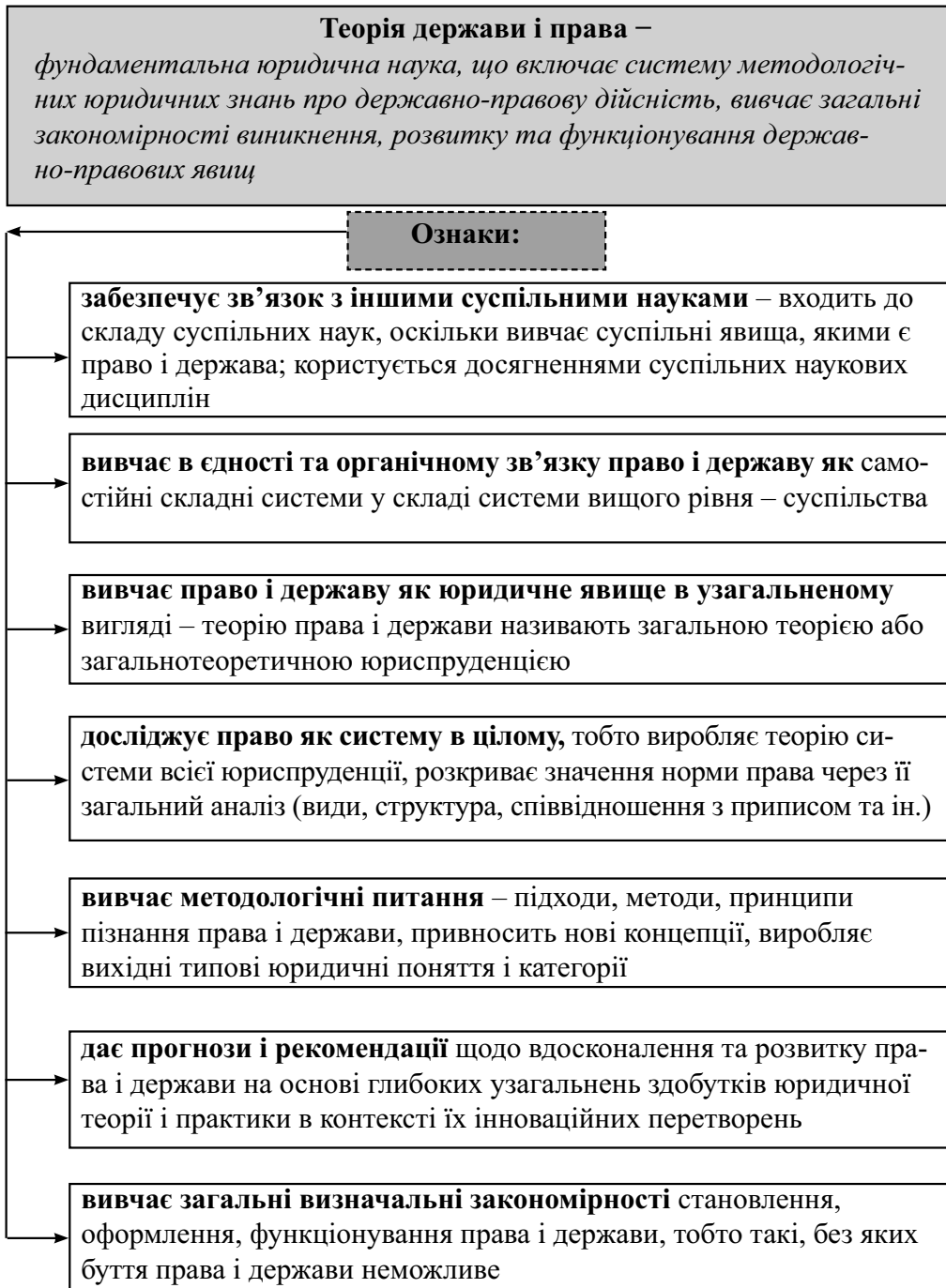
Предметом навчального курсу теорії держави і права є вивчення загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави і права, інших державно-правових явищ.

Навчальний курс теорії держави і права умовно поділяють на дві частини – **теорію держави і теорію права**. До першої входять поняття і сутність держави, її ознаки, функції, зв'язок із правом, форми держави, державний механізм. До другої – поняття і сутність права, його соціальне значення, правове регулювання, форми і джерела права, норми права, правова свідомість, поведінка особи у правовій сфері, права людини тощо.

1.1. Юридична наука: поняття та ознаки

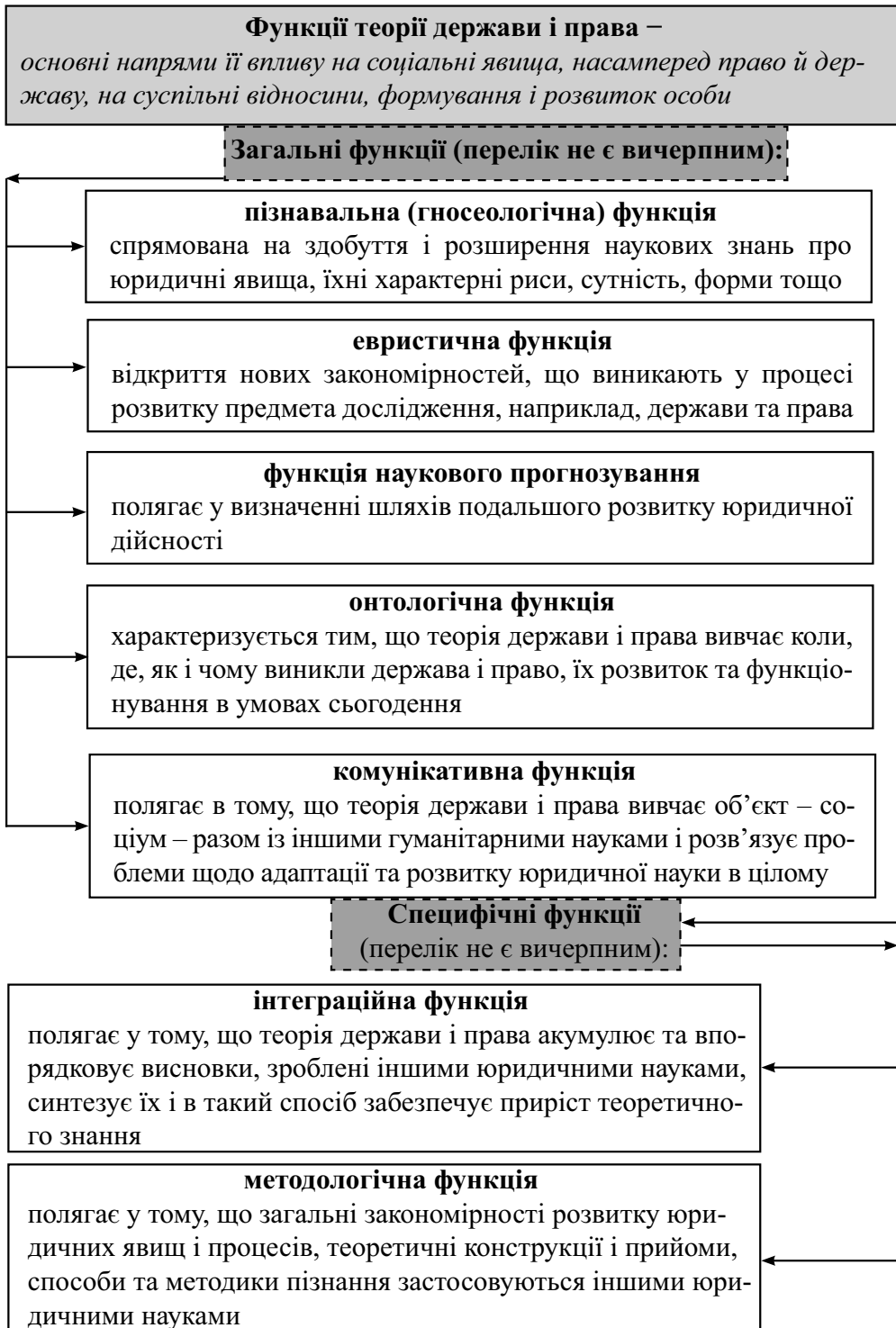
1.2. Теорія держави і права: поняття та ознаки

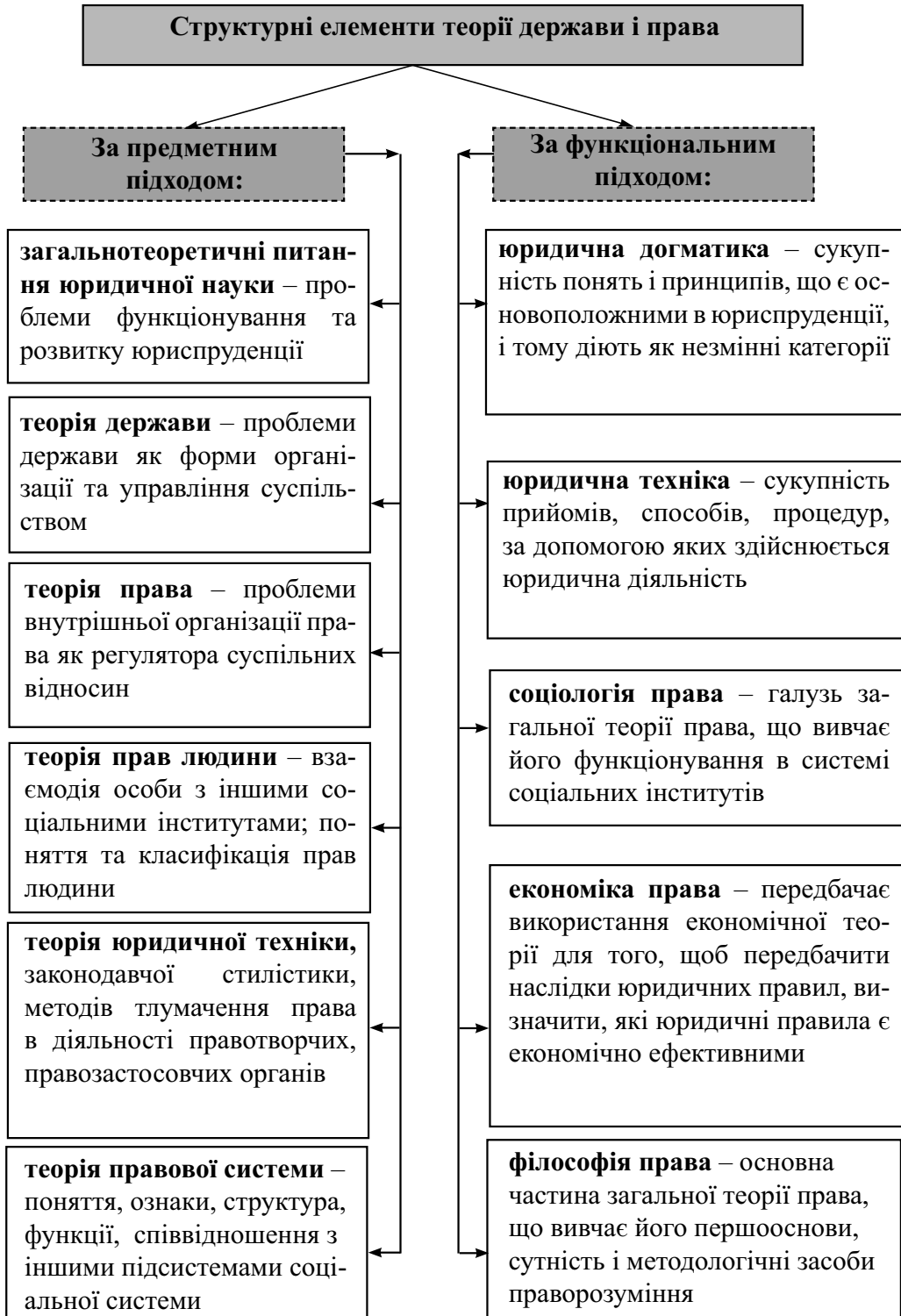
1.3. Предмет теорії держави і права

1.4. Функції теорії держави і права: поняття та види

1.5. Структура теорії держави і права

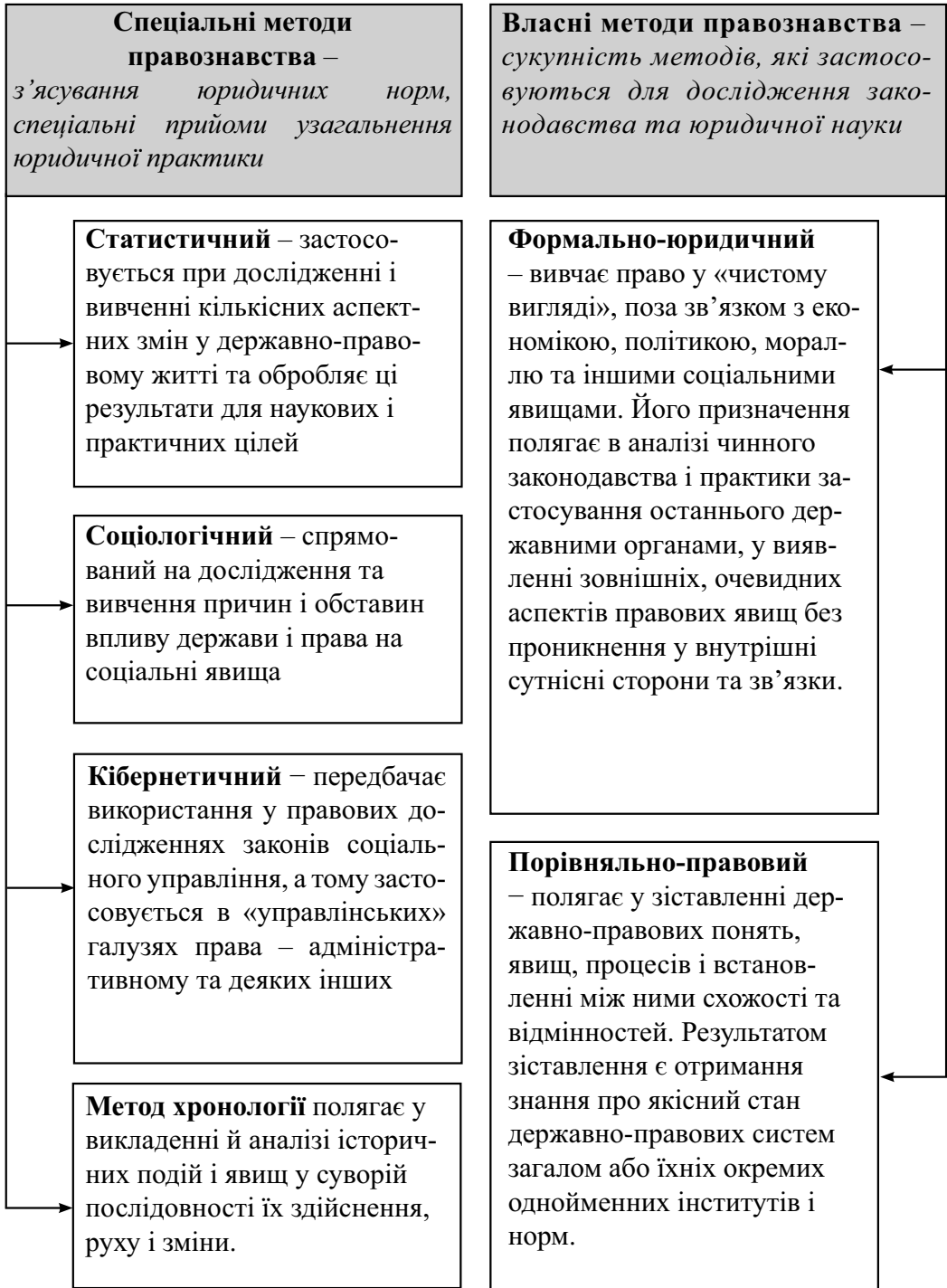
1.6. Методологія юридичної науки: поняття і складові

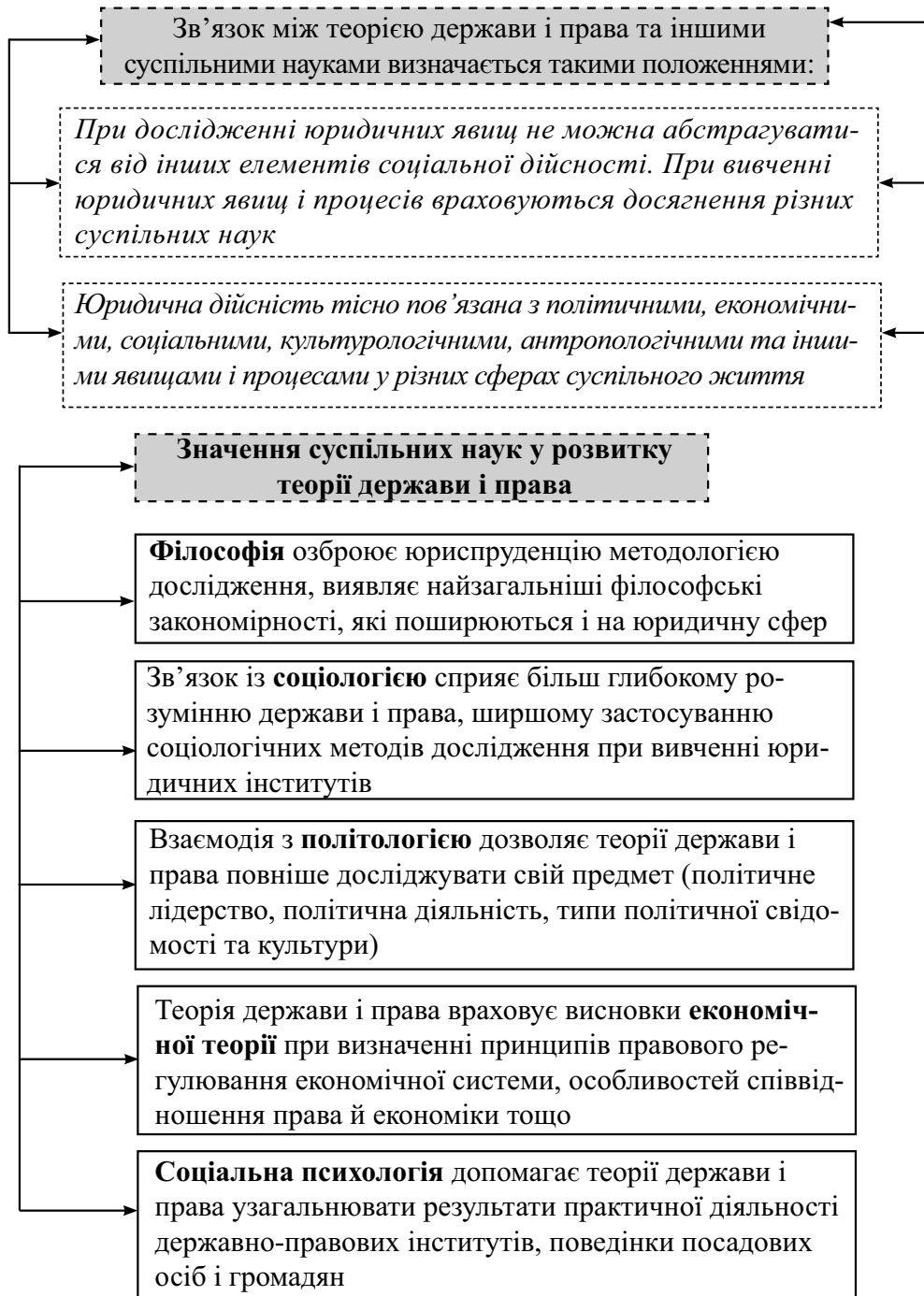
1.7. Філософські та загальні методи правознавства

1.8. Спеціальні та власні методи правознавства

1.9. Теорія держави і права та інші суспільні науки

1.10. Теорія держави і права як навчальна дисципліна

1.11. Теорія держави і права в системі юридичних наук

Тема 2.

ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

- 2.1. Первісне і похідне виникнення держави. Шляхи виникнення держави**
- 2.2. Теорії походження держави до XX століття**
- 2.3. Теорії походження держави XX – XXI століть**
- 2.4. Держава: поняття й ознаки**
- 2.5. Державна влада: поняття, ознаки й елементи**
- 2.6. Суверенітет держави: сторони та система його суверенних прав**
- 2.7. Суверенітет: поняття та види. Ознаки державного суверенітету**
- 2.8. Суверенітет народу і його співвідношення з суверенітетом держави**
- 2.9. Сутність держави: сторони та її зміст**
- 2.10. Типологія держави: формаційний підхід**
- 2.11.0 Типологія держави: цивілізаційний підхід**

Поняття «*держава*» слід розглядати як суверенну політико-територіальну організацію публічної влади, певних соціальних сил (класів, груп, усього народу), що має апарат управління і примусу, робить свої веління загальнообов'язковими і вирішує як класові, так і загальносоціальні задачі.

Соціальне призначення сучасної держави полягає в її різноманітності, широкій сфері діяльності, спрямованій на нормальне, безконфліктне існування суспільства. Одне з провідних місць у цьому процесі належить закріпленню, забезпеченню прав і свобод людини, екологічній безпеці, технічному прогресу, здоров'ю нації, безконфліктному існуванню суспільства, забезпеченню гідного прожиткового рівня народу, підтримання науки, культури, освіти.

Важливою *економічною передумовою* формування держави став перехід від економіки привласнення до виробничої економіки. Спеціалізація видів трудової діяльності (суспільний розподіл праці) призвела до зростання її продуктивності. Поява надлишкового продукту уможливила утримання окремої групи людей, які виконують суспільно значущі владно-управлінські функції.

Одночасно відбуваються і значні *соціальні зміни*: з'являються нові форми організації сім'ї, майнове розшарування і соціальна диференціація, активізуються контакти між общинами та родами.

Перехід від первісного ладу до держави *прискорювався* завоюваннями одних племен іншими, що супроводжувалося збільшенням підконтрольного населення та території, зміцненням влади вождів.

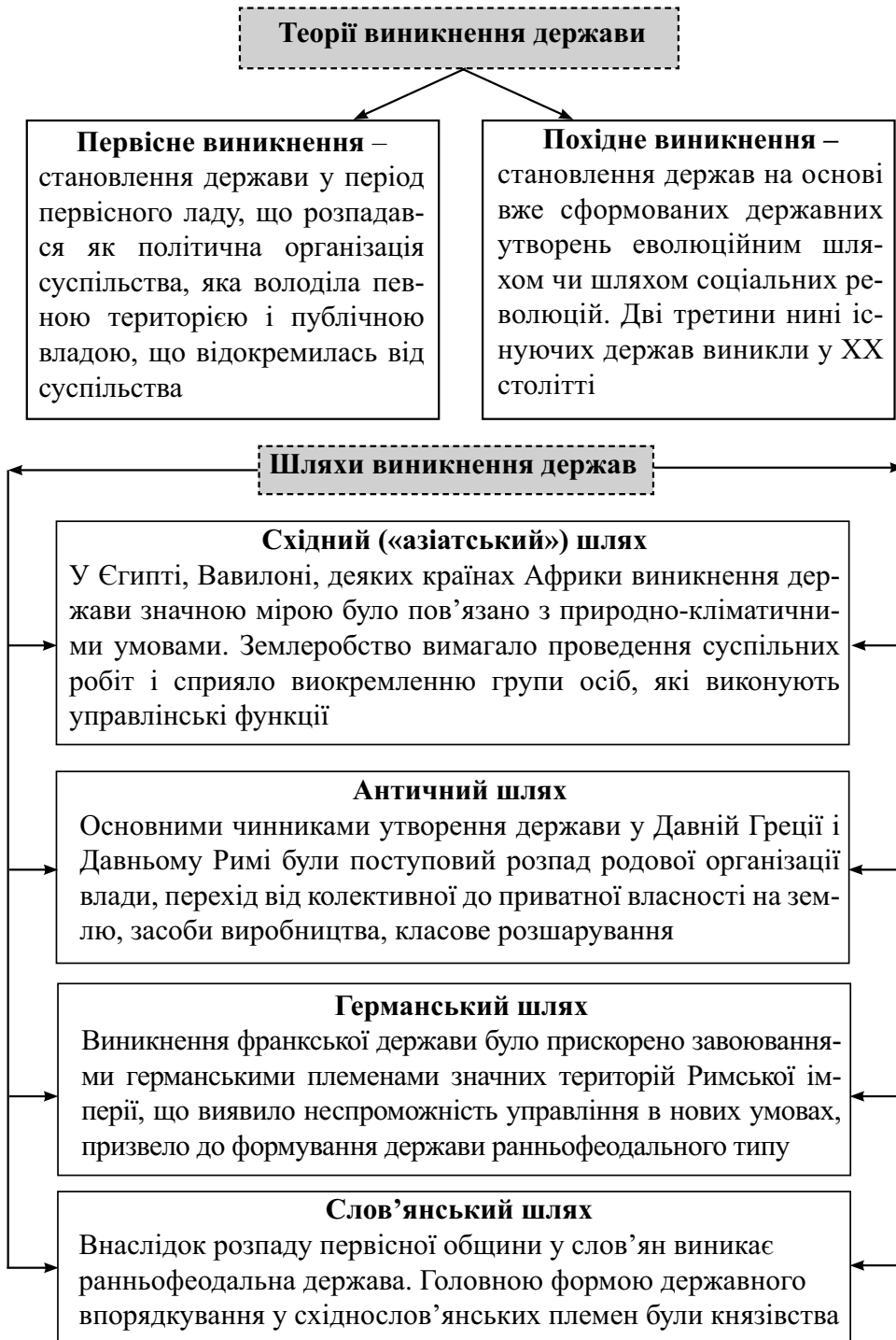
Необхідність утворення держави здебільшого пов'язується з появою у суспільстві нерівності серед його членів, його диференціацією на певні соціальні верстви (класи), зміною форми і характеру зв'язків між ними та суспільством, якісними змінами в суспільному виробництві, свідомості людей тощо.

Державна влада є видом публічної політичної влади, що здійснюється державою та її органами, є здатністю держави підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території.

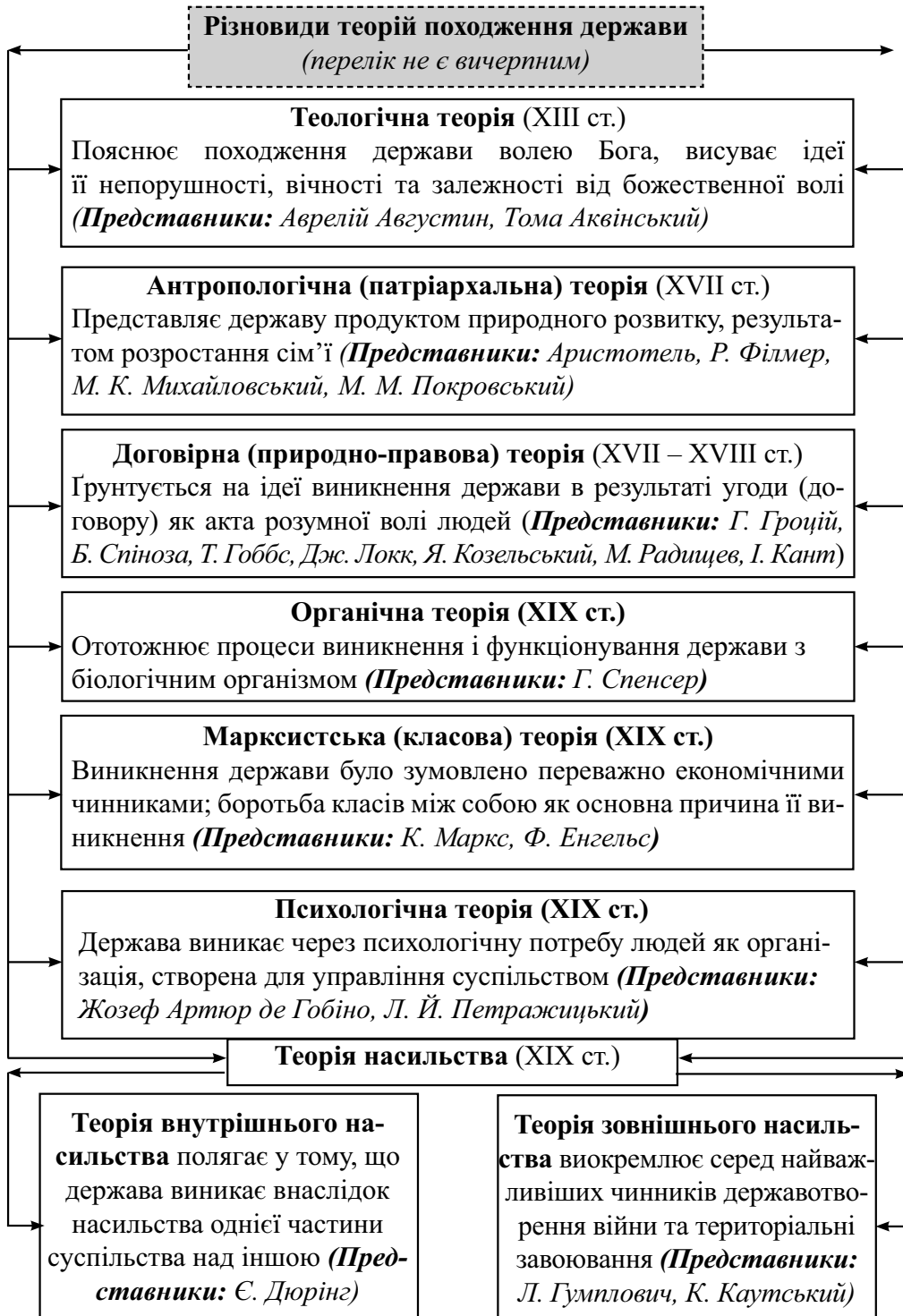
Структурними елементами державної влади є: суб'єкт влади, об'єкт влади, державно-владні відносини.

Типологія держав є класифікацією держав на групи (типи) за їх найсуттєвішими, найбільш значущими ознаками. У науці виділяють кілька підходів щодо визначення критеріїв такого поділу, основними з яких є формаційний та цивілізаційний підходи.

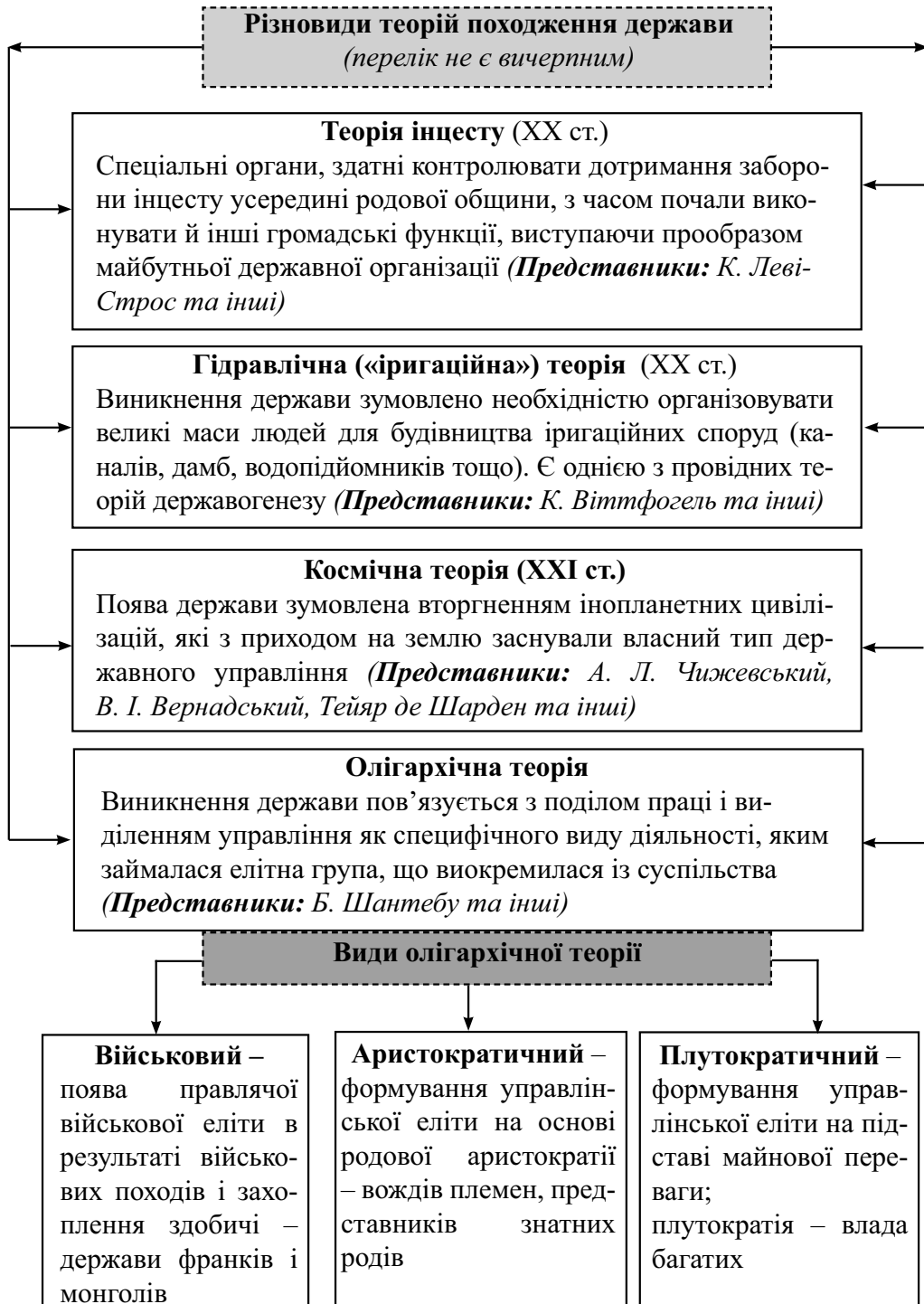
2.1. Первісне і похідне виникнення держави. Шляхи виникнення держави

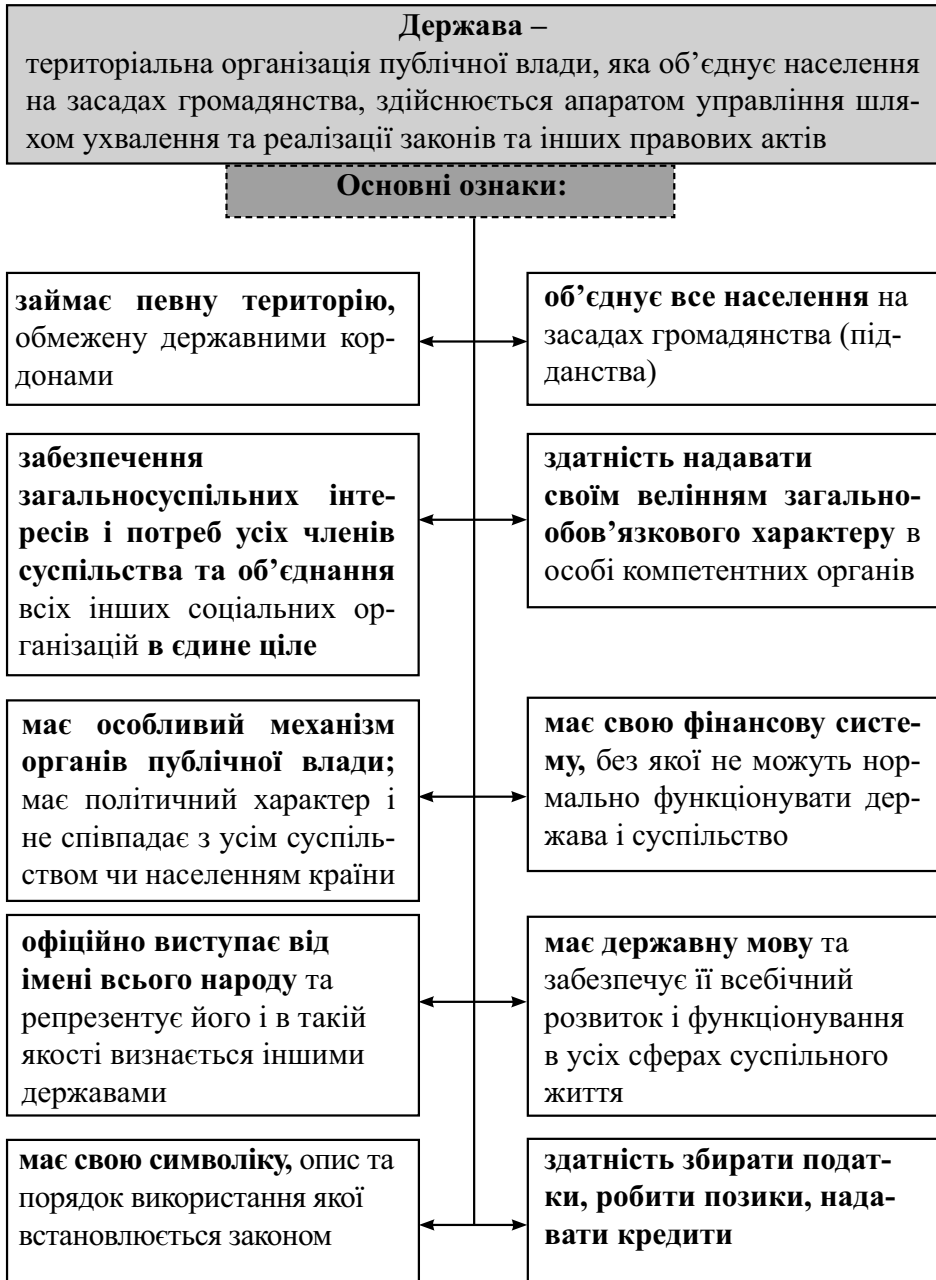
2.2. Теорії походження держави до XX століття

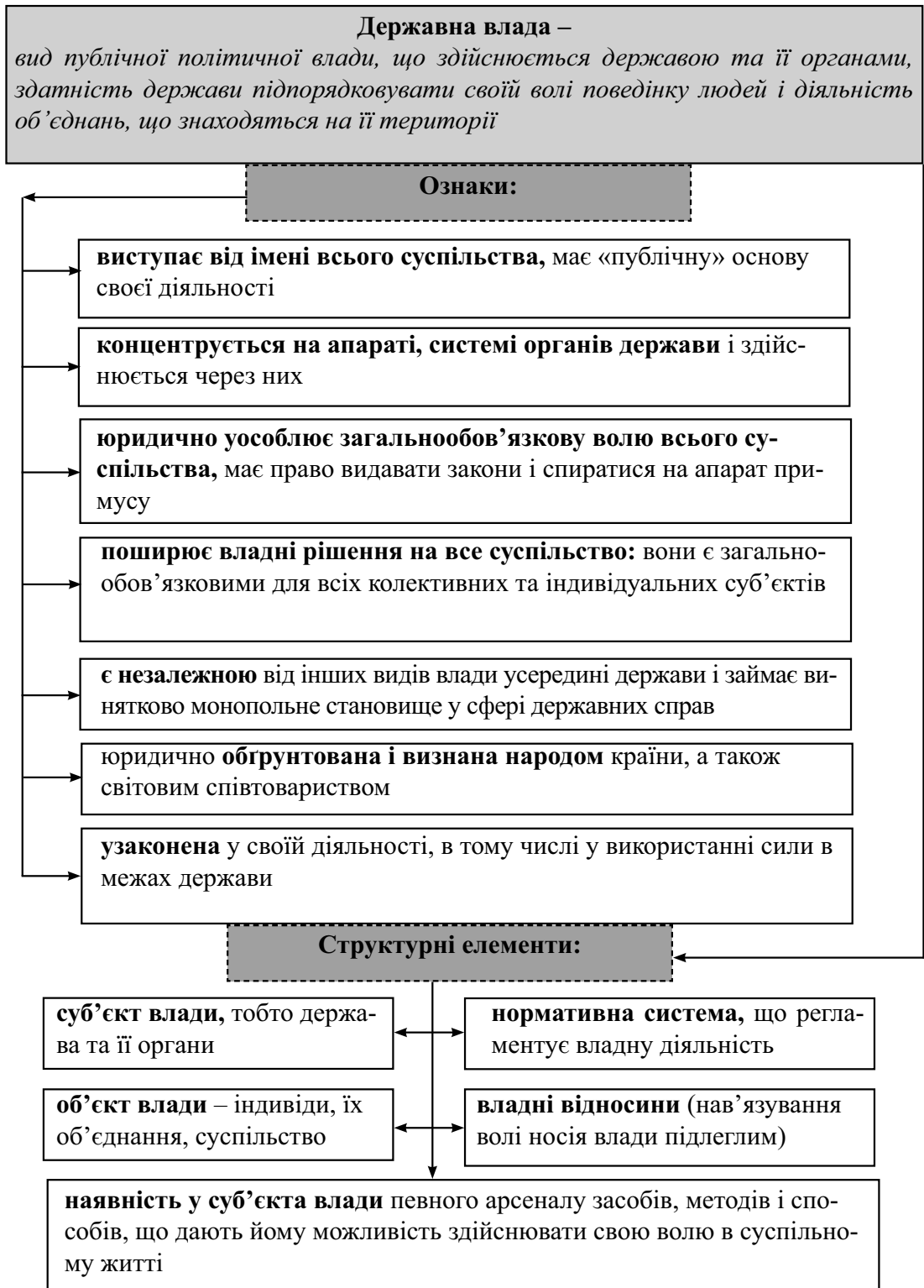
2.3. Теорії походження держави ХХ – ХХІ століть

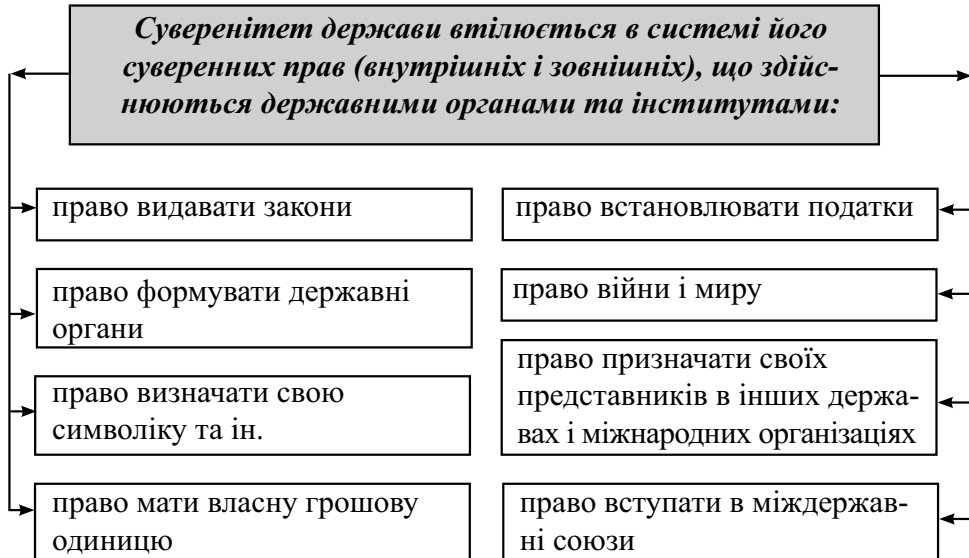
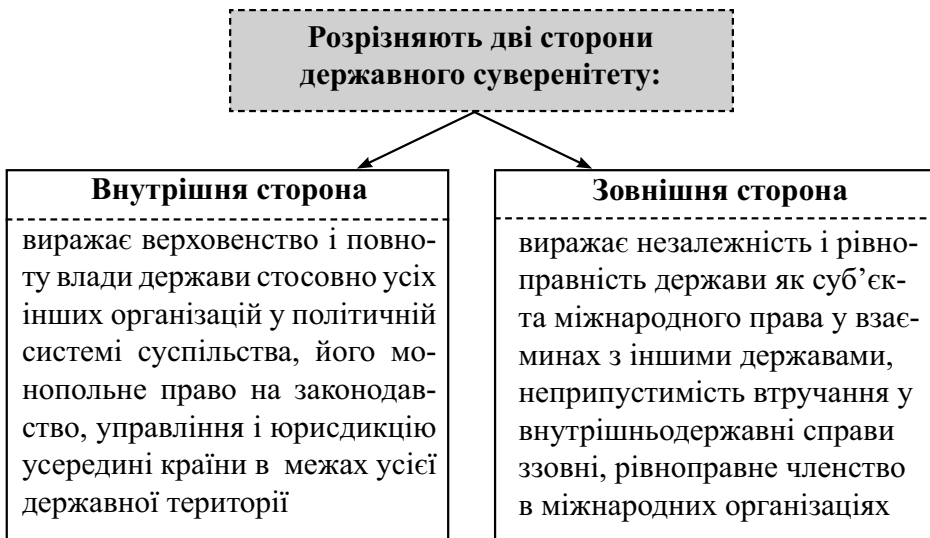
2.4. Держава: поняття й ознаки

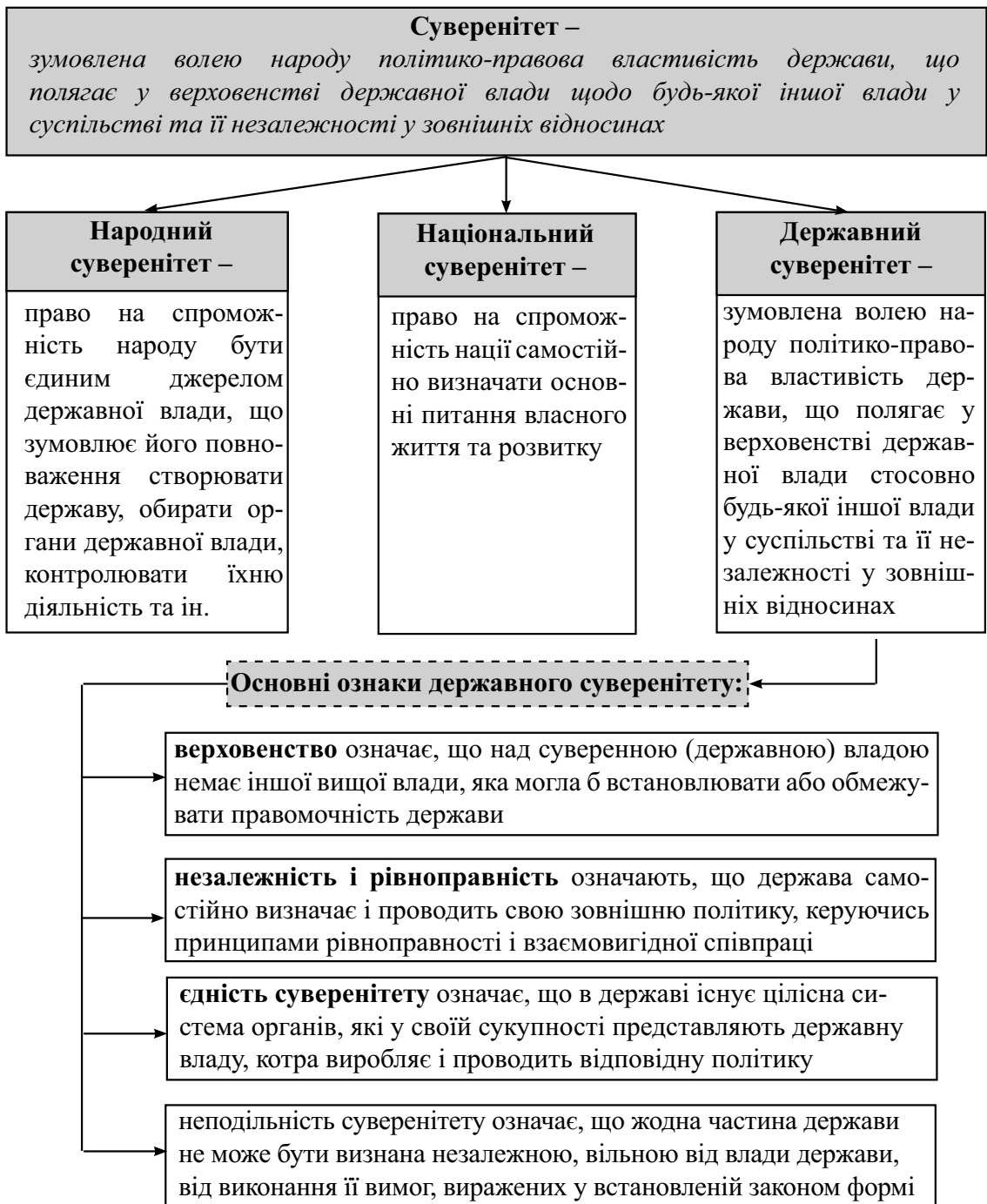
2.5. Державна влада: поняття, ознаки й елементи

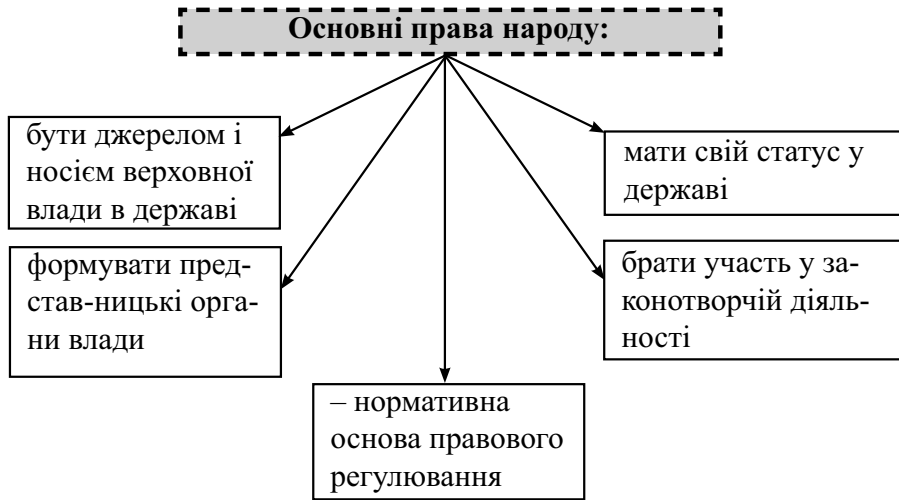
2.6. Суверенітет держави: сторони та система його суверенних прав

2.7. Суверенітет: поняття та види. Ознаки державного суверенітету

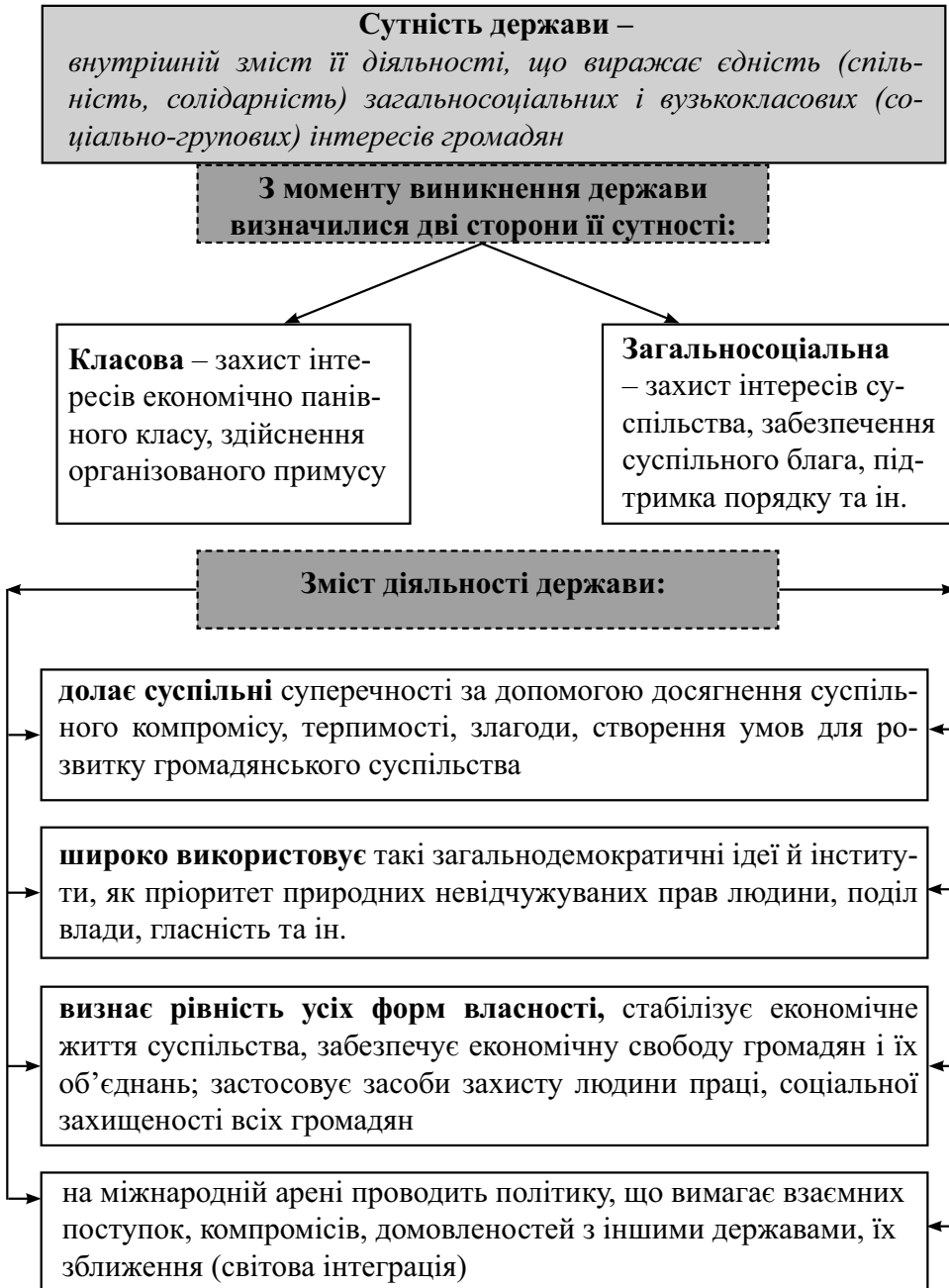
2.8. Суверенітет народу і його співвідношення з суверенітетом держави

Співвідношення суверенітету держави та суверенітету

2.9. Сутність держави: сторони та її зміст

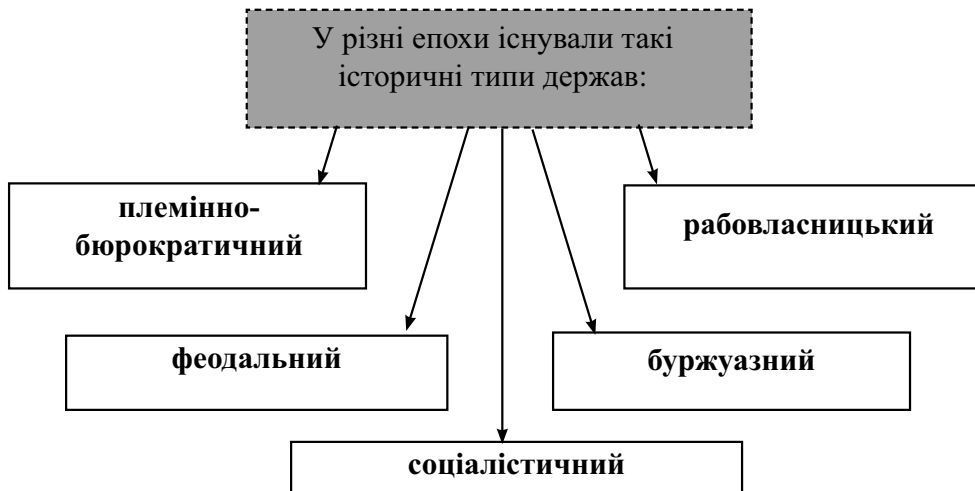

2.10. Типологія держави: формаційний підхід

Типологія держави – класифікація держав на групи (типи) за характерними ознаками, найбільш значущими рисами та особливостями

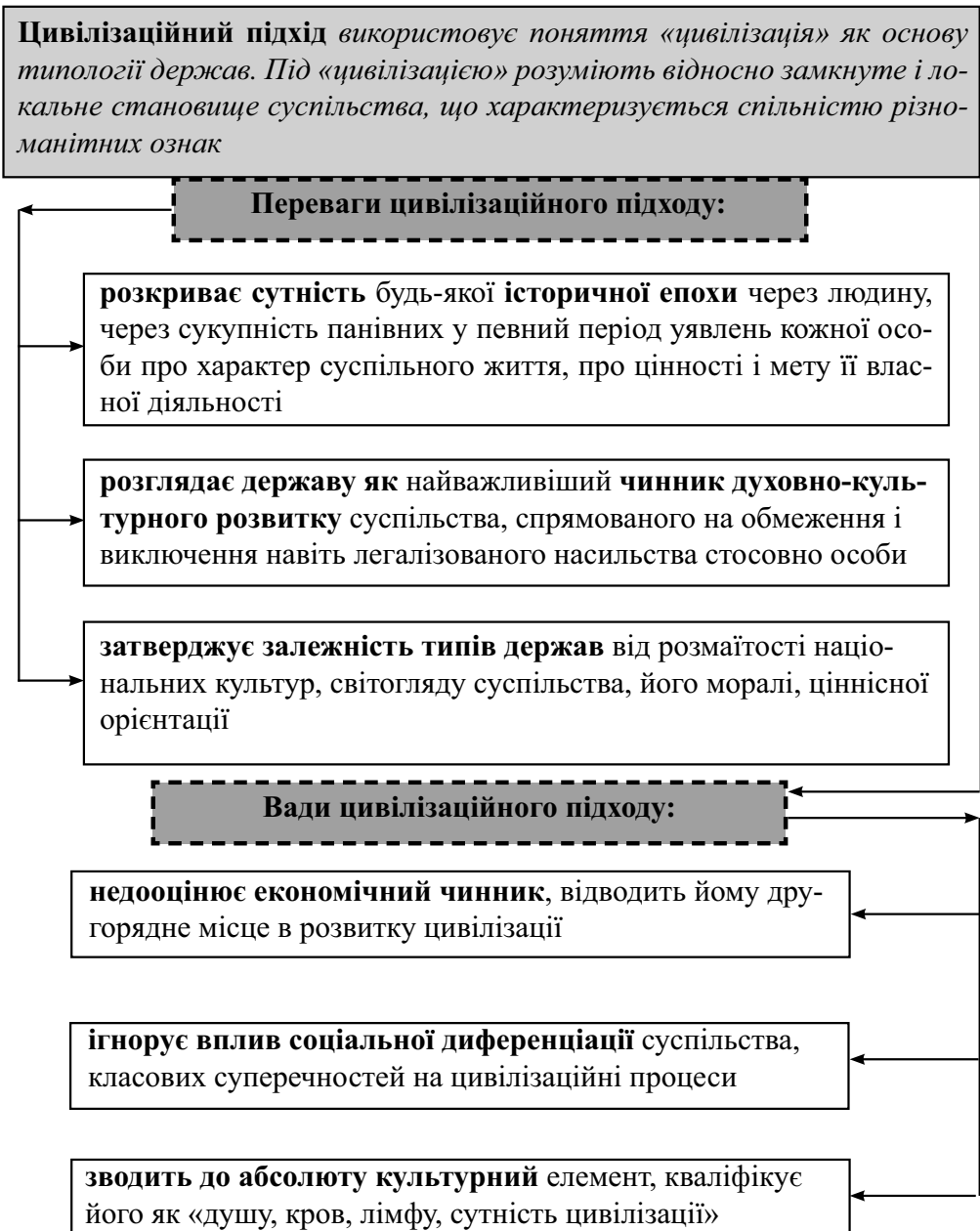
Формаційний підхід ґрунтується на вченні про зміну суспільно-економічних формацій, кожній з яких відповідає свій історичний тип держави

Історичний тип держави – це система суттєвих рис, притаманних усім державам, економічною основою яких є певний тип виробничих відносин і які виражають соціально змістовну сутність і соціальне призначення держави

Наведена класифікація зумовлюється тим, що саме такі соціально-економічні спільноти (класи), як *племінна бюрократія*, *рабовласники*, *феодалы*, *буржуазія*, *трудящі* були домінуючою частиною населення у тому чи іншому суспільстві на певному етапі його історичного розвитку. Крім зазначених (та й деяких інших – перехідних) типів держави, уже відомих в історії людства, є підстави прогнозувати утворення в майбутньому держави так званого *соціально-демократичного типу* – держави трудівників-власників. Між періодами існування названих «чистих» типів держави зазвичай існували (та й подекуди нині існують) держави, які обрали орієнтиром свого розвитку правову державу соціальної демократії.

2.11. Типологія держави: цивілізаційний підхід

Тема 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

- 3.1. Форма держави: поняття та загальна характеристика елементів**
- 3.2. Монархія і республіка як основні форми державного правління**
- 3.3. Унітарна держава: ознаки та види**
- 3.4. Федеративна держава: поняття та ознаки**
- 3.5. Федерація та її види**
- 3.6. Конфедерація та її ознаки**
- 3.7. Демократичний режим і його види**
- 3.8. Міжнародні організації: поняття, ознаки та функції**
- 3.9. Міжнародні організації та їх види у міжнародному праві**
- 3.10. Класифікація міжнародних міжурядових організацій (ММУО)**

Розглядаючи сутність держави, її роль і призначення, доцільно проаналізувати поняття «*форма держави*», його складові елементи і зв'язки між ними, оскільки загальнонаукове дослідження цієї категорії має важливе теоретичне і практичне значення. Саме форма є однією з головних категорій, що характеризують державу, є тим, від чого значною мірою залежать місце й роль кожної з гілок державної влади, їх взаємодія й ефективне функціонування.

Форма держави – це сукупність форм, яка характеризує систему взятих у єдності способів організації державної влади, територіального устрою, методів і засобів її здійснення, які у цілісності дають уявлення про організацію влади в державі, систему державних органів, взаємовідносини між центральними і місцевими органами, порядок їх формування.

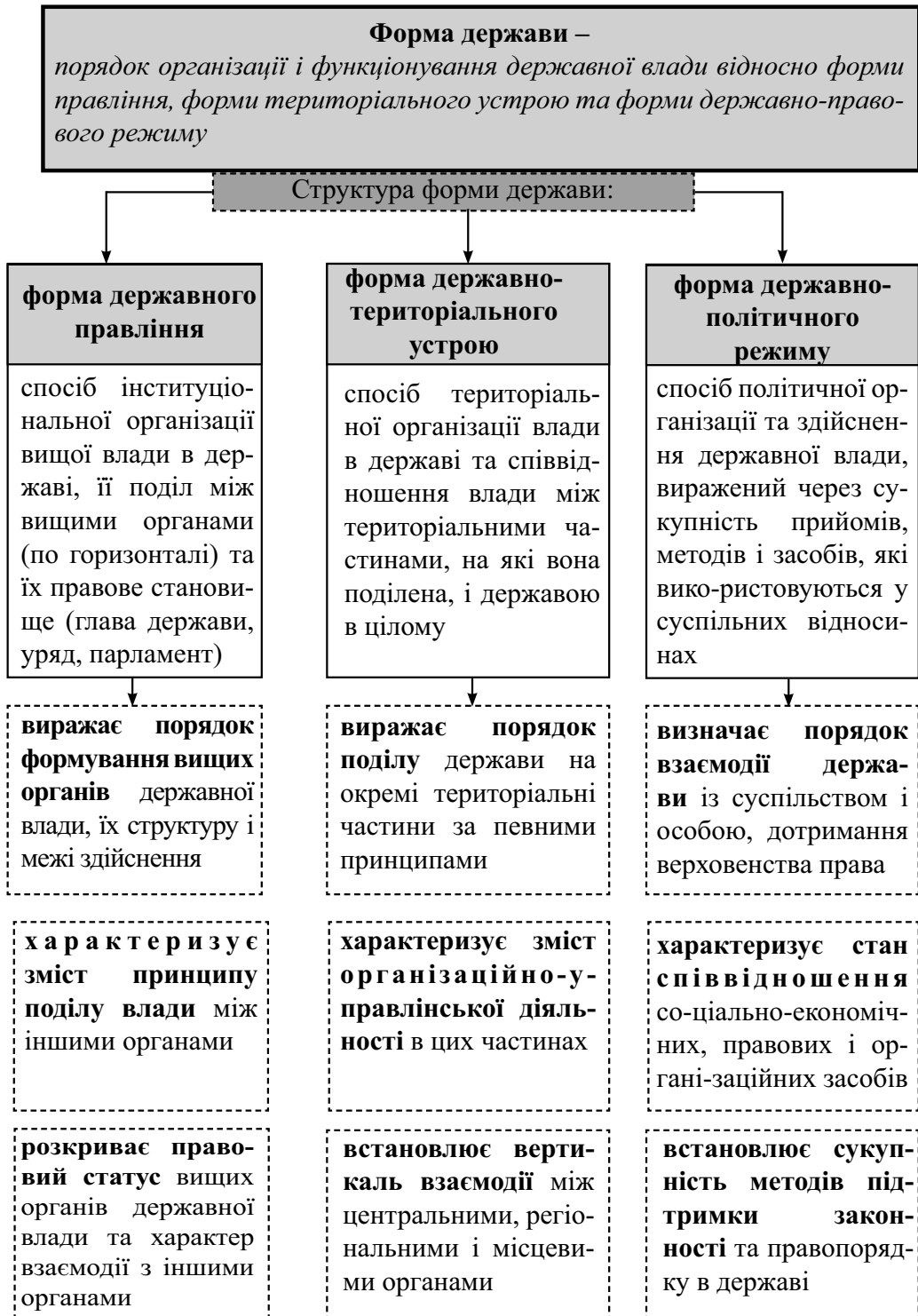
Структурні елементи форми держави:

- форма правління, яка характеризує порядок організації вищих органів державної влади та поділ повноважень між ними;
- форма державного устрою, що характеризує порядок територіальної організації публічної влади та поділ повноважень між центральними та місцевими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування;
- державний режим, який характеризує порядок здійснення державної влади.

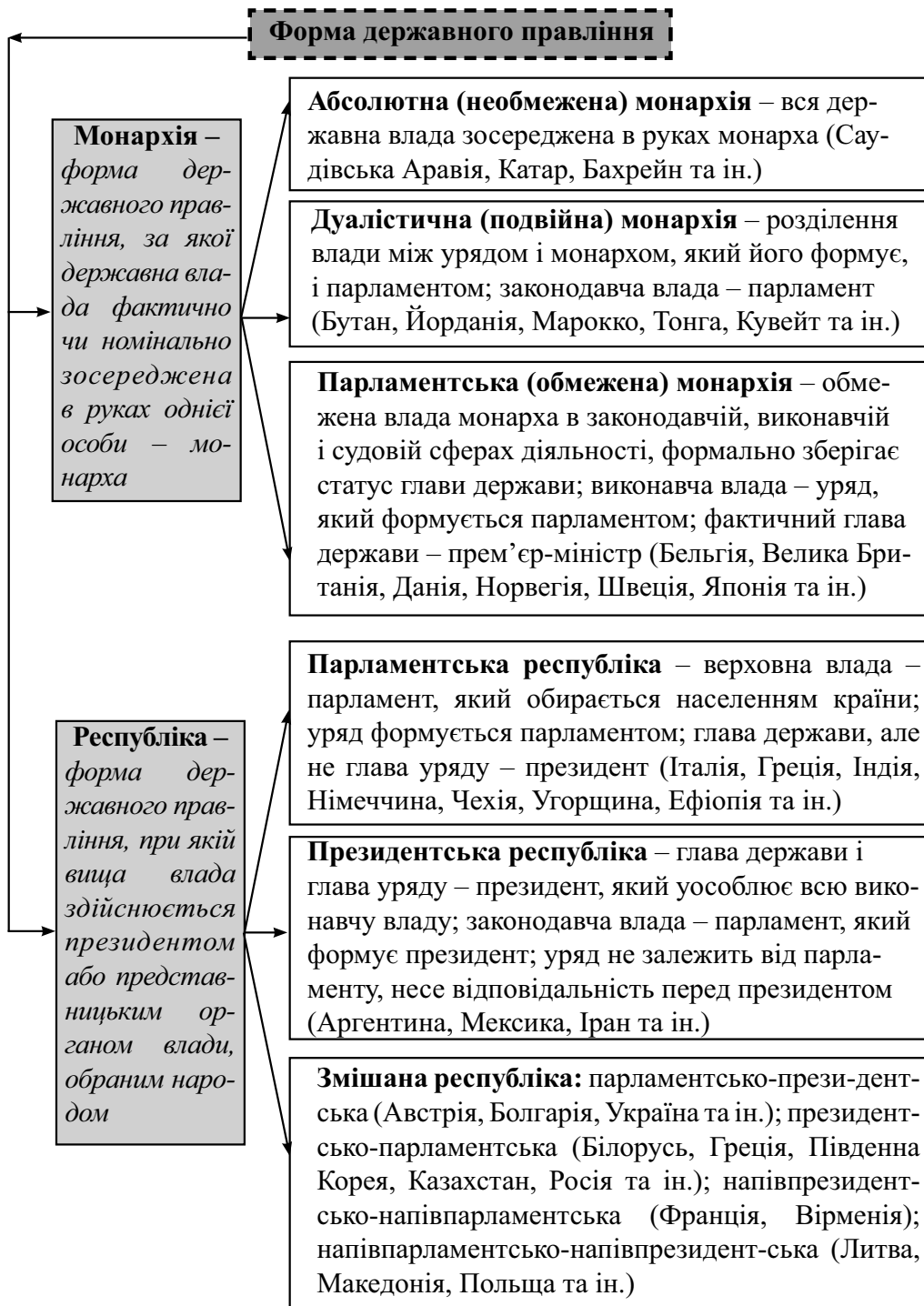
У сучасному світі особливого значення набувають такі об'єднання держав, як *співдружності* та *співтовариства*. До таких об'єднань належать: Європейський Союз, Співдружність Націй, Співдружність Незалежних Держав. Чинники їх об'єднання можуть бути різними: економічні, політичні, ідеологічні, культурні, релігійні тощо. Правовою основою таких об'єднань можуть виступати міжнародні договори, статuti, декларації та інші юридичні акти.

Співтовариство (співдружність) – це добровільне, договірне об'єднання держав, засноване на спільних політичних, економічних, ідеологічних, культурних засадах та спрямоване на вирішення певних завдань у різних сферах суспільного життя.

3.1. Форма держави: поняття та загальна характеристика елементів

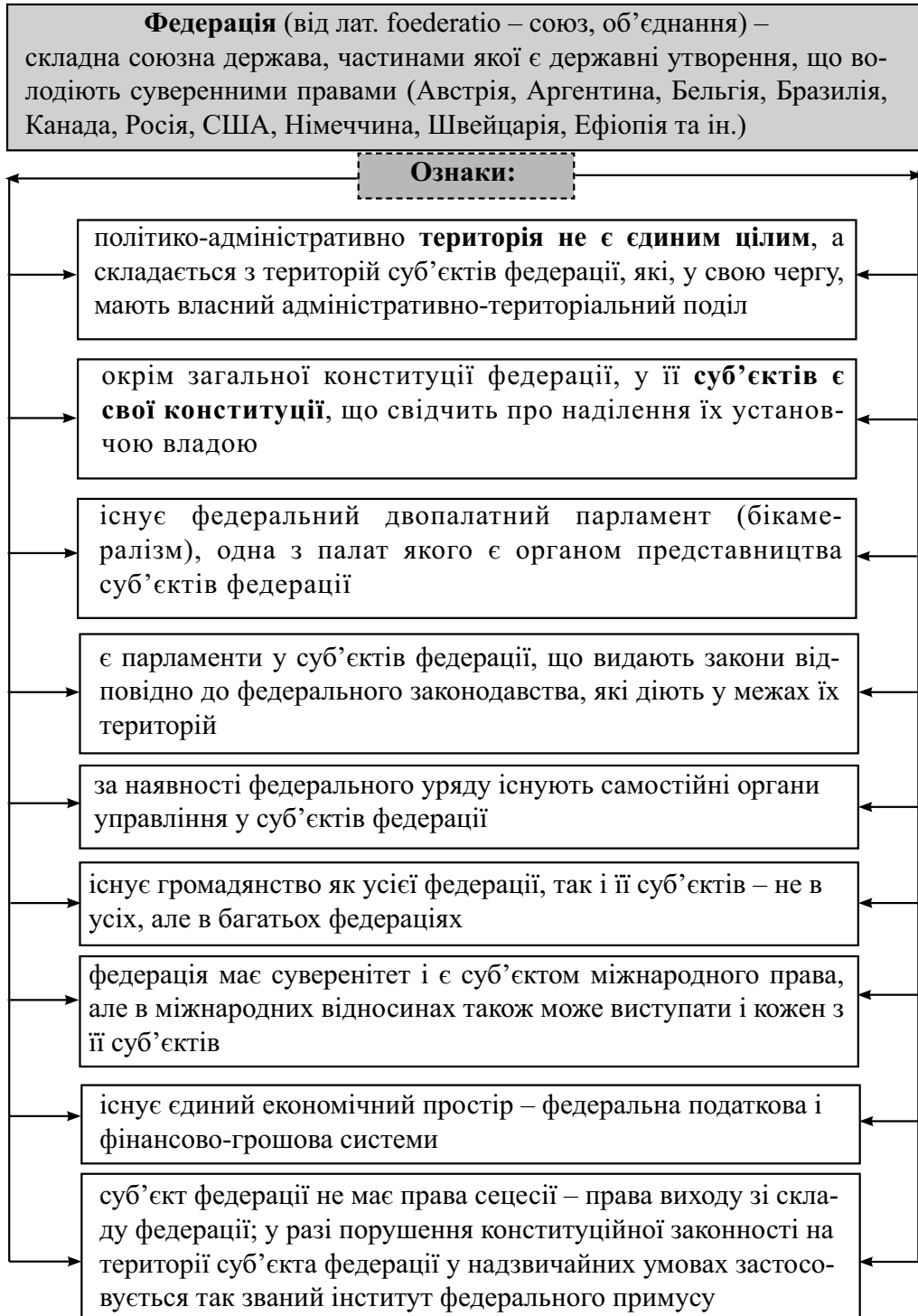
3.2. Монархія і республіка як основні форми державного правління

3.3. Унітарна держава: ознаки та види

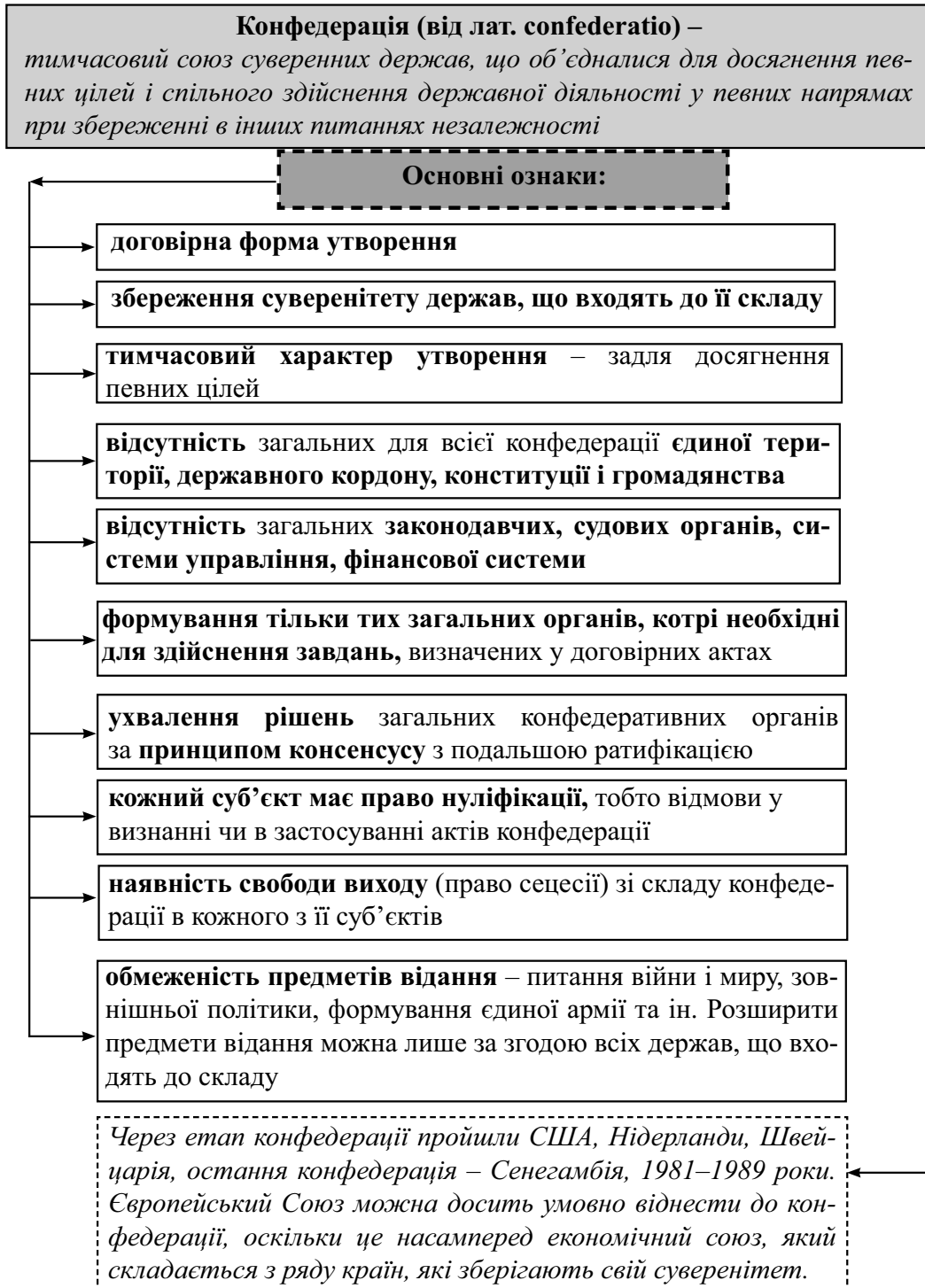
3.4. Федеративна держава: поняття та ознаки

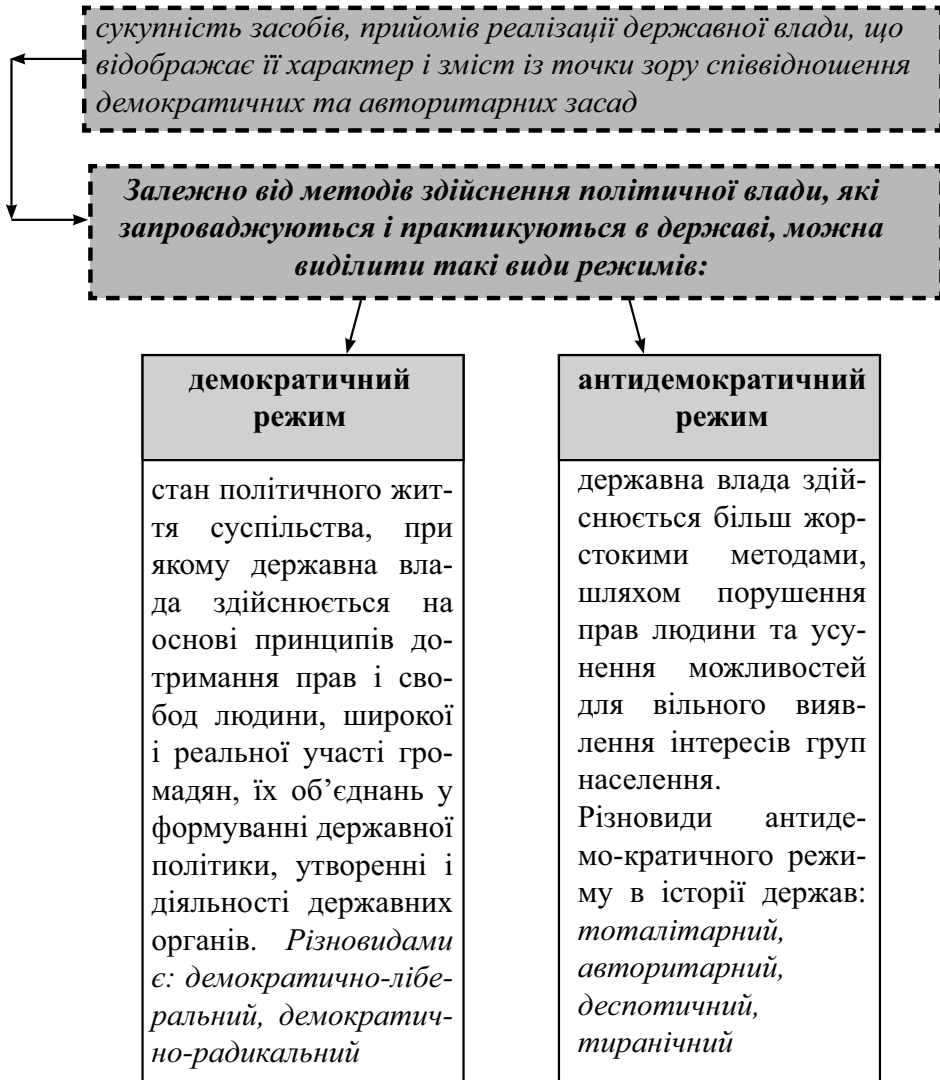
3.5. Федерація та її види

3.6. Конфедерація та її ознаки

3.7. Демократичний режим і його види

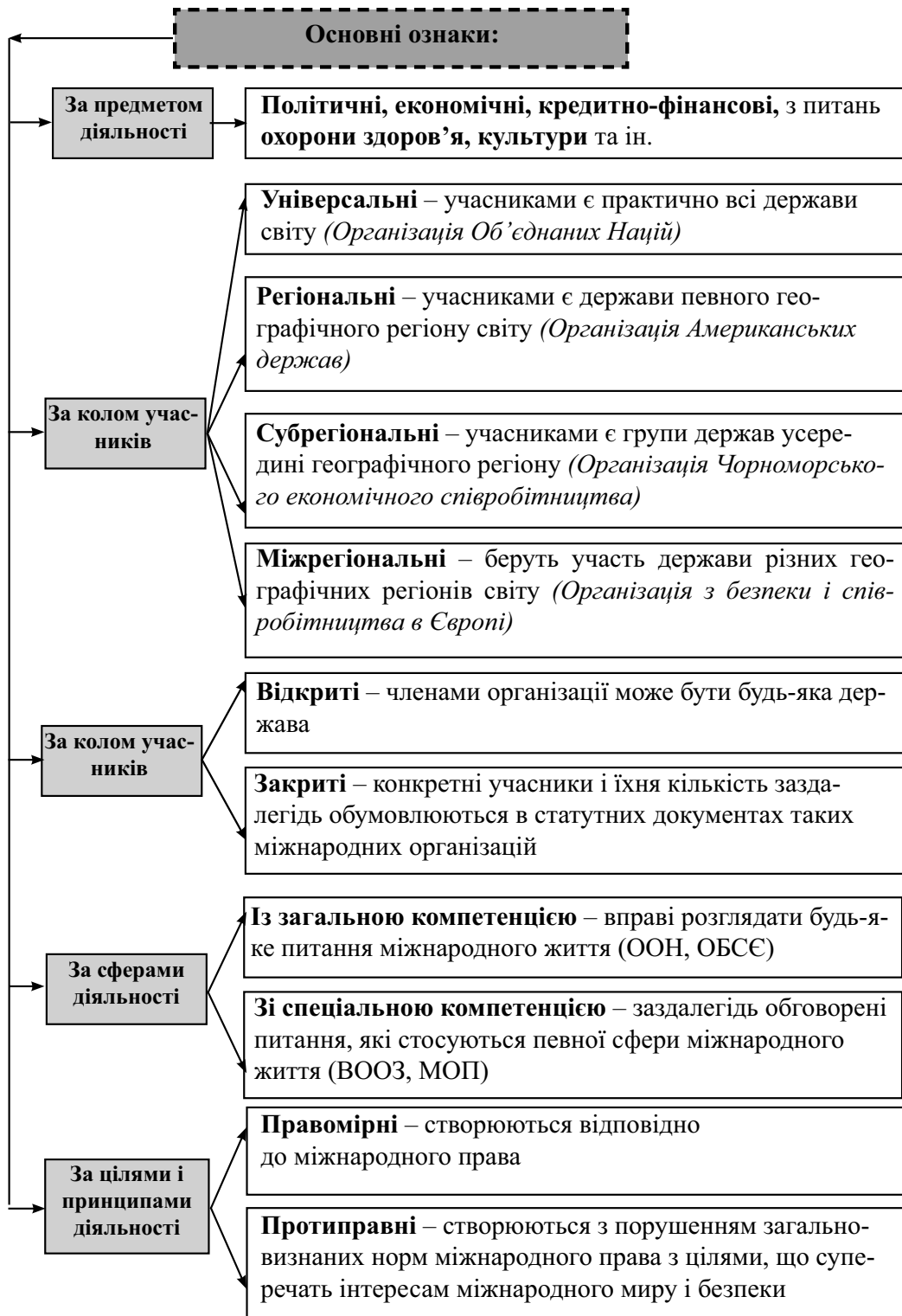
3.8. Міжнародні організації: поняття, ознаки та функції

3.9. Міжнародні організації та їх види у міжнародному праві

3.10. Класифікація міжнародних міждержавних організацій (ММУО)

Тема 4. ТЕОРІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

- 4.1. Функції держави: поняття та ознаки**
- 4.2. Структурованість функцій держави**
- 4.3. Класифікація функцій держави**
- 4.4. Внутрішні функції держави за сферами суспільних відносин**
- 4.5. Зовнішні функції держави за напрямками діяльності**
- 4.6. Форми реалізації функцій держави**
- 4.7. Основні правові форми реалізації функцій держави її органами**
- 4.8. Види організаційних форм діяльності органів держави**
- 4.9. Основні методи реалізації функцій держави в межах правових та організаційних форм**

Сучасний розвиток юридичної науки характеризується посиленою увагою науковців до трансформації правової форми організації суспільних відносин і з'ясування функціонального призначення держави в цьому процесі. Характер державного ладу завжди відображається саме у функціях держави, тому особливо актуальним є встановлення змістовно-сутнісного наповнення цього терміна, здійснення класифікації, яка дозволить дослідити природу явища, внутрішні й зовнішні властивості.

Особливості сучасної української державності знайшли своє відображення, перш за все, у модифікації функцій держави. Розробка теорії функцій Української держави дає можливість прогнозувати конкретні ситуації, пов'язані з трансформацією державності, її окремих інститутів, проведенням певної державної політики. Аналіз функцій держави на сучасному етапі дозволяє виділити пріоритетні напрями в її діяльності, структури, що забезпечують реалізацію соціальних потреб, а також установити рівновагу соціальних відносин і сприяти подальшому розвитку суспільного прогресу. Ця обставина пояснюється, по-перше, тим, що «функціональність є найбільш суттєвою стороною будь-якої організації» і, отже, у функціях безпосередньо відображається сутність держави; а по-друге, саме вони є обов'язковою передумовою дослідження інших її зовнішніх проявів (механізму, форм, методів діяльності держави).

Формулювання визначення поняття «функції держави» має велике значення для подальшого вивчення феномену держави в цілому та визначення закономірностей і перспектив її розвитку. У науковій літературі авторами пропонуються різні визначення поняття «функції держави», які часто є суперечливими. Так, у традиційному філософському значенні «функція» – це відношення двох об'єктів (груп), у якому зміна одного з них призводить до зміни іншого. «Функція» має визначення з точки зору наслідків (позитивних чи негативних – дисфункціональних або нейтральних – афункціональних), спричинених зміною одного параметра в інших параметрах об'єкта (функціональність), або взаємозв'язку окремих частин у межах певного цілого (функціонування).

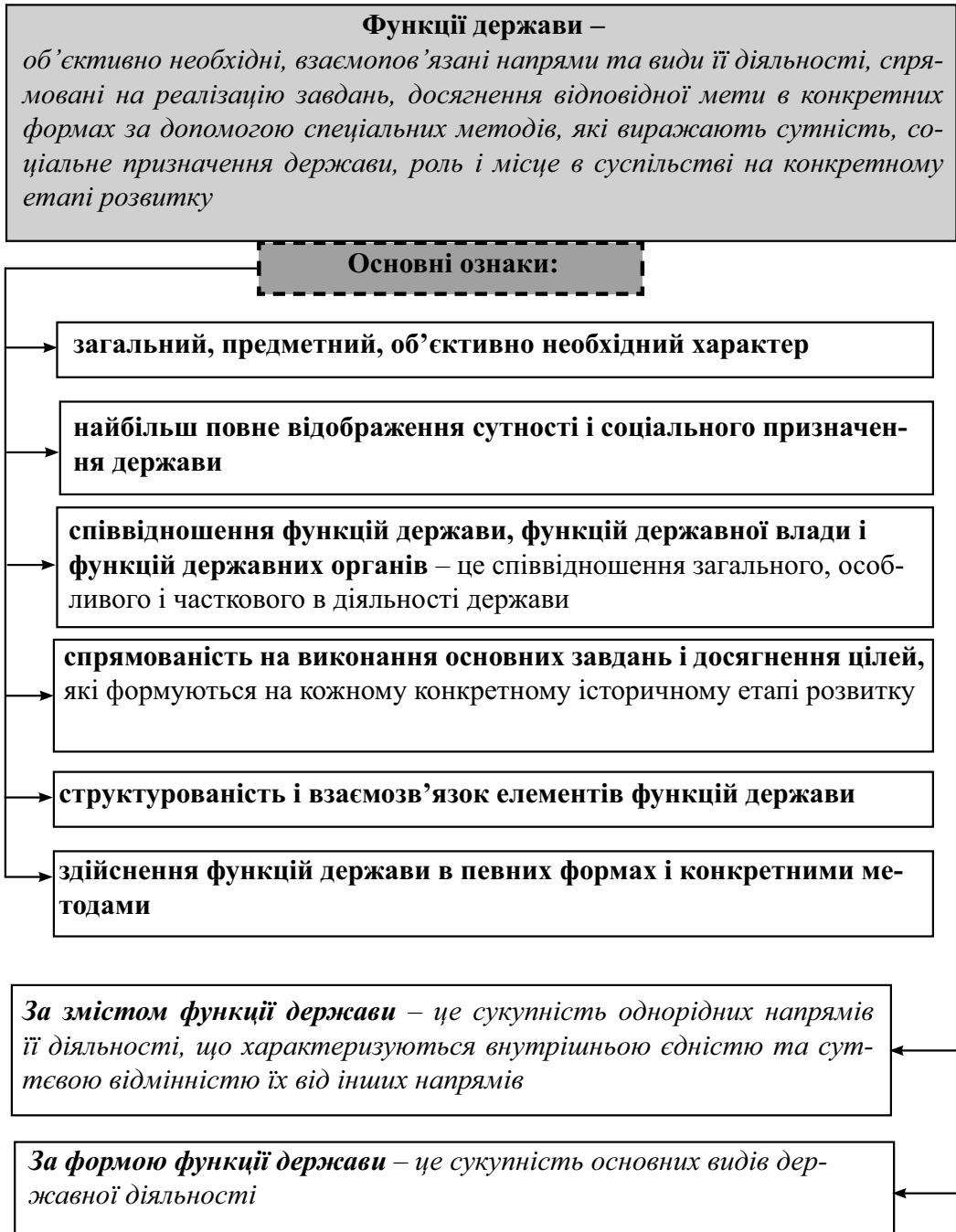
Функції держави виражають соціальну природу держави, конкретизують її сутність і є найбільш важливими якісними характеристиками та орієнтирами держави. Існують спроби дослідження функції держави як сторони соціального призначення держави або взагалі їх повного отождошення.

Методи реалізації функцій держави – це система засобів, способів і прийомів здійснення напрямів і видів її діяльності.

У методах проявляється фактичний зміст діяльності з реалізації функцій держави. При цьому вони нерозривно пов'язані з формами їх здійснення. Якщо методи характеризують внутрішню сторону діяльності з реалізації функцій держави, то форми – зовнішню. Методи – це зміст діяльності, форми – зовнішній вираз цієї діяльності. Методи – це своєрідне наповнення форм здійснення функцій держави.

Механізм реалізації функцій держави представляє собою сукупність методів, принципів, правових та організаційних засад їх здійснення. Завдання і функції держави здійснюються через спеціально створені інституції, які в сукупності формують механізм держави, за допомогою якого держава існує як цілісне утворення.

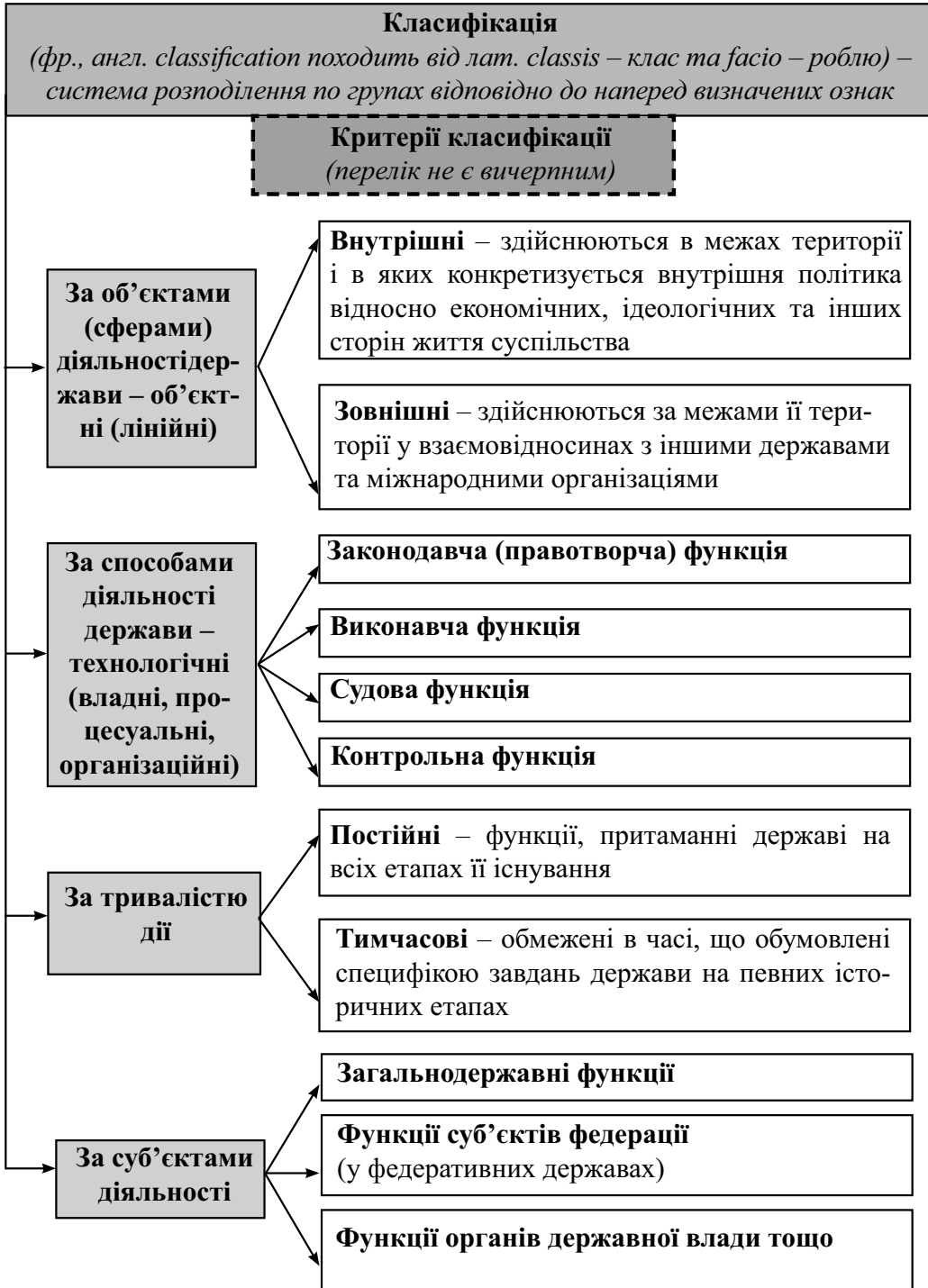
4.1. Функції держави: поняття та ознаки

4.2. Структурованість функцій держави

4.3. Класифікація функцій держави

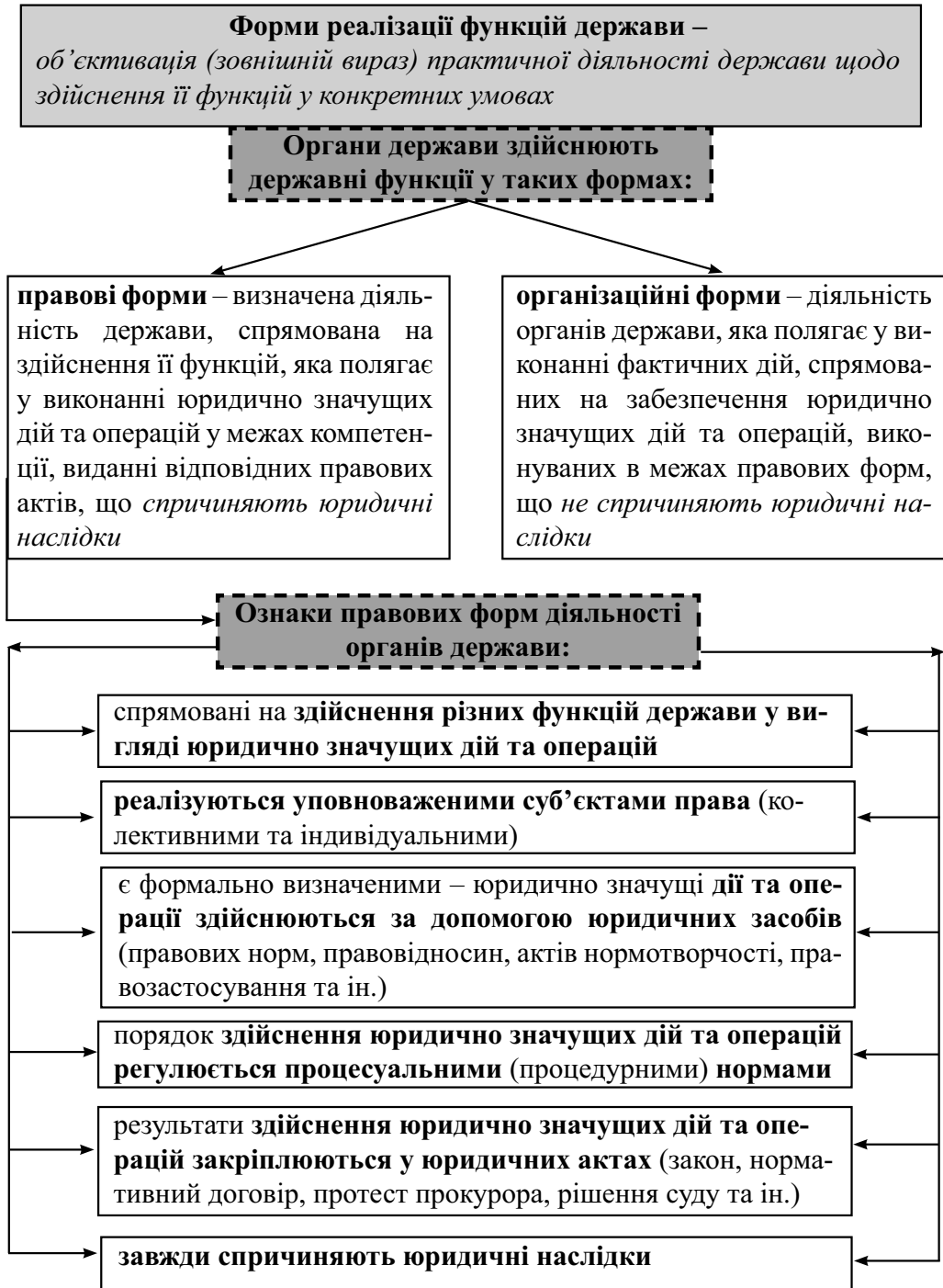
4.4. Внутрішні функції держави за сферами суспільних відносин

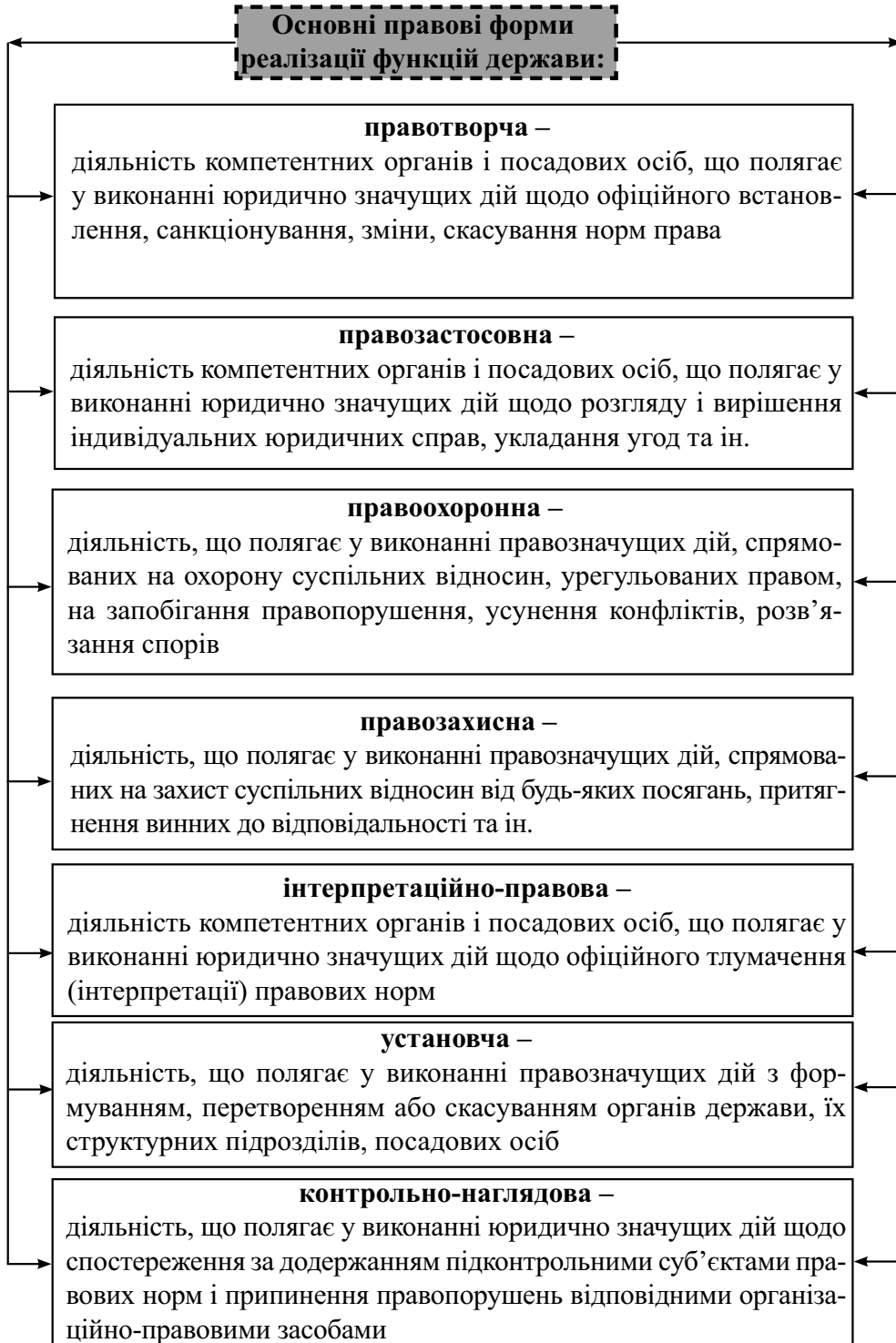
4.5. Зовнішні функції держави за напрямами діяльності

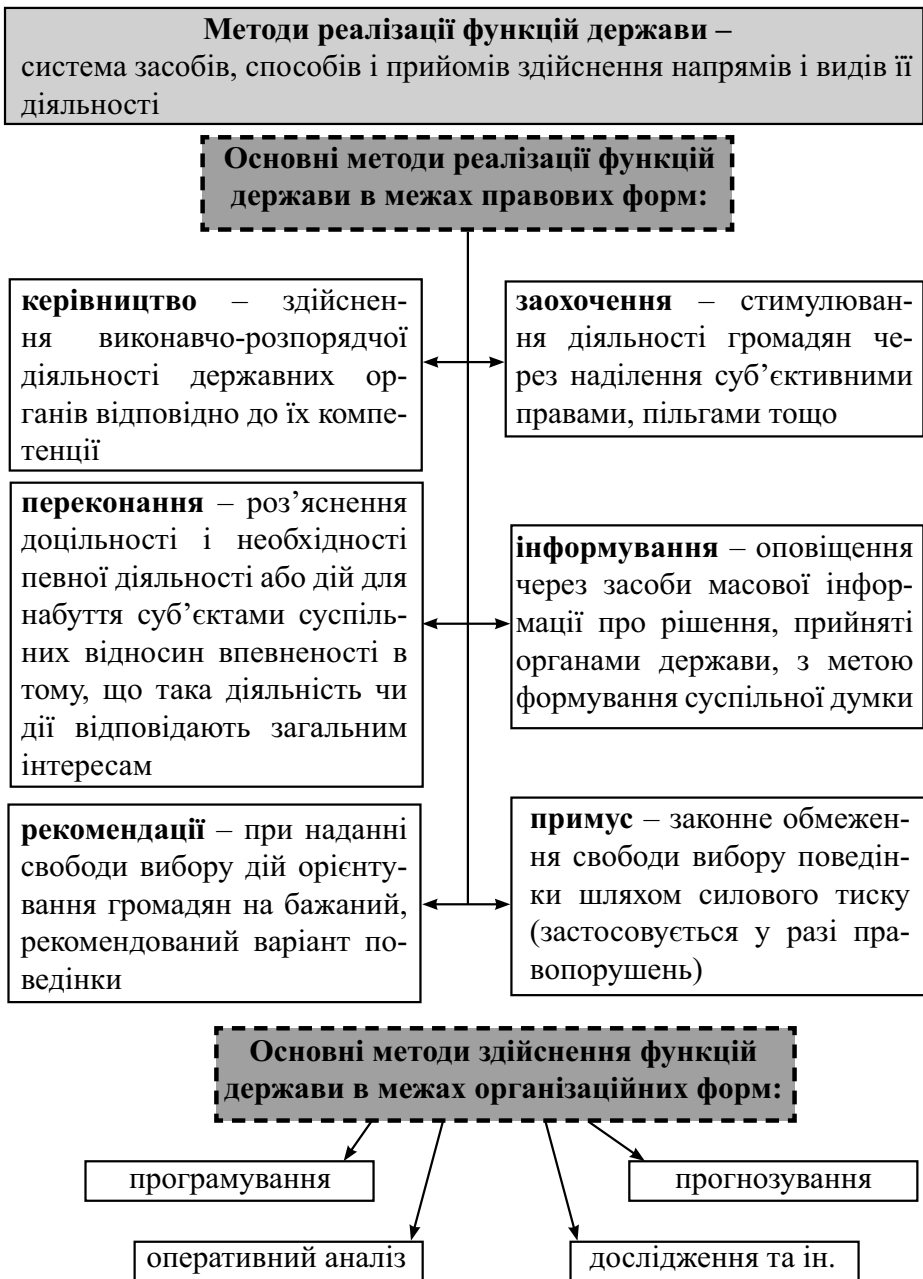
4.6. Форми реалізації функцій держави

4.7. Основні правові форми реалізації функцій держави її органами

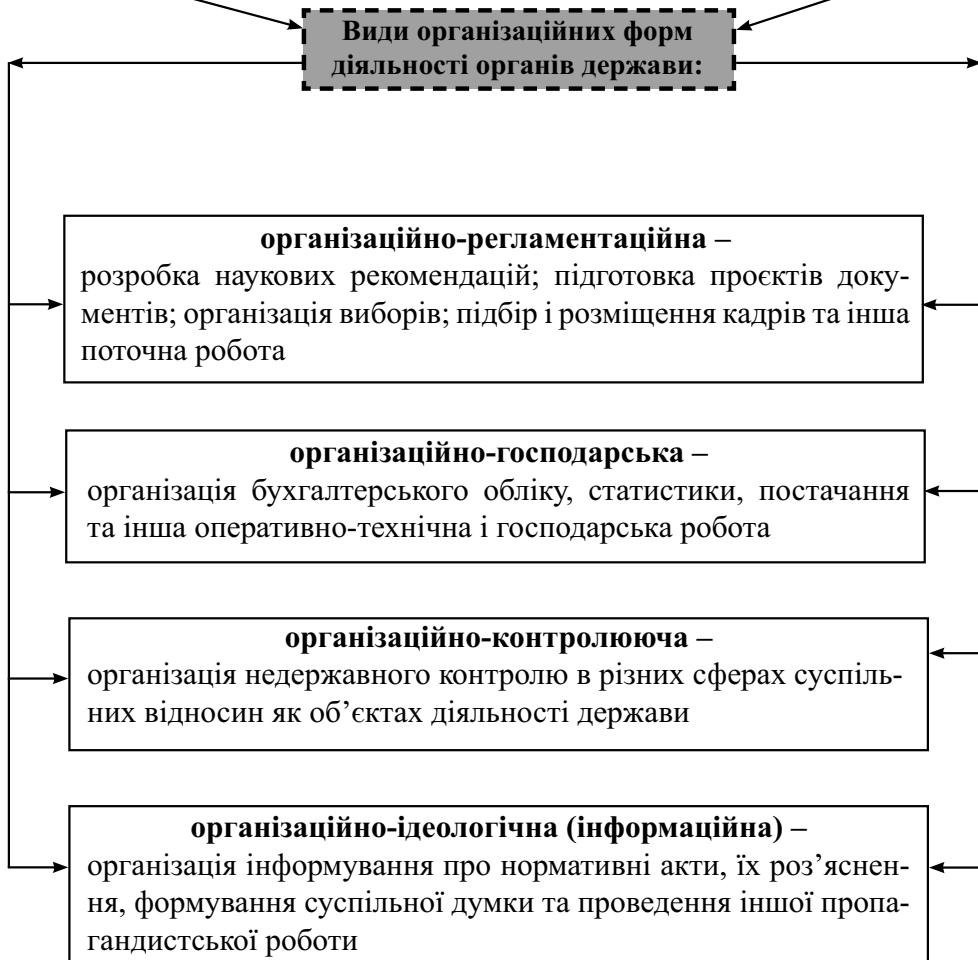

4.9. Основні методи реалізації функцій держави в межах правових та організаційних форм

4.8. Види організаційних форм діяльності органів держави

Організаційна форма реалізації функцій держави є однорідною за своїми зовнішніми ознаками, характером і змістом, повсякденна, фактична діяльність державних органів та їх посадових осіб, яка впливає на процес правового регулювання і має забезпечувальний характер

Тема 5. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

- 5.1. Механізм держави: поняття та складові**
- 5.2. Ознаки механізму держави**
- 5.3. Механізм держави: принципи та структура**
- 5.4. Державний апарат як центральний елемент механізму держави**
- 5.5. Державний апарат: склад і сфери відносин**
- 5.6. Державні органи як первинні елементи державного апарату**
- 5.7. Класифікація державних органів: критерії та види**
- 5.8. Державні підприємства та установи в механізмі держави**
- 5.9. Принципи організації і діяльності державного апарату**
- 5.10. Поділ влади як принцип організації і діяльності державного апарату**

Реформування держави, спроба побудувати демократичну правову державу вимагають детального з'ясування сутності, поняття та генези її механізму. Крім того, вивчення політико-правового знання про механізм держави дозволяє виділити пріоритетні напрями його подальшого реформування.

Держава не може розглядатися як застигла, статична система. Вона функціонує і розвивається як єдина система зі своїми елементами. Саме механізм держави уособлює в собі «конструкцію» держави у вузькому значенні – як устрій, організація держави. Поняття *«механізм держави»* дозволяє пов'язувати елементи держави у структурно-функціональний «вузол» і надавати їм динамічного смислу.

Ключовою категорією, яка слугує фундаментом побудови теоретичної конструкції «механізму держави» є дефініція «механізм» і її значення в різноманітних наукових сферах, що має свою специфіку тлумачення залежно від того, про які галузеві механізми йде мова. Тому, у літературних джерелах існує велика кількість підходів щодо розуміння терміна «механізм».

У новому тлумачному словнику української мови «механізм» визначається як внутрішня будова, система чого-небудь, устрій. В енциклопедичній довідковій літературі «механізм» тлумачиться як сукупність проміжних станів чи процесів; устрій, що передає рух. У тлумачних словниках іншомовних слів «механізм» (від грец. *mechanē* – машина) також визначається як «внутрішня будова, система чогось; устрій або сукупність станів і процесів, з яких складається певне явище»; «система, що визначає порядок якого-небудь процесу, діяльності, будь-яких явищ». Це поняття було запроваджено в науковий обіг для визначення, перш за все, фізико-математичних, фізико-технічних явищ. У фізико-математичному розумінні поняття «механізм» є похідним від категорії «механіка». Остання має іноземне походження й означає: 1) знаряддя, споруду, машину; науку про закони механічного руху; 2) прихований, складний устрій чого-небудь. У фізико-технічному значенні «механізм» – це система з'єднаних між собою деталей машин, які можуть виконувати певні рухи завдяки споживанню механічної енергії, або складна прихована будова чого-небудь; структура.

Аналіз існуючих у юридичній літературі наукових точок зору щодо визначення поняття «механізм держави» показав їх умовний поділ на *п'ять підходів*. *Перший* з них – це широке і вузьке тлумачення механізму держави, згідно з яким у вузькому сенсі він визначався як апарат державної влади, а в широкому – як політична система суспільства. Згідно з *другим підходом* «механізм держави» і «державний апарат» розглядаються як тотожні поняття. Прихильники *третього підходу* ототожнюють «механізм держави» з «державним апаратом» у його широкому розумінні. Відповідно до *четвертого підходу* механізм держави характеризується як система всіх державних органів, організацій, підприємств і установ, а апарат держави визнається здебільшого як система державних органів, тобто поняття механізму держави є більш широким

порівняно з поняттям державного апарату, який визнається частиною механізму держави. Прихильники *п'ятого підходу* пропонують розглядати механізм держави в динаміці, як сукупність засобів, чинників і принципів функціонування системи державних органів.

Правову основу механізму держави складає система нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері організації та функціонування державного механізму. Правовим фундаментом зазначеного інституту законодавства є система принципів побудови та функціонування механізму, які опосередковують його різні властивості, а також закономірності дії та розвитку.

Однією з найголовніших умов повноцінного функціонування держави, дії її механізму є наявність відповідної матеріальної бази. Передбачене на законодавчому рівні право органів державної влади та інших суб'єктів державного механізму володіти та розпоряджатися матеріальними та фінансовими ресурсами створює реальну можливість реалізовувати покладені на них державні функції.

5.1. Механізм держави: поняття та складові

Механізм держави –
нормативно визначена ієрархічна система державних інститутів – органів, підприємств, установ та інших структур, забезпечених необхідними організаційними, матеріально-технічними та фінансовими засобами з метою практичної реалізації функцій держави

«Механізм держави» включає в себе такі складові:

структурну – сукупність державних організацій: органів держави, державних підприємств, державних установ

функціональну – система визначених функцій, для реалізації яких створені відповідні державні організації

правову – сукупність правових норм, що визначають систему державних інституцій, їх повноваження, форми і методи діяльності держави

інструментальну – система визначених законодавством повноважень, способів, методів, прийомів і засобів реалізації державних функцій

Державний механізм повинен ефективно функціонувати, інакше вирішення політичних, економічних і соціальних завдань є нерезультативним. Для цього важливо дотримуватися таких умов:

→ **забезпечувати стабільність влади та стійкість конституційних інститутів** ←

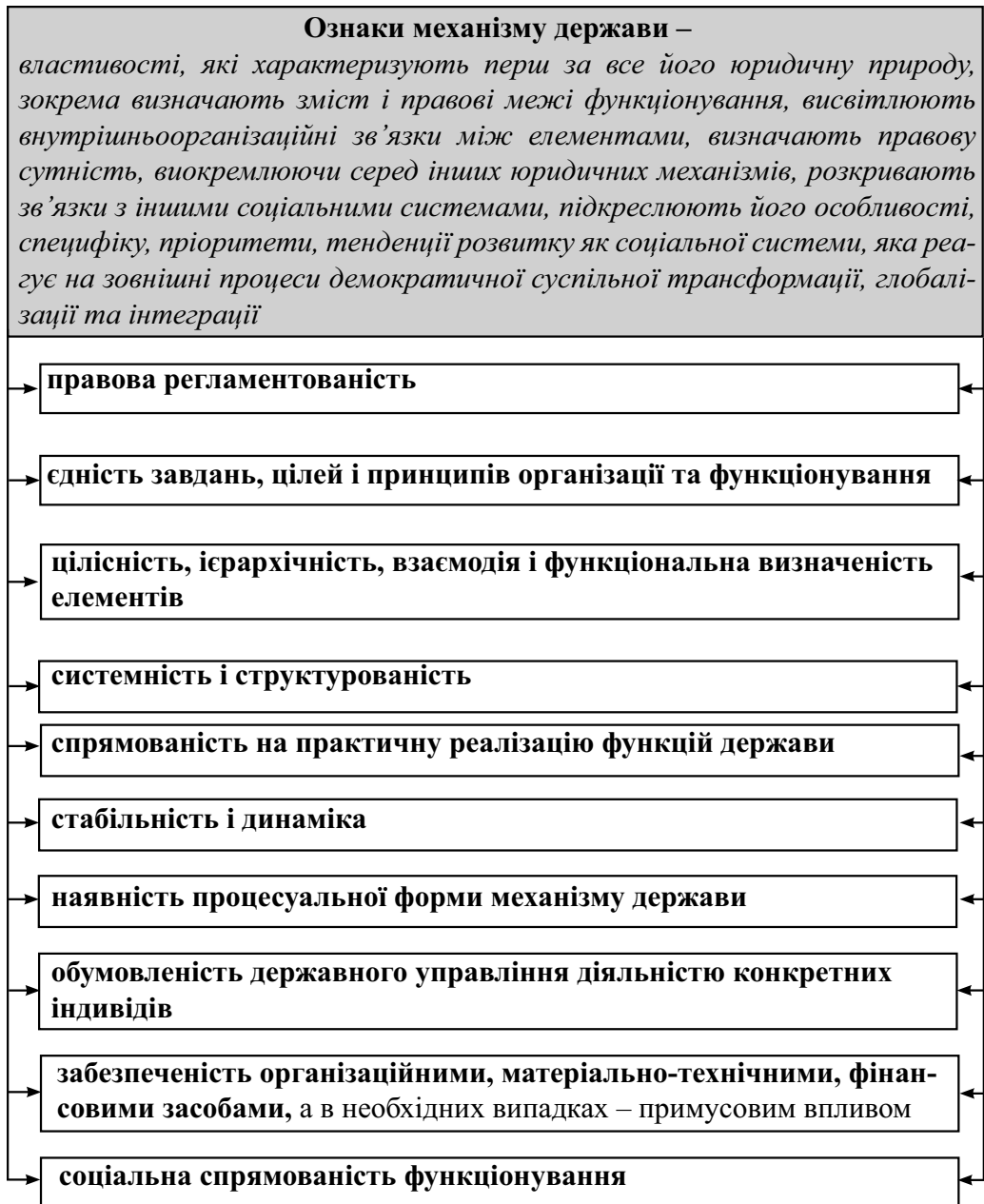
→ **послідовно виконувати функції, покладені на державні органи** ←

→ **правильно використовувати методи правового регулювання в економічній, соціальній і політичній сферах** ←

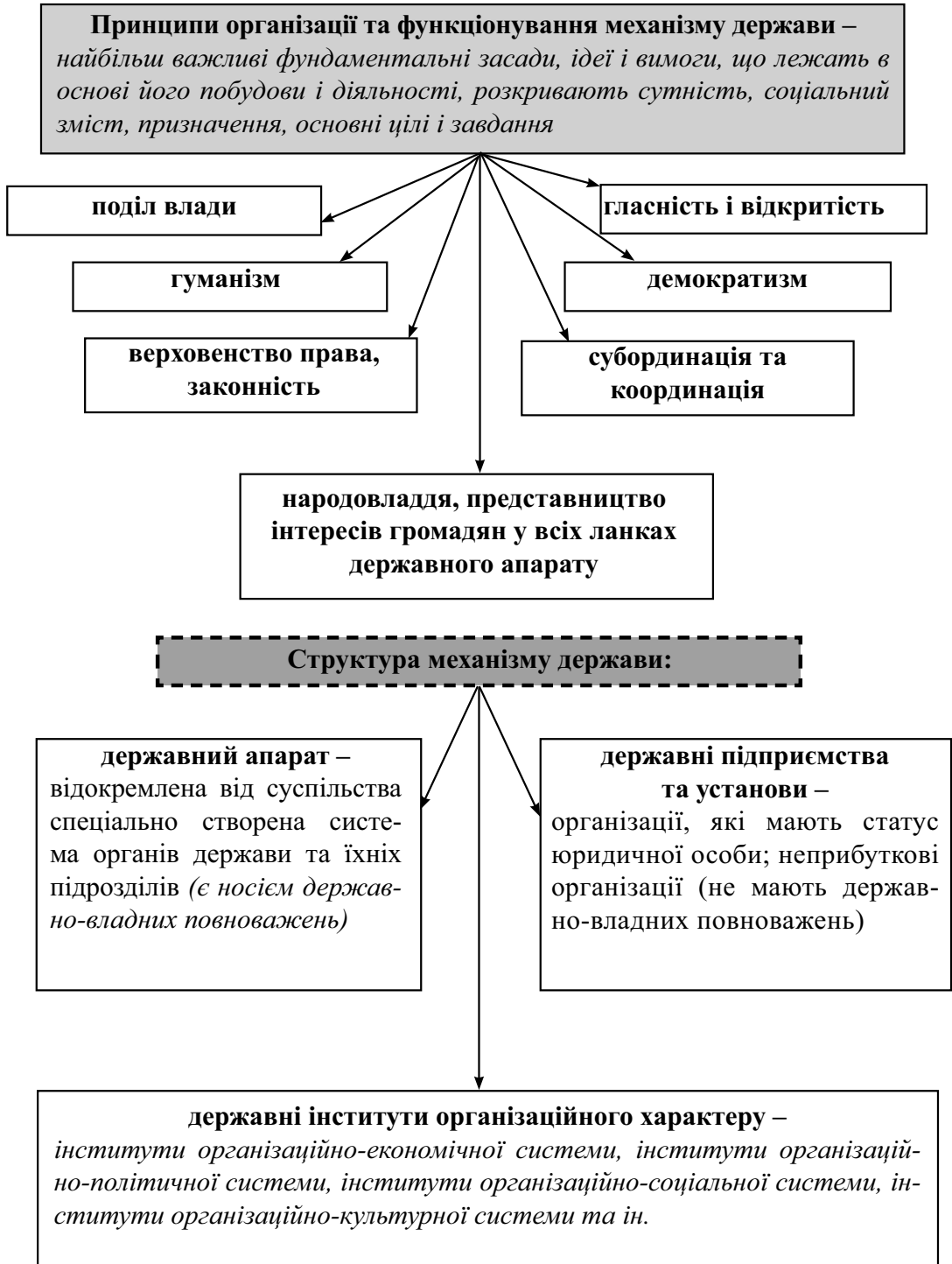
→ **підтримувати баланс елементів механізму держави** ←

→ **сприяти демократизації влади й широкій участі громадян в управлінні державними справами** ←

5.2. Ознаки механізму держави

5.3. Механізм держави: принципи та структура

5.4. Державний апарат як центральний елемент механізму держави

Державний апарат –
відокремлена від суспільства спеціально створена і юридично оформлена система органів держави та їх підрозділів, що здійснюють державну владу й управління суспільством з метою виконання функцій і завдань держави та спираються у разі потреби на державний примус

Державний апарат може бути представлений через:

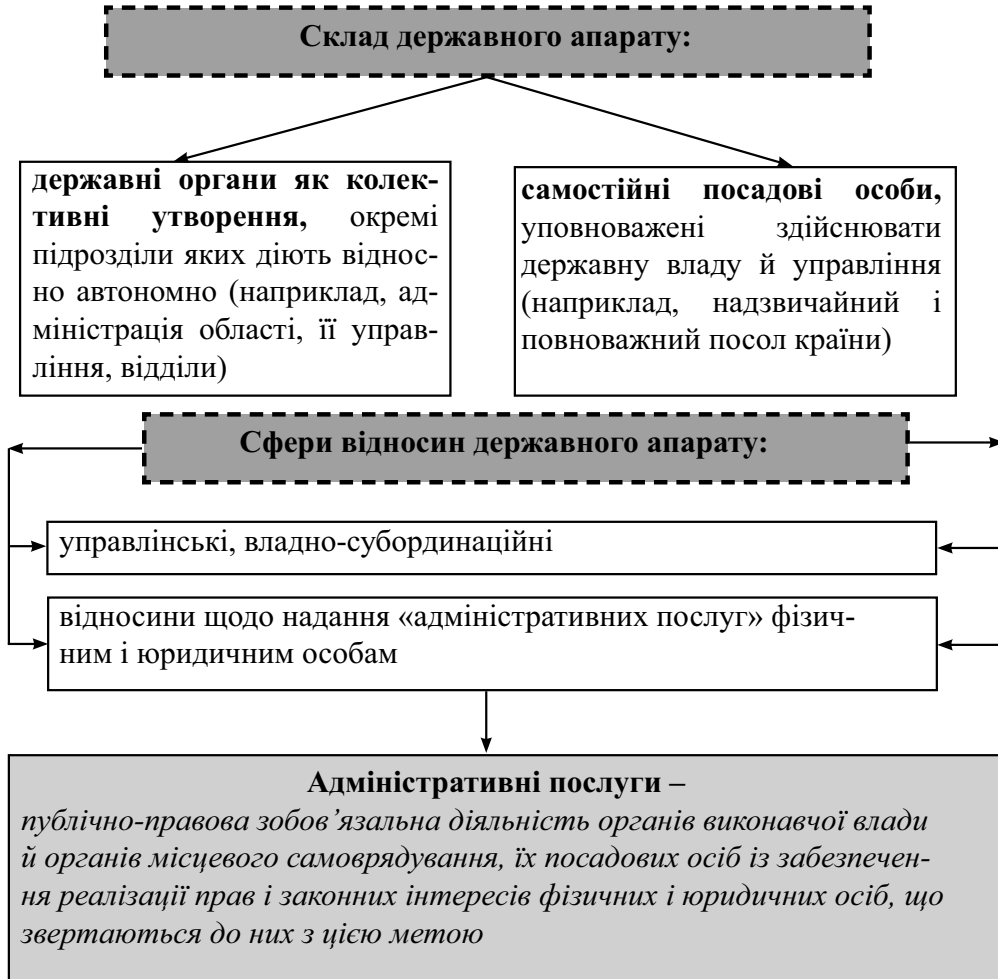
апарат управління (державна адміністрація) – система органів держави, що складається з державних службовців: вищі органи (уряд), центральні органи (міністерства), місцеві органи (місцева державна адміністрація)

апарат примусу – структурні підрозділи правоохоронних органів (поліція), розвідка і контррозвідка, митниця (деякою мірою) і установи пенітенціарної системи (в'язниці, виправні колонії та ін.)

Основні ознаки державного апарату:

- є носієм державно-владних повноважень, має можливості установлювати формально обов'язкові правила поведінки загального й індивідуального характеру та забезпечувати їх виконання
- є системним утворенням, що складається з юридично оформлених органів (певний правовий статус, встановлена компетенція)
- формується і діє на основі єдиних загальних принципів і кінцевої мети
- утворюється і функціонує в законодавчо встановлених межах (певних правових формах)
- його штатними працівниками є державні службовці, що займаються управлінням суспільства на професійній основі
- спирається на матеріально-технічні ресурси

5.5. Державний апарат: склад і сфери відносин

Державний апарат має виняткове право представляти державу, стимулювати, покладати юридичну відповідальність, дозволяти і забороняти певні дії та ін. Лише за спеціальним дозволом державного апарату недержавні структури та їхні представники можуть здійснювати його деякі приватні функції (наприклад, приватні нотаріуси, приватні виконавці та ін.)

5.6. Державні органи як первинні елементи державного апарату

Державні органи –
структурно відокремлені колективи державних службовців (або один службовець), які відповідно до посади наділені юридично визначеною державно-владною компетенцією та необхідними засобами для виконання управлінських функцій і завдань держави

Структура державних органів:

апарат, що безпосередньо виконує управлінські завдання та функції держави – має державно-владні повноваження (наприклад, центральний апарат Міністерства економіки України має кілька департаментів, що займаються управлінням у межах своєї компетенції)

допоміжний апарат – не має державно-владних повноважень, а лише забезпечує виконання державним органом своїх повноважень (наприклад, допоміжний апарат глави місцевої державної адміністрації – це його секретаріат)

Основні ознаки державних органів:

є первинними елементами державного апарату і створюються для здійснення функцій і завдань держави на конкретній ділянці управління суспільством

мають державно-владні повноваження, що дає їм змогу виконувати юридично обов'язкові дії

є структурно відокремленими колективами державних службовців

взаємодіють між собою у процесі реалізації своїх повноважень, керуючись принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом»

мають організаційні структури (за видами окремих служб і за чисельним складом), територіальні масштаби діяльності, системи службової підзвітності і службову дисципліну

є структурно відокремленими колективами державних службовців

5.7. Класифікація державних органів: критерії та види

Види органів держави за черговістю їх утворення:

первинні – утворюються в результаті народного голосування (виборів); в Україні – Верховна Рада, Президент

вторинні – утворюються первинними органами, похідні від них і підзвітні їм. Так, персональний склад Ради національної безпеки і оборони України, на чолі якої стоїть Президент України, формує саме Президент

За способом утворення:

виборні
(представницькі органи)

призначувані
(органи прокуратури, виконавчо-розпорядчі органи)

успадковані
(спадкоємний монарх)

За часом функціонування повноважень:

постійні – створюються без обмеження строку дії

тимчасові – створюються для досягнення короткострокових цілей

За обсягом компетенції:

органи загальної компетенції – вирішують питання загального профілю (парламент, уряд, ради та ін.)

органи спеціальної компетенції – вирішують питання галузевого значення (міністерства, відомства, управління та ін.)

За формою здійснення компетенції:

колегіальні – Верховна Рада, Кабінет Міністрів, виконкоми рад, суди вищої інстанції та ін.

єдиноначальні – Президент, Генеральний прокурор, Уповноважений ВРУ з прав людини та ін.

За функціональним призначенням (за принципом «поділу влади»):

законодавчі

виконавчі

судові

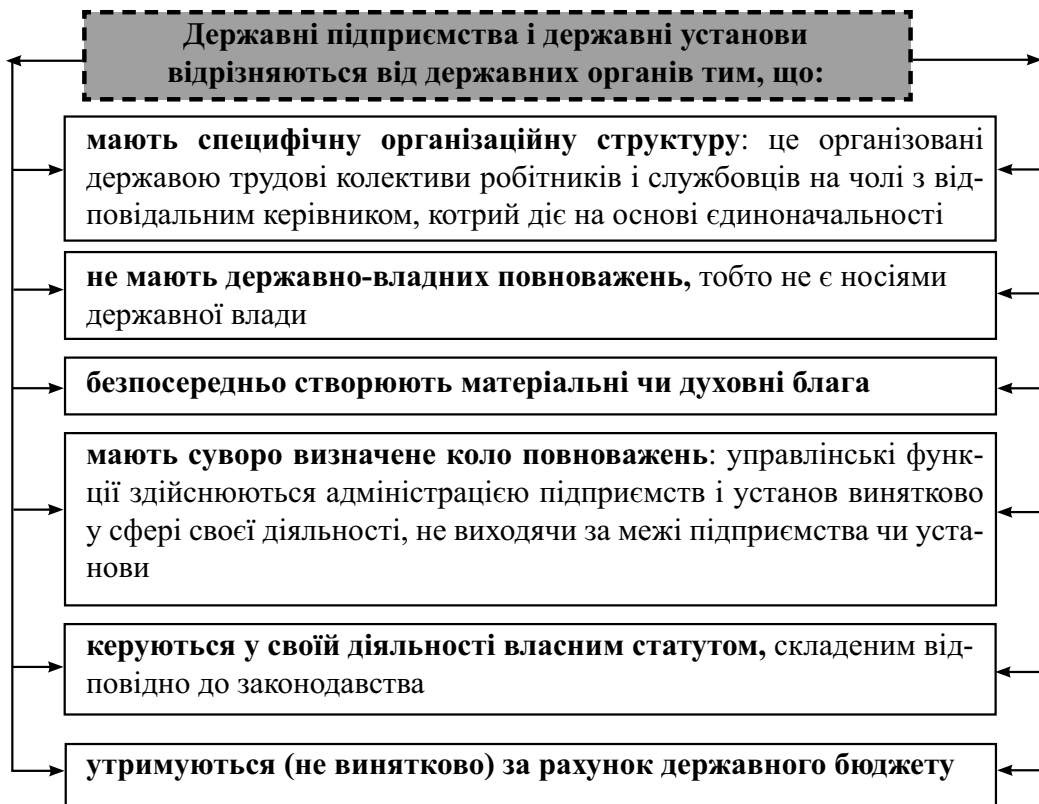
5.8. Державні підприємства та установи в механізмі держави

Державні підприємства – самостійні статутні організації, засновані на державній власності, що мають статус юридичної особи і здійснюють виробничу діяльність з метою створення матеріальних цінностей і одержання відповідного доходу

Державні установи – організації, що здійснюють соціально-культурну, наукову, навчально-виховну та інші види невиробничої діяльності з метою створення духовних цінностей і фінансуються цілком чи частково за рахунок державного бюджету

Це зазвичай казенні підприємства, що функціонують на основі загальнодержавної власності та володіють її часткою на праві повного господарського відання

Це неприбуткові організації: дошкільні дитячі установи, школи, училища, коледжі, вищі навчальні заклади, театри, музеї, лікарні, санаторії та ін.

5.9. Принципи організації і діяльності державного апарату

Принципи організації і діяльності державного апарату – загальноприйняті відправні норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують імперативними засадами, на підставі яких відбувається організація і функціонування державних органів, здійснюється синхронність виконання функцій і завдань держави

До основних принципів відносяться:

поєднання колегіальності та єдиноначальності – колегіальне обговорення проектів рішень і єдиноначальність керівника органу в прийнятті рішень та його персональна відповідальність за них

поділ державної влади на законодавчу, виконавчу, судову – має на меті не допустити концентрації влади в руках одного органу, класу чи особи, запобігти встановленню недемократичного режиму

поєднання виборності вищих органів державної влади (глави держави, парламенту) і призначуваності (призначення голови обласної або районної державної адміністрації)

ієрархічна співвідпорядкованість органів і посадових осіб – обов'язковість рішень центральних органів виконавчої влади на всіх сходинках згори донизу

врахування суспільної думки – звірення діяльності державного апарату з оцінкою громадськості

правова законність – діяльність у межах і в порядку, встановлених законодавством

пов'язаність державного апарату правами і свободами громадян – ґрунтуються на складному діалектичному поєднанні інтересів людини і держави, їх балансі, узгодженні, гармонізації, де повага до людини є пріоритетною

прозорість, гласність – відкритість і своєчасна інформованість громадськості про свою діяльність, за винятком випадків прийняття таємних рішень, що визначені законом у зв'язку з вимогами національної безпеки країни

5.10. Поділ влади як принцип організації і діяльності державного апарату

Тема 6.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ

- 6.1. Громадянське суспільство: поняття та ознаки**
- 6.2. Структура громадянського суспільства**
- 6.3. Взаємодія громадянського суспільства і держави**
- 6.4. Держава та громадські об'єднання**
- 6.5. Політична система громадянського суспільства: поняття та функції**
- 6.6. Структура політичної системи громадянського суспільства**
- 6.7. Політичні партії в політичній системі громадянського суспільства: поняття, ознаки та функції**

Становлення і розвиток громадянського суспільства є особливим етапом розвитку людства, держави і права. Суспільство, на відміну від держави, існувало завжди, проте не завжди було громадянським. Громадянське суспільство формується на певному етапі розвитку людської цивілізації, коли інтереси людини врівноважуються або стають вище інтересів держави, а забезпечення прав та обов'язків громадян є основним завданням суспільства і держави.

Процес демократизації, який почався в Україні після здобуття незалежності, обумовив необхідність зміни взаємовідносин держави й суспільства, держави й особистості, побудови громадянського суспільства, в якому держава відіграє службову роль стосовно людини. Розбудова громадянського суспільства в Україні дозволяє забезпечити права і свободу людини і громадянина, створити умови для затвердження демократії, тому що чим більше воно розвинуто, тим легше громадянам захищати свої інтереси.

Громадянське суспільство є особливою автономною суспільною сферою, відокремленою від держави, що передбачає створення і функціонування добровільних та самоврядних інституцій, які сприяють громадянам у їх вільному розвитку та самореалізації, формують уявлення про загальне благо та здійснюють громадський контроль над іншими суспільними сферами.

Для виконання своїх завдань громадянське суспільство передбачає створення та діяльність різноманітних інституцій – організацій та асоціацій, які об'єднують людей зі спільними інтересами.

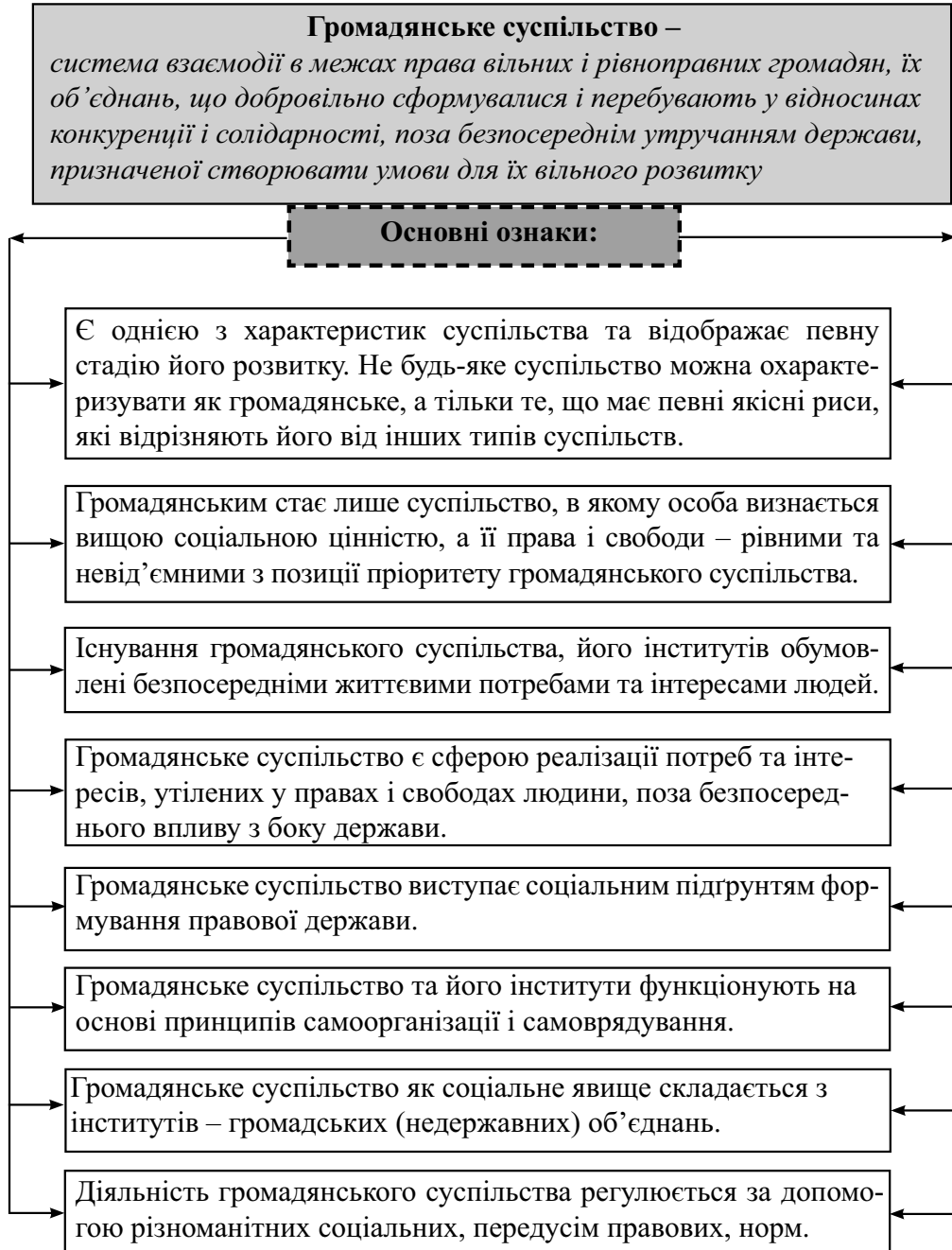
Серед них, зокрема, можна виокремити наступні *інституції*:

- ринкові професійні спілки, організації споживачів і платників податків, організації товаровиробників і роботодавців, саморегульвні професійні організації та ін.);
- політичні (організації виборців, політичні мережі та ін.);
- правозахисні;
- релігійні (релігійні громади й організації);
- благодійні (наприклад, благодійні фонди, волонтерські організації);
- громадські (спілки й організації, створені для задоволення соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів).

Ці інституції не мають на меті отримання прибутку і функціонують на основі принципів добровільності і самоврядування. Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть в організації, у тому числі в її утворенні, вступі або припиненні членства (участі) в ній. Самоврядування означає, що члени організації самостійно, на основі власних потреб та інтересів здійснюють управління діяльністю організації відповідно до її мети, визначають напрями її діяльності, мають право на невтручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування в їхню діяльність.

Окрім того, в сучасних умовах набирають значення нові неформальні об'єднання громадян (наприклад, групи в соціальних мережах, флешмоби, волонтери, групи на підтримку певних петицій та ін.).

6.1. Громадянське суспільство: поняття та ознаки

6.2. Структура громадянського суспільства

Внутрішня будова громадянського суспільства складається з таких основних систем:

соціальна система – сукупність об’єктивно сформованих спільностей людей і взаємовідносин між ними. Це основа громадянського суспільства, що чинить визначальний вплив на життєдіяльність інших його підсистем

економічна система – сукупність економічних інститутів і відносин, в які вступають люди у процесі реалізації відносин власності, виробництва, розподілу, обміну, споживання сукупного суспільного продукту (*основою тут виступають відносини власності*)

політична система складається з цілісних самоврядних елементів (організацій) – держава, політичні партії, суспільно-політичні рухи, об’єднання та відношення між ними. Індивід політично виступає в якості громадянина, депутата, члена партії, організації (*глибинною, сутнісною частиною тут є відносини з приводу влади*)

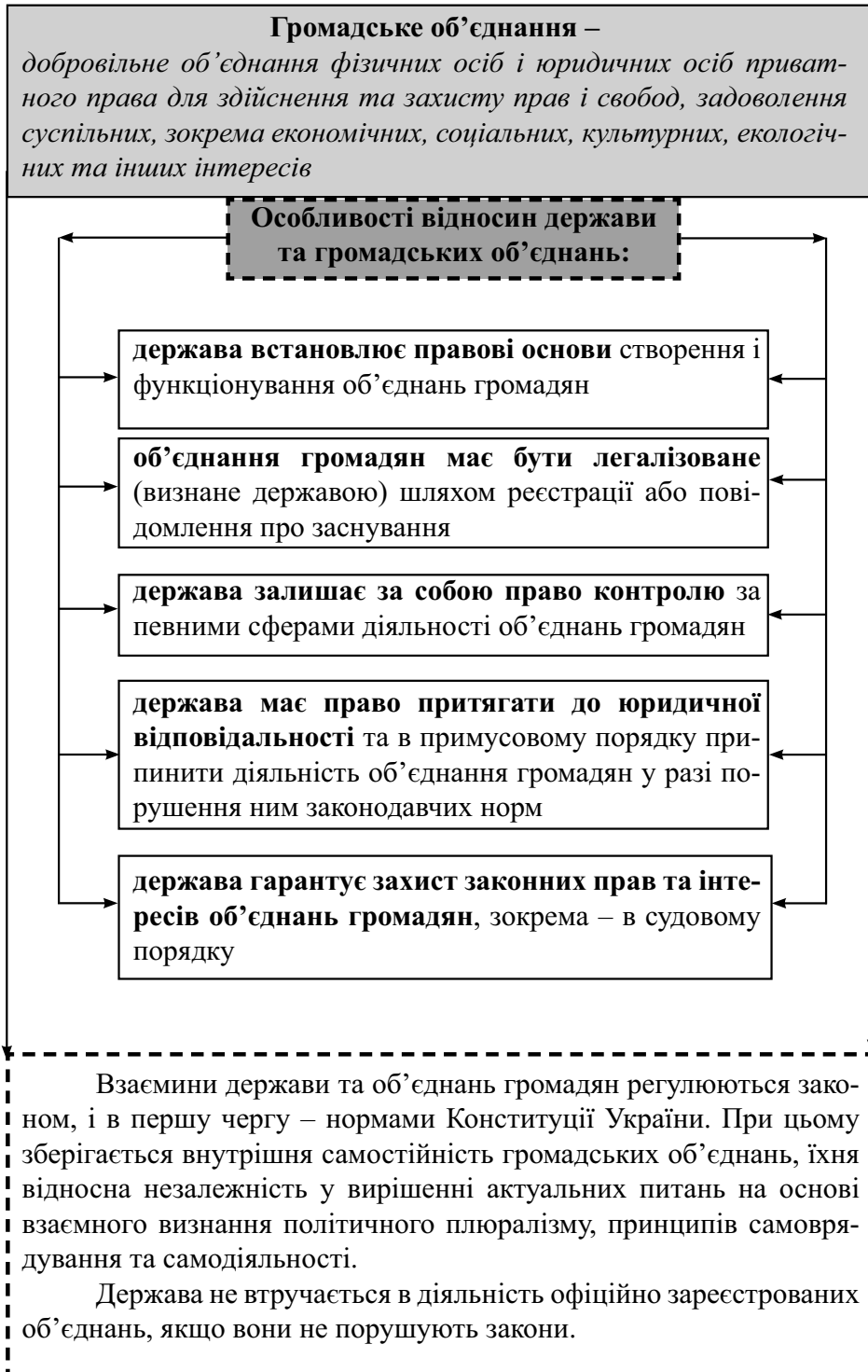
духовно-культурна система складається з відносин між людьми, їх об’єднаннями, державою і суспільством у цілому з приводу духовно-культурних благ і відповідних матеріально-зованих інститутів, закладів через які реалізуються ці відносини (базовий блок складають відносини, що пов’язані з освітою)

інформаційна система складається в результаті спілкування людей один з одним безпосередньо і через засоби масової інформації. В якості її елементів можуть виступати *громадські, комунальні і приватні організації, заклади, підприємства, а також громадяни та їх об’єднання*, що створюють і випускають засоби масової інформації, формують і пропагують загальні ідеї і принципи, які лежать в основі будь-якого громадянського суспільства незалежно від специфіки тієї чи іншої країни

6.3. Взаємодія громадянського суспільства і держави

6.4. Держава та громадські об'єднання

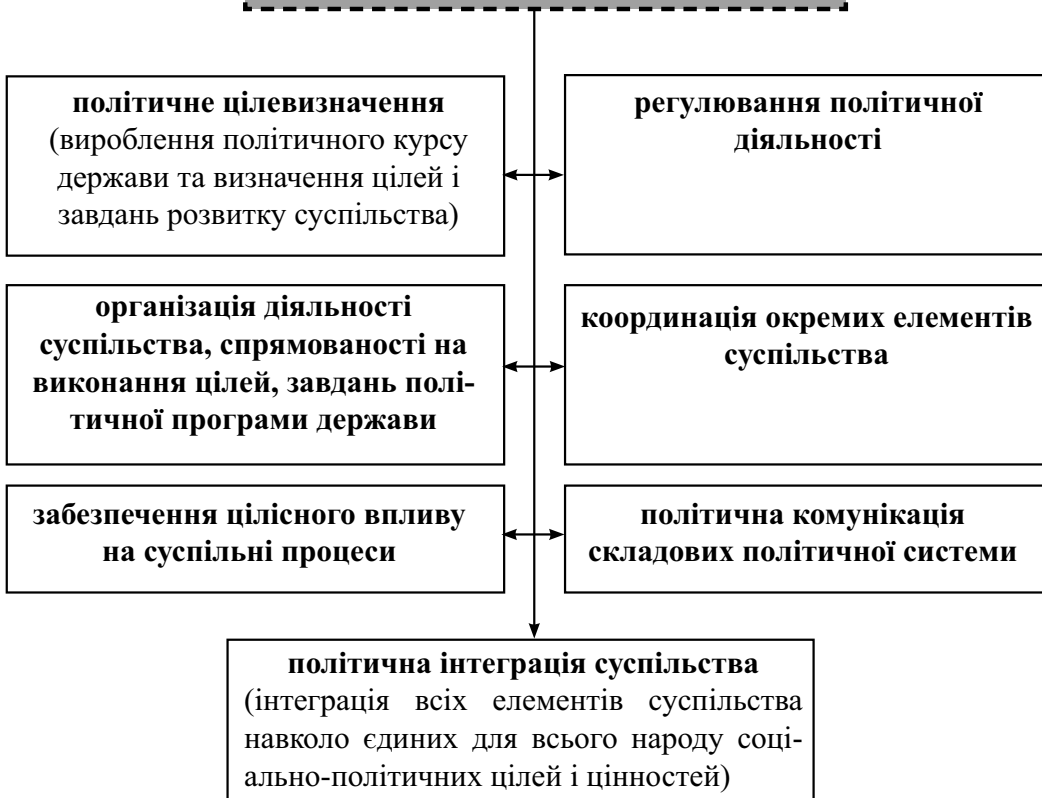

6.5. Політична система громадянського суспільства: поняття та функції

У вузькому розумінні політична система є сукупністю передбачених Конституцією і законами України політичних інститутів зі здійснення політичної влади, тобто організацією політичної влади.

У широкому розумінні політичною системою суспільства є сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних політичних інституцій, передбачених Конституцією і законами України, які здійснюють владу в суспільстві, регулюють політичні відносини, політичну діяльність, забезпечують стабільність і порядок відповідно до досягнутого рівня політичної культури.

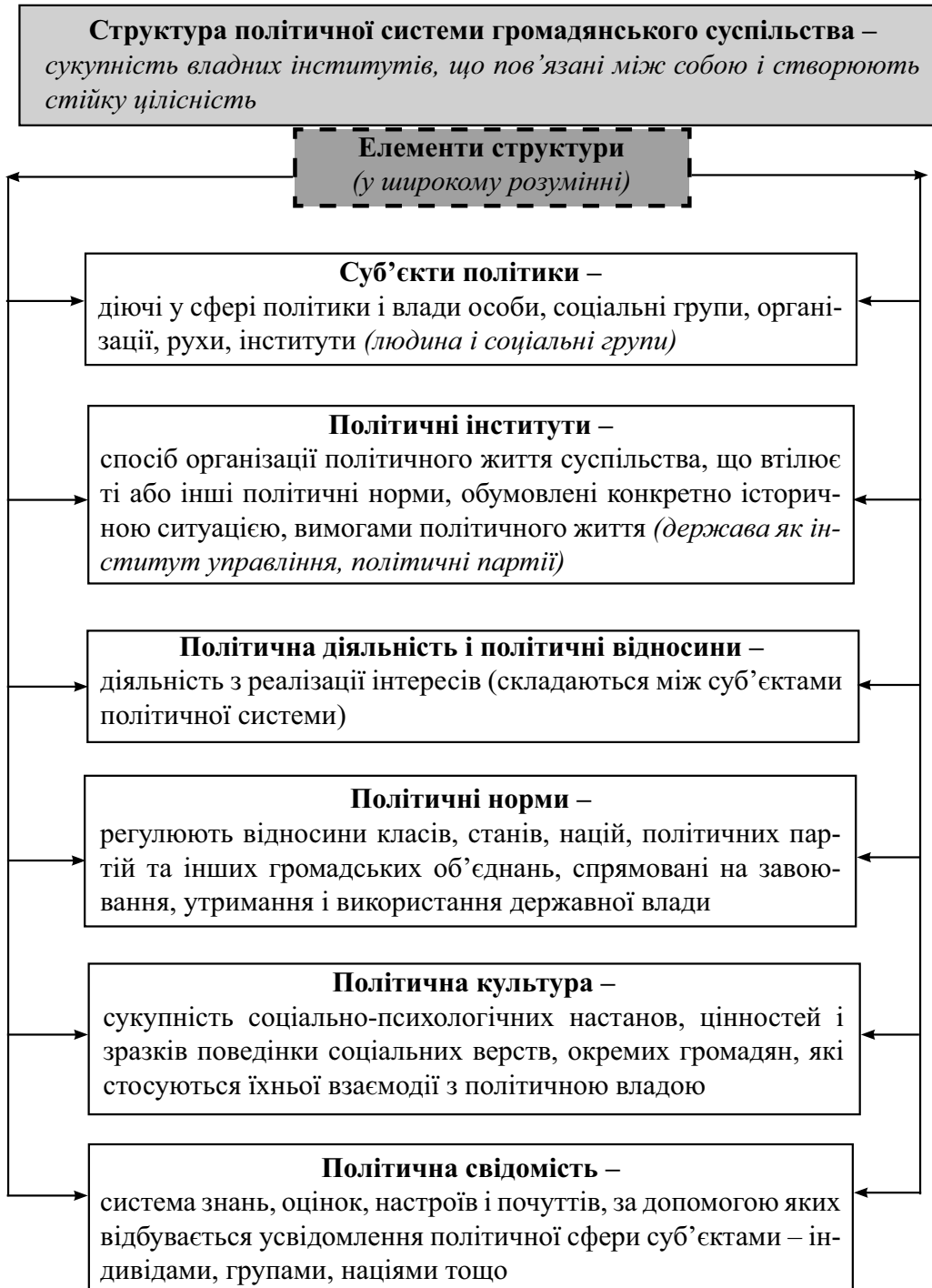
Основні функції системи:

До елементів політичної системи суспільства належать:

- *суб'єкти (носії) політики* – класи, нації, соціальні прошарки, групи; представники їхніх інтересів – різноманітні об'єднання, організації (зокрема держава) – і, нарешті, люди (особистості);
- *політичні відносини, стосунки*;
- *політична свідомість* (політична ідеологія та політична психологія) суб'єктів політики;
- *політичні норми* – загальні правила поведінки у політичних стосунках.

6.6. Структура політичної системи громадянського суспільства

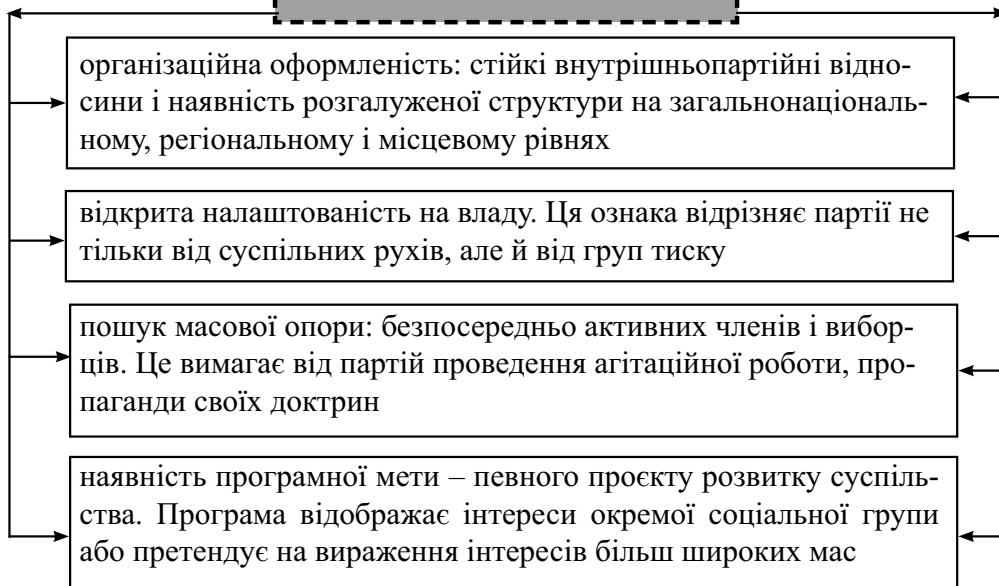

6.7. Політичні партії в політичній системі громадянського суспільства: поняття, ознаки та функції

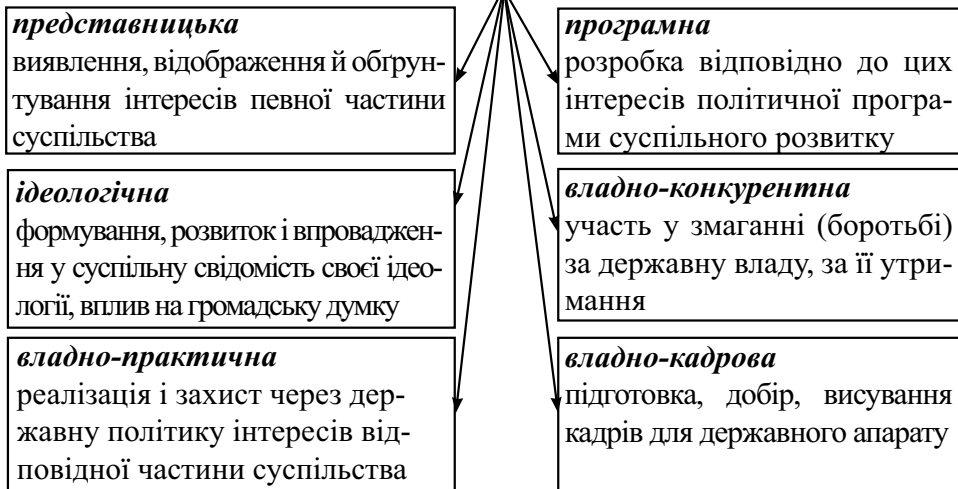
Політична партія –

зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах

Основні ознаки:

Основні функції політичних партій:

Тема 7. ДЕМОКРАТИЧНА, СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА

- 7.1. Демократична держава: ознаки та цінність демократії**
- 7.2. Принципи демократичної держави**
- 7.3. Форми демократії**
- 7.4. Інститути демократії: поняття та класифікація**
- 7.5. Функції демократії: поняття та види**
- 7.6. Правова держава: поняття та ознаки**
- 7.7. Верховенство права: поняття та елементи**
- 7.8. Соціальна держава: поняття та ознаки**
- 7.9. Класифікація соціальних держав**

У процесі розвитку державності в сучасному світі головною тенденцією є поступове сприйняття суспільством здобутих прогресивною політико-правовою думкою надбань, і особливо таких загальнолюдських цінностей, як демократія, право, права і свободи людини, гуманний і справедливий правопорядок. Наслідком цього процесу стало формування і конституційне закріплення концепції демократичної, соціальної, правової держави як синтезованого відображення загальнолюдського її призначення.

Демократична держава – це держава, яка заснована на здійсненні народовладдя шляхом забезпечення прав людини, рівної участі громадян у формуванні державної влади і контролі за її діяльністю.

До основних **форм** демократії відносять:

➤ проголошення, юридичне закріплення, реальне здійснення та захист прав людини. Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю;

➤ побудову та діяльність державного апарату на основі демократичних принципів (відкритість, гласність, виборність, підзвітність та підконтрольність, поділ влади тощо);

➤ організацію та здійснення народовладдя, зокрема двома шляхами: **безпосередньої (прямої) демократії**, яку здійснюють самі громадяни (через вибори, референдум, громадські ініціативи та обговорення тощо) та **представницької демократії**, яку здійснюють обрані народом та від його імені представники.

Соціальна держава – це держава, що ґрунтується на розвиненому громадянському суспільстві, має збалансовану економіку й ефективну правову систему та здатна, відповідно до принципу соціальної справедливості, забезпечити громадянам гідний рівень життя, гарантувати соціальну стабільність, соціальну безпеку і соціальну допомогу, громадянський мир і злагоду.

Поняття соціальної держави, її теоретичне підґрунтя почали формуватися в Давній Греції. До розроблення цієї проблеми зверталися у своїх працях провідні філософи – Платон, Аристотель, Сенека та інші мислителі. Зокрема Платон писав про те, що в ідеальній державі виховання дітей і шкільне навчання повинні здійснюватись під контролем держави та в її інтересах. У своїй праці «Держава» він наголошував, що в державі існує місто в місті, в одному з яких проживають багаті, а в іншому – бідні. Якщо одні громадяни передадуть іншим свої грошові засоби та владу або якщо вони перейдуть з однієї групи до іншої, то можна розраховувати на те, що з'являться союзники, а ворогів стане менше.

Законодавство України як соціальної держави найважливішою метою проголошує захист прав й інтересів громадян. У ході реформування законодавства держава вимушена, з одного боку, забезпечувати відповідність його до умов ринку, а з іншого – активно захищати своїх громадян від можливих соціальних ризиків. Це подвійне взаємозумовлене завдання держава покликана вирішувати переважно через модернізацію права соціального забезпечення. Виступаючи самостійною

галуззю українського права, воно стає ефективним засобом оновлення всієї соціальної сфери в країні та могутнім бар'єром на шляху розвитку негативних наслідків для громадян, спричинених умовами переходу до ринкової економіки.

Правова держава – це держава, в якій з метою забезпечення свободи і гідності людини проголошуються та діють принципи верховенства права, зв'язаності державної влади конституцією, гарантується повний та ефективний судовий захист.

Важливим напрямом розвитку соціально-правової держави сьогодні є адаптація перевірених часом демократичних механізмів до нової дійсності: політична конкуренція, система стримувань і противаг у структурі влади, створення усіх необхідних умов для розвитку громадянського суспільства та державно-громадської комунікації, що має сприяти додержанню соціальної справедливості у збереженні демократичного характеру суспільних відносин.

Дієвими чинниками об'єктивації соціального ідеалу та інтенсифікації цього процесу слід вважати посилення соціальної складової державної політики; налагодження конструктивного діалогу між владою та організаціями громадянського суспільства; обмеження втручання держави у діяльність економічних суб'єктів, громадян, громадських організацій та інших інститутів громадянського суспільства; унеможливлення одержавлення громадського самоврядування; забезпечення прозорості й відкритості в діяльності органів влади та прийнятті політичних рішень.

7.1. Демократична держава: ознаки та цінність демократії

Демократична держава –

форма держави, що ґрунтується на конституційному визнанні народу джерелом влади та реальному здійсненні народної влади через рівноправну участь громадян в управлінні загальнодержавними і місцевими справами, у контролі за державною діяльністю

Основні ознаки демократичної держави:

- визнання народу найвищим джерелом влади
- розвинута система законодавства
- високий рівень розвитку прав і свобод людини та дієвість їх виконання
- виборність основних органів держави
- рівноправність громадян і перш за все рівність їх виборчих прав
- підпорядкування меншостей більшості при прийнятті рішень

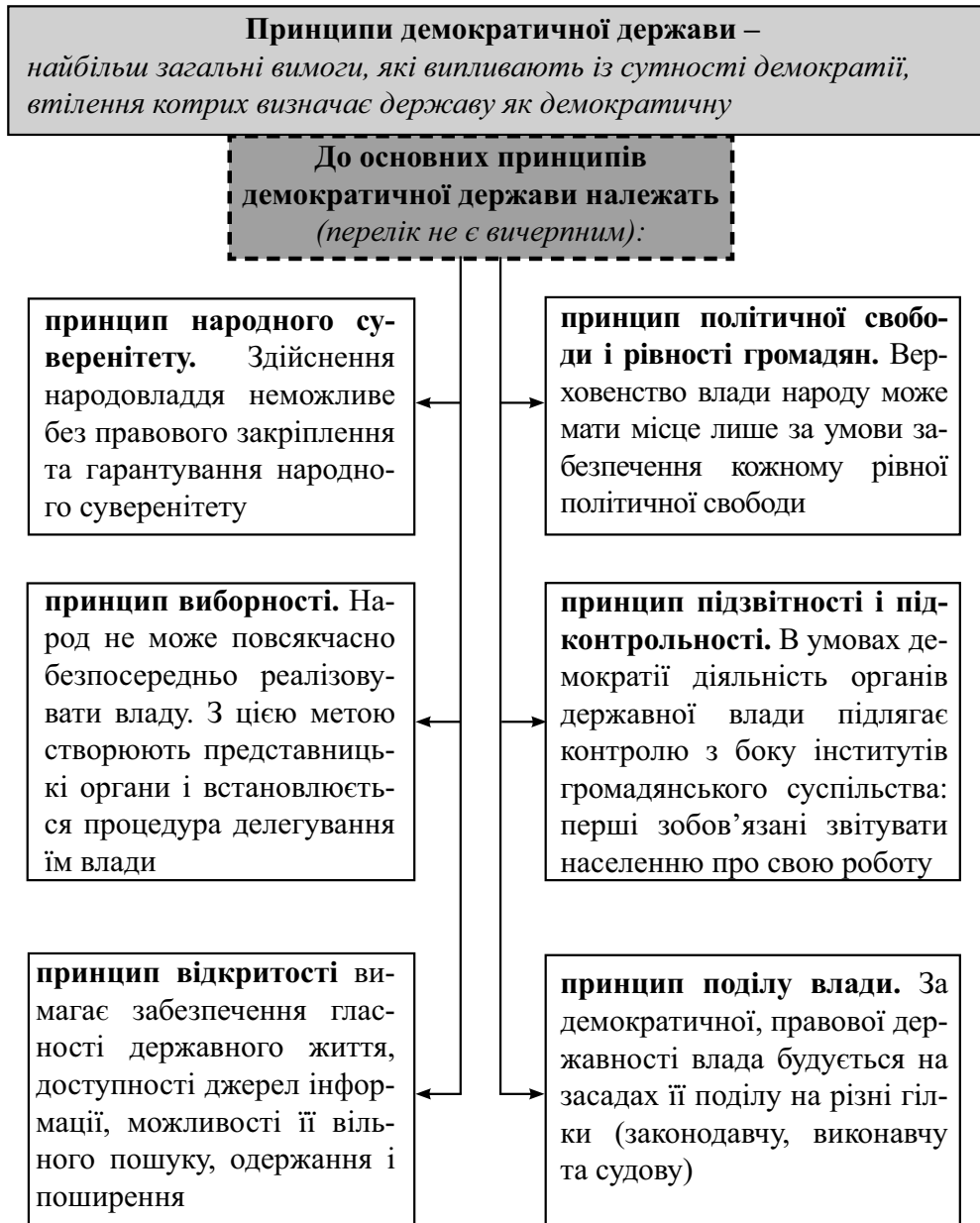
Демократію можна розглядати як суспільну цінність, що виявляється у трьох аспектах:

історична цінність демократії полягає в тому, що в процесі еволюції людської цивілізації кожен наступний історичний тип демократичної державності (від Античності до сьогодення) розширював межі особи, її участі в управлінні державними та суспільними справами

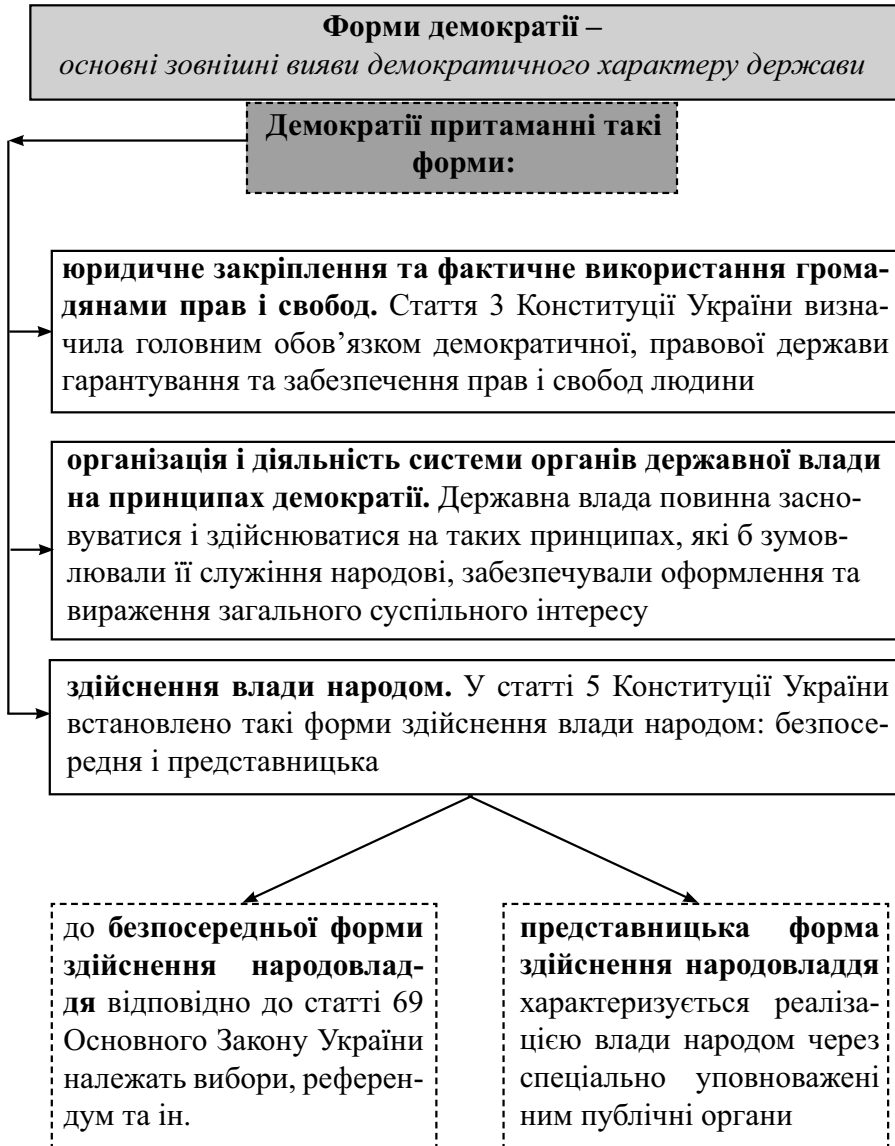
інструментальна цінність демократії полягає в тому, що вона виступає ефективним засобом організації державної влади, виявлення і втілення волі народу, сприяє гарантуванню прав людини, впровадженню в суспільну практику принципу верховенства права

власна цінність демократії характеризується тим, що вона є втіленням багатовікової мрії людства про справедливе поєднання рівності та свободи в політичній сфері, народного суверенітету

7.2. Принципи демократичної держави

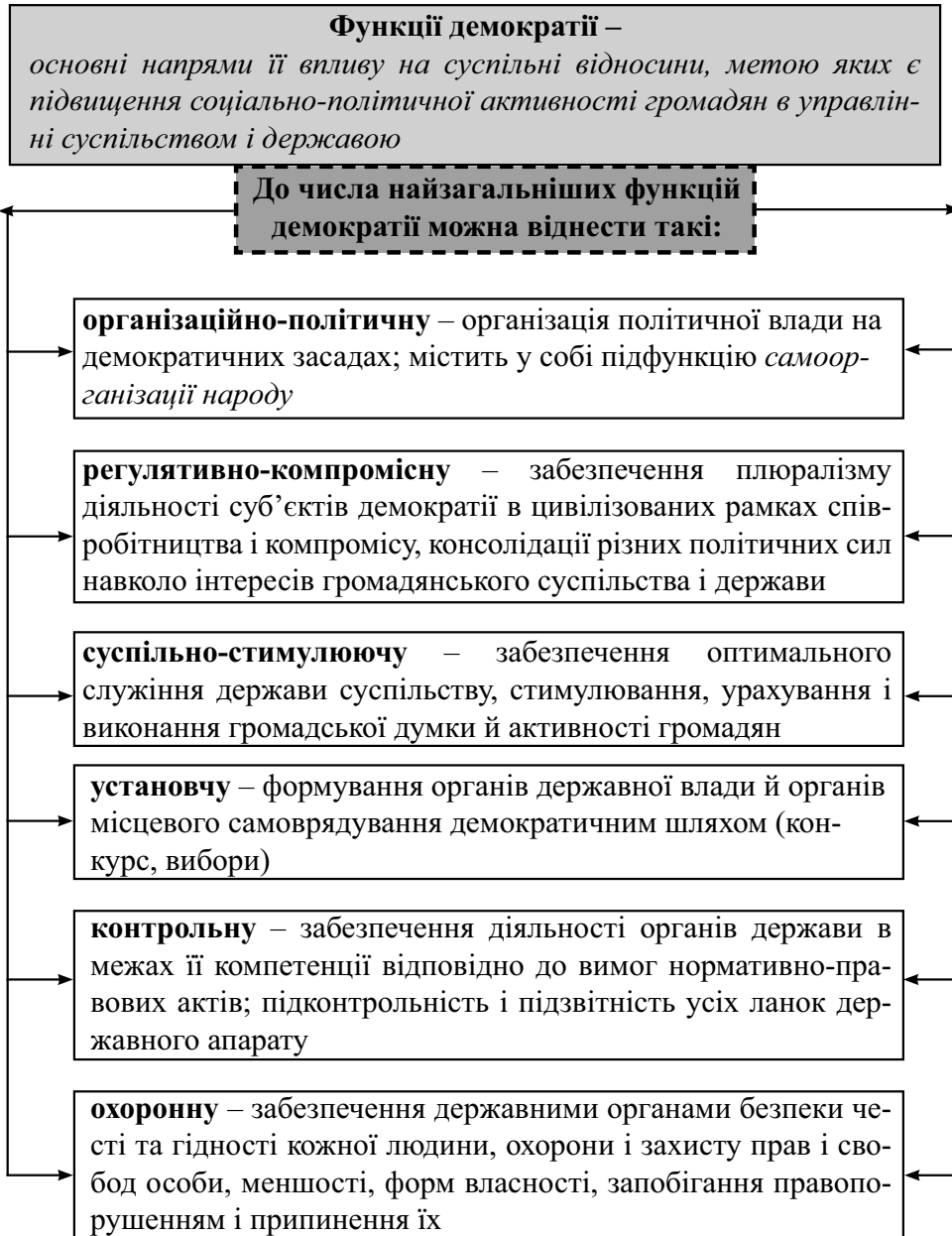
7.3. Форми демократії

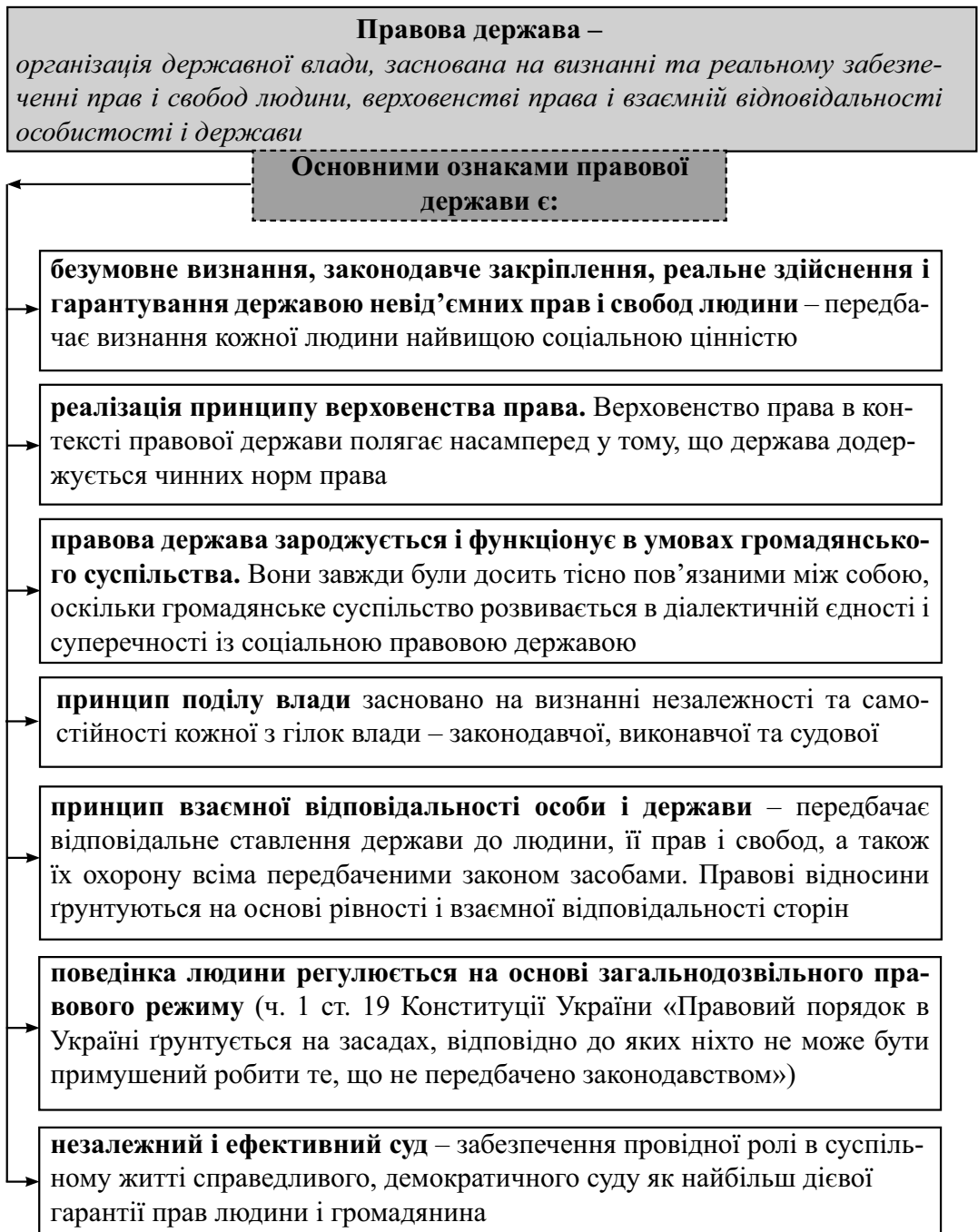
7.4. Інститути демократії: поняття та класифікація

7.5. Функції демократії: поняття та види

7.6. Правова держава: поняття та ознаки

7.7. Верховенство права: поняття та елементи

7.8. Соціальна держава: поняття та ознаки

7.9. Класифікація соціальних держав

Тема 8. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА

- 8.1. Право природне і позитивне. Право соціальне і юридичне**
- 8.2. Ознаки права**
- 8.3. Функції права: поняття та види**
- 8.4. Принципи права: поняття та ознаки**
- 8.5. Класифікація принципів права**
- 8.6. Цінність права**
- 8.7. Сучасні концепції праворозуміння**
- 8.8. Співвідношення права і закону**
- 8.9. Форми взаємодії національного і міжнародного права**

Феномен права, як об'єктивно існуюче, багатоаспектне, закономірне явище, завжди привертало до себе увагу не тільки юристів, а й філософів, соціологів, психологів, педагогів. Адже саме існування людини, суспільства, держави неможливе без дотримання правових норм – норм людських відносин, які склалися протягом тисячоліть. Тому проблема праворозуміння, виховання поваги до права, правових переконань надзвичайно важлива й актуальна.

Праворозуміння – це наукова категорія, яка відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, яка вміщує в собі пізнання права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища.

Процес правоутворення в історії людства був тривалим і складним. Право формувалося як необхідний регулятор економічної, політичної, культурної, моральної та інших сфер суспільного життя. Це економічна, політична, культурна і моральна цінність, яка втілює загальнолюдські вимоги, норми належної поведінки в суспільстві, що склалися протягом усієї історії його розвитку на основі уявлень про добро і зло, честь і безчестя, істину, справедливість і несправедливість, свободу і обов'язок, совість, порядність і непорядність. Ці загальнолюдські соціальні, моральні цінності становлять фундамент, на якому право ґрунтується.

Суб'єктом праворозуміння завжди є конкретна людина, зокрема: а) громадянин, наділений мінімальним правовим світоглядом, який стикається з проблемами права взагалі; б) юрист-практик, який має достатній багаж знань про право, спроможний застосовувати і тлумачити правові норми; в) вчений, людина з абстрактним мисленням, який займається вивченням права, наділений сумою історичних і сучасних знань, спроможний до інтерпретації не тільки норм, а й принципів права, який володіє відповідною методологією дослідження.

Об'єктом праворозуміння можуть бути право в планетарному масштабі, право конкретного суспільства, галузі, інституту права, окремі правові норми. При цьому знання про окремі структурні елементи екстраполюється на право в цілому.

Зміст праворозуміння складають знання суб'єктів про свої права й обов'язки, конкретні і загальні правові дозволи, заборони, а також оцінка і ставлення до них як до справедливих чи несправедливих.

Основними категоріями, які концентровано визначають еволюцію людського буття протягом довготривалого періоду розвитку суспільства, є **економіка**, **політика** та **право**. Так, економіка, право та політика мають самостійне значення основ суспільного розвитку, а їх взаємовплив та сумісний вплив на суспільство є значними і багатогранними.

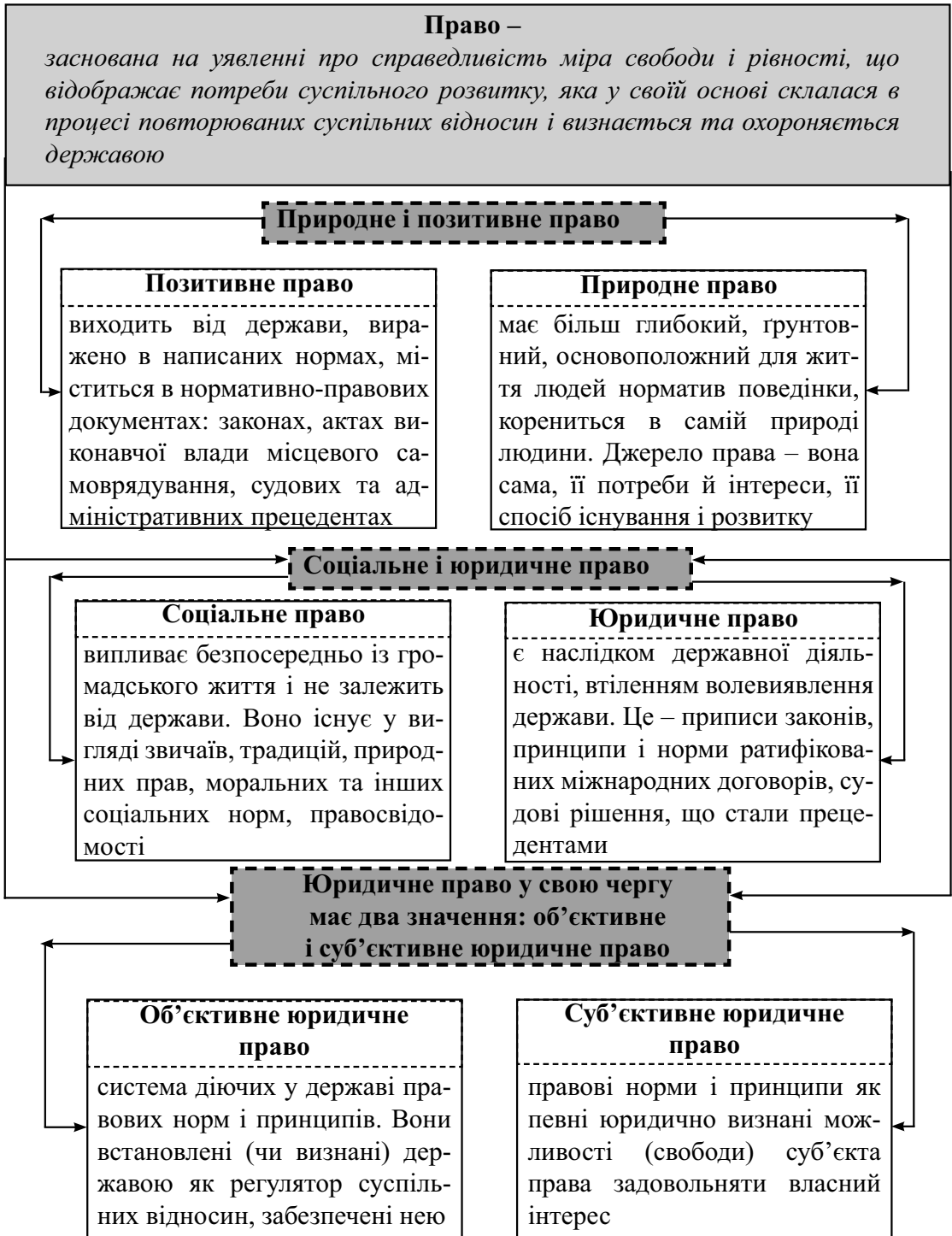
Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених, установлених або санкціонованих державою, гарантованих і забезпечених нею правил поведінки, що тісно пов'язані між собою та регулюють суспільні відносини між людьми в інтересах певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві.

Насамперед потрібно зазначити, що основою та фундаментом усього

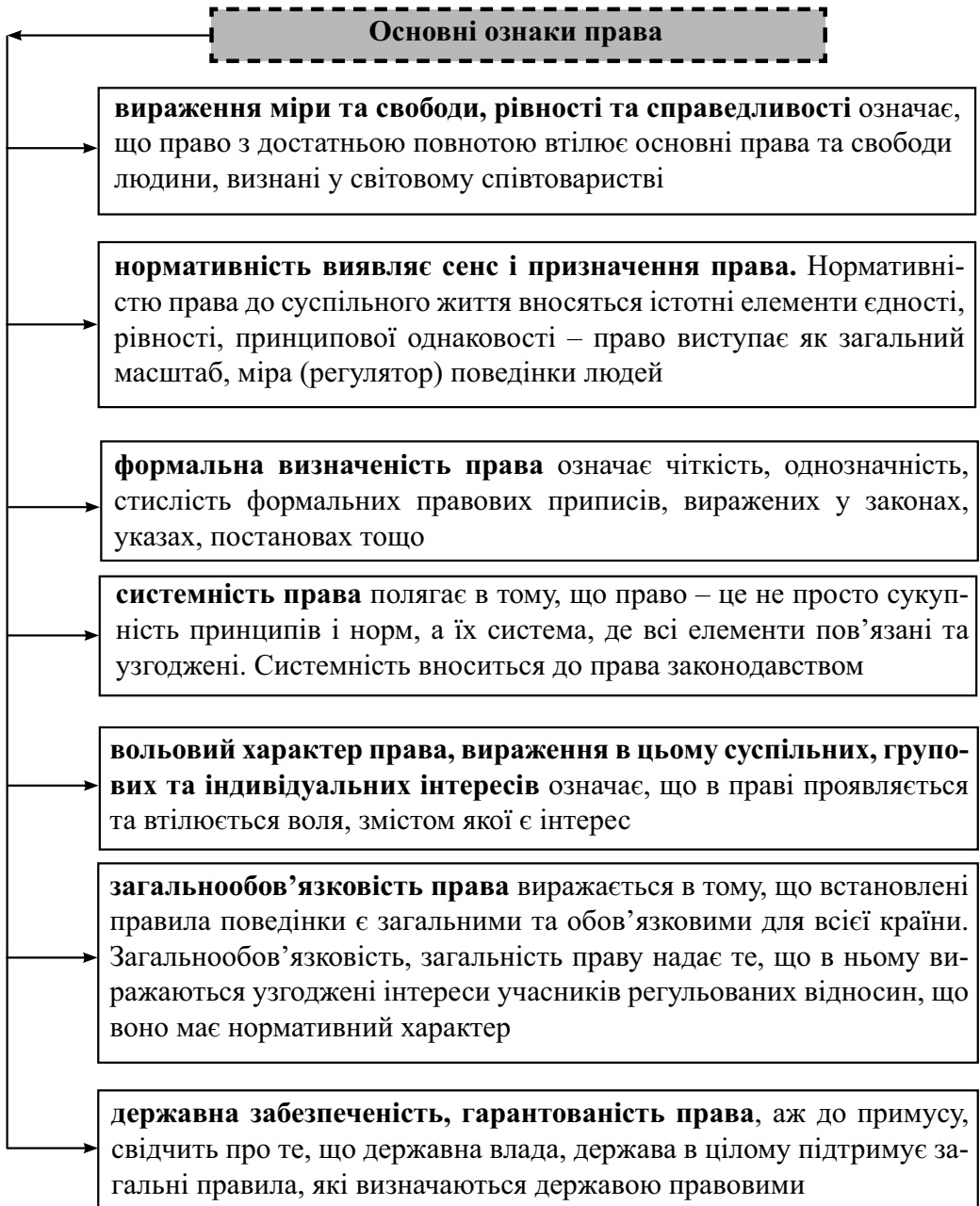
суспільного життя є економіка як система господарювання, що забезпечує оптимальне використання обмежених ресурсів, необхідних для задоволення необмежених потреб. Економіка впливає на право, закріплюється, захищається і стимулюється (гальмується) правом через економічну роль держави, яка реалізується у державній економічній політиці. Держава, яка є виразником інтересів певних політичних сил, визначає розмір податків, мінімальну заробітну плату, строк відпустки та ін. Вплив права на економіку відбувається як закріплення у правових нормах сформованих економічних відносин. Право стимулює створення і розвиток нових економічних відносин. Важлива також охоронна функція права щодо економічних реалій суспільства.

Однак у всіх цих взаємозв'язках треба визнати пріоритетну роль саме політики, адже в більшості сучасних країн, у яких громадянське суспільство ще не досягло достатнього рівня розвитку, саме владна верхівка формує соціально-економічні реалії. Політика та право тісно взаємопов'язані. Право залежить від політики, адже будь-які інтереси людей, перш ніж набути правової форми, мають бути опосередковані державною політикою (діяльністю законодавчих органів держави). У свою чергу вплив права на політику визначається тим, що у демократичній державі легітимація офіційної політики передбачає її відповідність праву, а легалізація – закріплення в правовому законі.

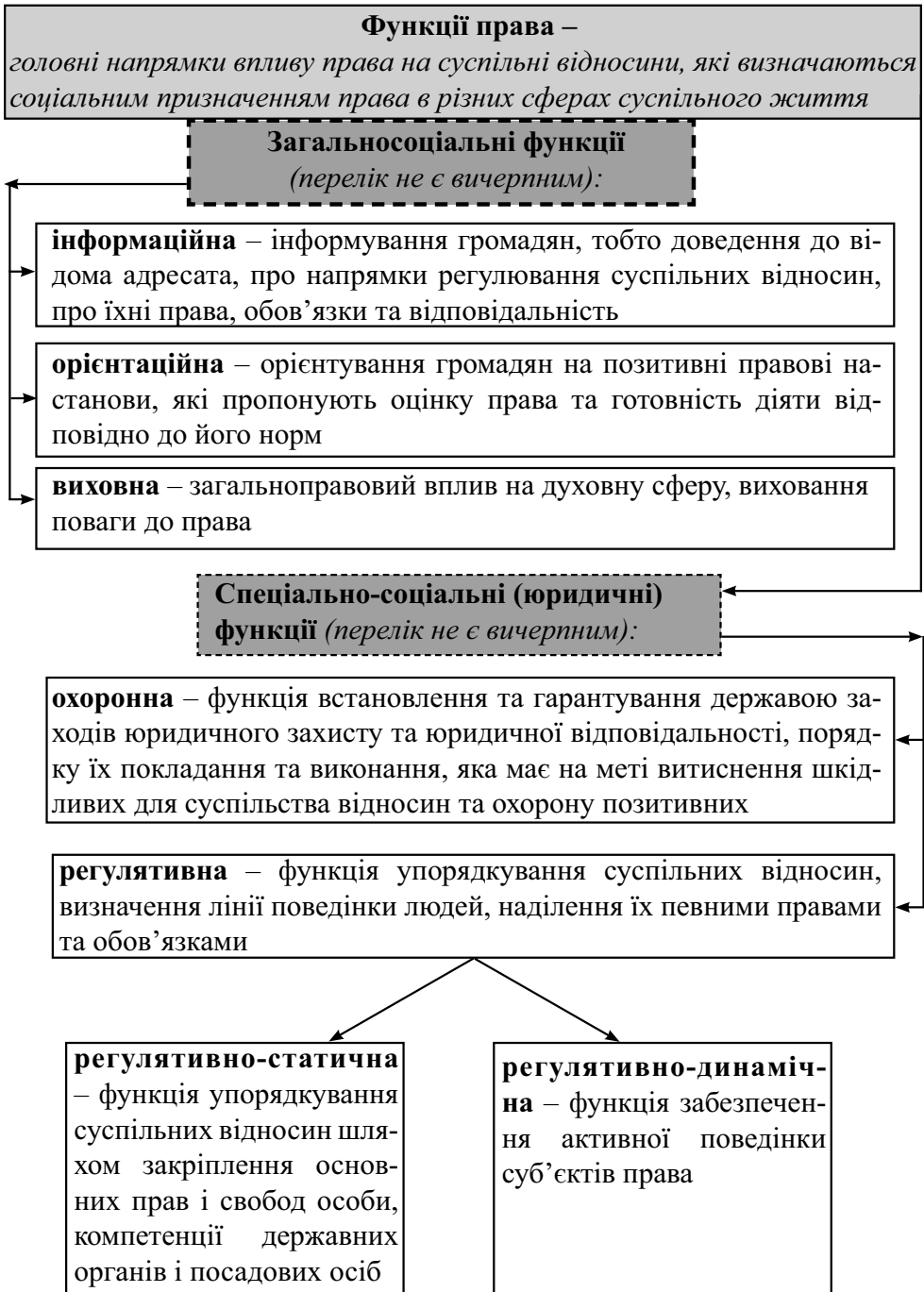
8.1. Право природне і позитивне. Право соціальне і юридичне

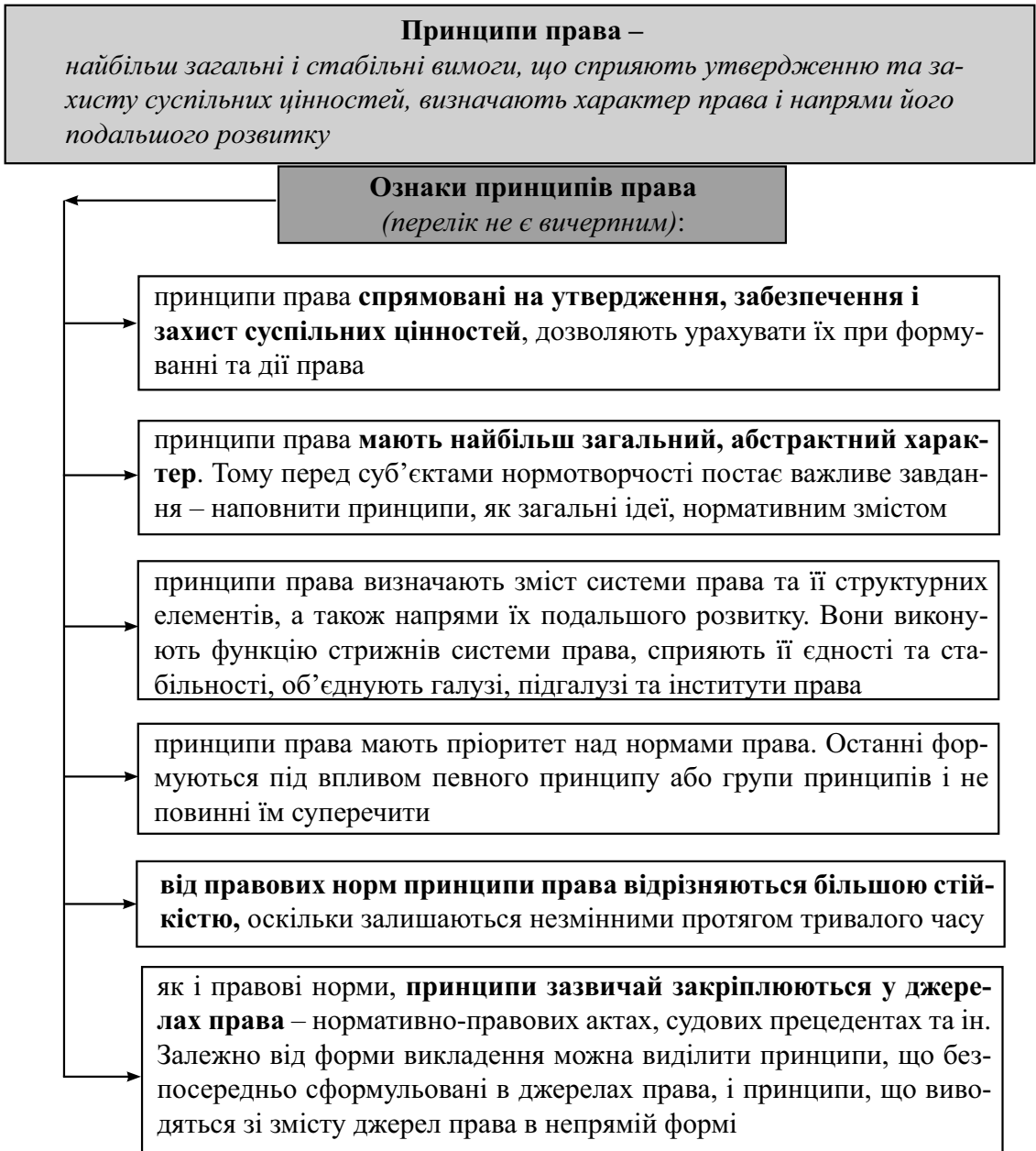
8.2. Ознаки права

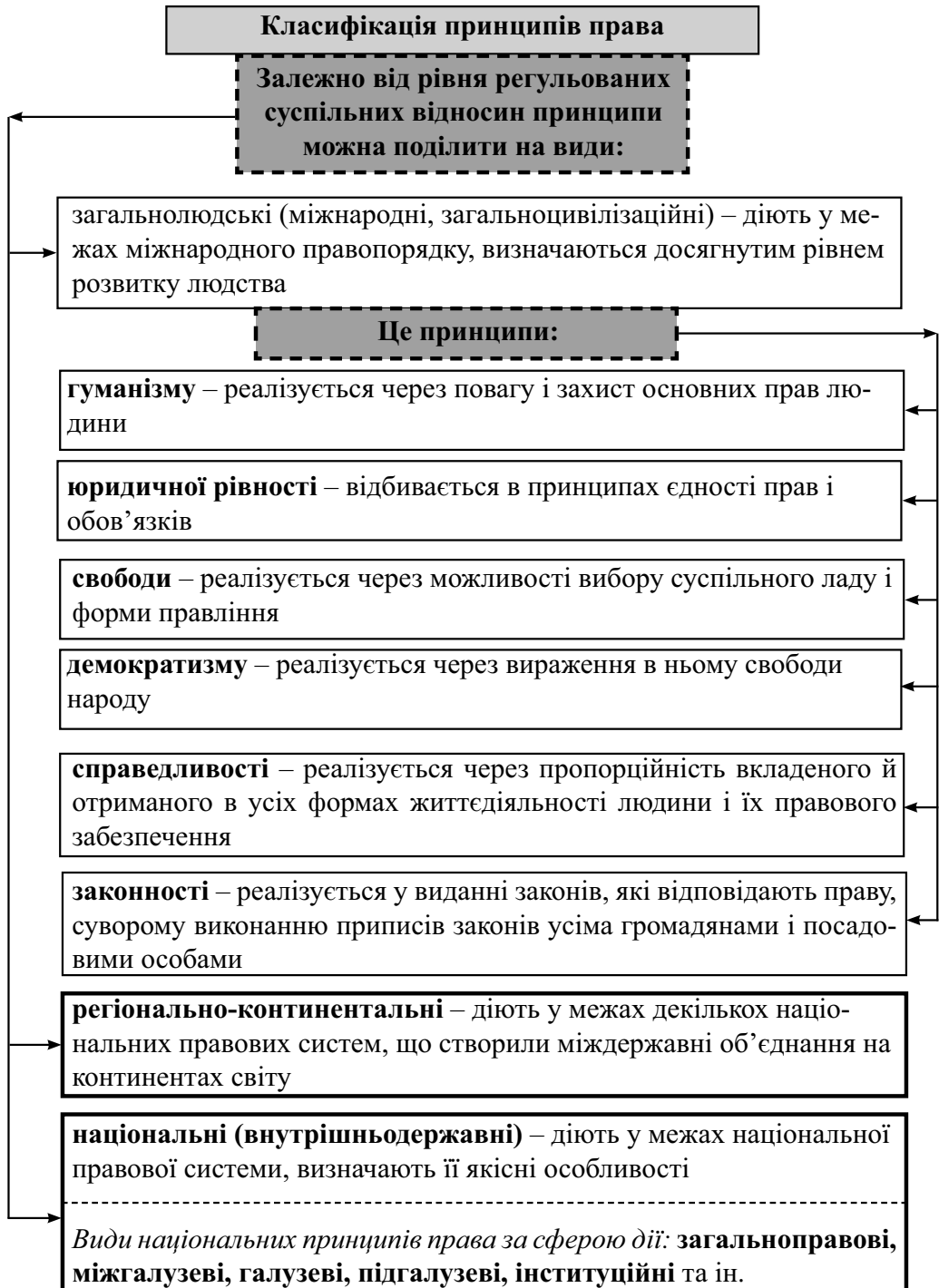
8.3. Функції права: поняття та види

8.4. Принципи права: поняття та ознаки

8.5. Класифікація принципів права

8.6. Цінність права

Цінність права полягає у здатності завдяки притаманним йому змістовним і формальним властивостям задовольняти суспільні потреби у впорядкованості, безпеці, свободі, справедливості

Основні вияви цінності права
(перелік не є вичерпним):

власна цінність права пов'язана з його сутнісними характеристиками, сприйняттям його як правильного регулятора. Право є втіленням ідей справедливості, свободи, рівності та гуманізму, котрі розглядаються як основоположні принципи

інструментальна цінність права зумовлена передусім його формальними властивостями. Завдяки своїм перевагам як універсального, обов'язкового, формально визначеного, гарантованого та примусового соціального регулятора право виступає ефективним інструментом

загальнолюдський вимір віддзеркалює цінність права для людства в цілому як необхідної основи міжнародних відносин, засобу, який сприяє універсальному утвердженню прав людини, здатного забезпечити мир і безпеку на загальносвітовому рівні, роз'яснення глобальних проблем сучасності

соціальний вимір дає змогу продемонструвати цінність права для конкретного суспільства, яка виявляється у тому, що право захищає його фундаментальні цінності, забезпечує його нормальне існування та розвиток, гарантує впорядкованість суспільних відносин

особистий вимір визначає цінність права для окремої особи, яке виступає надійним та ефективним засобом захисту її гідності, забезпечує її індивідуальну автономію, сприяє всебічному розвитку та самореалізації людини

8.7. Сучасні концепції праворозуміння

Сучасні наукові концепції праворозуміння можна обґрунтувати наступними підходами до судження про право:

природно-правовий (ідеологічний, аксіологічний), відповідно до якого вихідна форма буття права – суспільна свідомість, ідея, уявлення про право. Звідси, право – це не тексти закону. Право – це система ідей (понять) про загальнообов’язкові норми, права, заборони в природних умовах їх виникнення і реалізації, порядку і форми захисту. Цей підхід визначає, яким має бути зміст права

нормативістський (позитивістський), згідно з яким вихідна форма буття права – норма права. Право трактується як витвір, як система норм, викладених у законах та інших нормативних актах, що виражають державну волю. Закон і право ототожнюються, а владна примусовість вважається їх основною ознакою

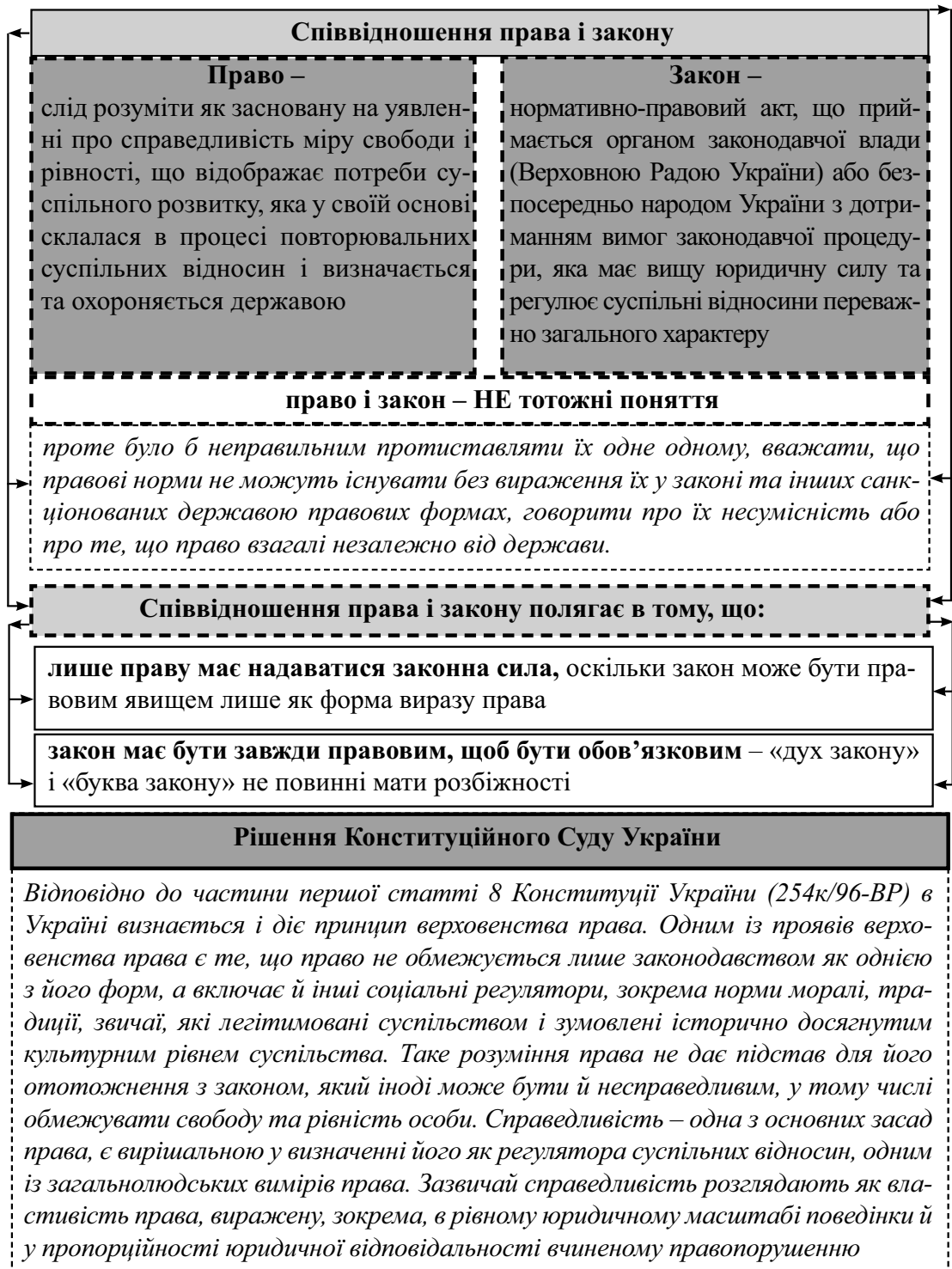
соціологічний, за яким вихідна форма буття права – суспільні відносини; право – порядок суспільних відносин, що виявляється в діях і поведінці людей. Правом визначається його функціонування, «дія» у житті, у суспільних відносинах, що склалися і складаються («живе право»)

Теорія інституціоналізму. Одним із її засновників був французький учений-юрист Моріс Оріу. В його теорії дістали подальший розвиток ідеї Л. Дюгі про децентралізацію і плюралізм влади та права. Саме М. Оріу висунув і обґрунтував ідею та принципи інституціоналізму як державноправової концепції

Психологічна теорія, представниками якої є Л. Петражицький, Г. Тард, Л. Кнапп та ін., визнає правом конкретну психологічну реальність – правові емоції людини

Інтегративний підхід до праворозуміння. Названий підхід подається у вченні Д. Холла. Його суть полягає у спробі інтегрувати окремі концепції природного права, позитивізму і нормативізму теорії соціологічної юриспруденції, створивши нову школу права, яка б відповідала сучасним вимогам

8.8. Співвідношення права і закону

8.9. Форми взаємодії національного і міжнародного права

Міжнародне публічне право –

частина національної системи права. За допомогою норм міжнародного права регулюються й узгоджуються відносини між державами та іншими суб'єктами, і лише в разі потреби вони забезпечуються колективним примусом

Форми взаємодії національного і міжнародного права:

національне право служить своєрідним джерелом міжнародного права, оскільки норми останнього створюються в результаті угоди між його суб'єктами – суверенними державами

міжнародне право, його норми і принципи (загальнолюдські цінності) визначають ідейну і нормативну основу національного права. Загальнолюдські принципи і норми, що містяться в міжнародному праві, вимагають від національного права, законів країни бути їх охоронцями

міжнародне право (у формі міжнародно-правового договору) слугує одним із юридичних джерел національного права. Застосування норм міжнародного права у внутрішньодержавній сфері зумовлено принципом сумлінного виконання міжнародних зобов'язань

міжнародне право (міжнародний договір) має перевагу перед національним правом. Це основний принцип міжнародного права. Принцип верховенства міжнародного над внутрішньодержавним правом приймається державами або в законодавчому порядку, або на практиці

Тема 9. НОРМА ПРАВА

- 9.1. Норми права в системі соціальних норм**
- 9.2. Поняття та ознаки норм права**
- 9.3. Класифікація норм права**
- 9.4. Структура норм права**
- 9.5. Гіпотеза як елемент норми права**
- 9.6. Диспозиція як елемент норми права**
- 9.7. Санкція як елемент норми права**
- 9.8. Спеціалізовані норми права**
- 9.9. Відмінності між нормами моралі і нормами права**

Суспільство як складний механізм життєдіяльності людей функціонує на основі правил поведінки. Суб'єкти суспільних відносин самостійно вибирають правила своєї поведінки. Для впровадження відповідної поведінки індивідів та направлення її в певне русло створювалися певні правила поведінки, які ставали обов'язковими для кожного. Такі правила, які покликані врегульовувати поведінку суспільства, мають назву «норми».

З розвитком суспільства і перетворенням його в організацію співіснування окремих індивідів норми набули значення і поширення в різних сферах суспільного життя. Норми, які наділені функцією управління поведінкою суспільства (соціуму), в теорії держави і права одержали назву «соціальні норми». За своїм призначенням вони дозволяють суб'єктам обирати самостійно поведінку, керуючись різними життєвими ситуаціями.

Соціальні норми – це правила поведінки, які здійснюють нормативне регулювання поведінки суб'єктів шляхом встановлення діянь, що повинні або не повинні здійснюватися, визначення умов, за яких передбачуване діяння дозволяється або забороняється, або визначаються суб'єкти, на які, враховуючи зазначені умови, поширюється правило поведінки, що встановлюється тією чи іншою нормою.

Одним із різновидів соціальних норм є норми права. Їх зв'язок є зрозумілим, оскільки норми права – це продукт розвитку і діяльності суспільства, продукт реальних потреб суспільства. Сьогодні під «**нормою права**» розуміють загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки (зразок, масштаб, еталон), встановлене або санкціоноване державою як регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи і справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечується всіма заходами державного впливу, аж до примусу.

У системі права існує значна за обсягом група **спеціалізованих (нетипових) норм права**, що не містять правил (стандартів) поведінки. Ці норми мають певне самостійне значення в регулюванні суспільних відносин.

На відміну від класичних, спеціалізовані норми права:

- виконують субсидіарну (додаткову) функцію у правовому регулюванні;
- не мають традиційної структури, характерної для класичних норм права.

Спеціалізовані норми є досить неоднорідними за своїм характером, змістом і цільовим призначенням. Вони можуть бути поділені на дві групи: **відправні норми** та **інші спеціалізовані норми**.

Особливе призначення відправних норм полягає у встановленні вихідних засад, основ правового регулювання суспільних відносин. Завдяки цим приписам визначаються цілі, завдання, принципи, межі та методи правового регулювання. Вони є носіями духу права і мають велике значення як в нормотворчому процесі, так і при тлумаченні класичних норм права. Іноді їх іменують **системоутворюючими нормами**.

Сьогодні норма права повинна набути нового змістовного наповнення, де основою стане людська сутність та соціальне благо. Роль норми права повинна виражатися у «служінні» потребам людини. Українському законодавству необхідні «живі» правові норми, які б мали ефективний механізм регулювання суспільних відносин та забезпечили б дієвий механізм для досягнення компромісу між учасниками демократичного суспільства.

9.1. Норми права в системі соціальних норм

Соціальні норми –
існуючі в суспільстві правила поведінки загального характеру, які виявляють волю певної частини населення або всього суспільства і на випадок їх можливого порушення мають гарантії виконання різними засобами соціального впливу

Ознаки соціальних норм:

правила (масштаби, зразки, моделі) **поведінки вольового характеру**, що історично склалися або цілеспрямовано встановлені

забезпечуються певними засобами впливу на поведінку людей (звичкою, внутрішнім переконанням, державним примусом та ін.)

правила поведінки загального характеру (не мають конкретного адресата)

загальнообов’язкові правила поведінки – мають наказовий характер

Види соціальних норм за регулятивними особливостями:

норми моралі – правила поведінки, які регулюють відносини з позицій добра і зла

норми-звичай – правила поведінки, що стихійно склалися і повторювалися з покоління в покоління

норми права – правила поведінки, що сформувалися в суспільстві й офіційно визнані та забезпечені державою

корпоративні норми – правила поведінки, які регулюють відносини усередині різних недержавних організацій (громадських – некомерційних і комерційних) між їх членами

9.2. Поняття та ознаки норм права

Норма права –

різновид соціальної норми, що закріплює правило (стандарт) правомірної поведінки, неприпустимість відхилення від якого гарантується державною владою

Ознаки норм права:

правило поведінки регулятивного характеру – норма права вводить нове правило, фіксує найтипівіші соціальні процеси і зв'язки; впливає на суспільні відносини, поведінку людей

загальнообов'язкове правило поведінки – норма права виходить від держави, повинна сприйматися як керівництво до дії, котре не підлягає обговоренню щодо доцільності

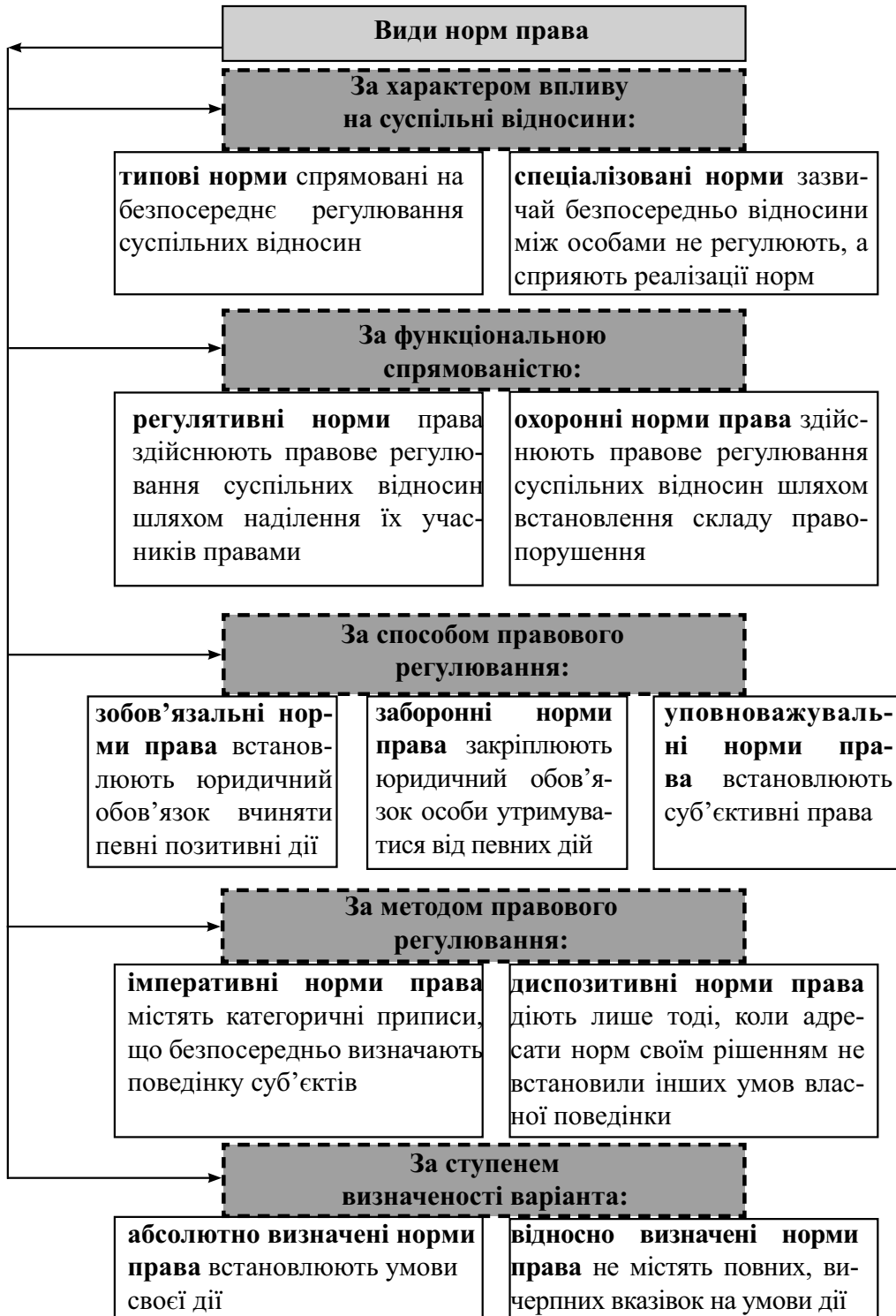
правило поведінки загального характеру – норма права має загальний характер, тобто поширюється на всіх, хто стає учасником відносин, регульованих нормою

формально-визначене правило поведінки представницько-зобов'язуючого характеру – норма права закріплює права й обов'язки учасників суспільних відносин, а також юридичну відповідальність (санкції), яка застосовується у разі її порушення

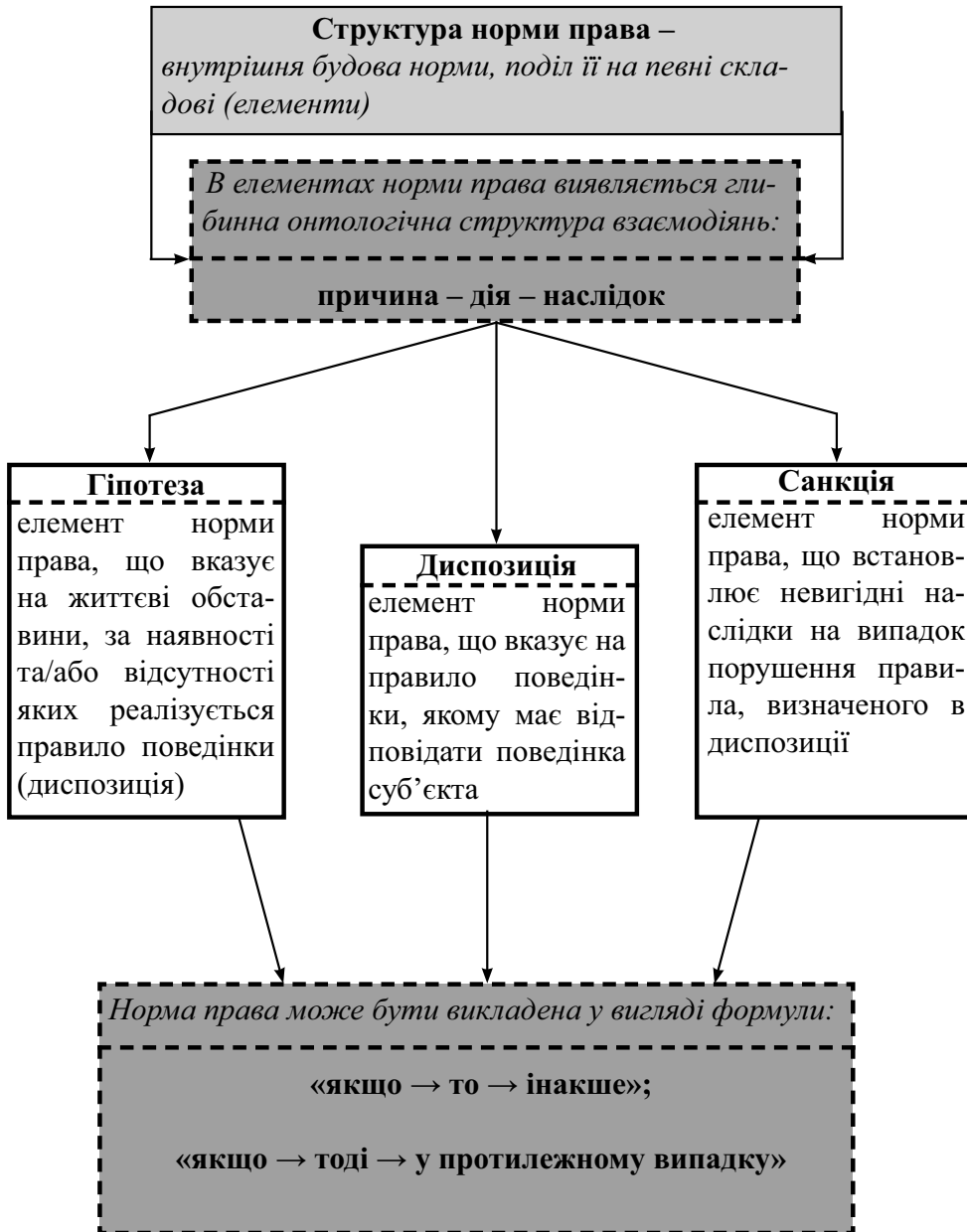
правило поведінки, прийняте в суворо встановленому порядку – норма права видається уповноваженими на те суб'єктами в межах їх компетенції з дотриманням певної процедури: розробка, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміна або скасування чинності

правило поведінки, забезпечене всіма заходами державного впливу, аж до примусу – держава створює реальні умови для добровільного здійснення суб'єктами зразків поведінки, сформульованих у нормі права

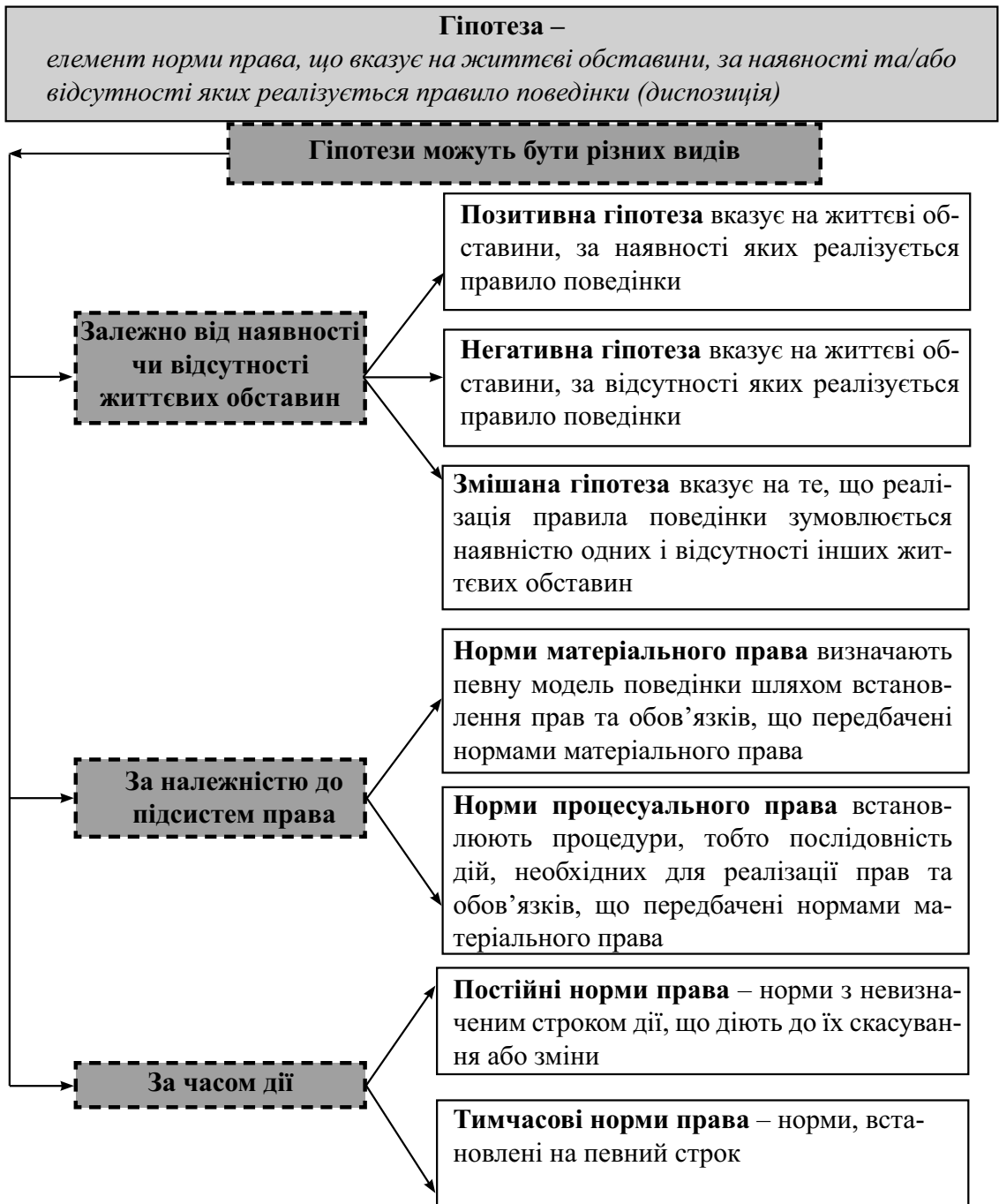
9.3. Класифікація норм права

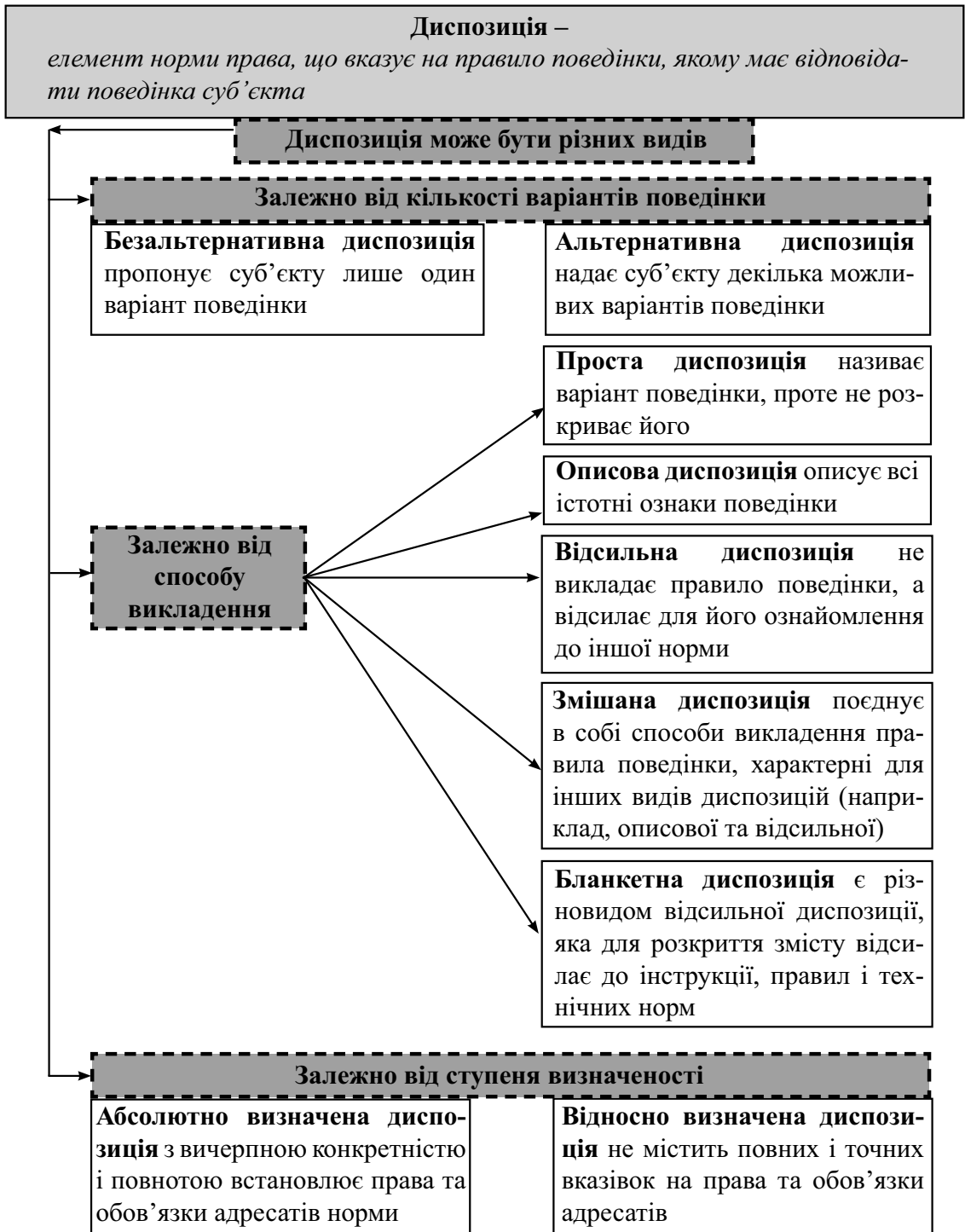
9.4. Структура норми права

9.5. Гіпотеза як елемент норми права

9.6. Диспозиція як елемент норми права

9.7. Санкція як елемент норми права

9.8. Спеціалізовані норми права

У системі права існує значна за обсягом група **спеціалізованих (нетипових) норм права**, що не містять правил поведінки. Їх можна поділити на такі групи:

Норми, що спрямовують систему права

Норми-засади – закріплюють загальні засади, на яких ґрунтується політична і правова система

Норми-завдання – визначають завдання окремих інститутів або галузей права

Норми-принципи – закріплюють і розкривають сутність найбільш загальних і стабільних імперативних вимог

Норми, що сприяють збереженню узгодженості системи права

Колізійні норми – встановлюють правила вибору норми права, яка підлягає застосуванню за наявності розбіжності між нормами

Оперативні норми – спрямовані на введення в дію і припинення дії інших норм права

Норми, які встановлюють правила дії суб'єкта за наявності прогалин у законодавстві

Норми, що спрощують правозастосування

Норми-дефініції – містять визначення правових категорій і понять

Норми-строки – містять правила обчислення строків

9.9. Відмінності між нормами моралі і нормами права

Основні відмінності між нормами моралі і нормами права	
Норми моралі	Норми права
За походженням:	
складається в суспільстві на основі уявлень людей про добро та зло, справедливість, що існувала до виникнення держави	установлюється (закріплюється) державою як офіційна міра волі та справедливості, при первісному ладі не існувала
За сферою дії:	
регулює <i>внутрішню</i> усвідомлення людиною своєї поведінки в усіх сферах суспільних відносин	регулює <i>зовнішню</i> форму поведінки людини у сферах суспільних відносин
За ступенем деталізації:	
виступає як <i>узагальнене</i> безособове правило поведінки у вигляді ідей і принципів	є <i>конкретним</i> варіантом поведінки суб'єкта, в якому чітко визначені його юридичні права
За формою вираження:	
не закріплюється в спеціальних актах, міститься у <i>свідомості</i> людей	одержує закріплення в державних <i>актах</i> (законах, указах, постановах)
За способом охорони від порушень:	
дотримується добровільно, забезпечується внутрішнім переконанням, громадською думкою	забезпечується, крім інших способів, державним примусом, застосування заходів юридичної відповідальності

Тема 10. ФОРМИ ПРАВА

- 10.1. Поняття та види форм права**
- 10.2. Співвідношення понять «форма права» і «джерело права»**
- 10.3. Правовий звичай як форма права: поняття, ознаки та види**
- 10.4. Нормативно-правовий акт як форма права**
- 10.5. Нормативно-правовий договір як форма права**
- 10.6. Правовий прецедент як форма права**
- 10.7. Судовий прецедент: ознаки та його запровадження в Україні**
- 10.8. Види судового прецеденту**

Як цілісне явище соціальної дійсності, право має певні форми свого вираження. У науці розрізняють внутрішню і зовнішню форми права. Під внутрішньою формою права розуміють його структуру, систему елементів, що складають зміст цього явища. Під зовнішньою формою – об'єктивізований комплекс юридичних джерел, що формально закріплюють правові явища і дозволяють адресатам знайомитися з їх реальним змістом і користуватися ними.

Ефективність функціонування будь-якої правової системи значною мірою пов'язується з її нормативним комплексом – *системою джерел права*. Саме вона забезпечує належну нормативну регламентацію суспільних відносин, цілісність правової системи та правопорядок як необхідну передумову розвитку суспільства.

Слід зазначити, що терміни «форма права» і «джерело права» використовуються в одному і тому ж значенні зовнішньої форми об'єктивізації, виразу права. Тобто юридичними джерелами або формами права є офіційні форми зовнішнього вираження і закріплення правових норм, що діють у певній державі.

Отже, *джерело права* – це визнана в конкретному суспільстві офіційна форма (спосіб) зовнішнього вираження та закріплення норм права, посилення на яку підтверджують їхнє існування.

Правові системи світу відрізняються своєрідністю джерел права, ступенем їхнього розвитку, пріоритетом одних джерел права над іншими. Проте у всіх цих системах джерелами права визнаються нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові звичаї, судові прецеденти або судова практика, правова доктрина. Крім того, для системи романо-германського права важливу роль відіграють загальні принципи права як самостійні джерела права.

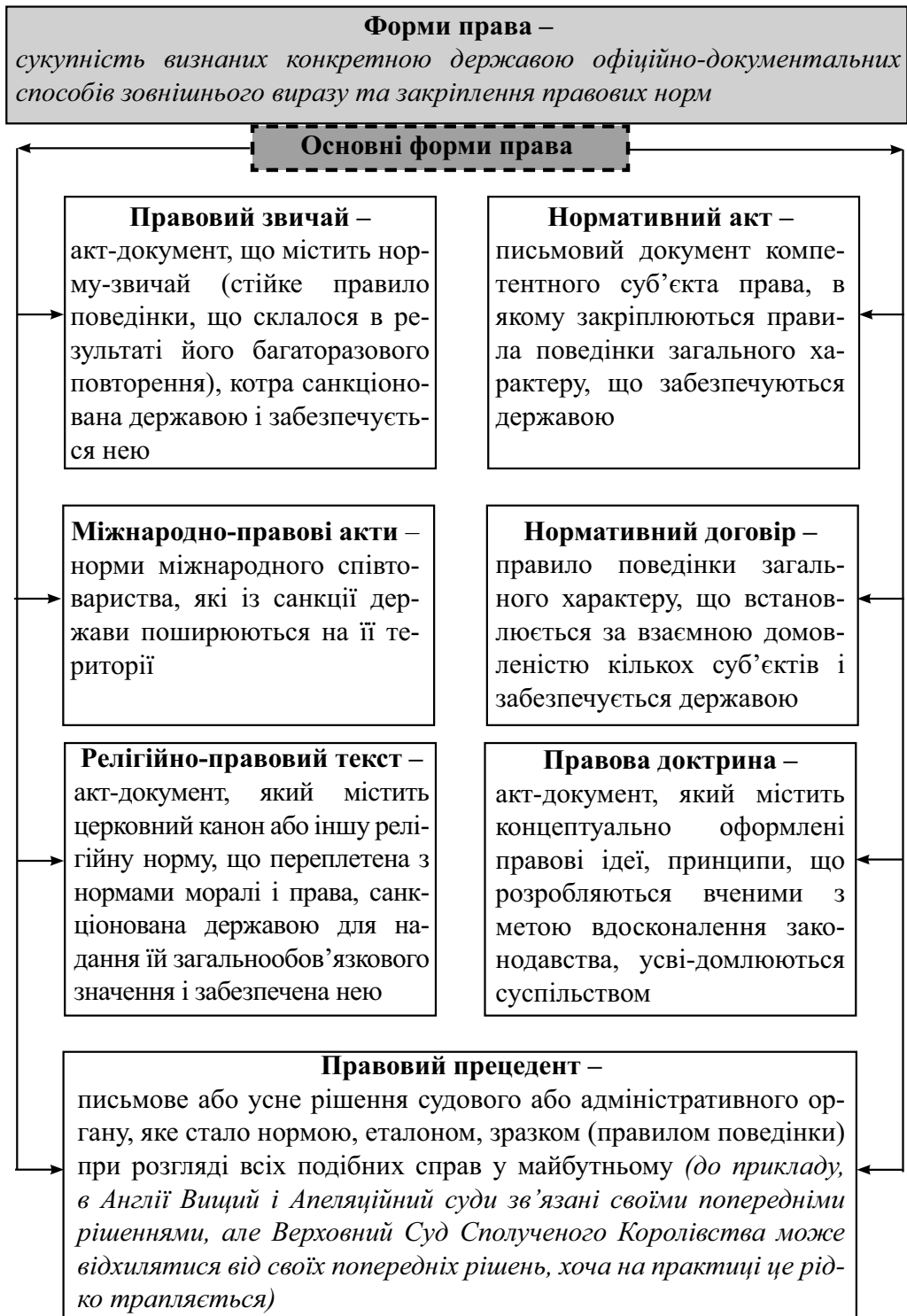
Першою історичною формою (джерелом) права є *правовий звичай*, під яким розуміється санкціоноване державою правило поведінки, яке утвердилось у суспільстві як простий звичай у результаті багаторазового повторення впродовж тривалого часу і яке стало традицією, тобто правило, яке передавалось від покоління до покоління до того часу, поки не потрапило в орбіту державних інтересів. Не кожний звичай стає правовим, а тільки той, який відповідає інтересам певної групи людей, тієї чи іншої соціальної спільності або суспільства в цілому.

Найбільш поширеним джерелом права в Україні виступають нормативно-правові акти. Проте нормативно-актна система України є переобтяжена як великою кількістю нормативно-правових приписів, так і видовими формами нормативно-правового акту. А це створює перешкоди для належного регулювання суспільних відносин.

Останнім часом значно зростає роль міжнародно-правових договорів. Джерелами права України визнано також правові звичаї, практику Європейського суду з прав людини, рішення Верховного Суду України, ухвалені за визначених

у законах обставин, та ін. Поряд з цим система джерел права України вдосконалюється під впливом європейських правових стандартів, відповідно до яких створена значна частина її приписів. Наприклад, розділ II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» відповідає основним міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини. Значна частина приписів чинного законодавства України формується під впливом стандартів Ради Європи, зокрема Європейського Суду з прав людини. Загалом інтеграційні процеси України є визначальним напрямом для її сучасної системи джерел права, гармонізації та уніфікації її з основними правовими стандартами Європейського Союзу.

10.1. Поняття та види форм права

10.2. Співвідношення понять «форма права» і «джерело права»

Правова форма – юридична комплексна категорія, що опосередковує правом різні суспільні явища, які потребують регламентації, а також слугує каркасом усередині права, упорядковує і поєднує всі правові явища та право як таке

Поняття «форма права» розглядається як самостійне явище, що виражається зовні за допомогою певних конкретних засобів. На відміну від правової форми, форма права має юридичний зміст, інструментальний характер та асоціюється із джерелами права. Тому розкрити форму права – означає виявити структуру системи джерел права, визначити їх співвідношення і взаємозв'язок, роль та потенційні можливості кожного із джерел права в механізмі правового регулювання

Поняття «форми права» і «джерела права» тісно взаємопов'язані, але не є тотожними

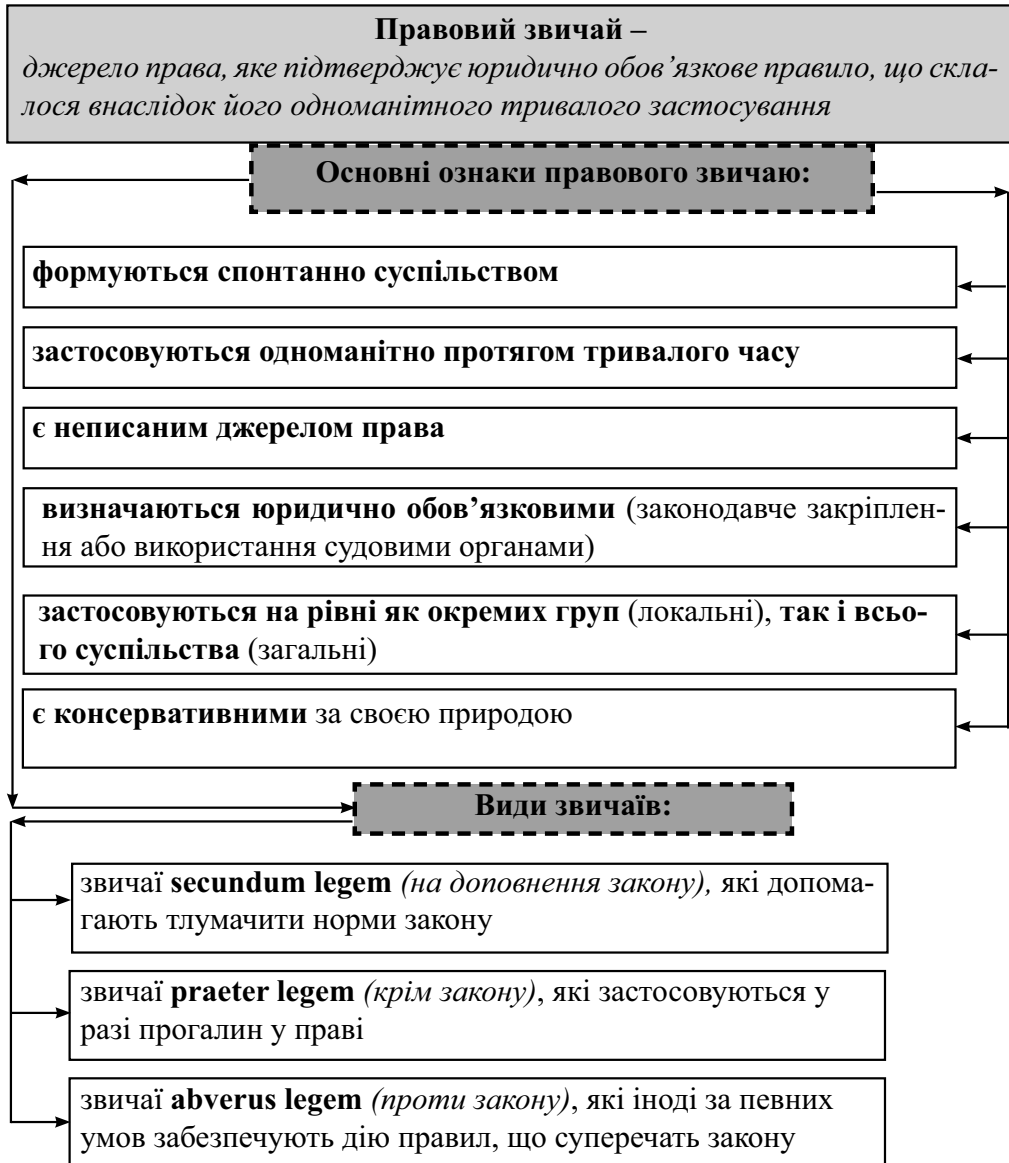
Форма права показує, яким чином організовано та виражено зовні зміст права

Джерела права – витоки формування права, система факторів, якими зумовлюється його зміст

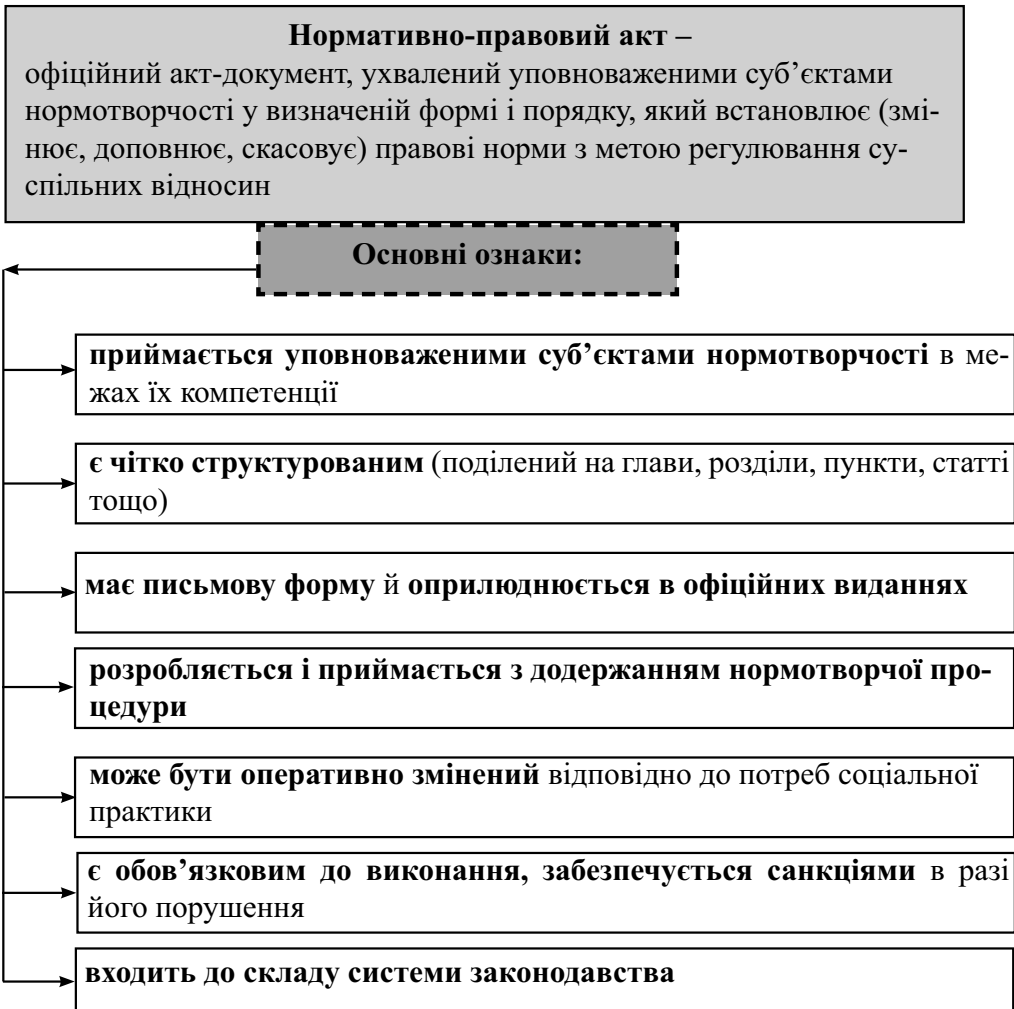
що ж до форми права, то вони, будучи офіційними способами і засобами зведення в закон державної волі, завжди «виділяють» з себе правову енергію, і отже, спочатку формуються як джерела норм права

для того, щоб джерело права набуло якостей державної обов'язковості та загальності, необхідно його офіційне визнання, тобто санкціонування органами правотворчої влади

10.3. Правовий звичай як форма права: поняття, ознаки та види

10.4. Нормативно-правовий акт як форма права

Нормативно-правовий акт виконує дві рівнозначні функції: функцію юридичного джерела права і функцію норми права, тобто виступає як спосіб існування і вираження норм права. При цьому він є найбільш досконалим серед усіх форм (джерел) права

10.5. Нормативно-правовий договір як форма права

Нормативно-правовий договір (договір нормативного змісту) – *спільний акт-документ двох або більше сторін (нормотворчих органів), що установили нові норми права за взаємною згодою з метою врегулювання певних життєвих ситуацій*

Основні ознаки нормативно-правового договору:

акт, яким установлюються, змінюються чи скасовуються норми права

він є результатом узгодженої волі сторін

його юридична сила залежить від правового статусу суб'єктів, що його укладали

він укладається і набуває чинності за встановленою процедурою (ратифікація, затвердження, узгодження, колективні переговори тощо)

його виконання гарантується державою, зокрема шляхом застосування заходів примушування

За сферою дії виокремлюють такі нормативно-правові договори:

Міжнародні договори – угоди, укладені між державами в письмовій формі і врегульовані міжнародним правом, незалежно від того, чи викладені такі угоди в одному документі, двох чи декількох, пов'язаних між собою документах, а також незалежно від їх конкретного найменування – конвенція, пакт, угода

Внутрішньодержавні договори укладаються у сфері конституційного, трудового, адміністративного, фінансового права та ін. (*прикладом є Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р. «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України»*)

10.6. Правовий прецедент як форма права

Правовий прецедент (судовий, адміністративний) – правотворчий акт, що за умов відсутності нормативно-правової регламентації приймається судовим або адміністративним органом у результаті вирішення конкретної юридичної справи і містить у своїх приписах казуальну норму права

Основні ознаки:

має юридичну силу, похідну від суб'єкта його творення

забезпечується державою

є письмовим актом, тобто таким, що має зовнішню форму вираження

є актом волевиявлення правозастосовного органу (судового чи адміністративного)

має нормативний характер – містить у своїх приписах нові, казуальні норми права

виникає за наявності прогалин у нормативно-правовому регулюванні в процесі вирішення конкретної юридичної справи

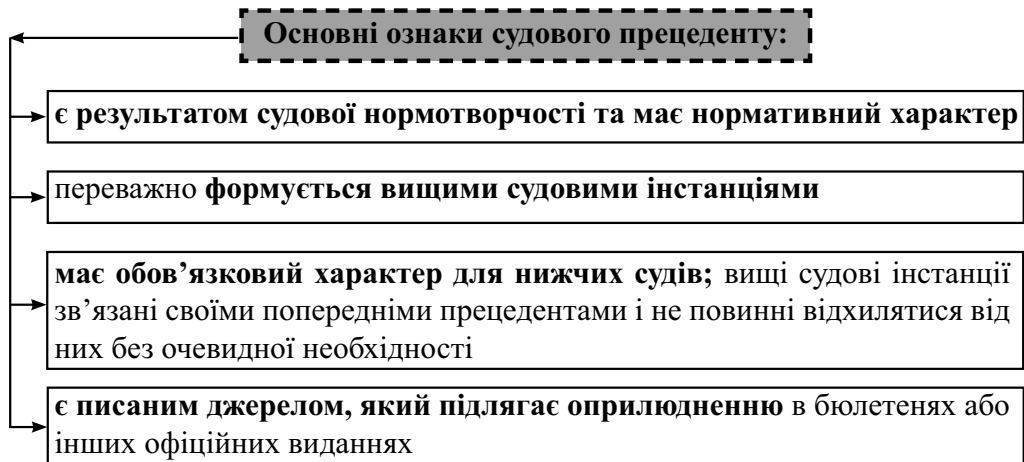
набуває обов'язкового значення через поширення своєї дії на аналогічні справи в майбутньому, спираючись на справедливість однакового розгляду однакових випадків

Види прецедентів за суб'єктами правозастосовної нормотворчості

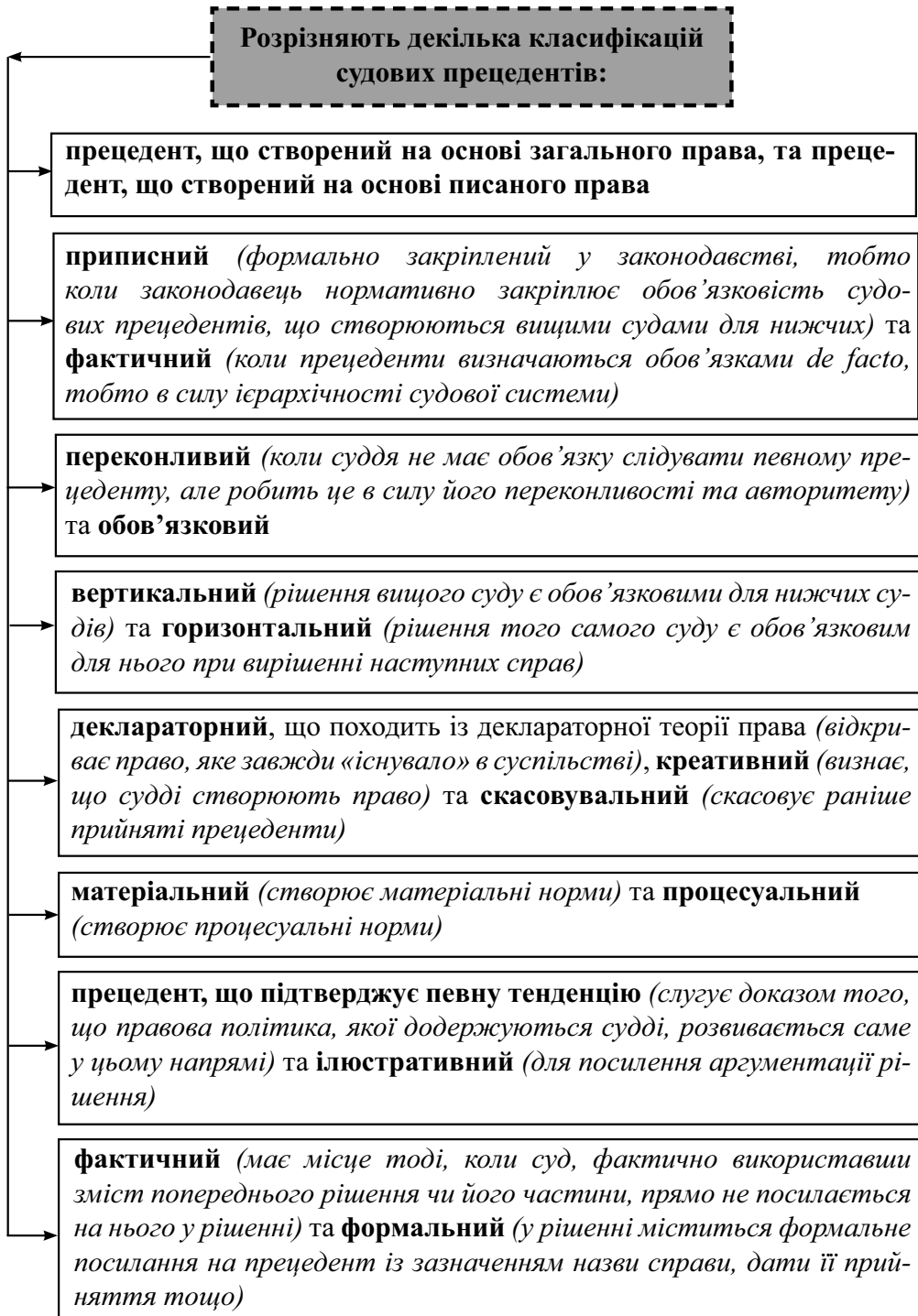
Адміністративний прецедент – правотворчий акт, що за умов відсутності нормативно-правової регламентації приймається адміністративним органом у результаті вирішення конкретної справи і містить казуальну норму права

Судовий прецедент – правотворчий акт, що за умов відсутності нормативно-правової регламентації приймається судом у результаті вирішення конкретної судової справи і містить у своїх приписах казуальну норму права

10.7. Судовий прецедент: ознаки та його запровадження в Україні

10.8. Види судового прецеденту

Тема 11.

ПРАВОТВОРЧІСТЬ. НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

11.1. Нормотворчість: поняття, ознаки та її відмінність від законотворчості

11.2. Функції нормотворчості: поняття та зміст

11.3. Принципи нормотворчості: поняття та види

11.4. Види нормотворчості держави і суспільства

11.5. Нормотворчий процес

11.6. Нормотворча техніка як вид юридичної техніки

11.7. Правила нормотворчої техніки

11.8. Нормотворча термінологія: поняття, вимоги та класифікація

11.9. Правові дефініції: поняття ознаки

11.10. Юридичні конструкції: поняття, види та правила побудови

11.11. Юридичні помилки у нормотворчій діяльності

У сучасній юридичній науці сформувалась думка, згідно з якою **правотворчість** – це процес пізнання і оцінювання правових потреб суспільства і держави, формування і прийняття нормативних актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур. Основним імпульсом до створення закону або іншого нормативно-правового акта виступає суспільно значуща проблема, невирішене питання, яке має значення для великої кількості людей і для держави в цілому. Завдання законодавця полягає в тому, щоб своєчасно, точно й адекватними правовими засобами відреагувати на це, обираючи такий варіант регулювання, який би найбільшою мірою відповідав інтересам суспільства та держави, сприяв би прогресу суспільства, враховував би всю сукупність факторів суспільного розвитку – економічних, політичних, соціальних, національних, ідеологічних та зовнішньополітичних. Адже за результатами правотворчої роботи оцінюється держава в цілому, ступінь її демократичності та цивілізованості.

На сьогоднішній день в Україні правотворчість як процес творення норм права є досить важливим і складним явищем, яке потребує певного переосмислення та вироблення ефективних, науково обґрунтованих шляхів свого вдосконалення. Традиційно правотворчість розглядається як організаційно оформлена процедурна діяльність державних органів зі створення правових норм чи з визнання правовими вже сформованих, діючих у суспільстві правил поведінки. Враховуючи державний характер правотворчої діяльності, варто розрізняти поняття «правотворчості» і більш широке та багатоаспектне поняття «правоутворення» (формування права).

Процес **правоутворення**, як відомо, є цілісним механізмом, який об'єднує в собі всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни права. Правильне розуміння та інтерпретація на теоретичному рівні проблеми правоутворення сприяє формуванню загальних засад правотворчості, на основі яких створюються відповідні правові норми, що приводить до кінцевого результату правотворчої діяльності. Говорячи про правотворчість та правоутворення, слід зазначити, що розуміння їхньої сутності висвітлюється у різних літературних джерелах порізно, залежно від того, які наукові погляди розділяє автор.

Правотворчість є результатом об'єктивного розвитку суспільних відносин, безпосередньо спрямованим на їх врегулювання. Мета, зміст та результати правотворчої діяльності зумовлюються різного роду факторами, які існують в суспільстві, у його різних сферах, серед яких: рівень розвитку державно-правових інститутів, правова культура населення, форма державного устрою, правління та режиму, характер ментальності суспільства тощо. Ефективність правотворчої діяльності залежить від урахування цих факторів, а також принципів правотворчої діяльності, додержання яких допомагає уникати

помилки та створення неефективних правових норм та, крім цього, сприяє підвищенню правової культури фізичних та юридичних осіб тощо.

Деякі нормативні акти змінюються, інші скасовуються та замінюються новими. Ці зміни, які в певних сферах відбуваються дуже часто, ускладнюють доступ до чинного законодавства. **Систематизація нормативно-правових актів** – це діяльність із приведення нормативно-правових актів у впорядковану систему.

Мета систематизації законодавства полягає в необхідності забезпечення більш ефективної правотворчої діяльності, зокрема, виявленні причин, протиріч, прогалин, невідповідностей у нормативному регулюванні та їх усуненні, а також застосуванні й реалізації нормативно-правових актів.

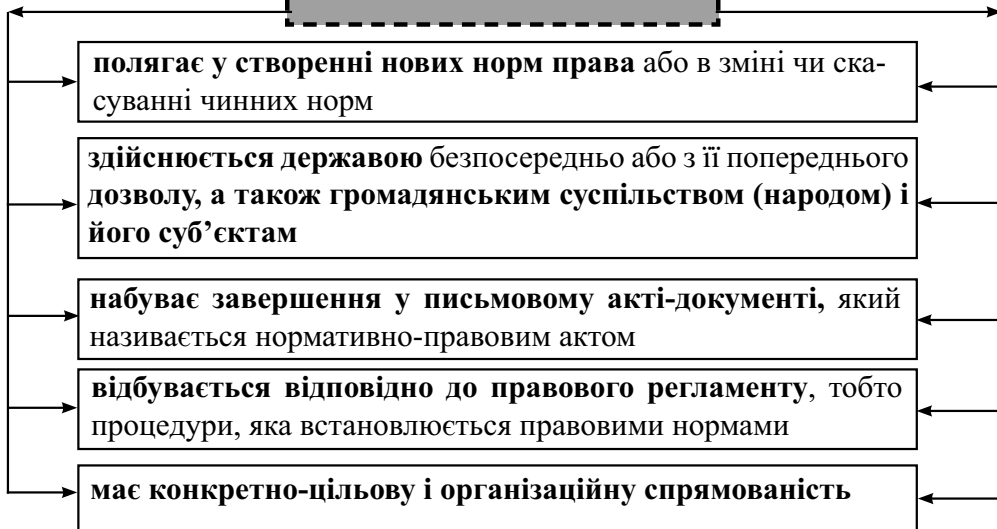
Так, систематизація нормативно-правових актів сприяє ефективній діяльності держаних службовців, юристів; дозволяє громадянам ознайомитися з комплексним документом; модернізує механізм внесення змін у статті законів, так як стає значно легше ознайомлюватися та аналізувати тексти законів; розширює професійну компетентність працівників у різних сферах діяльності, оскільки вони мають можливість цілісно сприймати законодавство.

11.1. Нормотворчість: поняття, ознаки та її відмінність від законотворчості

Нормотворчість –

правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана з розробленням, розглядом, прийняттям та офіційним оприлюдненням нормативно-правових актів

Основні ознаки:

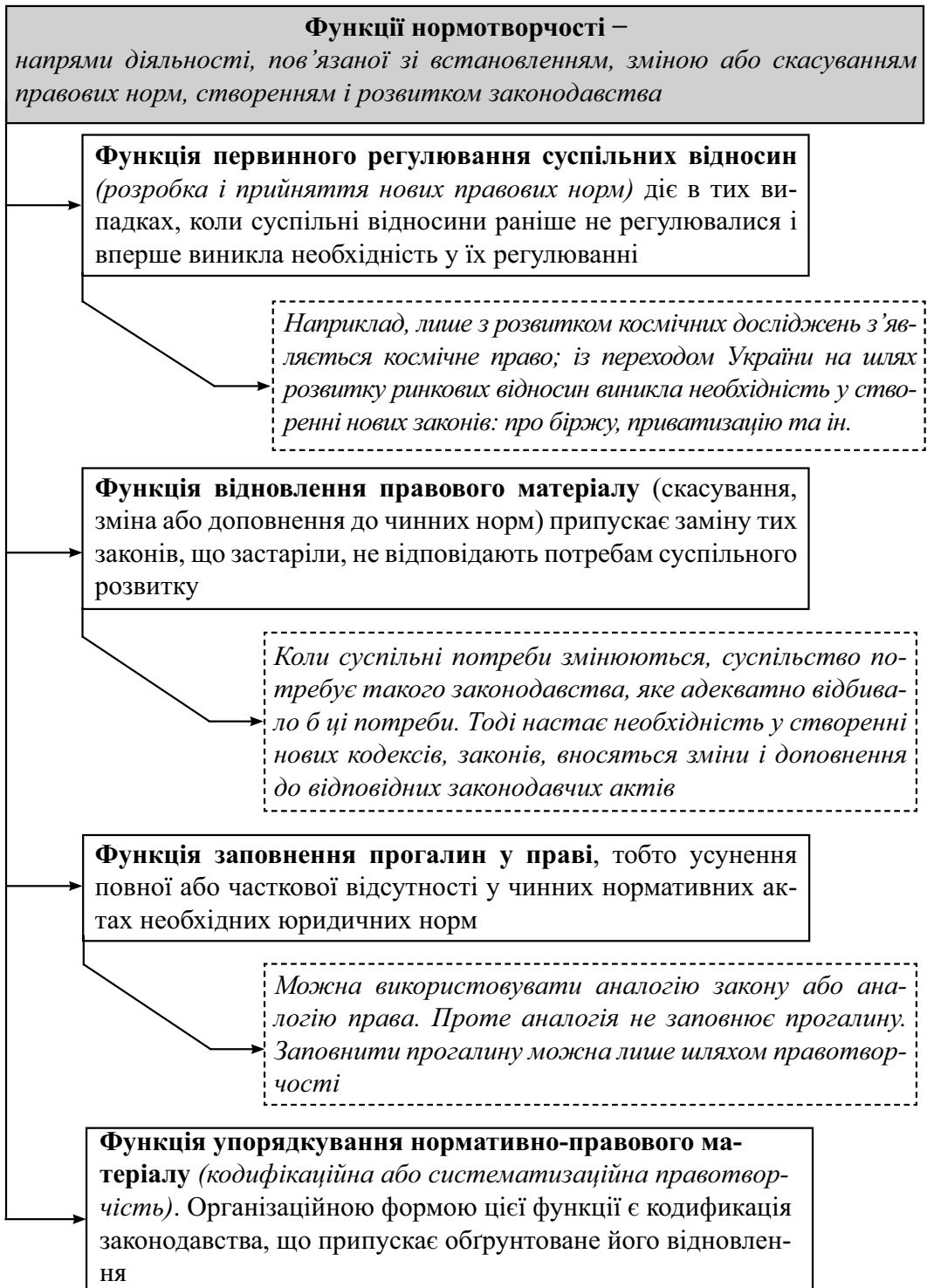
Нормотворчість не слід ототожнювати з законотворчістю

Законотворчість –

процедурно-процесуальна діяльність з підготовки, обговорення і прийняття законів вищими представницькими органами законодавчої влади (парламентами) або безпосередньо населенням шляхом референдуму

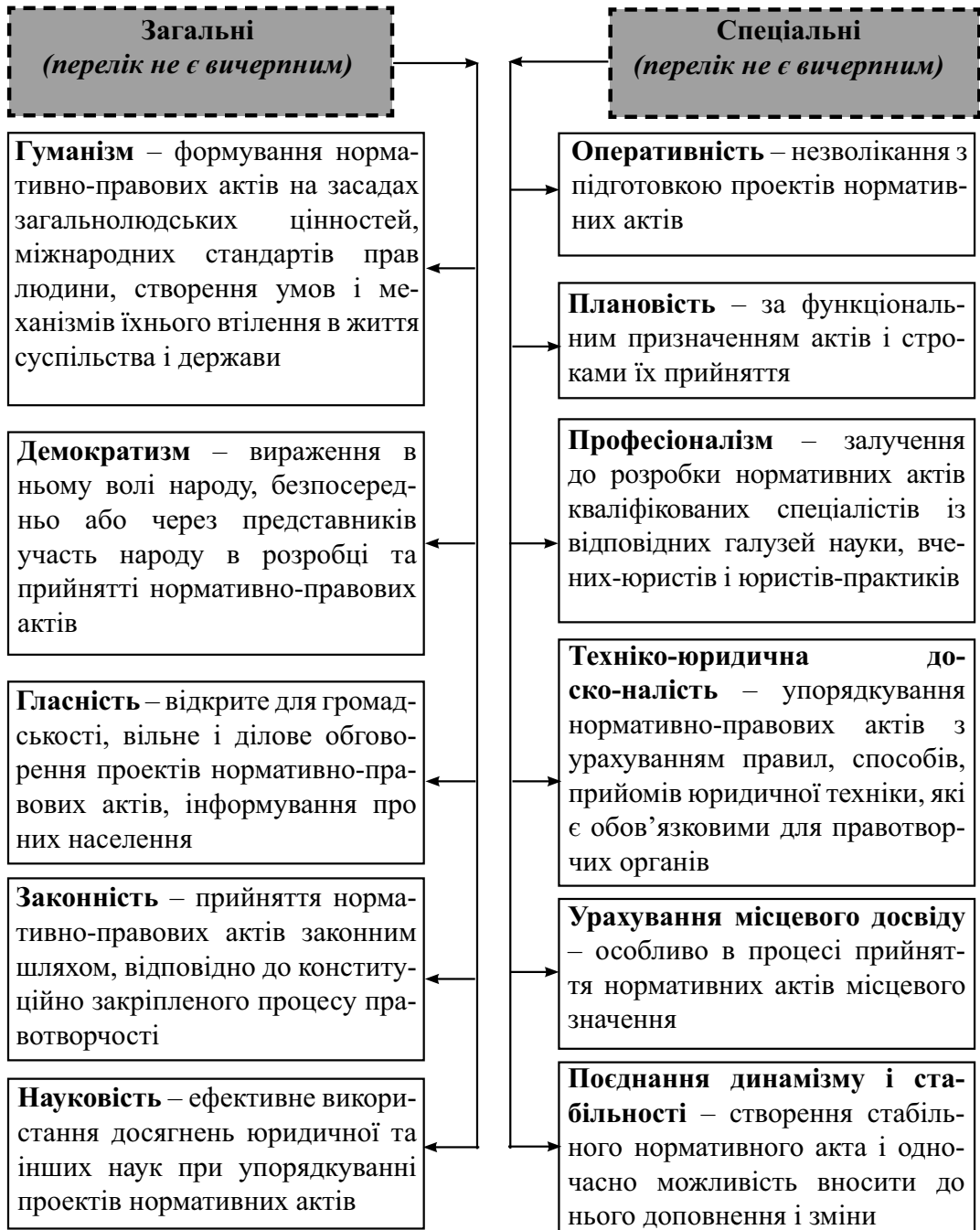
Законотворчість є виключною монополією представницьких вищих органів держави (в Україні – Верховної Ради) або народу (громадянського суспільства) у передбачених законом випадках

11.2. Функції нормотворчості: поняття та зміст

11.3. Принципи нормотворчості: поняття та види

Принципи нормотворчості –
найбільш важливі вимоги, які ставляться до цієї діяльності та її результатів

11.4. Види нормотворчості держави і суспільства

Види нормотворчості держави за юридичною силою актів:

<p>Конституційна – нормотворча діяльність, пов’язана з підготовкою і прийняттям конституції</p>	<p>Законодавча – нормотворча діяльність, пов’язана з підготовкою і прийняттям законодавчих актів</p>	<p>Підзаконна – нормотворча діяльність, пов’язана з підготовкою і прийняттям підзаконних актів</p>
<p><i>головну роль відіграє народ, що бере участь у конституційному референдумі, і парламент</i></p>	<p><i>головну роль відіграє законодавчий орган держави – Верховна Рада</i></p>	<p><i>головну роль відіграє Президент; Кабінет Міністрів, центральні органи – міністерства, комітети та ін.</i></p>

Види нормотворчості держави за формами участі в ній держави:

Види нормотворчості держави за формою:

<p>первинна (первинне законодавче врегулювання найбільш важливих суспільних відносин)</p>	<p>поточна (повсякденний процес прийняття, зміни, скасування норм права)</p>	<p>кодіфікаційна (створення нормотворчого акта вдосконаленням старих правових норм)</p>
--	---	--

11.5. Нормотворчий процес

Нормотворчий процес –

спеціальна організаційно-юридична діяльність уповноважених суб'єктів, яка становить систему регламентованих взаємозалежних процедур – самостійних, логічно завершених стадій і організаційно-технічних дій з ініціювання, підготовки, розроблення, розгляду та прийняття (видання) нормативно-правового акта (закону)

I. Передпроектна стадія

1. Нормотворча (законодавча) ініціатива – вмотивоване подання (пропозиція) суб'єктів нормотворчої (законодавчої) діяльності про ухвалення (видання), внесення змін або скасування нормативно-правового акта (закону)

2. Прийняття рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта (закону) – включення відповідної пропозиції до плану нормопроектних робіт певного органу, обговорення щодо складу майбутньої робочої групи

II. Проектна стадія

3. Підготовка тексту проекту нормативно-правового акта

4. Попередня експертиза проекту нормативно-правового акта

III. Стадія прийняття проекту нормативно-правового акта

5. Обговорення проекту нормативно-правового акта та його подальше доопрацювання

6. Прийняття нормативно-правового акта (закону)

IV. Посвідчувально-інформаційна стадія (промульгація)

7. Підписання нормативно-правового акта (підписання главою держави відбувається у встановлений Конституцією строк (в Україні – 15 днів)

8. Присвоєння реєстраційного номера (у п'ятиденний строк включається до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів)

9. Оприлюднення нормативно-правового акта шляхом опублікування або безпосереднього доведення до виконавців

11.6. Нормотворча техніка як вид юридичної техніки

Юридична техніка –
сукупність стандартизованих юридично-технічних правил, прийомів, засобів і способів створення компетентними органами найдоцільніших за формою і досконалих за структурою, змістом та викладом юридичних актів при дотриманні офіційно встановлених процедур їх підготовки і прийняття

Юридична техніка є збірним поняттям, яким об'єднуються такі її види:

правозастосовна техніка

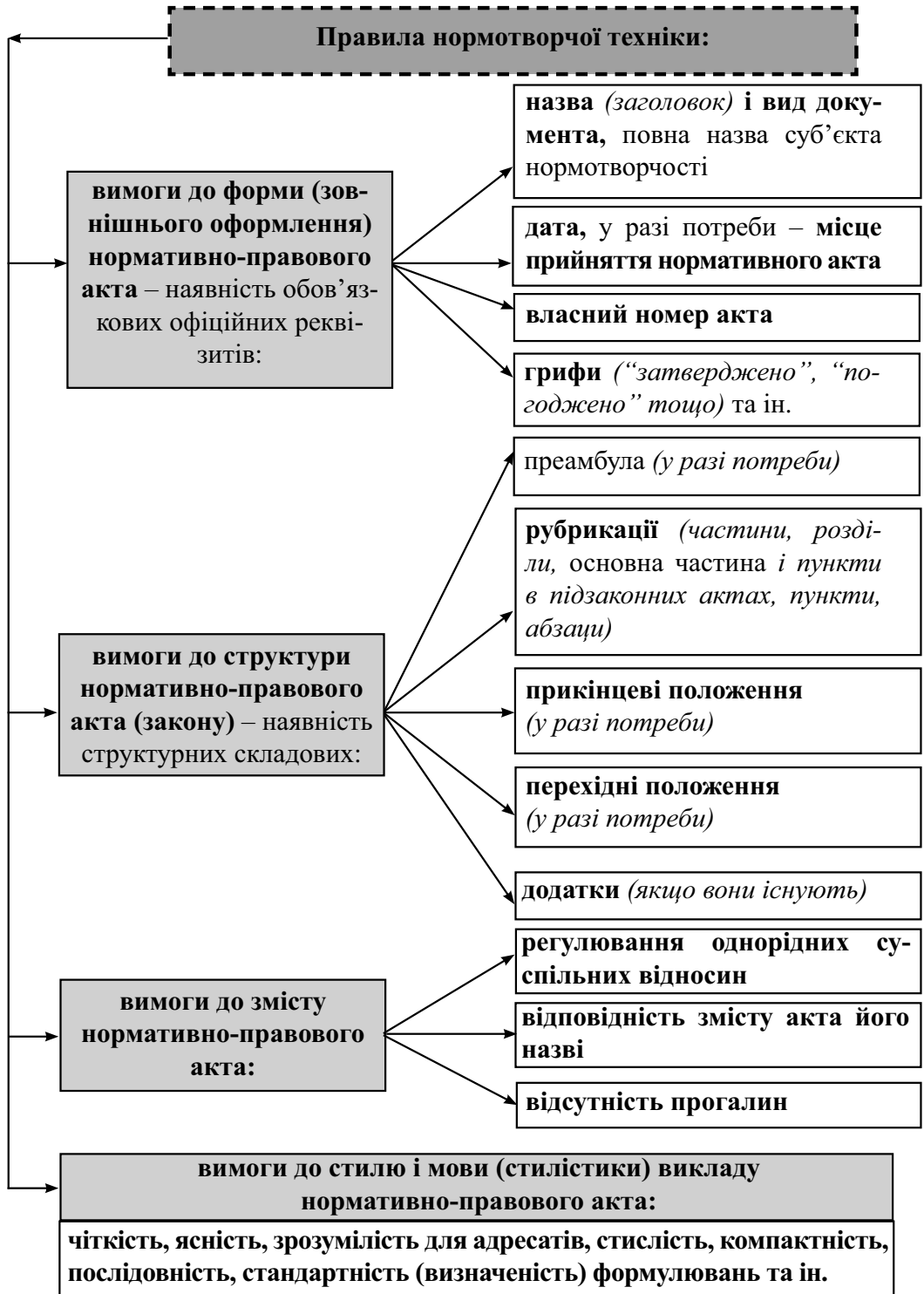
правотлумачна техніка

Нормотворча техніка –
сукупність юридично-технічних правил, прийомів, засобів і способів, використовуваних при створенні (формулюванні, впорядкуванні, оформленні) текстів законів, підзаконних актів, нормативно-правових договорів

Основні ознаки:

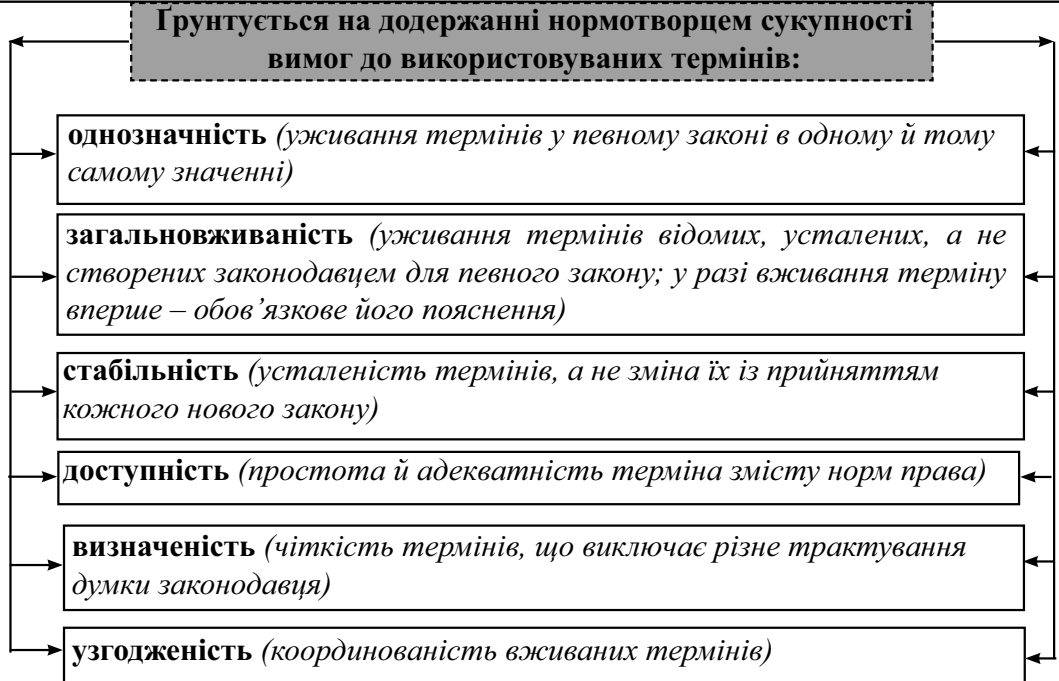
- є **технічним інструментарієм** (юридично-технічні правила, прийоми, засоби і способи)
- має потребу у **професіоналізмі використання технічного інструментарію суб'єктами нормотворчості** – представницькими і виконавчими органами держави
- призначена для **технічного забезпечення оптимального** (повного, точного, чіткого, зрозумілого, стислого) **викладу думки нормотворця**
- надає **формальної визначеності змісту нормативних актів і нормативних договорів** при їх первинному створенні, внесенні змін, доповнень, відміни (повної чи часткової)
- забезпечує **системні зв'язки нормативних актів різної юридичної сили, їх логічну несуперечливість**

11.7. Правила нормотворчої техніки

11.8. Нормотворча термінологія: поняття, вимоги та класифікація

Нормотворча термінологія –
система юридичних термінів, тобто словесних визначень понять, що використовуються при викладі змісту закону, іншого нормативного акта чи нормативного договору

За ступенем соціальної спрямованості розрізняють терміни:

загальноживані – терміни в загальноприйнятому значенні (будинок, документ, будівля, природа, довкілля, житло та ін.)	спеціально-технічні – терміни, що мають значення у галузі спеціальних знань: техніки, медицини, економіки (депозит, безробітний та ін.)	спеціально-юридичні – терміни, що мають особливе юридичне значення, яким виражається своєрідність правового поняття (зас-тава, володіння та ін.)
---	--	---

За ступенем соціальної спрямованості розрізняють терміни:

загальноправові	міжгалузеві	галузеві
------------------------	--------------------	-----------------

11.9. Правові дефініції: поняття ознаки

11.10. Юридичні конструкції: поняття, види та правила побудови

11.11. Юридичні помилки у нормотворчій діяльності

Нормотворча помилка –

прогалини у нормативному акті, суперечності (колізії) між його статтями, нечіткі формулювання, стилістичні погрішності, неправильне вживання термінологічного апарату і навіть вульгарність стилю, які знижують якість акта, ускладнюють його з'ясування і роз'яснення (тлумачення), перенасичують реалізацію норм права в конкретних відносинах

Зумовлений неправильним і ненавмисним діянням нормотворчого органу негативний результат, що полягає у виданні нормативно-правового акта, не здатного досягти цілей упорядкування суспільних відносин і вимагає юридичного розгляду

Види юридичних помилок у нормотворчій діяльності (нормотворчих помилок):

власне юридичні –

уживання синонімів при визначенні тих самих юридичних понять, що змінює їх зміст, оскільки в юридичній мові практично немає абсолютних синонімів; прийняття декларативних норм, тобто норм, не забезпечених матеріальними ресурсами і необхідними юридичними засобами та ін.

логічні –

наявність логічних суперечностей між окремими нормативними приписами, порушення пропорційності у визначеннях понять; тавтологія – повторення одного терміна в іншому; визначення одного невідомого терміна через інший невідомий термін та ін.

граматичні –

наявність ненормативних словосполучень, громіздких конструкцій, що утруднюють розуміння змісту статті нормативного акта та ін.

Тема 12.

СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

- 12.1. Загальна характеристика галузей права**
- 12.2. Система права: поняття та ознаки**
- 12.3. Структура системи права**
- 12.4. Приватне право: поняття та ознаки**
- 12.5. Публічне право: поняття та ознаки**
- 12.6. Система законодавства: поняття та ознаки**
- 12.7. Структура законодавства**
- 12.8. Відмінності між системою права та системою законодавства**

Право є складною цілісною системою. У юридичній літературі існують два схожі поняття: «система права» і «правова система», які не є тотожні, і їх слід розрізнити. Правова система – поняття ширше, ніж система права. Система права входить у правову систему, є ключовим елементом у системі. На відміну від правової системи система права – правова категорія, яка означає внутрішню будову, внутрішню структуру права будь-якої країни. Вона виражається через розподіл і побудову нормативного матеріалу, за допомогою якого її різні блоки (частини) з'являються в єдності.

Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, що складається з взаємозв'язаних норм, логічно розподілених по галузях, підгалузях і інститутах.

Система права складається з **елементів**, які перебувають у певному взаємозв'язку та розкривають структуру права на різних рівнях, що дозволяє вести мову про право як ієрархічну структуру.

У цілому систему права формують **юридичні норми, юридичні (правові) інститути та галузі права**. Однак структура системи права не обмежується зазначеною тріадою. Ці три елементи формують, так би мовити, загальний кістяк системи права, є її основними рівнями. Крім них, наука відносить до складу елементів системи права і **субінститути (підінститути), підгалузі та комплексні галузі права**.

Базовим елементом, який знаходиться у фундаменті системи права, є **юридична норма**, або, як зазначають деякі автори, «**нормативний припис**», який визначається ними як елементарне, цільне, логічно завершене державно-владне веління нормативного характеру, безпосередньо виражене в тексті нормативно-юридичного акта.

Останнім часом поширюється проблема підміни понять «система права» та «система законодавства». Незважаючи на те, що система права та система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності.

Під **системою законодавства** розуміється система нормативних правових актів, якій притаманна єдність та яка включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти.

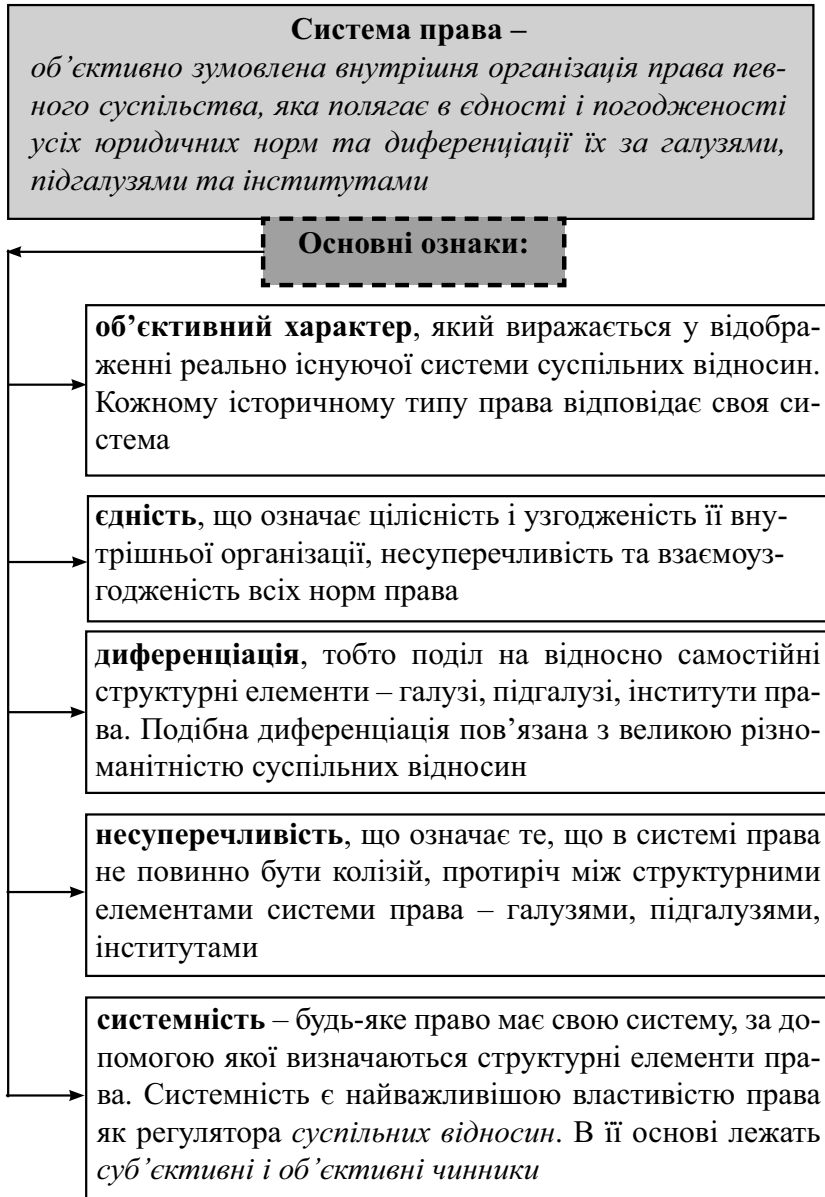
Відмінності між системою права і системою законодавства:

- система права характеризує зміст права, а система законодавства – його зовнішню форму;
- система права віддзеркалює структуру права, а система законодавства – структуру законодавства;
- система права має горизонтальну (галузеву) структуру, у той час як система законодавства – горизонтальну, вертикальну та функціональну;
- первинним елементом системи права є норма права, а системи законодавства – нормативно-правовий акт;
- враховуючи, що система законодавства є результатом діяльності суб'єктів нормотворчості, вона більше залежить від суб'єктивного чинника, ніж система права, яка зумовлена насамперед станом розвитку суспільних відносин;
- система законодавства і система права не збігаються за обсягом. З одного боку, нормативно-правові акти як складові системи законодавства закріплюють не лише норми права, але й положення ненормативного характеру, з іншого – норми права закріплюються не лише в нормативно-правових актах (законодавстві), але й в інших джерелах права.

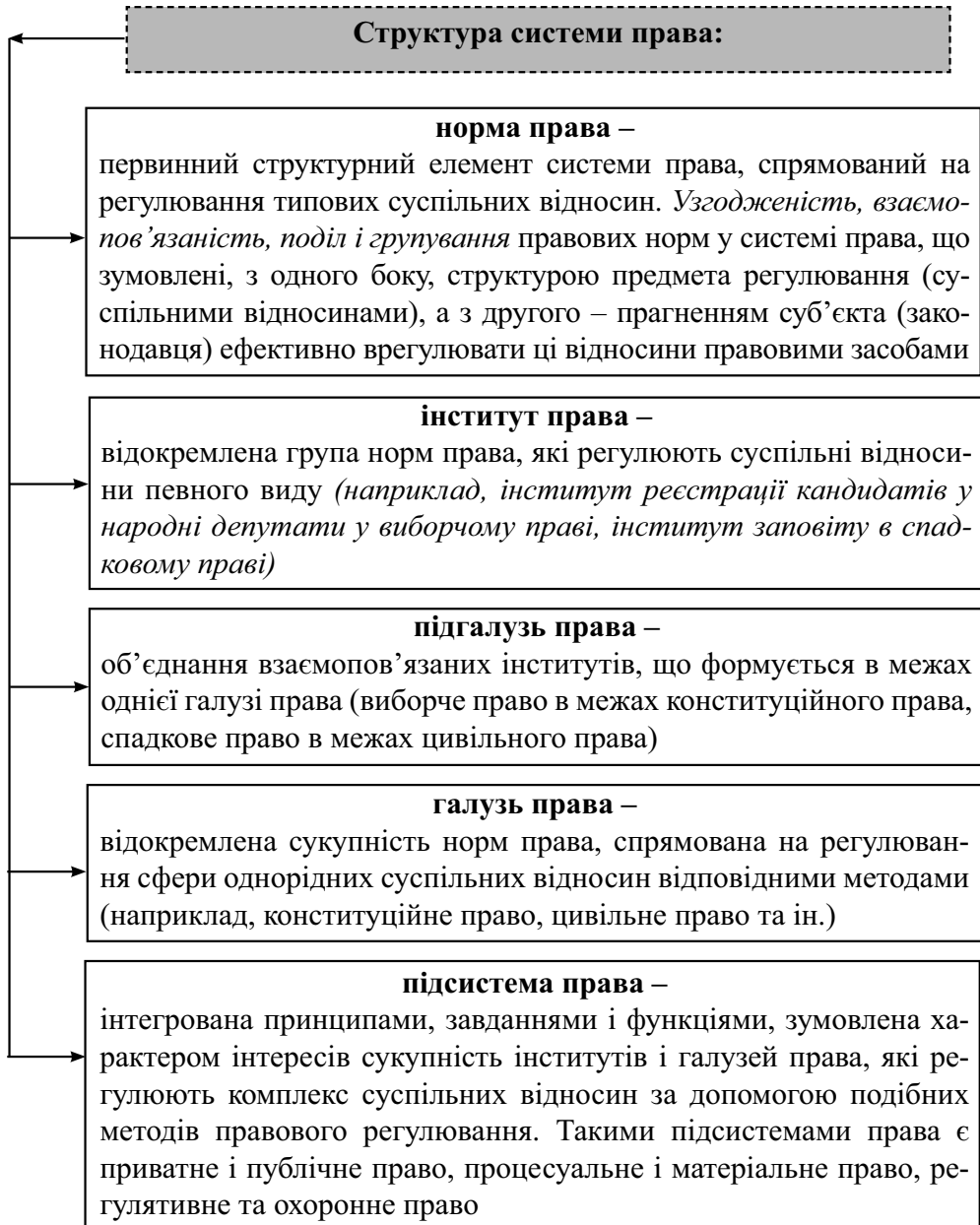
12.1. Загальна характеристика галузей права

Галузь права – <i>відносно самостійна сукупність норм права, що регулюють сферу однорідних суспільних відносин за допомогою відповідних методів</i>	
→	Конституційне право – врегульовує відносини, які складаються в процесі організації й здійснення державної влади та місцевого самоврядування
→	Адміністративне право – регулює відносини, які складаються у сфері управлінської діяльності державних органів, та визначає діяння, що визнаються адміністративними правопорушеннями, і стягнення, що належить застосовувати до осіб, які їх скоїли
→	Цивільне право – регулює майнові й особисті немайнові відносини, що пов'язані як із майновими відносинами, так і не пов'язані з ними
→	Кримінальне право – визначає діяння, які визнаються злочинами, й міри покарання, які належить застосовувати до осіб, що їх скоїли
→	Трудове право – врегульовує відносини, в які вступають особи з приводу праці
→	Сімейне право – врегульовує шлюбно-сімейні та прирівняні до них відносини
→	Фінансове право – регулює відносини, які складаються в процесі фінансової діяльності державних органів, тобто мобілізації, розподілу, перерозподілу і витрачання державних коштів їх споживачами
→	Земельне право – врегульовує відносини, які складаються в процесі використання землі
→	Екологічне право – врегульовує відносини, які складаються в процесі природокористування
→	Цивільно-процесуальне право – регулює порядок розгляду судом цивільних справ і виконання судових рішень
→	Кримінально-процесуальне право – врегульовує відносини, які складаються в процесі провадження у кримінальних справах, тобто визначає порядок досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ
→	Виправно-виконавче право – врегульовує відносини, які складаються в процесі відбуття кримінальних покарань, тобто визначає порядок відбування кримінального покарання і звільнення від нього

12.2. Система права: поняття та ознаки

12.3. Структура системи права

12.4. Приватне право: поняття та ознаки

Приватне право –

сукупність галузей права (підсистема), предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою диспозитивного методу регулювання

Ознаки:

його галузі регулюють рівносторонні відносини між рівними, юридично непередбаченими суб'єктами

його норми спрямовані на регулювання відносин, в яких суб'єкти задовольняють приватний (особистий, недержавний) інтерес

особливий суб'єктний склад (основним учасником приватноправових відносин є приватні особи – юридичні та фізичні, суб'єкти приватного права можуть виступати як додаткові)

за своїм призначенням воно визначає сферу свободи індивіда і створено для її реалізації

суб'єкти самостійно здійснюють волевиявлення (приватноправові відносини можуть регулюватися і відповідні права та обов'язки їх сторін можуть встановлюватися декількома суб'єктами за їх власною ініціативою. При цьому застосовується договірний метод встановлення суб'єктивних прав і обов'язків)

використовується диспозитивний метод правового регулювання (децентралізований), що означає координаційні способи впливу, придатні для регулювання горизонтальних відносин між юридично рівними особами

відносини між суб'єктами приватного права мають як майновий, так і немайновий, особистий характер

До приватного права відносять галузі:

цивільне право, сімейне право, господарське право, трудове право, житлове право, земельне право та ін.

12.5. Публічне право: поняття та ознаки

Публічне право –
система норм, що врегульовують відносини між державними органами та між державою й особою (суспільством)

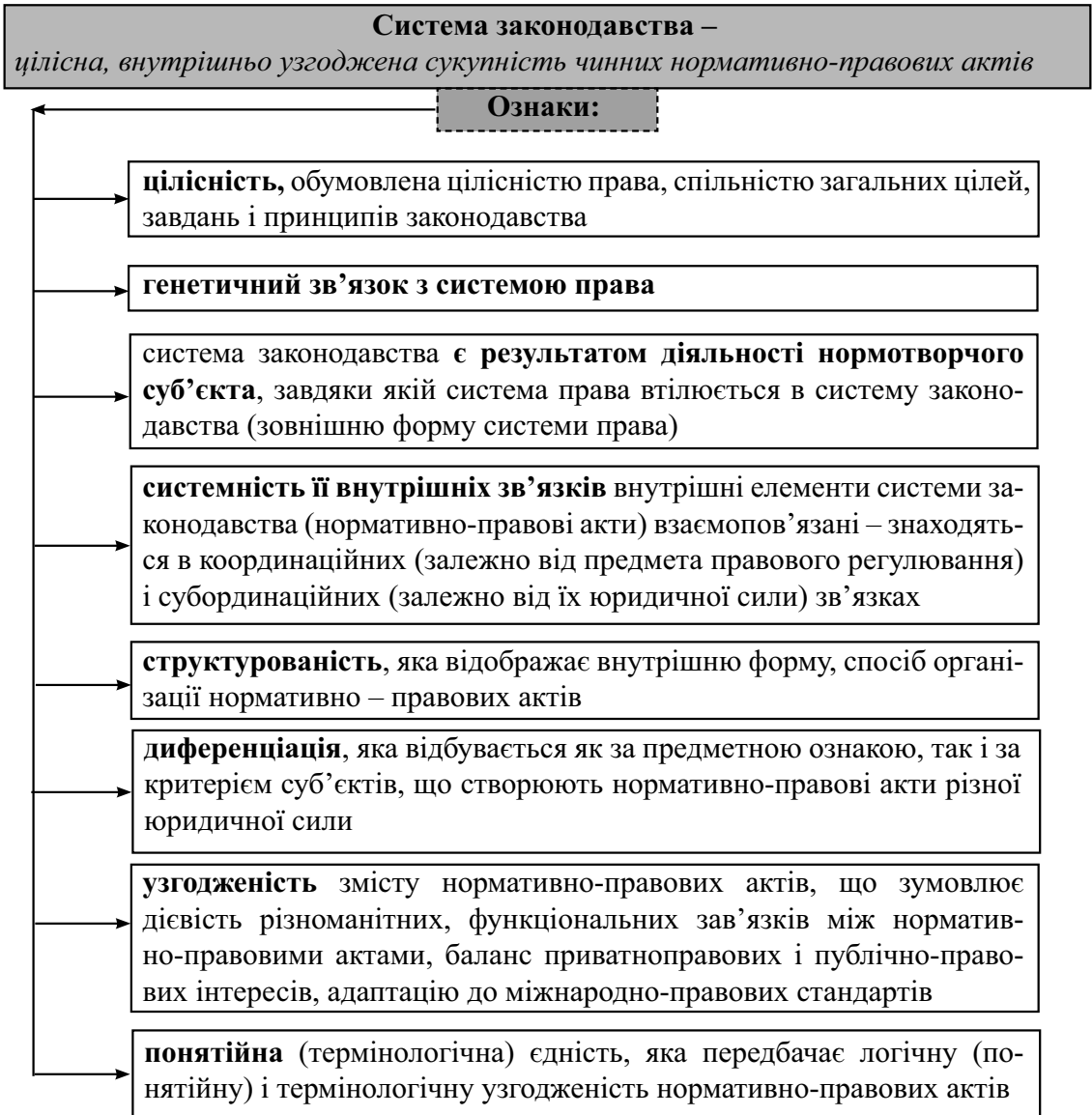
Ознаки:

- його галузі регулюють відносини між нерівними, юридично підпорядкованими суб'єктами
- його норми спрямовані на регулювання відносин, в яких суб'єкти задовольняють загальний (публічний, державний) інтерес
- має особливості суб'єктного складу (основним учасником публічно-правових відносин завжди виступає держава, а додатковим – суб'єкти приватного права)
- за своїм призначенням воно впливає з приватного права, підкоряється йому (тобто державно-правовий порядок створюється засобами публічного права з метою забезпечення сфери свободи особи, вільної від державного втручання)
- його суб'єкти здійснюють волевиявлення одноособово (публічно-правові відносини може регулювати, а відповідні права і обов'язки їх суб'єктів здатна встановлювати лише держава)
- застосовується імперативний метод правового регулювання – метод субординації, централізований, придатний для регулювання вертикальних, владних субординаційних відносин

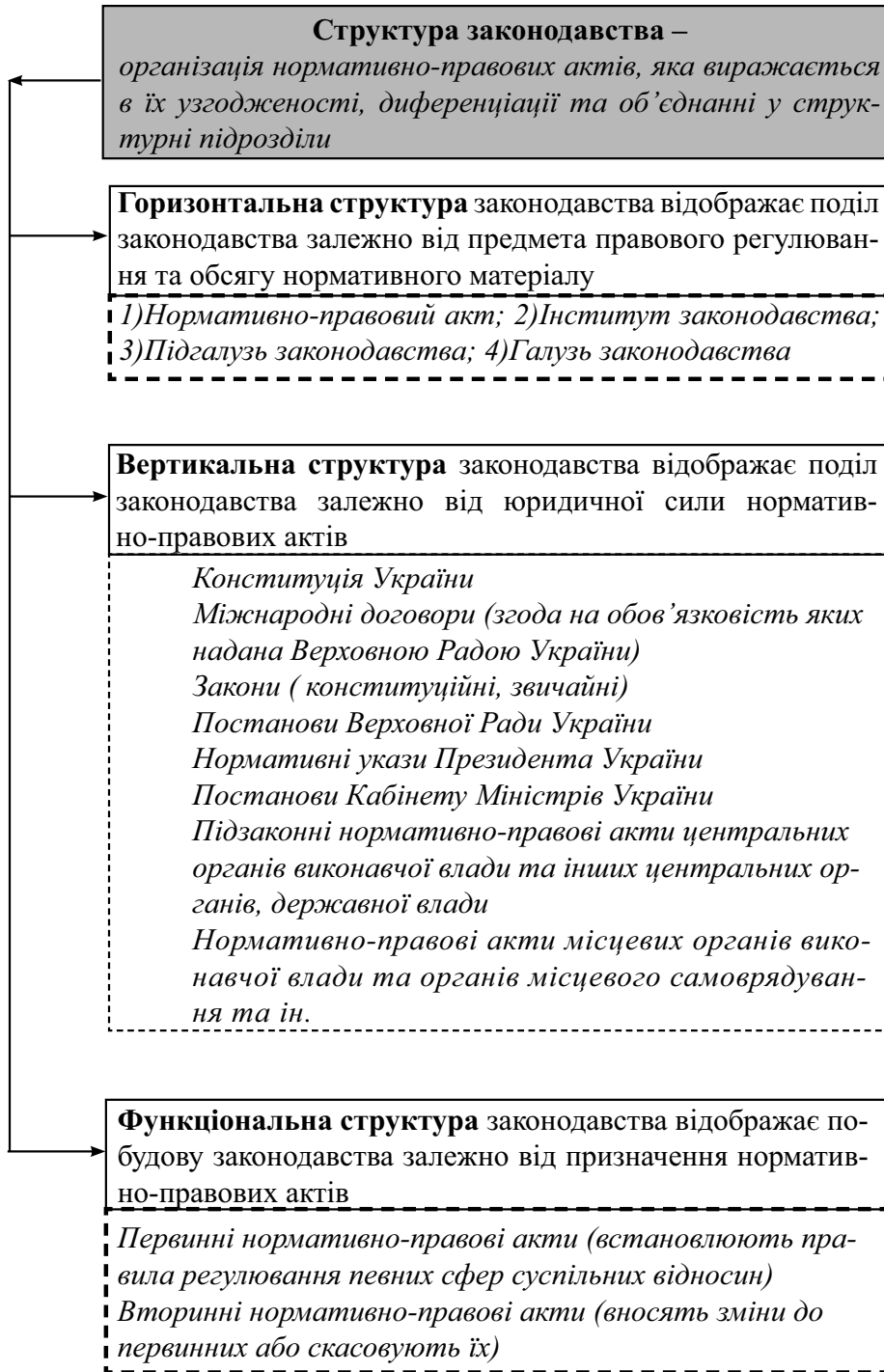
До публічного права відносять галузі:

конституційне право, кримінальне право, фінансове право, екологічне право, адміністративне право, бюджетне право, митне право, податкове право та ін.

12.6. Система законодавства: поняття та ознаки

12.7. Структура законодавства

12.8. Відмінності між системою права та системою законодавства

Тема 13.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

- 13.1. Нормативно-правовий акт: поняття та ознаки**
- 13.2. Закон: поняття та ознаки**
- 13.3. Класифікація законів**
- 13.4. Конституція: поняття та ознаки**
- 13.5. Види конституцій. Конституційний закон: поняття та види**
- 13.6. Кодекс: поняття та ознаки**
- 13.7. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття та класифікація**
- 13.8. Нормативний акт (указ) президента: поняття та ознаки**
- 13.9. Законодавчий процес: поняття та стадії**

Існування в суспільстві різних видів правових норм, що регулюють суспільні відносини, зумовлює відображення їх у нормативно-правових актах. Нормативно-правові акти є найважливішими системоутворюючими елементами всіх правових явищ. З їх допомогою здійснюються функції держави і державних органів, створюються правові режими діяльності громадян і юридичних осіб, вводиться і забезпечується правовий порядок у суспільстві, формуються умови і гарантії стабільного вирішення завдань економічного, політичного і соціального розвитку.

Нормативно-правовим актом є письмовий документ компетентного суб'єкта права, в якому закріплюються правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

Перевагами нормативно-правового акта серед інших джерел права є його визначеність, яка полягає у ясності, чіткості, зрозумілості для його адресата правил поведінки, а також загальнообов'язковість, яка, зокрема, може забезпечуватися і авторитетом державної влади.

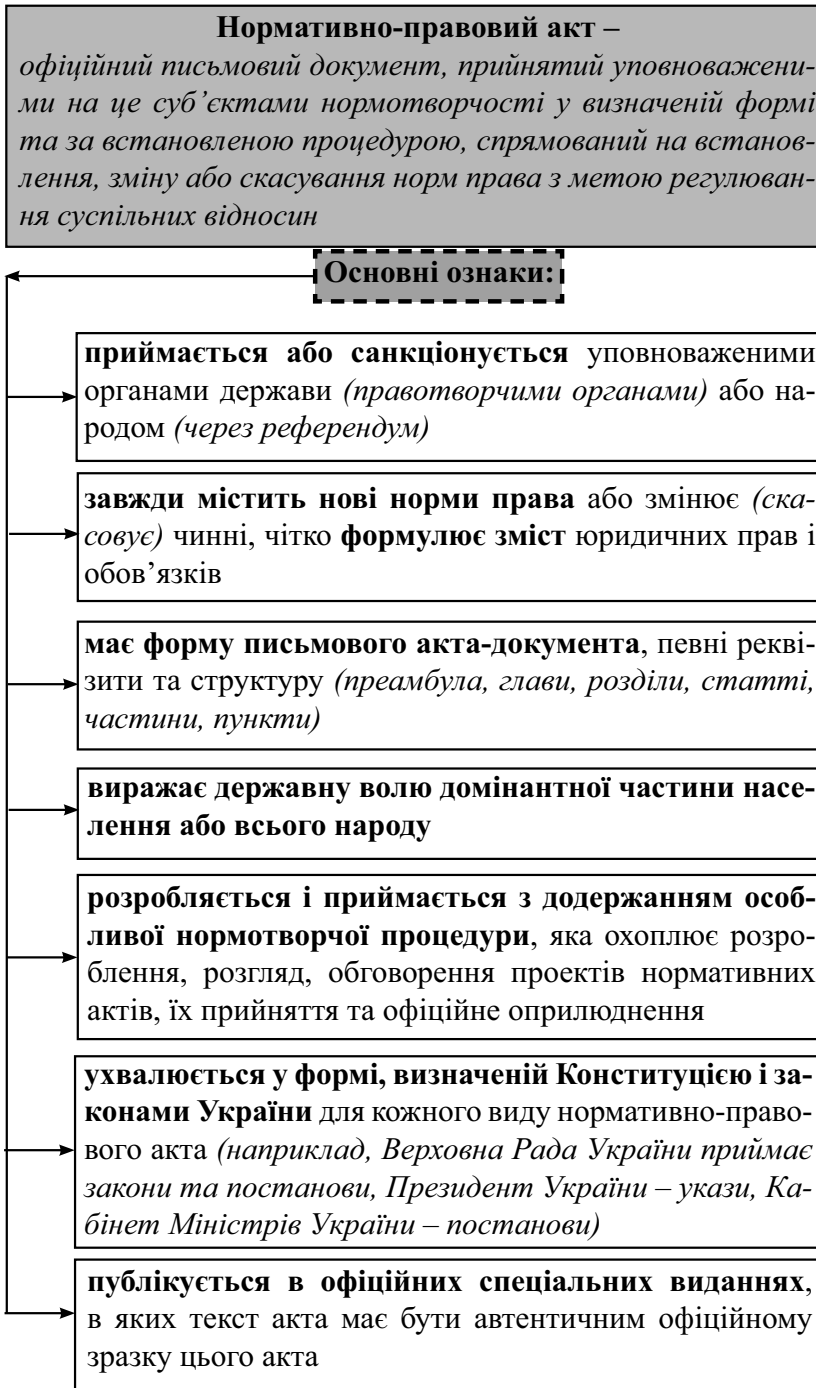
Оскільки за допомогою нормативно-правових актів вирішуються найважливіші питання суспільного життя, до них висуваються серйозні **вимоги**: своєчасність та оперативність створення, достовірність, повнота, точність, конкретність, грамотність, авторитетність і автотентичність, обов'язковість, обґрунтованість тощо.

Активізація правотворчої діяльності, що спостерігається в Україні за роки незалежності, спричинила сталу тенденцію збільшення кількості нормативно-правових актів.

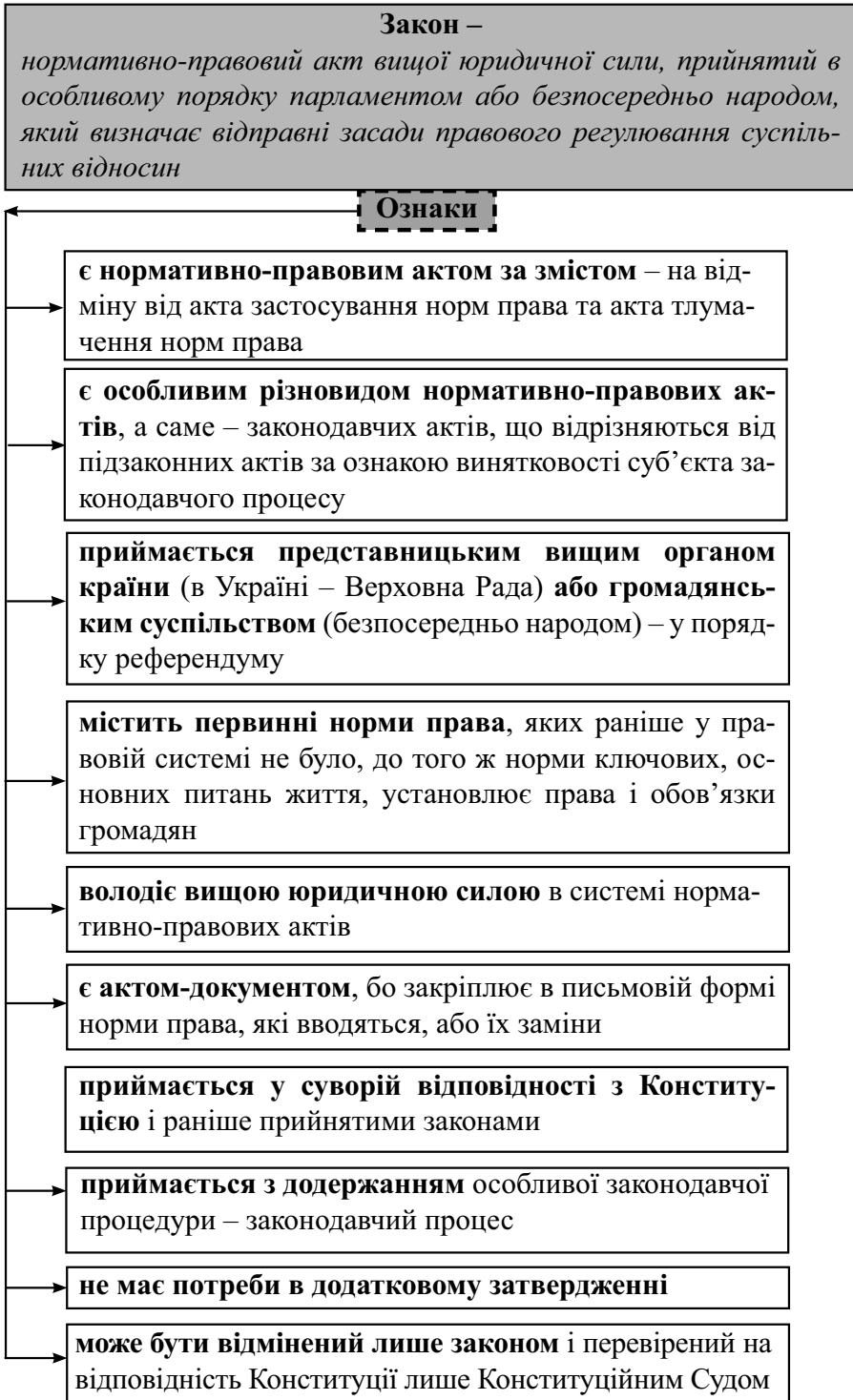
Юридична сила нормативно-правового акту – це ступінь його впливу на суспільні відносини, його значення, яке залежить від розташування в ієрархії актів.

Завдяки юридичній силі можна зняти протиріччя (колізії), які виникають між нормативно-правовими актами, а саме: діє той нормативний документ, що має вищу юридичну силу (якщо акти мають різну юридичну силу); діє той нормативний документ, який ухвалений пізніше (за умови рівності актів за юридичною силою).

13.1. Нормативно-правовий акт: поняття та ознаки

13.2. Закон: поняття та ознаки

13.3. Класифікація законів

13.4. Конституція: поняття та ознаки

Конституція –

основний закон громадянського суспільства і держави найвищої юридичної сили, прийнятий народом шляхом референдуму або від його імені парламентом, що регламентує основи суспільного, політичного, економічного життя суспільства, права і свободи громадян, визначає межі здійснення державної влади і слугує юридичною базою всіх національних джерел (форм) права

Ознаки:

нормативно-правовий акт вищої юридичної сили (верховний акт) – визначає конституційний лад країни, правовий статус особистості і громадянина, політичний режим, державний устрій, гарантії прав і свобод особи та ін.

юридична база законодавчих, підзаконних актів та інших формальних джерел права держави, основне організуюче ядро правової системи суспільства

містить норми прямої дії, які відповідають основним стандартам сучасного міжнародного права і не потребують будь-яких додаткових законів і постанов для їх застосування

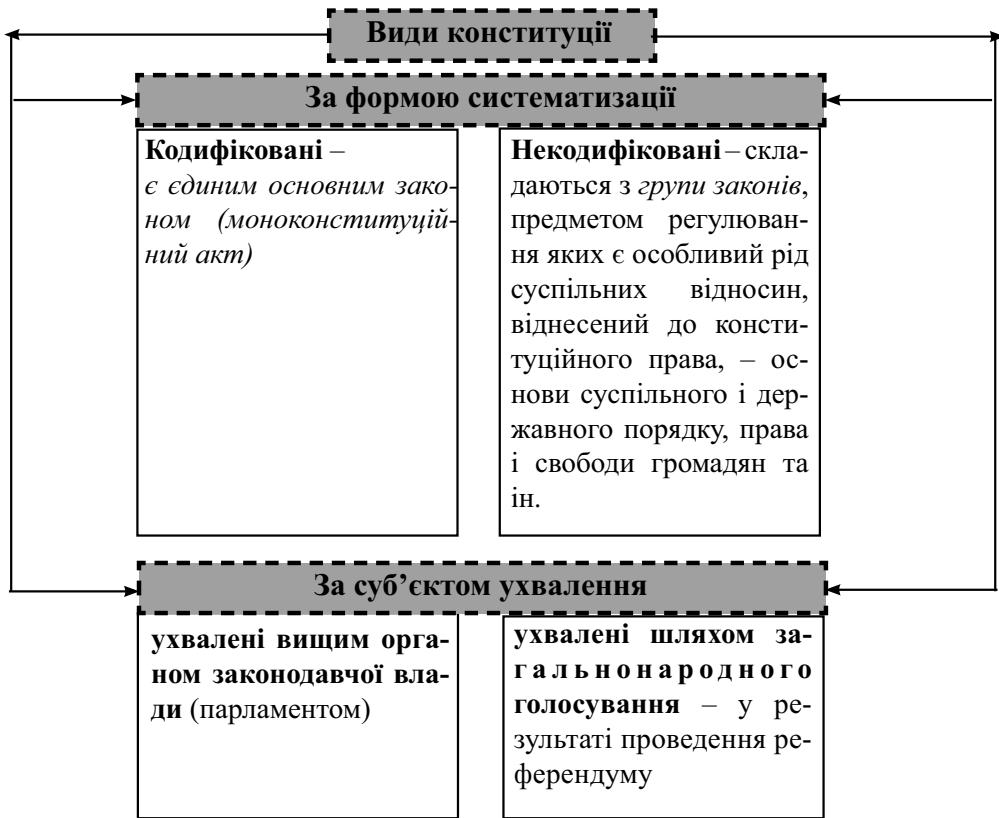
її норми мають вищий ступінь нормативної концентрації та цінносної орієнтації

має специфічний зміст і структуру, залежні від предмета конституційного правового регулювання, який не залишається незмінним

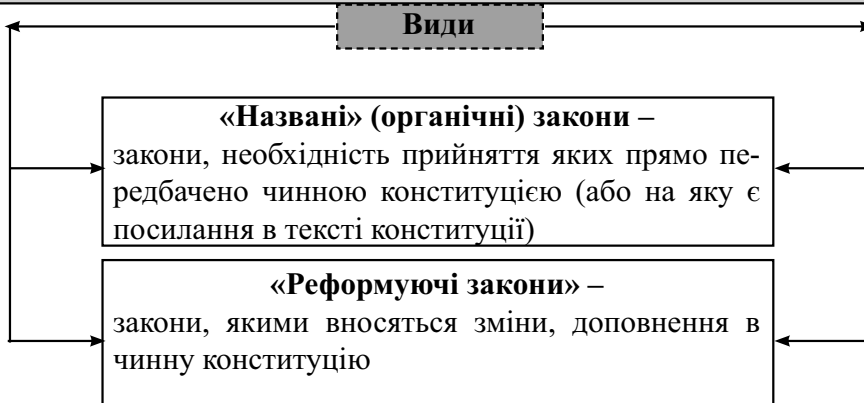
має особливу процедуру прийняття і зміни

має складний дворівневий механізм власної реалізації: рівень реалізації Конституції в цілому; рівень реалізації її конкретних норм

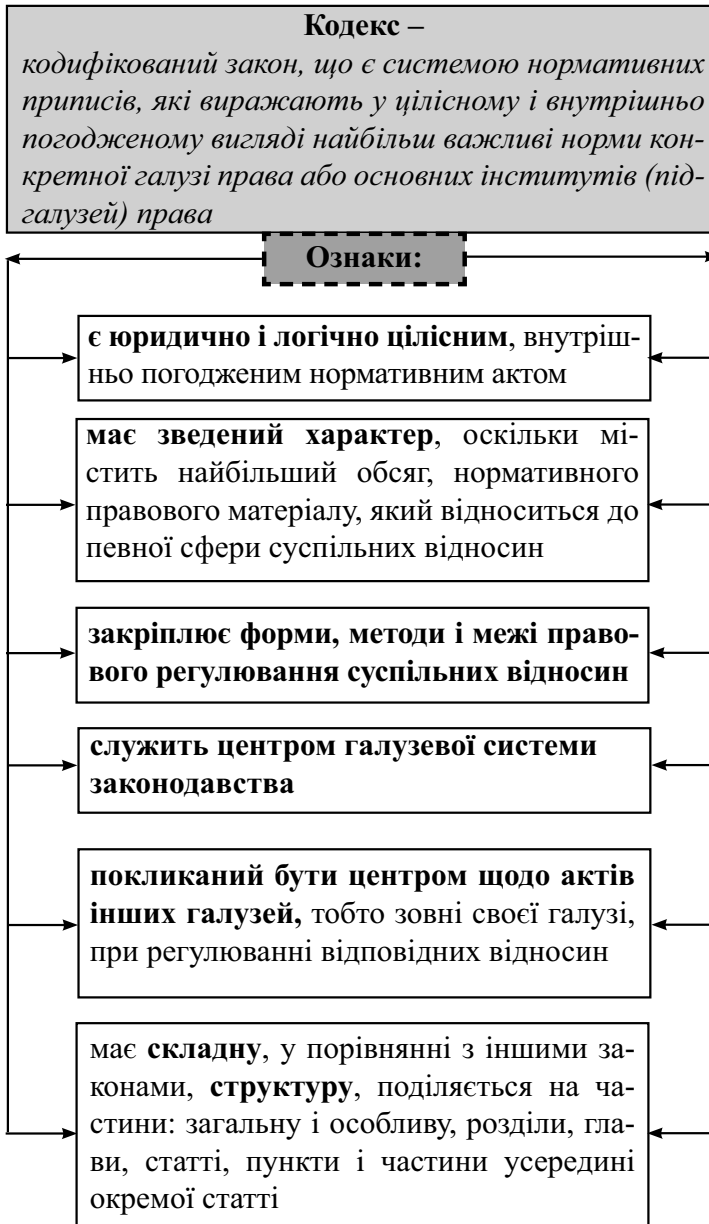
13.5. Види конституції. Конституційний закон: поняття та види

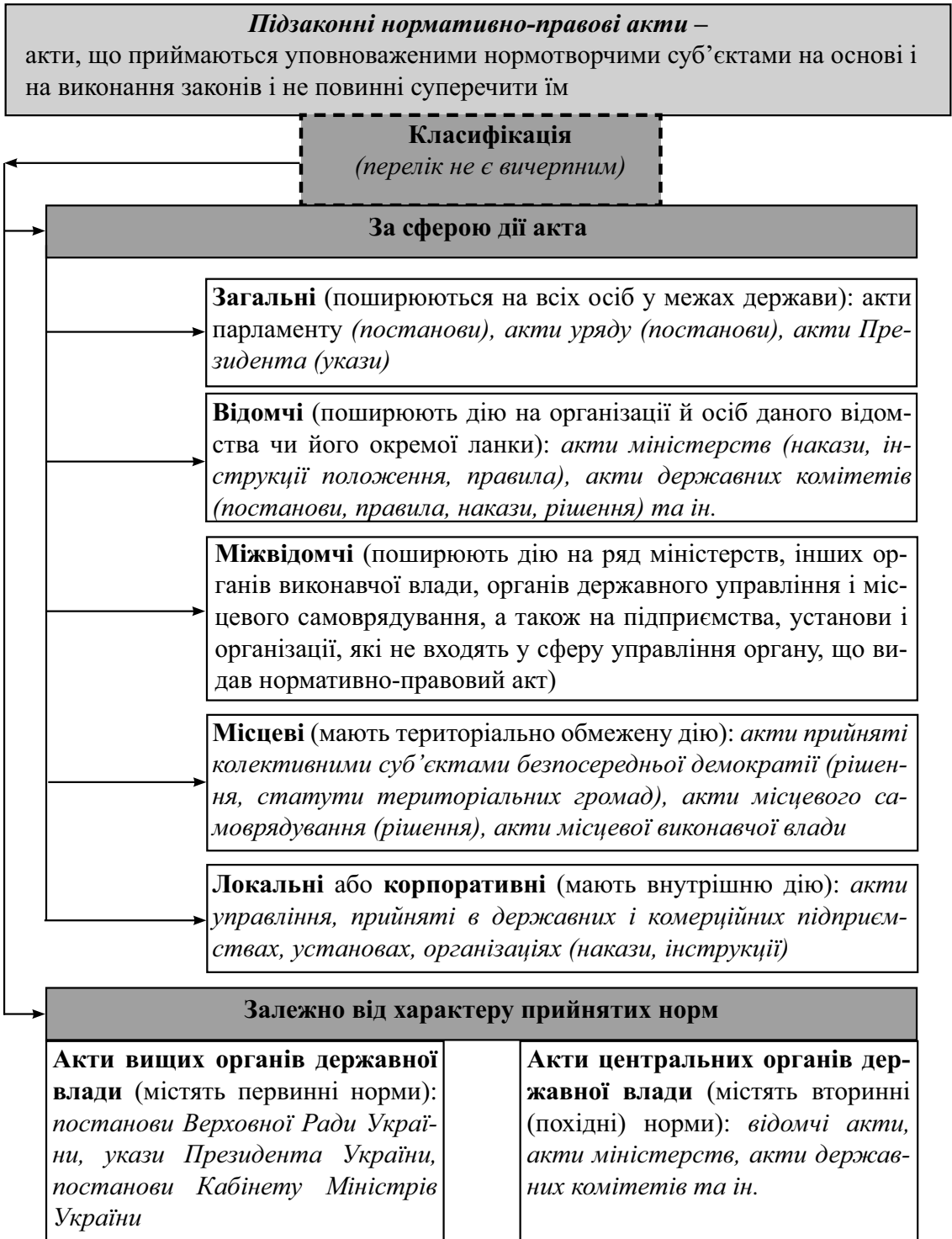
Конституційний закон –
законодавчий акт, який виходить із конституції і має за мету конкретизувати основні конституційні положення, шляхом регулювання найбільш важливих суспільних відносин або внести в неї (конституцію) зміни

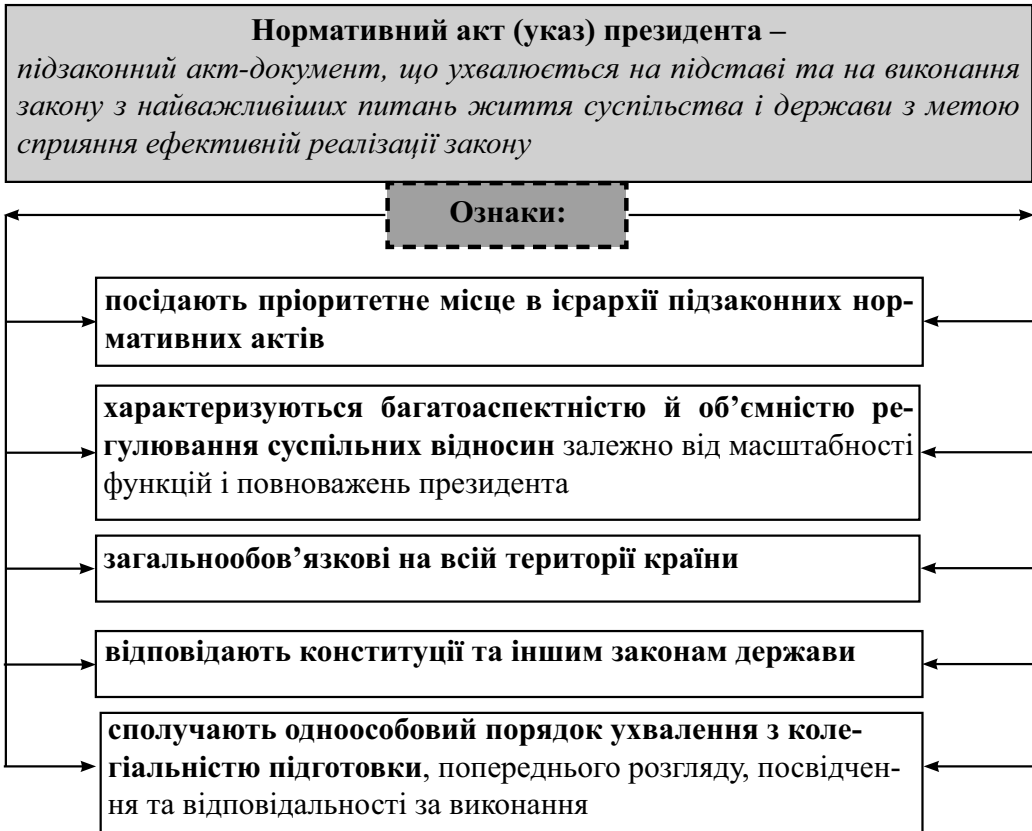
13.6. Кодекс: поняття та ознаки

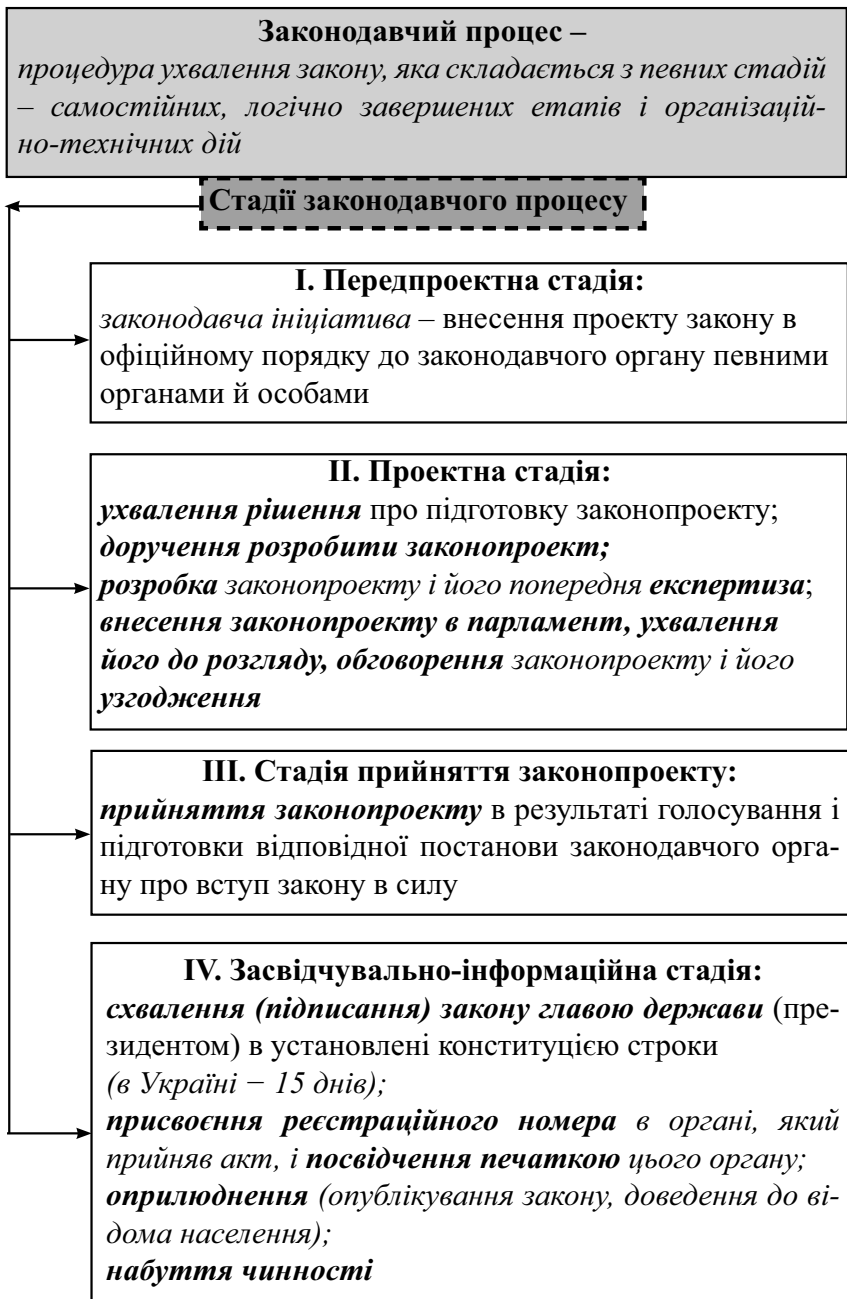
13.7. Підзаконні нормативно-правові акти: поняття та класифікація

13.8. Нормативний акт (указ) президента: поняття та ознаки

13.9 Законодавчий процес: поняття та стадії

Тема 14. ПРАВОВІДНОСИНИ

- 14.1. Правовідносини: поняття та ознаки**
- 14.2. Суб'єктивне право: поняття та ознаки**
- 14.3. Суб'єкти правовідносин: поняття та види**
- 14.4. Правосуб'єктність: поняття та види**
- 14.5. Правоздатність. Дієздатність**
- 14.6. Юридичний факт: поняття, ознаки та класифікація**
- 14.7. Юридичні факти за вольовим критерієм**
- 14.8. Об'єкт правовідносин: поняття та види**
- 14.9. Юридичний обов'язок: поняття та ознаки**
- 14.10. Фактичний склад: поняття та ознаки**

Правові відносини (правовідносини) є одним з найважливіших правових явищ у юридичній практиці та одним із найскладніших понять у правовій науці.

Правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що охороняються та гарантуються державою.

Право регулює далеко не усі, а лише найбільш принципові відносини, що мають важливе значення для інтересів держави, нормальної життєдіяльності людей. Це перш за все відносини власності, влади і управління, соціально-економічного устрою, прав і обов'язків громадян, забезпечення порядку, трудові, майнові, шлюбно-сімейні відносини тощо.

Склад правовідносин – це сукупність елементів, необхідних для їхнього виникнення та існування (суб'єкт, об'єкт, юридичний зміст (права та обов'язки) та юридичний факт).

Суб'єкт правовідносин – це учасник правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки. Суб'єктами правовідносин може бути тільки людина або об'єднання людей.

Об'єкт правовідносин – це блага, заради одержання, передані або використання яких суб'єкти права вступають у правовідносини.

Правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність особи бути носієм прав і обов'язків, здійснювати їх від свого імені та нести юридичну відповідальність за свої дії.

Види правосуб'єктності:

➤ **загальна правосуб'єктність**, тобто здатність особи бути суб'єктом права в рамках певної правової системи;

➤ **галузєва правосуб'єктність**, тобто здатність особи бути учасником правовідносин тієї чи іншої галузі права;

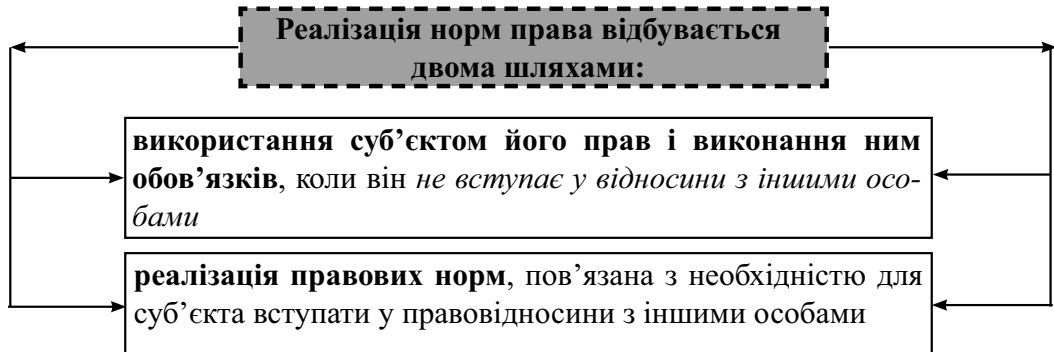
➤ **спеціальна правосуб'єктність**, тобто здатність особи бути учасником певного кола правовідносин у рамках галузі права.

Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин.

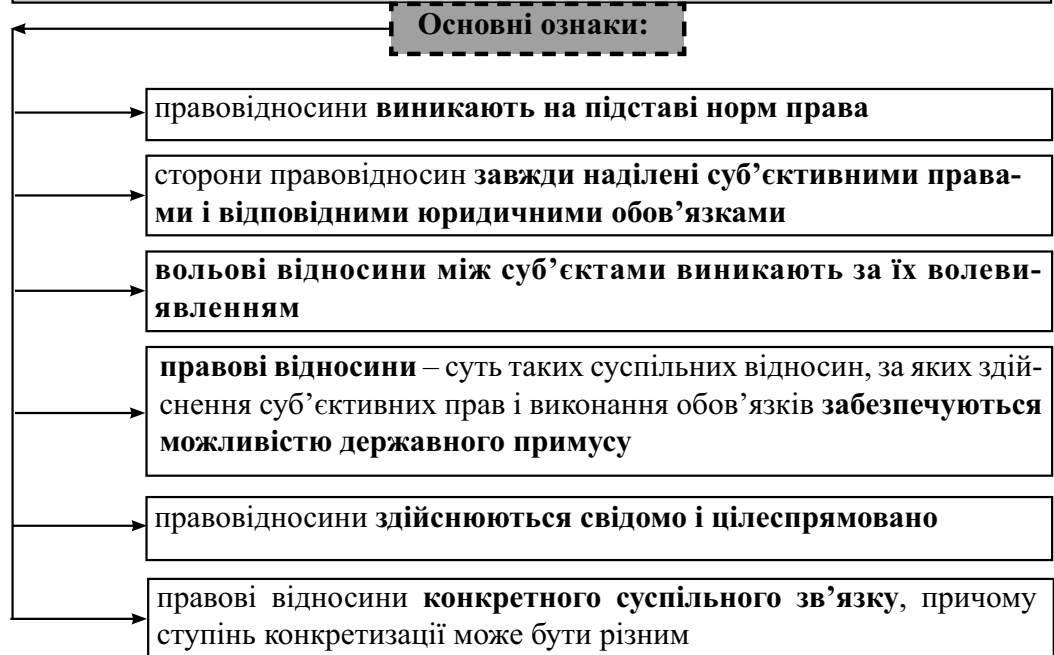
Ознаки юридичних фактів:

- є життєвими обставинами – діями та подіями, наявними або відсутніми;
- прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права;
- є підставою для виникнення, зміни або припинення правових відносин.

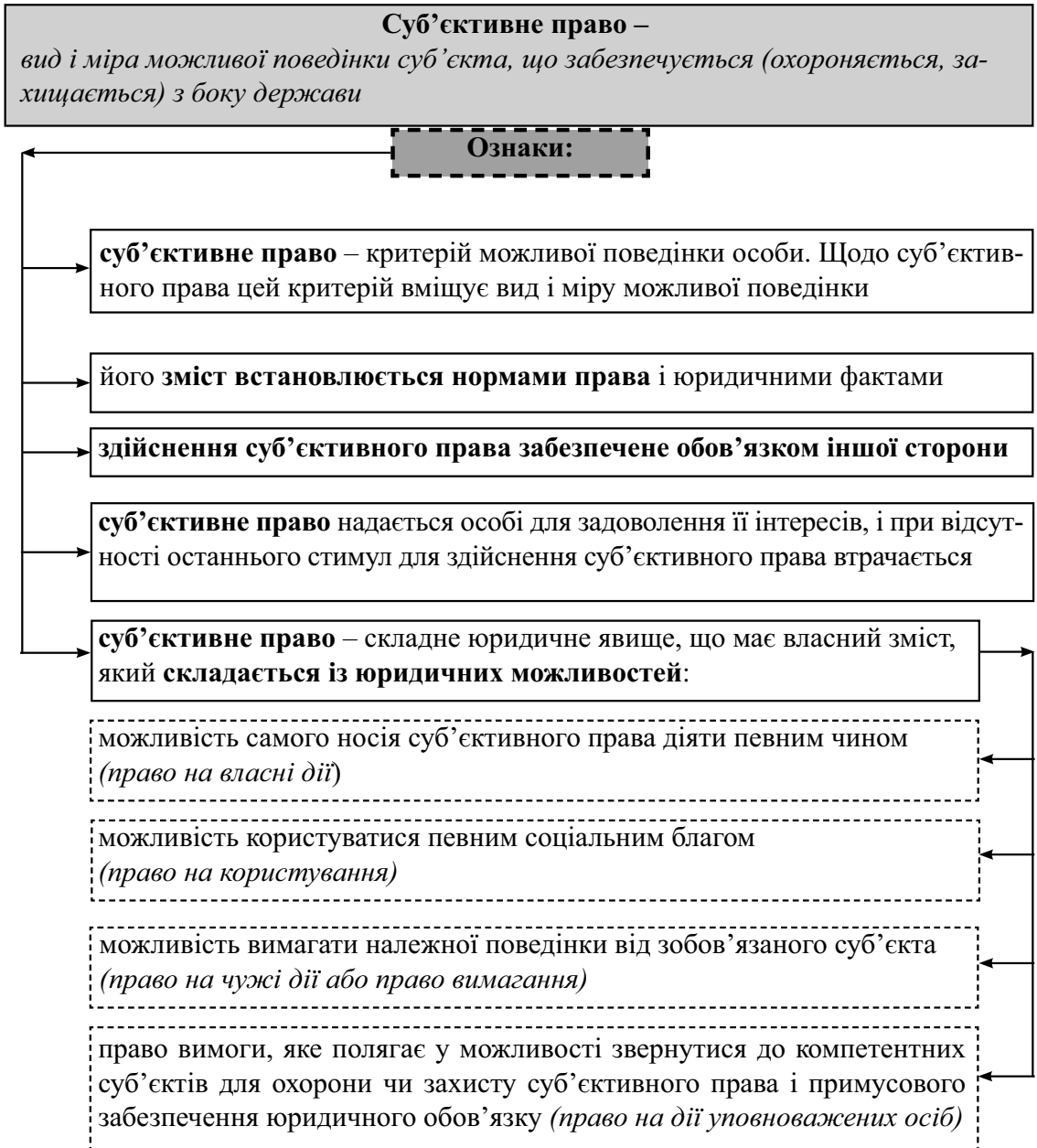
14.1. Правовідносини: поняття та ознаки

Правовідносини –
специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків

14.2. Суб'єктивне право: поняття та ознаки

14.3. Суб'єкти правовідносин: поняття та види

14.4. Правосуб'єктність: поняття та види

Правосуб'єктність –
передбачена нормами права здатність виступати учасником правовідносин

Види

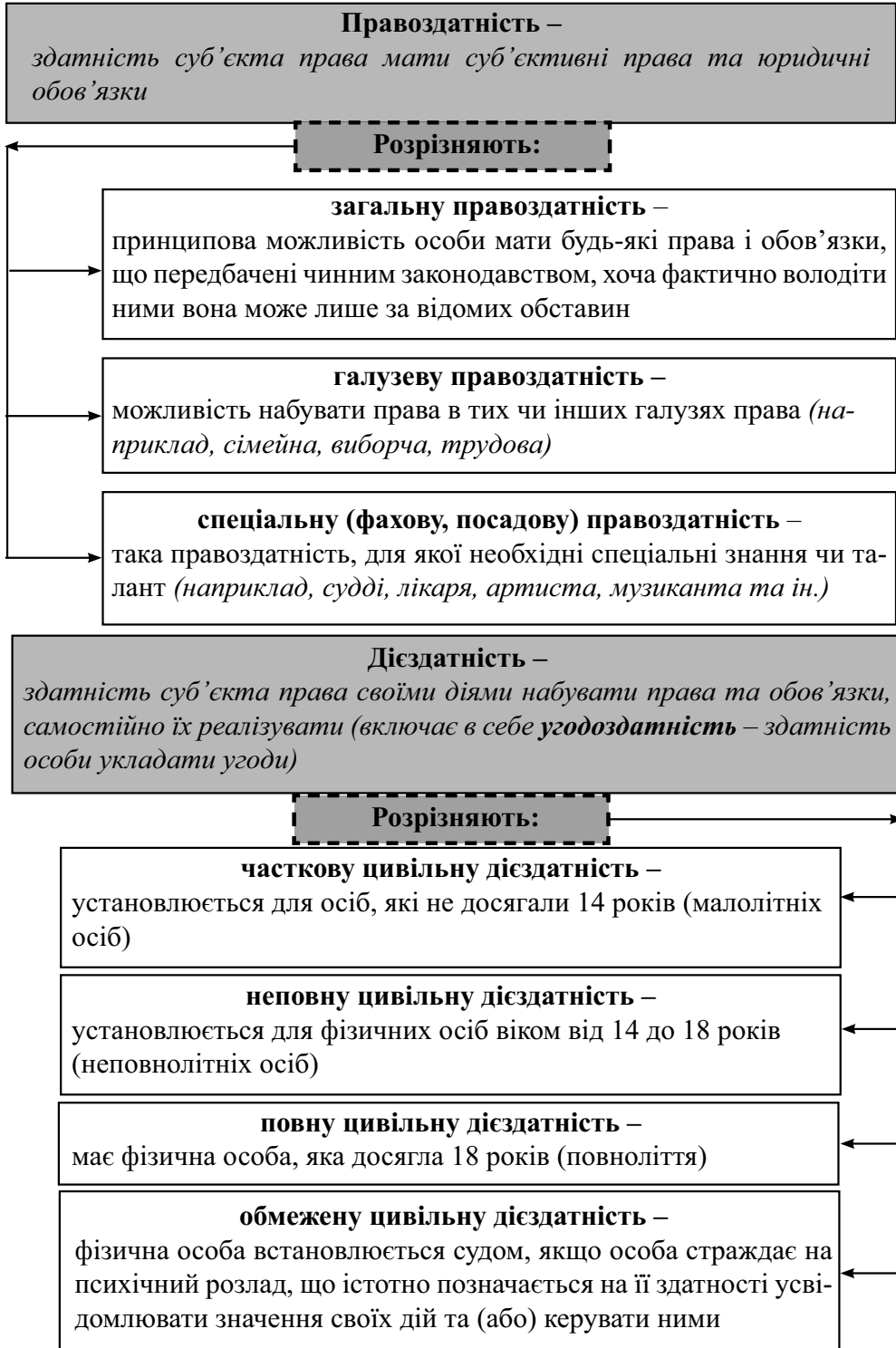
Загальна правосуб'єктність
здатність особи бути суб'єктом права у межах певної правової системи (*наприклад, правової системи України*)

Галузева правосуб'єктність
здатність особи бути суб'єктом тієї чи іншої галузі права (*наприклад, йдеться про конституційну, цивільну, кримінально-правову, трудову правосуб'єктність*)

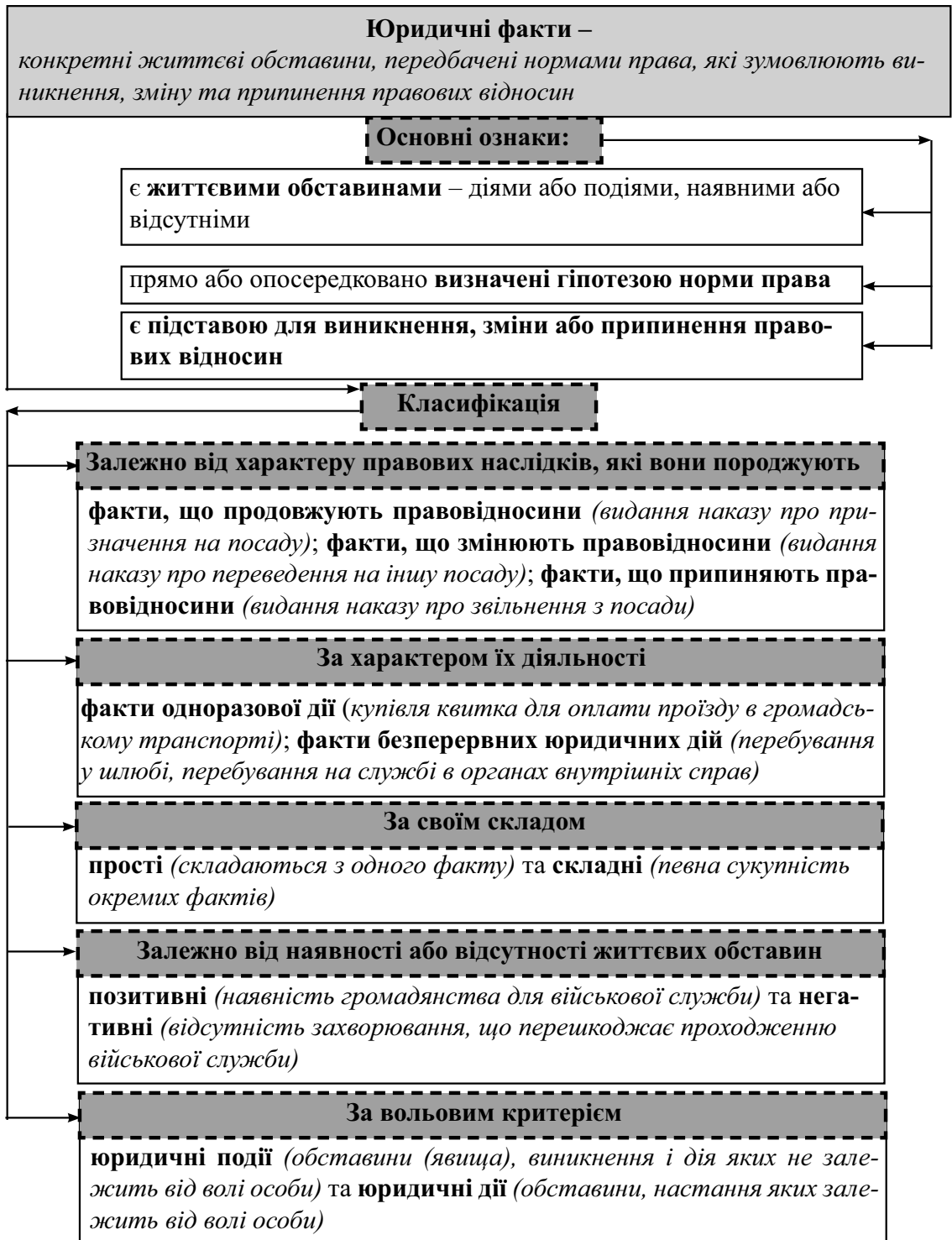
Спеціальна правосуб'єктність
здатність особи бути учасником певного кола правовідносин у межах галузі права (*наприклад, спеціальну правосуб'єктність мають державні службовці, військово-службовці, пенсіонери, студенти та ін.*)

Правосуб'єктність визначає становище особи в суспільстві, є умовою і гарантією стабільності її правового статусу

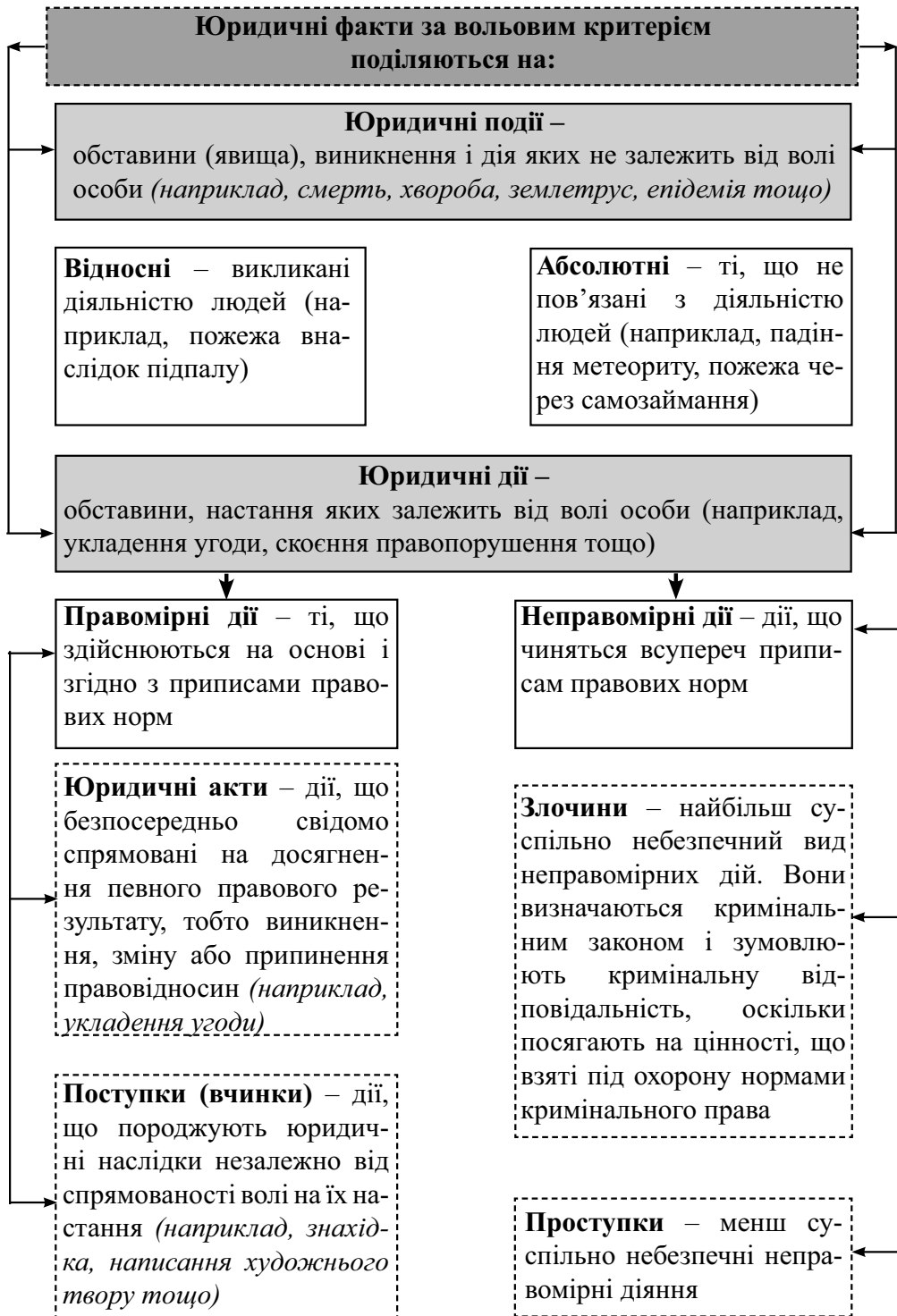
14.5. Правоздатність. Дієздатність

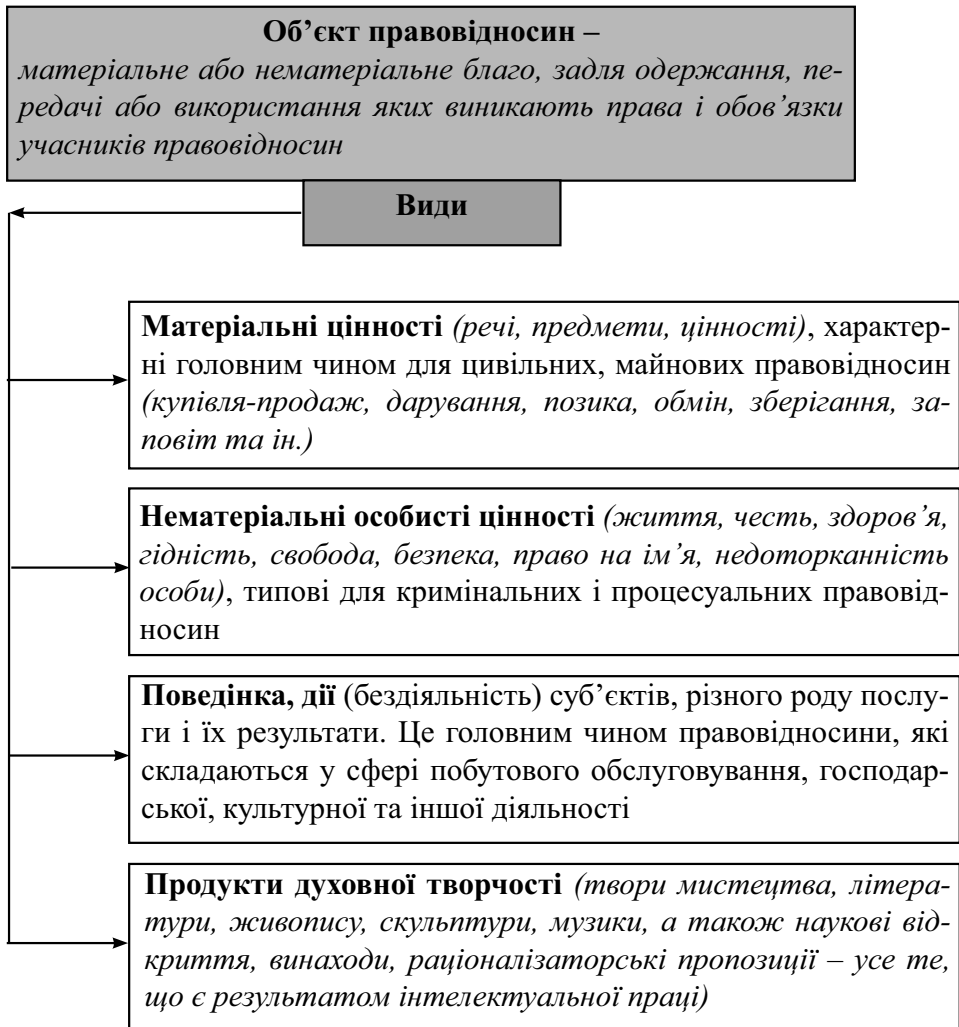
14.6. Юридичний факт: поняття, ознаки та класифікація

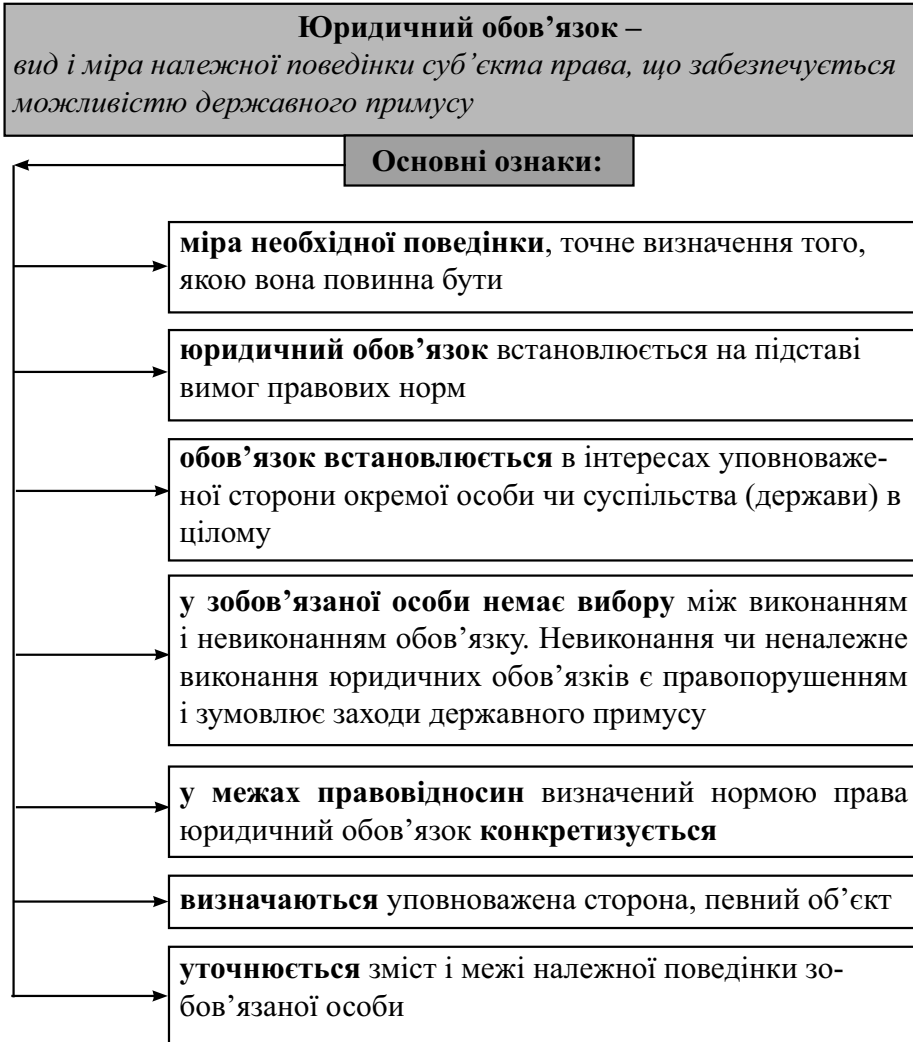
14.7. Юридичні факти за вольовим критерієм

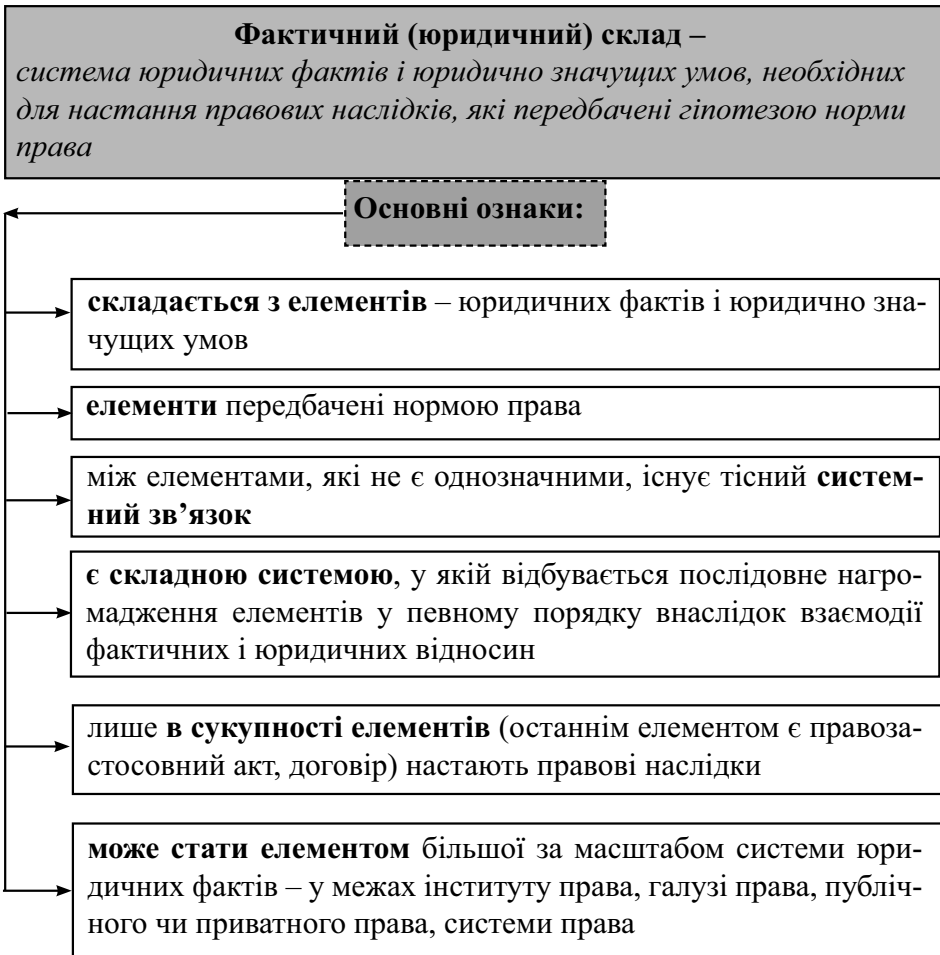
14.8. Об'єкт правовідносин: поняття та види

14.9. Юридичний обов'язок: поняття та ознаки

14.10. Фактичний склад: поняття та ознаки

Тема 15. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

- 15.1. Тлумачення норм права: особливості тлумачення та його елементи**
- 15.2. Роль тлумачення права у видах юридичного процесу**
- 15.3. Чинники тлумачення норм права**
- 15.4. Види юридичного тлумачення за обсягом**
- 15.5. Офіційне тлумачення: поняття, ознаки та види**
- 15.6. Неофіційне тлумачення та його види**
- 15.7. Акти офіційного тлумачення: поняття та класифікація**

У повсякденному житті *«тлумачити»* означає знаходити точний сенс явища, робити ясним і очевидним те, що здається нечітким, двозначним або заплутаним, встановлювати зв'язки і взаємини між фактами. Поряд з терміном, узятим з української мови, що позначає розумову операцію з метою встановлення сенсу та змісту якогось явища, процесу, документа, тексту, у тому числі правового, існують інші терміни: «інтерпретація», «екзегеза», «герменевтика».

Нормативно-правові акти проектується не лише для юристів, але й для пересічних громадян. Тому їх зміст повинен бути зрозумілий. Процес тлумачення протікає в свідомості людини у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), що знаходять вираження зовні (роз'яснення) у формі інтерпретаційного акта, юридичної поради.

Під тлумаченням у широкому сенсі розуміється пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи, соціальних явищ, у тому числі норм права. У більш вузькому сенсі під тлумаченням (інтерпретацією) розуміють пояснення виразів, формул, символів, тобто пояснення знаків природної або штучної мови. Саме в цьому значенні найчастіше термін «тлумачення» вживається і в правознавстві.

В юридичній науці існує декілька підходів до розуміння тлумачення: статичний, динамічний і комплексний.

Статичний підхід полягає у тлумаченні букви закону. Той, хто тлумачить, при цьому керується наступним правилом: все право вміщується в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Іншими словами, при тлумаченні шляхом логічного аналізу треба ретельно, постатейно досліджувати тільки текст закону. Можливо, при цьому доведеться підняти опубліковані на момент підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. Тобто тут проглядається «фетишизм» закону, що веде до втрати правом динамізму.

Динамічний підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону. Він зобов'язує інтерпретатора враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз інтерпретатора в даному випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Мета такого соціологічного підходу – задоволення суспільних потреб. Тут небезпек не менше, ніж у першому випадку, і головна з них – небезпека звернути на шлях політичного аналізу.

Комплексний підхід побудований на одночасному пізнанні в процесі тлумачення і букви, і духу закону. Тут не відкидається облік соціальних реалій, але все ж інтерпретатор повинен спиратися, насамперед, на закони і враховувати дух права в цілому. Саме цей підхід на даному етапі взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права.

Отже, **тлумачення норм права** – це діяльність органів держави, посадових осіб, громадських організацій, окремих громадян, спрямована на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, що знаходяться при владі.

У процесі тлумачення встановлюється зміст норми права, її основна мета і соціальна спрямованість, можливі наслідки дії певного акта, виявляються суспільно-історичні обставини його прийняття, умови, в яких відбувається тлумачення, тощо.

Правила тлумачення – це керуючі вказівки, положення, які необхідно використовувати під час тлумачення, що сприяють грамотному та правильному тлумаченню. Серед **правил тлумачення** можна виділити наступні:

- обов'язкове визначення мети та наміру законодавця;
- тлумачення правової норми повинно здійснюватись у контексті нормативно-правового акта;
- внутрішня та зовнішня узгодженість;
- закон тлумачиться для того, щоб бути ефективним та дієвим;
- у разі якщо правова норма є зрозумілою, вона повинна застосовуватись без додаткового тлумачення;
- використання логічних прийомів.

Правилам тлумачення варто надати самостійного характеру і продовжувати їх подальше дослідження та опрацювання. Їхнє подальше використання значно підвищить рівень грамотного тлумачення приписів нормативно-правових актів, ефективного правового регулювання та загальну правову культуру суспільства.

Отже, тлумачення норм права є важливою складовою не тільки правозастосування, а й усього правореалізаційного процесу. Від тлумачення залежить ефективна реалізація норм права у будь-якій формі, вибір правильної поведінки, своїх дій у конкретній життєвій ситуації. Необхідність тлумачення зумовлюється тим, що право є специфічним суспільним явищем, яке володіє своїми закономірностями розвитку, формами прояву і реалізації, структурою, принципами, способами і типами регулювання.

15.1. Тлумачення норм права: особливості тлумачення та його елементи

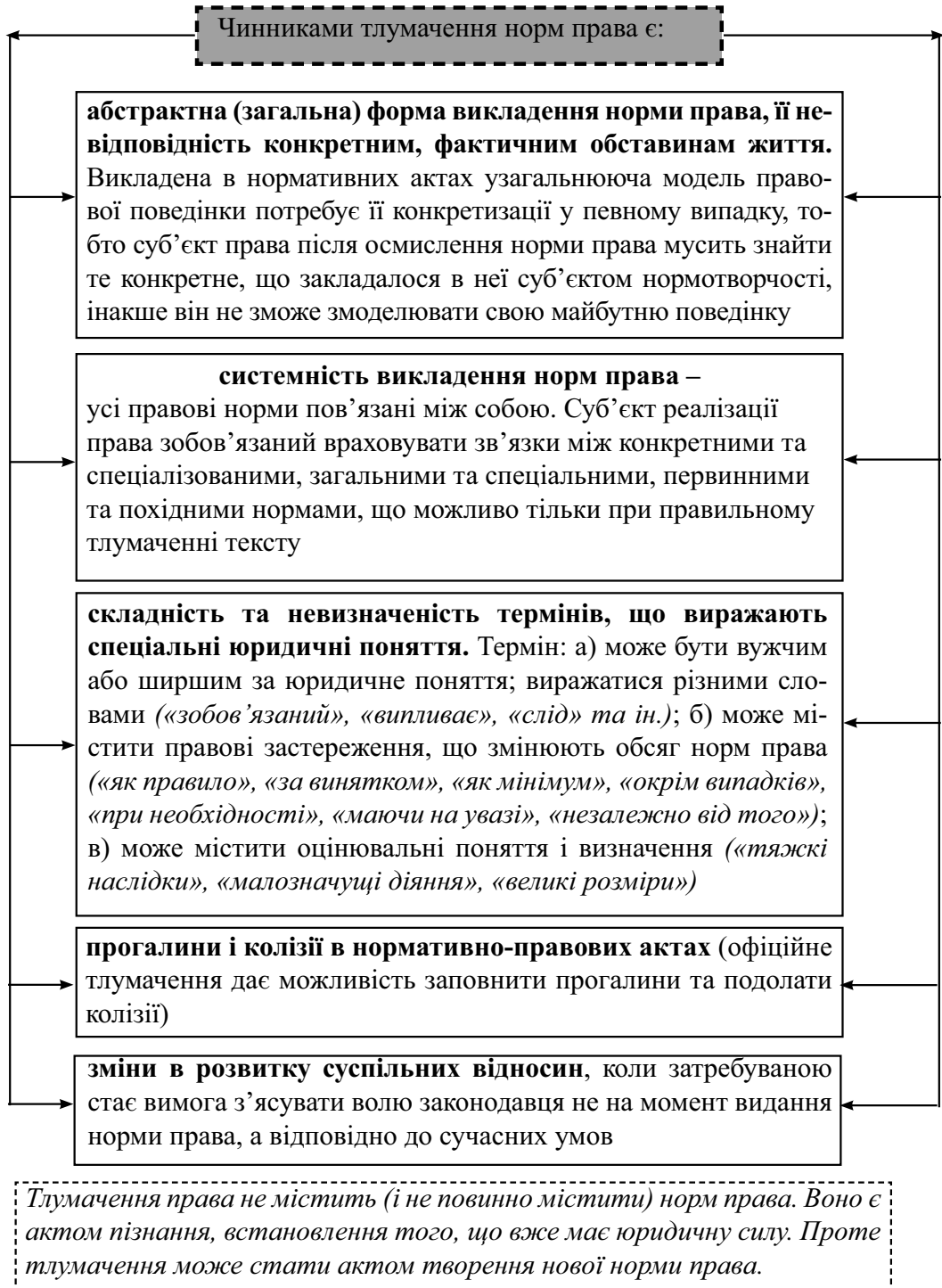

15.2. Роль тлумачення права у видах юридичного процесу

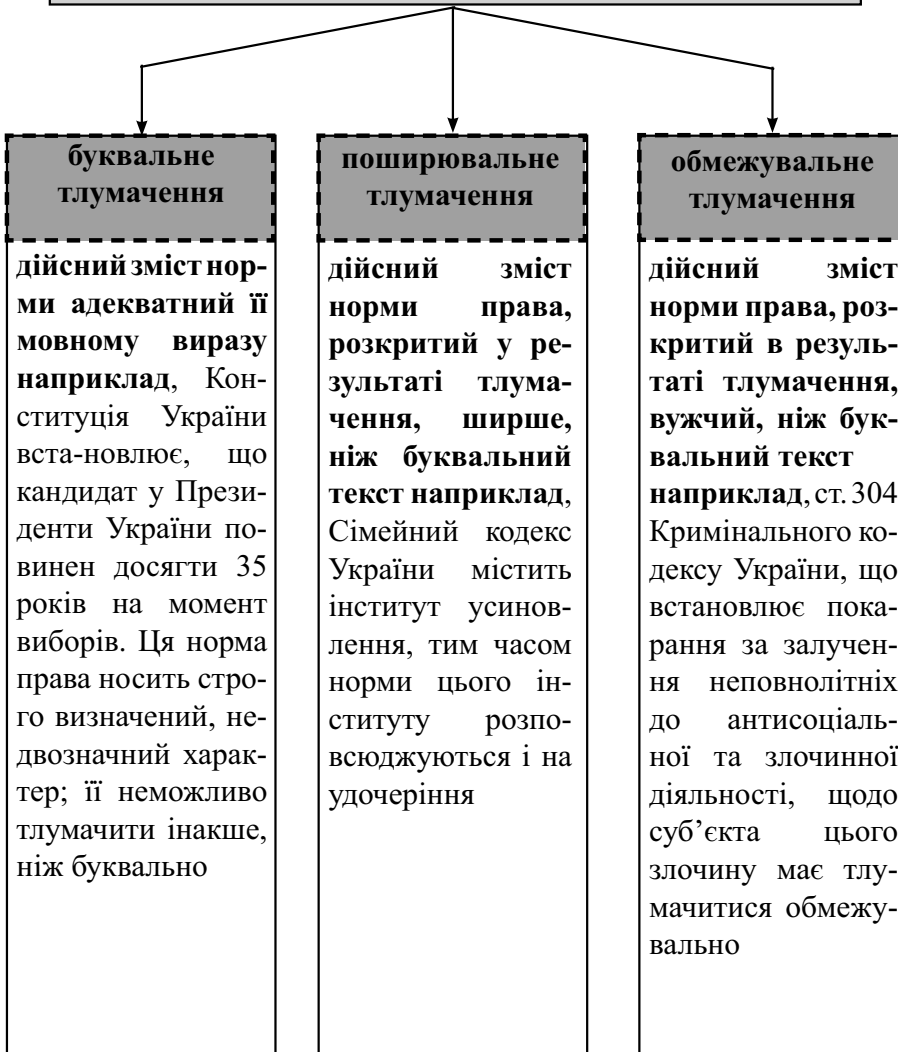
Тлумачити норми права можуть усі, але лише тлумачна діяльність уповноважених суб'єктів права є правовою формою здійснення функцій держави разом з нормотворчою, правозастосовною, правоохоронною, контрольно-наглядною тощо. У деяких уповноважених органів (наприклад, Конституційного Суду України) тлумачення норм права є провідною функцією

15.3. Чинники тлумачення норм права

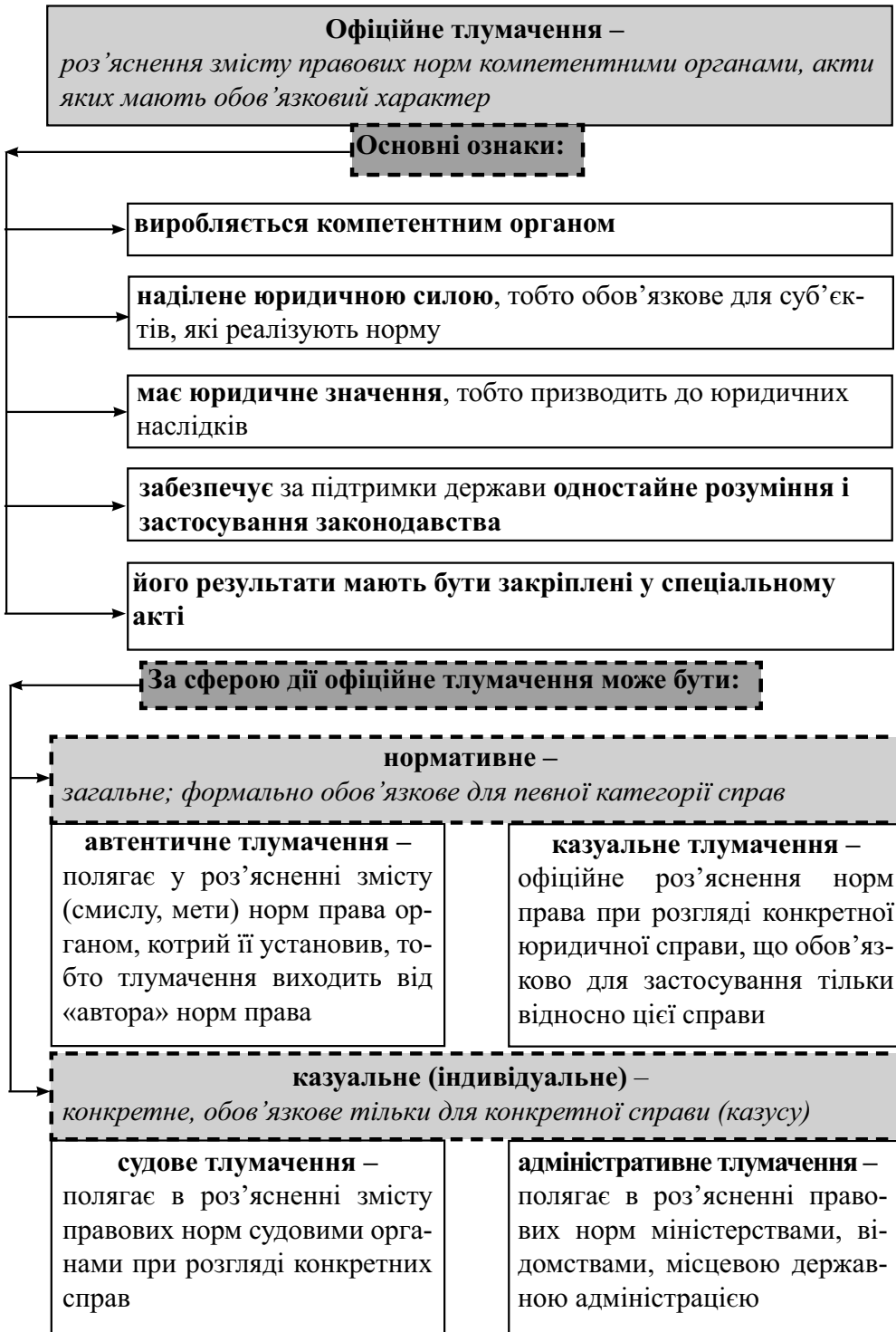
15.4. Види юридичного тлумачення за обсягом

*Результати тлумачення можуть бути різними залежно від співвідношення буквального юридичного тексту і дійсного змісту правових норм. З урахуванням цього розрізняють такі види **юридичного тлумачення за обсягом**:*

Важливо враховувати, що обмежувальне і поширювальне тлумачення здійснюється суворо в межах тлумаченої норми, не доповнюючи і не звужуючи змісту норми, а лише виявляючи дійсний сенс норми права

15.5. Офіційне тлумачення: поняття, ознаки та види

15.6. Неофіційне тлумачення та його види

Неофіційне тлумачення –

виконується не уповноваженим на це державою суб'єктом. Воно не наділяється юридичною силою, не тягне за собою ніяких формально-юридичних наслідків, а тому не є обов'язковим для використання суб'єктами, які реалізують норму

Види неофіційного тлумачення за характерам діяльності суб'єктів тлумачення:

компетентно-юридичне

доктринальне (наукове) – здійснюється науково-дослідними установами, кваліфікованими вченими-юристами або досвідченими юристами-практиками в коментарях до законодавства, монографіях, статтях та ін.

професійне (практичне) – з'ясування і роз'яснення змісту (*смислу, мети*) норм права здійснюється фахівцями з вищою юридичною освітою, практикуючими юристами (*наприклад, прокурором і адвокатом у судовому процесі*)

компетентно-неюридичне

з'ясування і роз'яснення змісту (*смислу, мети*) норм права здійснюються фахівцями неюридичних галузей науки – біології, медицини, економіки, екології, фізики, політики та ін.

повсякденне

з'ясування і роз'яснення змісту (*смислу, мети*) норм права здійснюється будь-якими суб'єктами права на основі життєвого досвіду, фактів повсякденного життя відповідно до рівня їх правосвідомості, юридичної освіченості

Усі види **неофіційного тлумачення** мають певний вплив на різні форми юридичної практики і сприяють однаковому розумінню змісту правових норм суб'єктами права. **Неофіційне тлумачення не є обов'язковим для суб'єктів права**, але значно впливає на формування суспільної та індивідуальної правосвідомості й поведінки конкретних осіб, груп, колективів

15.7. Акти офіційного тлумачення: поняття та класифікація

Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційно-правові акти) – правові акти, прийняті компетентними державними органами, що містять роз'яснення норм права або порядку їх застосування

Залежно від типів офіційного тлумачення вони поділяються на:

акти нормативного тлумачення	акти казуального тлумачення
адресуються правозастосовним органам і містять загальні роз'яснення правових норм, якими правозастосовувач зобов'язаний керуватися в усіх випадках, коли виникає необхідність застосувати роз'яснювану норму права	обов'язкові тільки відносно конкретної юридичної справи. Елементи індивідуального тлумачення містяться в мотивувальній частині судових рішень і вироків, де суд роз'яснює, які саме норми права він вважає потрібним застосувати у цій ситуації

Залежно від суб'єкта видання розрізняють акти:

автентичного тлумачення	делегованого (легального) тлумачення
видаються органами, якими був виданий роз'яснюваний акт. Акти делегованого (легального) тлумачення видаються спеціально уповноваженими на те державними органами	видаються спеціально уповноваженими на те державними органами. Найбільшу значущість серед актів легального тлумачення мають рішення і висновки Конституційного Суду України

Залежно від юридичної природи розрізняють:

інтерпретаційні акти правотворчості	інтерпретаційні акти правозастосування
правотворчий характер мають рішення і висновки Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України	можуть виступати як самостійний правовий акт або вплітаються у зміст правозастосовного акта, як правило, у його мотивувальну частину

Тема 16.

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

- 16.1. Реалізація норм права: поняття та ознаки**
- 16.2. Основні вимоги правильного застосування норм права**
- 16.3. Форми реалізації норм права**
- 16.4. Застосування норм права: поняття та ознаки**
- 16.5. Функції застосування норм права**
- 16.6. Підстави застосування норм права**
- 16.7. Основні стадії застосування норм права**
- 16.8. Акт правозастосування: поняття та ознаки**
- 16.9. Класифікація актів правозастосування**
- 16.10. Аналогія закону та аналогія права**
- 16.11. Прогалини в законодавстві: поняття та причини**

Одним із актуальних напрямів як теоретико-правової, так і галузевих юридичних наук є дослідження реалізації правових норм.

Реалізація права – це зумовлена нормами права правомірною поведінкою суб'єктів права з метою досягнення соціально-корисного результату, передбаченого законодавцем, і виявлення соціальної цінності даної норми. Реалізація права може бути пов'язаною як із здійсненням правомірних дій, так і з правомірною бездіяльністю. Результатом реалізації права є досягнення відповідності фактичних дій (бездіяльності) вимогам норм права щодо цієї поведінки суб'єктів права.

Типами реалізації норм права є:

- **безпосередня реалізація** – суб'єкти права самостійно, без зовнішнього втручання чи допомоги втілюють юридичні правила у своїй поведінці, здійснюють права та виконують обов'язки;

- **правозастосовна реалізація** – має місце тоді, коли права та обов'язки не можуть бути реалізовані їх носієм без залучення спеціальних осіб (суб'єктів правозастосування).

Особливе значення в процесі правового регулювання відіграє **застосування норм права**. В юридичній літературі поняття «**застосування норм права**» розглядається як:

- особлива форма реалізації норм права, яка здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їх компетенції у формі владно-організуючої діяльності з конкретизації норми права;

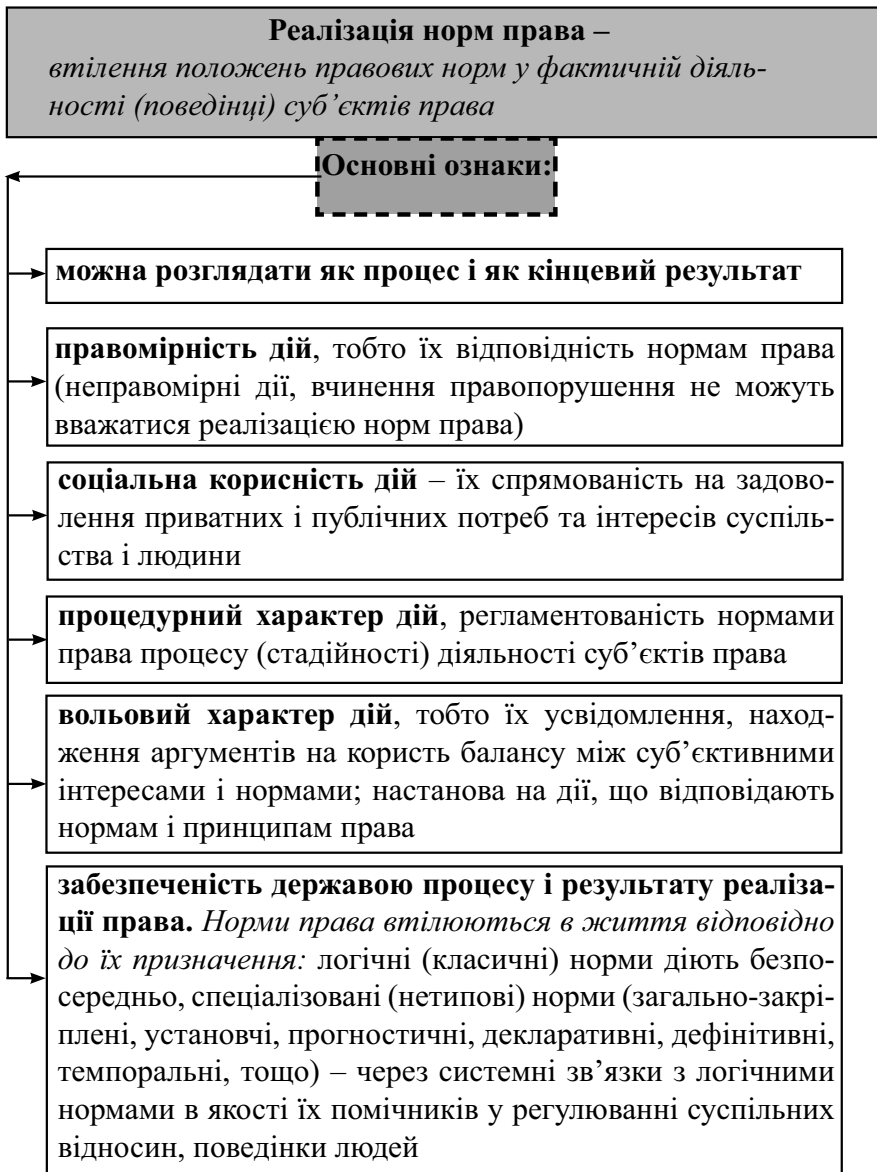
- форма реалізації норм права, яка включає юридично-організаційну діяльність держави з втілення правових норм щодо конкретних суб'єктів;

- владна діяльність органів держави чи інших органів, повноваження яких делегує держава, які видають індивідуальні акти на основі норм права.

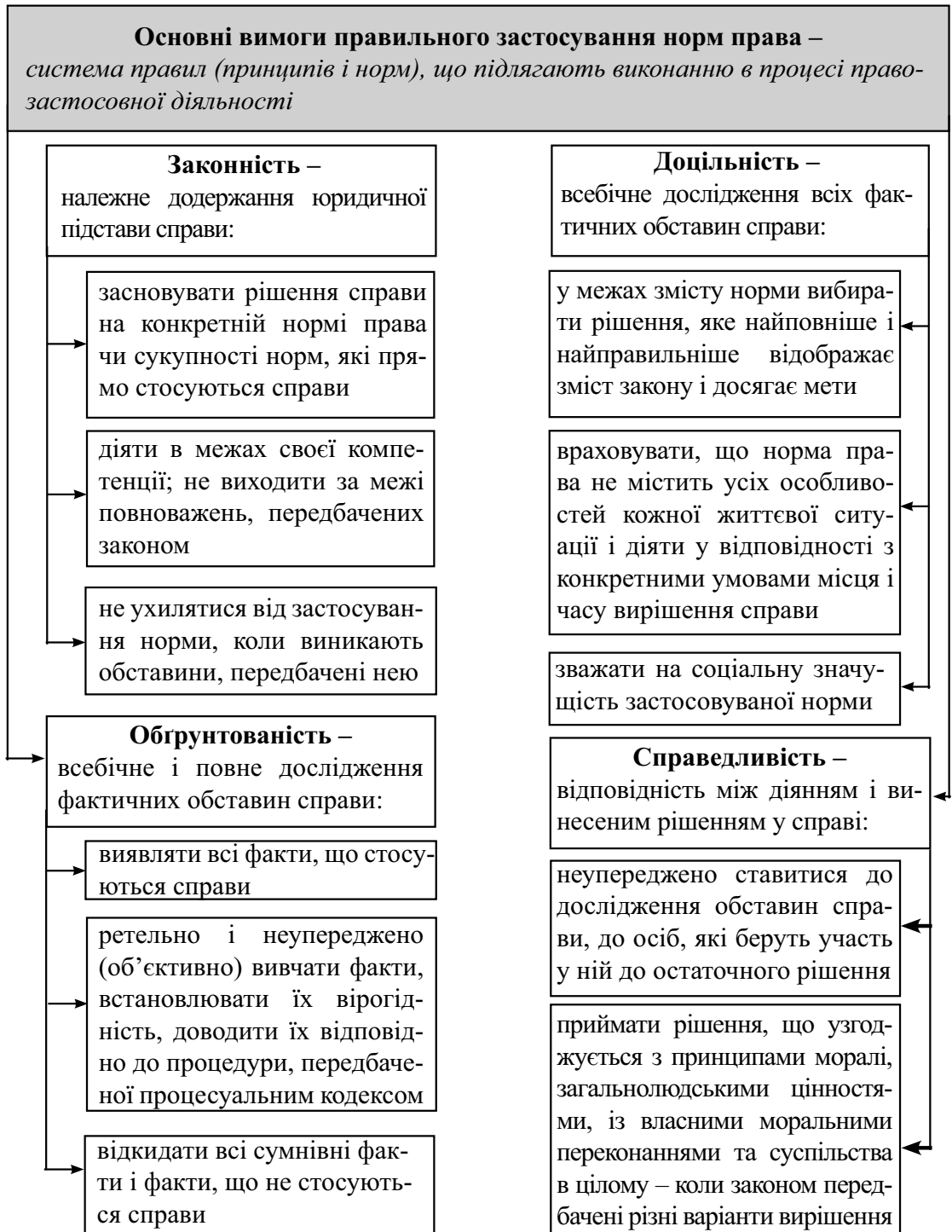
Необхідність правозастосування обумовлена тим, що воно продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життєвих ситуацій.

Правозастосовна діяльність здійснюється відповідними державними органами чи за їх делегуванням громадськими структурами (органами законодавчої влади, прокуратури, суду, виконавчої влади, громадськими організаціями та ін.), порядку і процесуальних формах, встановлених законодавством. Вона є не одноразовим актом, а процесом, що складається з послідовних стадій. Завершується правозастосовна діяльність винесенням індивідуального юридичного рішення у формі акта застосування норми права, обов'язковість до виконання якого забезпечується примусовою силою держави (вироком, рішенням суду, розпорядженням тощо).

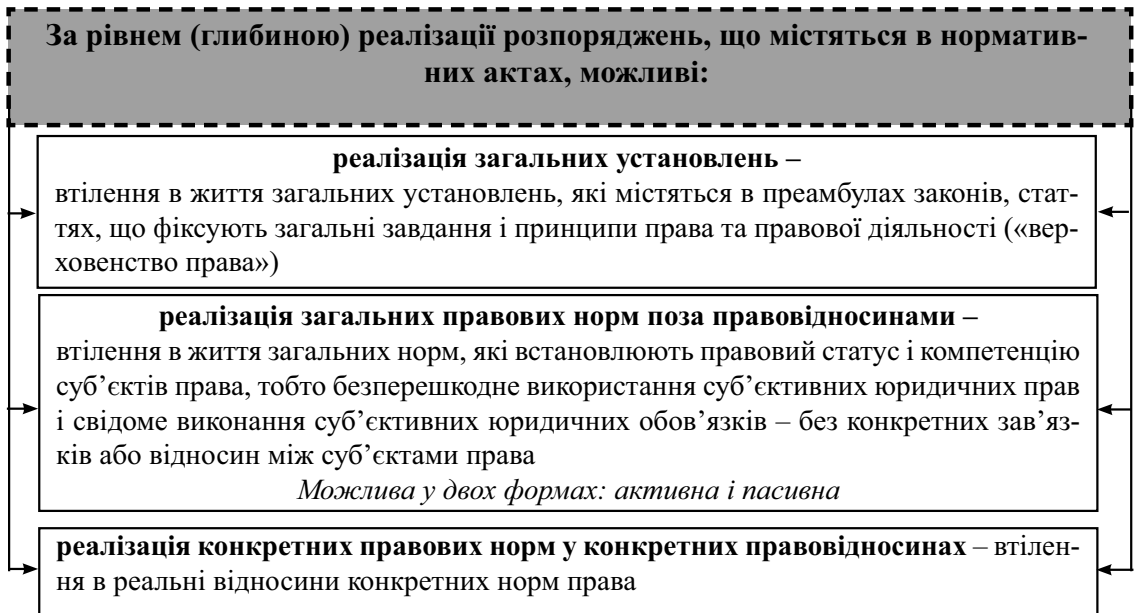
16.1. Реалізація норм права: поняття та ознаки

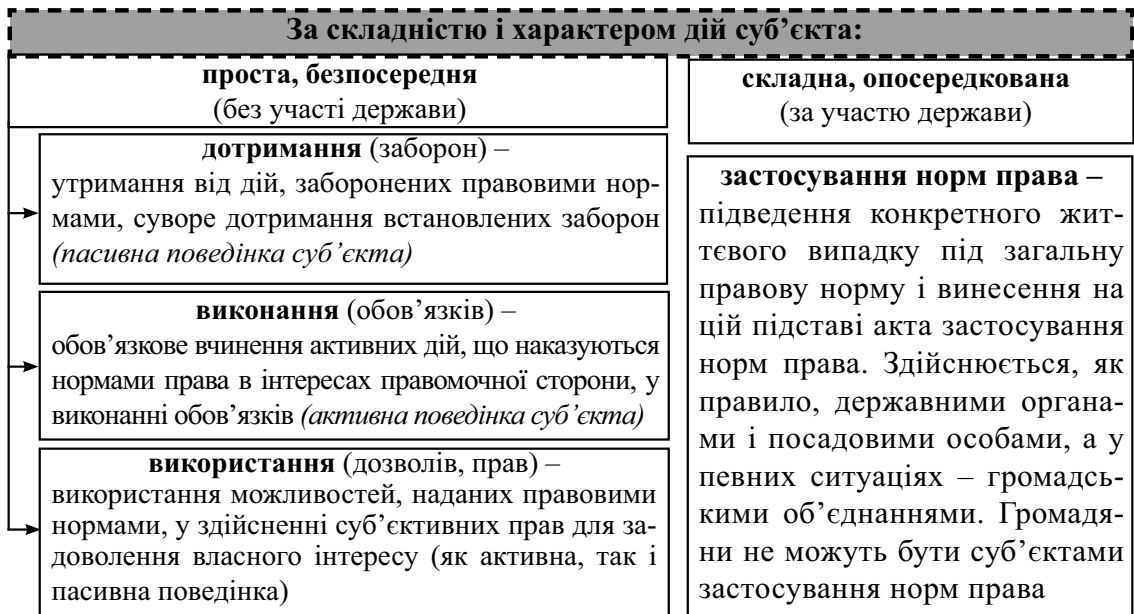
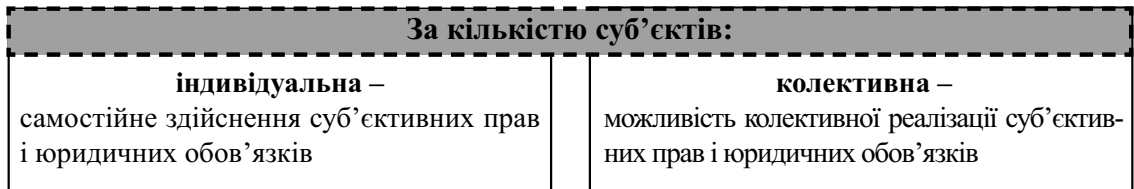
16.2. Основні вимоги правильного застосування норм права

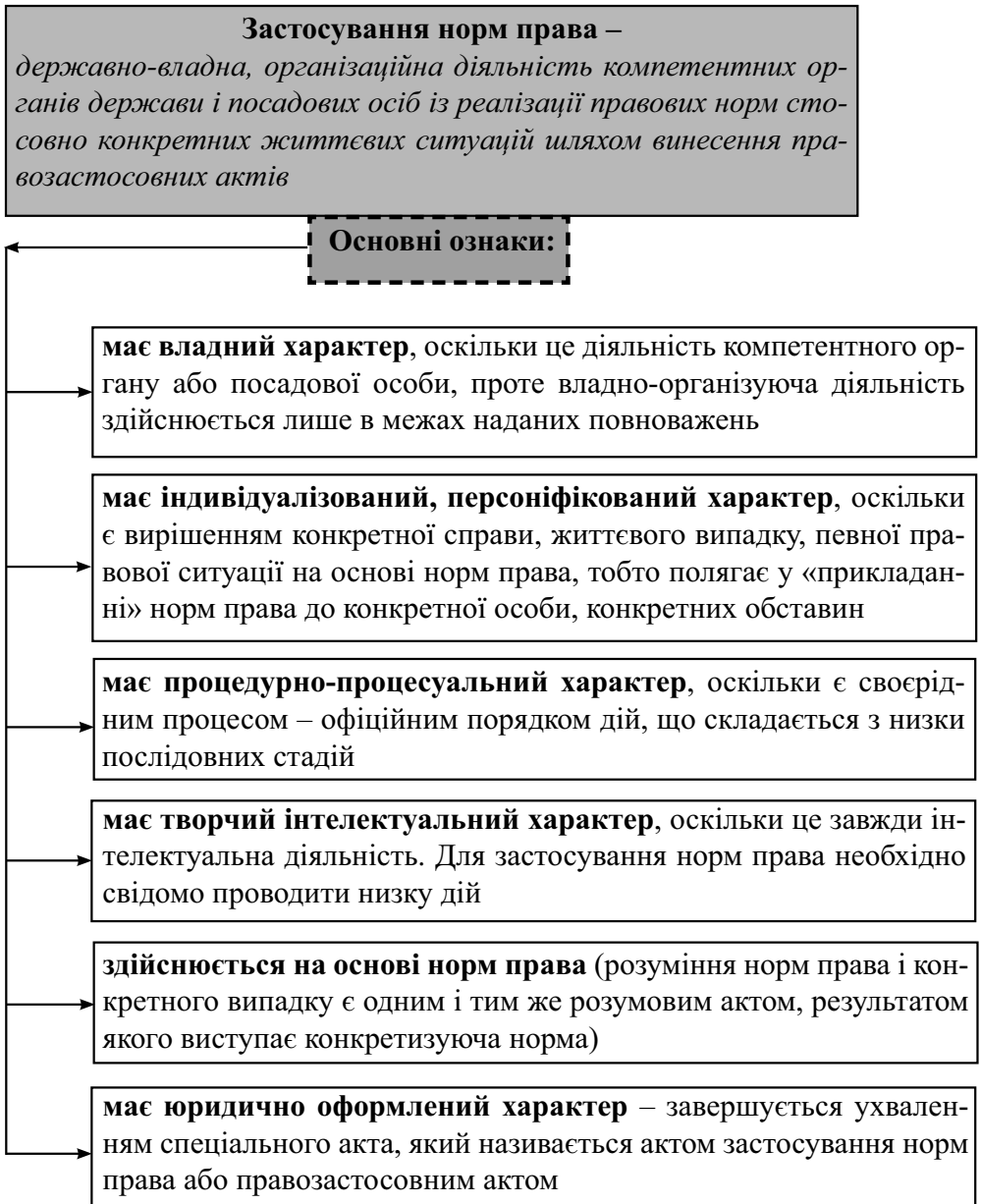
16.3. Форми реалізації норм права

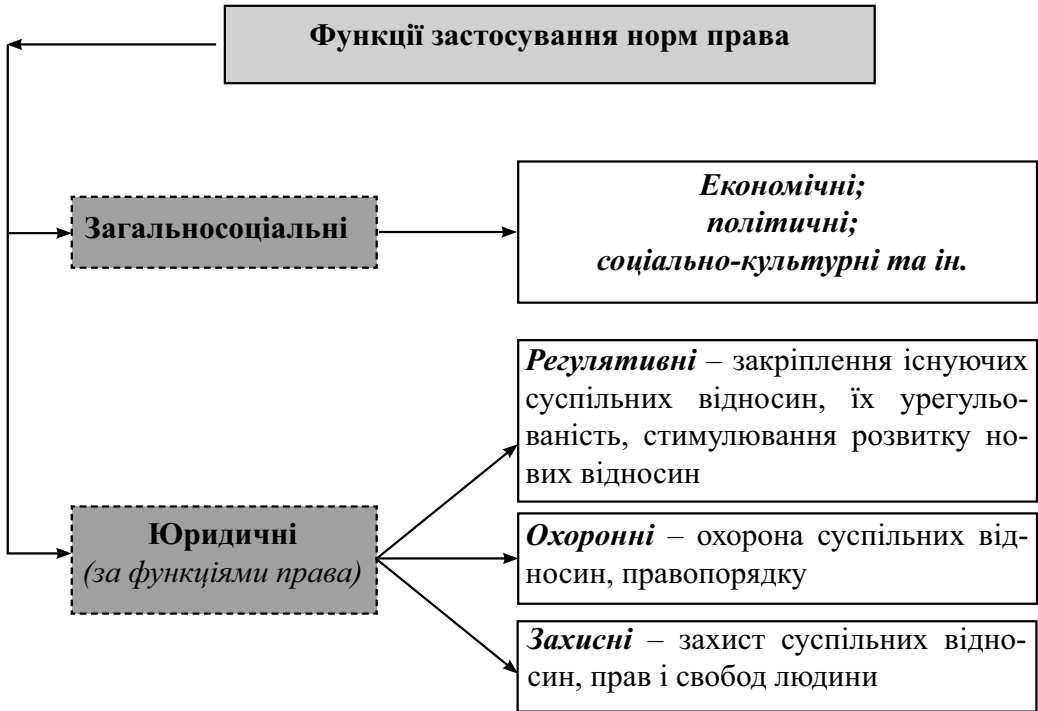
Форми реалізації норм права

16.4. Застосування норм права: поняття та ознаки

16.5. Функції застосування норм права

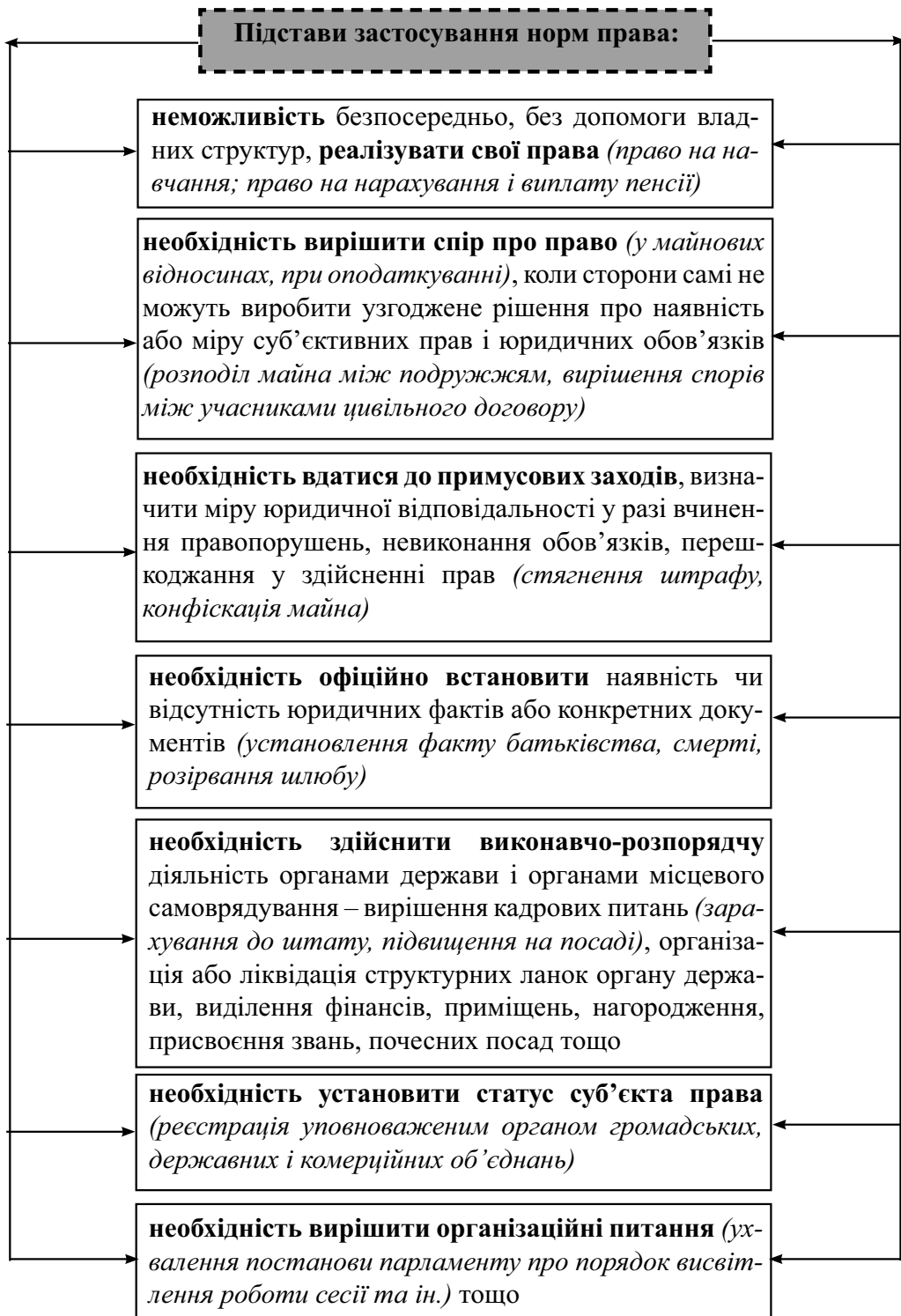

Що виходять із природи правозастосування:

Індивідуального правового регулювання – видання конкретизованих та індивідуалізованих владних приписів (наприклад, у вирокі суду на основі норми права правопорушнику встановлюється конкретна міра покарання)

Правового забезпечення – забезпечує видання індивідуалізованих владних приписів дотримання, виконання і використання норм права, слугує способом організації фактичної поведінки з реалізації права (наприклад, винесення вироку у кримінальній справі є виконанням норми кримінального права)

16.6. Підстави застосування норм права

16.7. Основні стадії застосування норм права

Порядок застосування норм права може бути простим і складним. Прикладом простого порядку (процесу) є застосування санкції за безквитковий проїзд у міському транспорті. Інша справа – складний процес застосування права (наприклад, застосування Особливої частини Кримінального кодексу України)

Складний порядок застосування норм права зазвичай становлять три основні стадії (поділ на зазначені стадії є умовним, оскільки на практиці вони збігаються)

I. Встановлення фактичних обставин справи –

підготовча стадія, де встановлюються головні факти (факти, що підлягають доведенню) і факти, що підтверджують головні, але обов'язково ті й у тому обсязі, як того вимагає нормальне вирішення юридичної справи

II. Встановлення юридичної основи справи – вибір і аналіз юридичних норм (інакше: юридична кваліфікація фактичних обставин) –

правова оцінка всієї сукупності обставин справи шляхом співвіднесення даного випадку з певними юридичними нормами

III. Прийняття справи і його документальне оформлення у правозастосовному акті –

складається з двох завершальних частин правозастосовного процесу: а) *вирішення справи*, що є діяльністю, в ході якої конкретні факти підводяться під дію відповідної норми права; б) *оформлення державно-владного веління (рішення) у вигляді певного юридичного документа, який називається правозастосовним актом*

Рішення, що прийняте в результаті здійснення складного процесу застосування права та породжує чи змінює конкретні правовідносини, потребує ще однієї стадії

Виконання ухваленого рішення уповноваженими органами –

стадія фактичної діяльності, «роботи» правовиконавчих органів (наприклад, примусове виконання судових рішень державними виконавцями як представниками влади). Виконання чи невиконання правозастосовних рішень в більшості випадків залежить від якості самого рішення, його відповідності закону і доцільності, можливості досягти реальної мети

16.8. Акт правозастосування: поняття та ознаки

Акт правозастосування (правозастосовний акт, акт застосування норм права) –

формально обов'язкове волевиявлення компетентних державних органів, посадових осіб, яке підтверджує, встановлює, змінює або припиняє юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації

Основні ознаки:

приймається на основі нормативно-правового акта і спирається на певну норму права, тобто є законним і обґрунтованим

виходить від компетентних органів держави в особі їх посадових осіб і є категоричним, офіційно-владним, обов'язковим для виконання веління, яке охороняється примусовою силою держави

адресується чітко визначеним суб'єктам, тобто є засобом індивідуальної правової регламентації суспільних відносин

поширює норму права на конкретну юридичну ситуацію (виключається поширення на подібні випадки), вичерпує себе одноразовим застосуванням, тобто розрахований на один раз

має певну встановлену законом форму документа (наказ, рішення, вирок, ухвала, розпорядження), якщо це письмовий акт (а їх більшість)

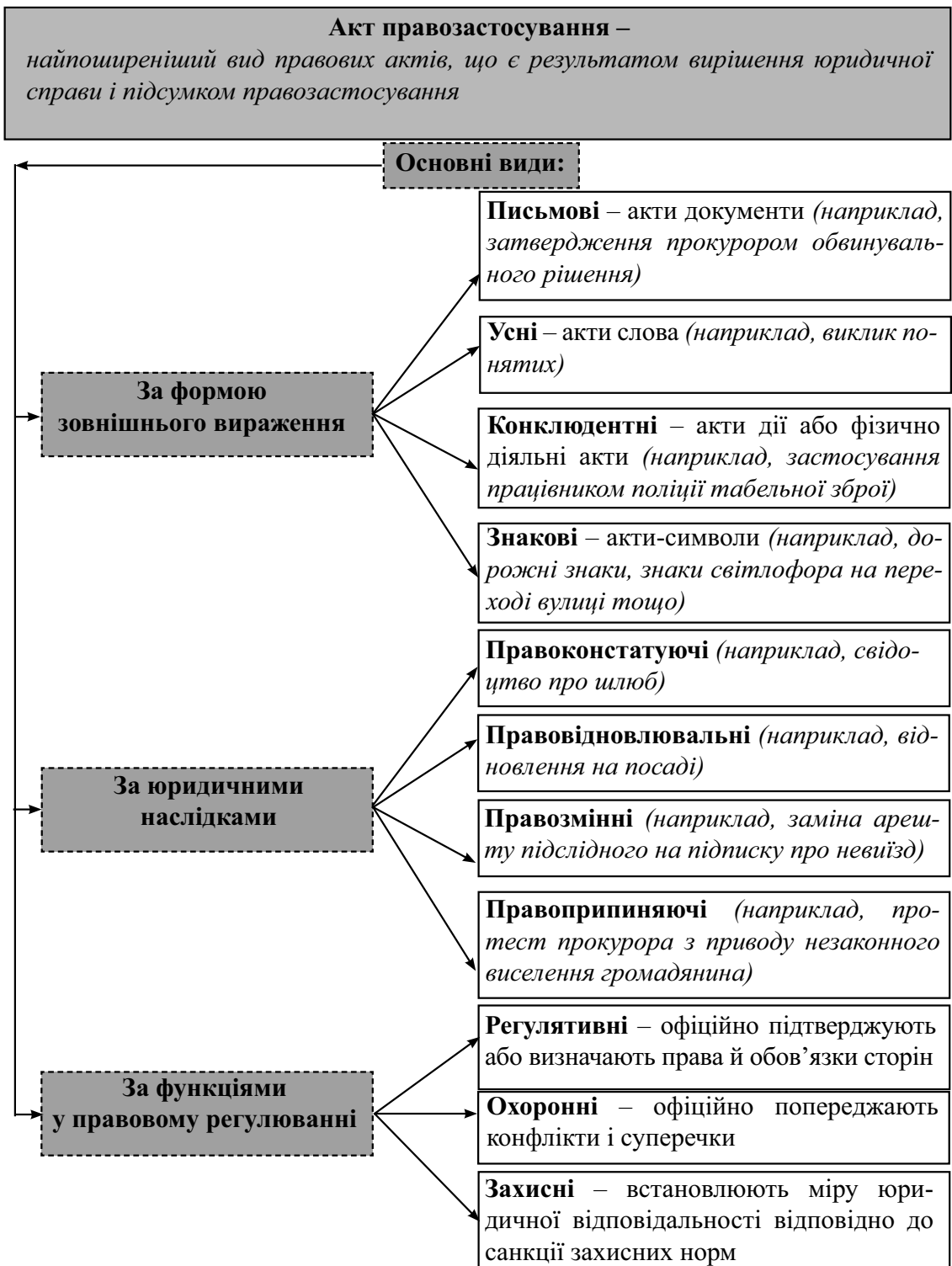
може бути оскаржений чи опротестований ким-небудь із зацікавлених осіб

має сувору структуру: вступну, констатуючу (описову), мотивувальну і результативну частини

містить чітко позначені реквізити: назву, підпис, дату

може виходити від тих самих органів, як і нормативно-правовий акт – президента, уряду, міністерств і відомств, органів місцевого самоврядування

16.9. Класифікація актів правозастосування

16.10. Аналогія закону та аналогія права

Аналогія закону –

вирішення справи або окремого юридичного питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки. Аналогія виключається, якщо вона прямо заборонена законом або закон пов'язує настання юридичних наслідків з наявністю конкретних норм

Аналогія права –

вирішення справи або окремого юридичного питання на основі принципів права, загальних засад і сенсу законодавства, «духу» права

При вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права необхідно додержуватися таких умов:

аналогія допустима лише у разі повної відсутності або неповноти правових норм

суспільні відносини, до яких застосовується рішення за аналогією, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто перебувати у сфері правового регулювання

наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, повинна бути в істотних, юридично рівнозначних ознаках, розбіжність – у деталях, у неістотному

пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, має йти спочатку в актах тієї самої галузі права, у разі відсутності такої – в іншій галузі та у законодавстві в цілому

вироблене в ході використання аналогії правове рішення не повинно суперечити дії приписів закону, його меті

обов'язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до даного випадку

16.11. Прогалини в законодавстві: поняття та причини

Прогалини в законодавстві –
повна або часткова відсутність (пропуск) необхідних юридичних норм у чинних законодавчих актах, якими, виходячи з принципів права, мають бути врегульовані певні суспільні відносини

Причини:

невміння відобразити в нормативних актах усе різноманіття сучасних життєвих ситуацій, що потребують правового регулювання

невміння передбачити появу нових життєвих ситуацій у результаті постійного розвитку суспільних відносин

технічні помилки законодавця, допущені при розробці нормативних актів та застосуванні прийомів юридичної техніки

наявність деформацій у процесі нормотворчості, спричинених, наприклад, лобіюванням голосування в парламенті в інтересах певних бізнесових груп

Прогалини в законодавстві виникають зазвичай там, де має місце:

неповнота правових норм

повна відсутність правової норми

суперечність норм однакової юридичної сили, коли одна з них «знищує» іншу

Не можна вважати прогалинами в законодавстві такі випадки:

1) кваліфіковану мовчанку законодавця, коли він умисно утримується від прийняття норми, виносить вирішення справи за межі законодавства; 2) свідоме винесення питань на розсуд правозастосувача, коли законодавець розраховує на конкретизацію його законодавчої волі правозастосувальними та іншими правовими актами

Тема 17.

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ

17.1. Правова поведінка: поняття, ознаки та її оцінка

17.2. Види правомірної поведінки (схема 1)

17.3. Види правомірної поведінки (схема 2)

17.4. Інформаційний компонент та правова мотивація правової поведінки

17.5. Правопорушення: поняття та ознаки

17.6. Основні види правопорушень та проступків

17.7. Склад правопорушення: поняття та його елементи

17.8. Інформаційне правопорушення: поняття та його основні види

Поведінка людини є одним із видів людської діяльності, вона не тільки спрямована на безпосереднє задоволення різних потреб, а й зорієнтована на задоволення певних інтересів (суспільних, державних, особистих, національних тощо). Вона є зовнішньою системою дій, в основу якої покладено внутрішні прагнення людини, про що неодноразово наголошувалося в юридичній літературі.

Поведінка має соціальний характер і визначається як сукупність певних дій, що викликають зміни у навколишньому світі чи у самому суб'єкті. У даному визначенні на першому місці перебуває саме суспільна цінність дій суб'єкта.

У юридичній літературі під **правовою поведінкою** розуміють соціально значиму, усвідомлену поведінку індивідуальних чи колективних суб'єктів, врегульовану нормами права, що тягне за собою юридичні наслідки.

Правовій поведінці притаманні ряд **ознак**:

- **соціальна значущість** – оцінка поведінки суб'єктів з точки зору сукупності її соціальної характеристики;
- **суб'єктивізм** – ставлення особи до своїх дій та наслідків, які вони породжують;
- **регламентованість поведінки нормами права** – за допомогою норм права впроваджується у життя суспільно корисна поведінка та витісняється небажана;
- **підконтрольність поведінки державі** – держава контролює діяльність суб'єктів суспільного життя залежно від соціальної значимості вчинків;
- **здатність правової поведінки породжувати юридичні наслідки**.

Правомірна поведінка є поведінкою, яка відповідає приписам правових норм. Вона є специфічним видом соціальної поведінки і визначальною умовою забезпечення законності і правопорядку, прав і свобод людини та громадянина, побудови демократичної, правової держави. Вона означає також реалізацію правових приписів і в залежності від їх характеру виступає у формі дотримання, виконання, використання, застосування права. Дотримання заборон, виконання обов'язків, використання наданих громадянину прав, застосування права спеціальними суб'єктами – суть правомірної поведінки. Навпаки, наслідки протиправної поведінки, як правило, асоціюються з настанням небажаних для суб'єкта наслідків, і, перш за все, юридичної відповідальності.

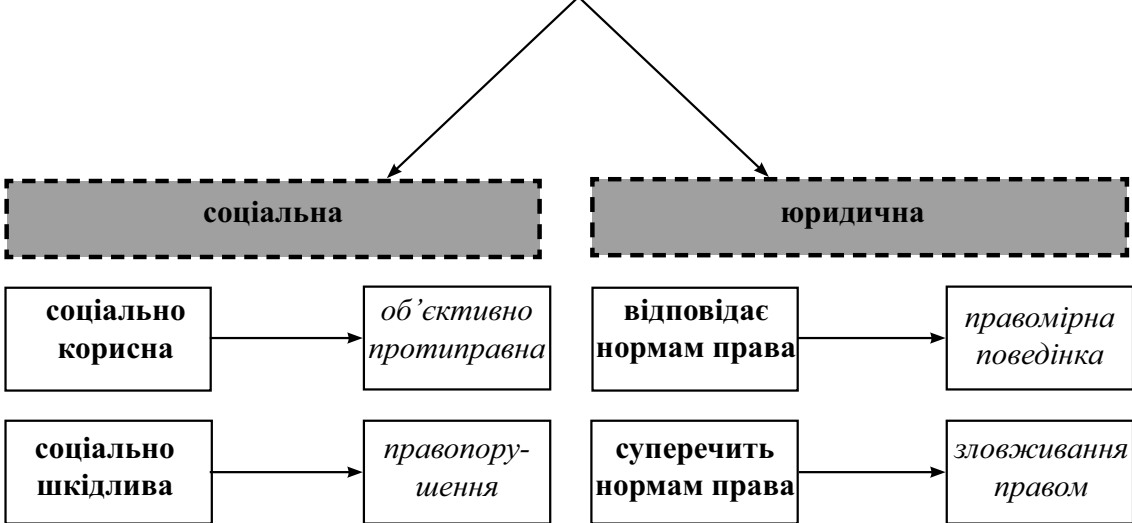
17.1. Правова поведінка: поняття, ознаки та її оцінка

Правова поведінка –
суспільно корисна, суспільно необхідна, бажана і допустима поведінка осіб, яка відповідає правовим нормам і гарантується державою

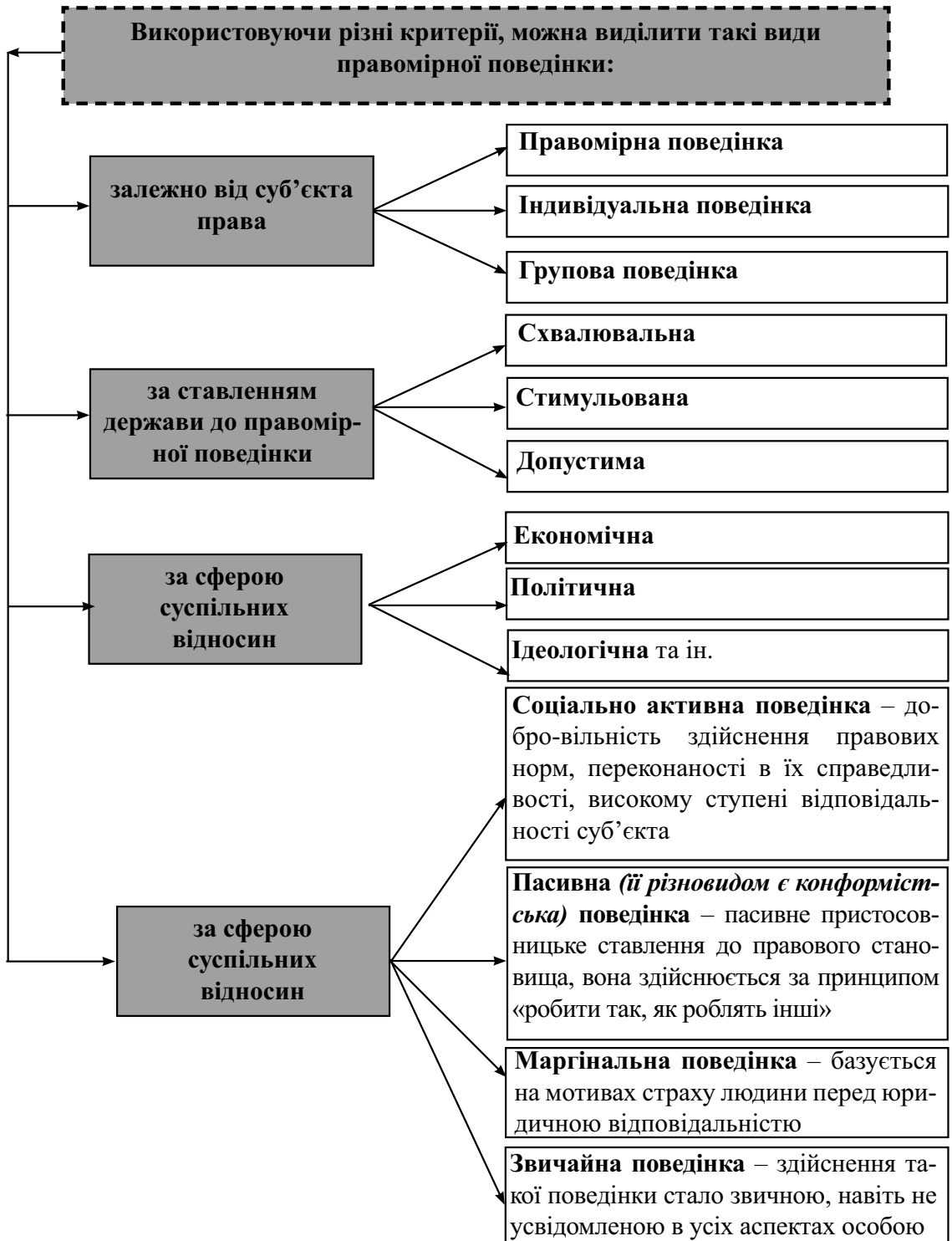
Основні ознаки:

- **є соціально значущою поведінкою**
- **регламентована правовими нормами**
- **має зовнішнє вираження у формі діяння (дії або бездіяльності)**
- **у більшості випадків є усвідомленою, вмотивованою, вольовою**
- **здатна викликати юридичні наслідки**
- **об'єктивно необхідна для нормального розвитку суспільства**
- **є найбільш ефективною формою реалізації права, яка гарантується й охороняється державою**

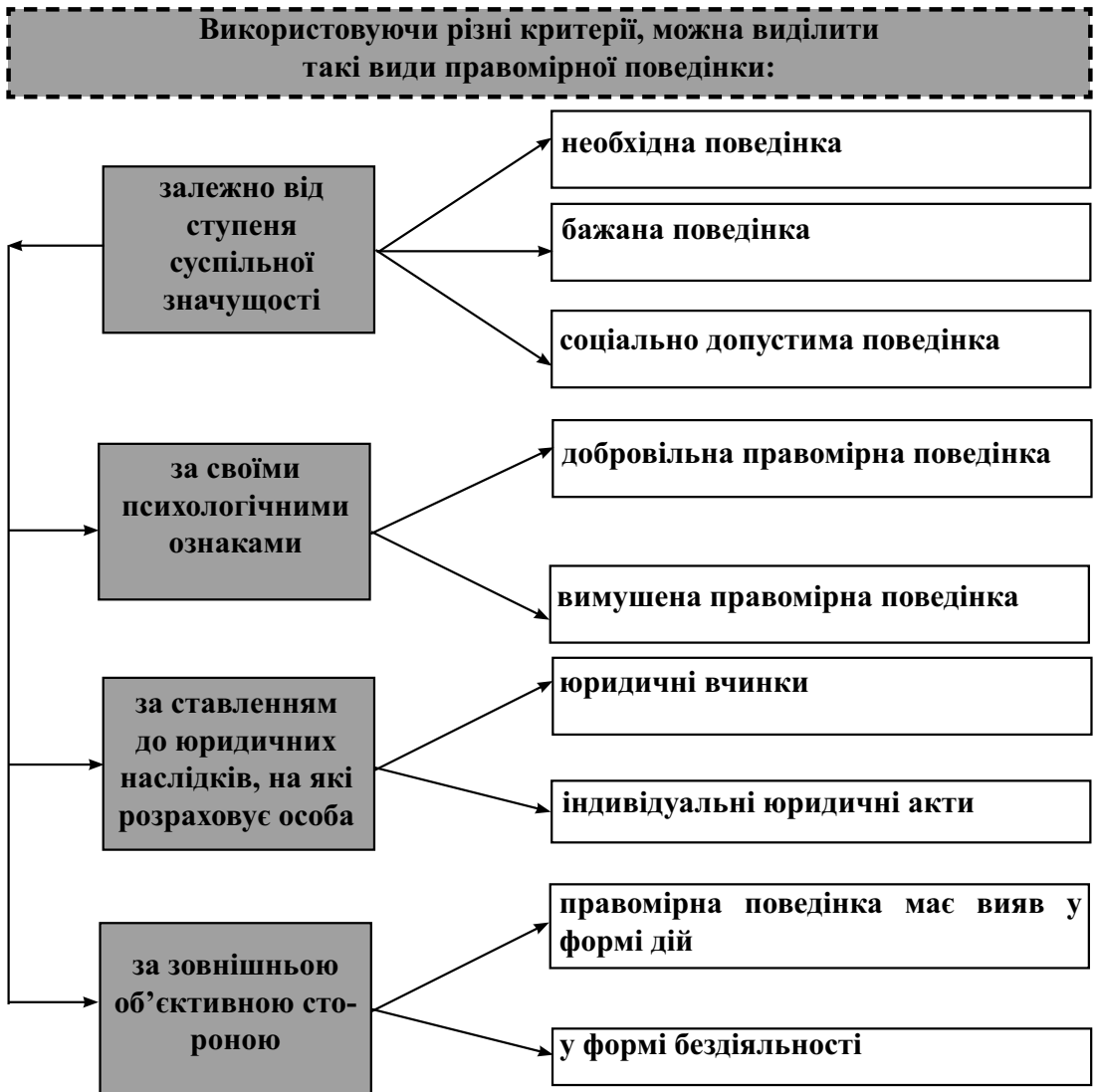
Оцінка правової поведінки буває:

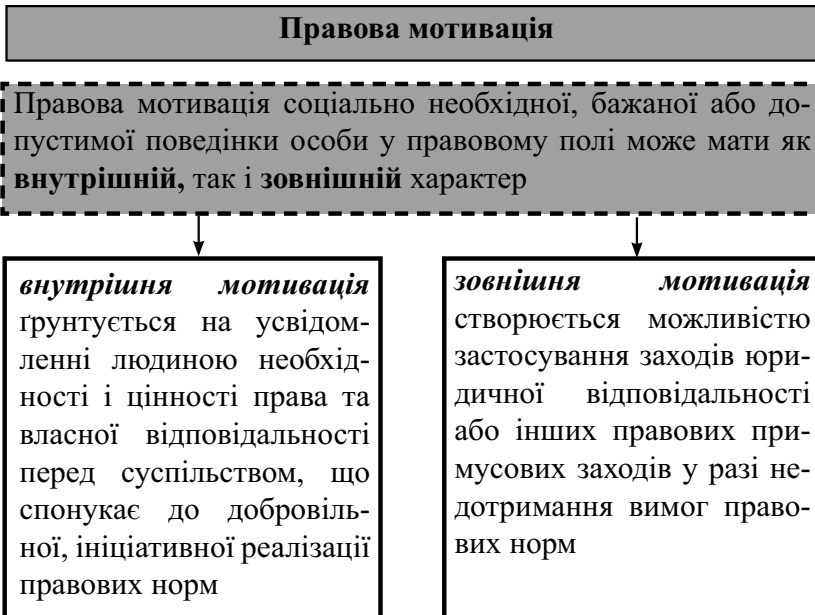
17.2. Види правомірної поведінки (схема 1)

17.3. Види правомірної поведінки (схема 2)

17.4. Інформаційний компонент та правова мотивація правової поведінки

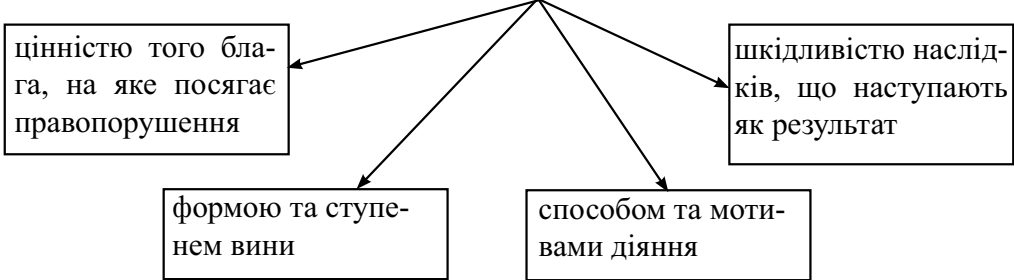
17.5. Правопорушення: поняття та ознаки

Правопорушення –
протиправне, винне діяння деліктоздатної особи, що спричиняє суспільну шкоду (створює суспільну небезпеку) і тягне за собою юридичну відповідальність

Основні ознаки:

- **протиправність** (*недотримання заборон, невиконання обов'язків*)
- **соціальна шкідливість, небезпечність**
- **зовнішньо виражене як дія або бездіяльність** (*протиправною бездіяльністю є невиконання обов'язків*)
- **завжди свідомо вольовий характер** (*добровільність, усвідомлення і контроль особою власних діянь*)
- **винність діяння** (*може виражатись у формі умислу або неохороливості*)
- **спричиняє негативні для правопорушника юридичні наслідки** (*реакцію на протиправні діяння шляхом застосування відповідних заходів юридичної відповідальності*)

Суспільна небезпека правопорушень визначається всією сукупністю ознак правопорушення:

17.6. Основні види правопорушень та проступків

Основні види правопорушень

За ступенем суспільної небезпечності виділяють:

злочини –

найбільш суспільно небезпечні протиправні діяння, відповідальність за які передбачена кримінальним правом

проступки –

менш небезпечні порівняно зі злочинами правопорушення, відповідальність за які встановлюється іншими галузями права

проступки-делікти –

правопорушення, що завдають шкоди особі, суспільству, державі і є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності

Види проступків за галузями:

конституційні –

порушення суб'єктами конституційного права норм конституційного законодавства, які передбачають конституційно-правові санкції

адміністративні –

порушення порядку здійснення різних видів важливої діяльності, встановленого відповідними правовими актами

цивільні –

порушення договірних зобов'язань, майнових і деяких немайнових прав встановлених цивільним правом

дисциплінарні –

невиконання або неналежне виконання працівником, службовцем своїх трудових (службових) обов'язків

17.7. Склад правопорушення: поняття та його елементи

Склад правопорушення –
сукупність закріплених у законодавстві ознак об'єктивного і суб'єктивного характеру, за наявності яких суспільно небезпечно, злочинне діяння визнається конкретним правопорушенням

Суб'єкт правопорушення –
фізичні (*індивідуальні суб'єкти, індивіди*) та юридичні особи (*колективні суб'єкти*), що мають здатність і можливість нести юридичну відповідальність за свої протиправні дії (деліктоздатність)

Об'єкт правопорушення –
охоронювані правом суспільні цінності, на які спрямовані протиправні посягання суб'єкта правопорушення. Прийнято розрізняти об'єкт (загальний, родовий, безпосередній) і предмет правопорушення

Суб'єктивна сторона правопорушення –
психологічна характеристика протиправності діянь суб'єкта правопорушення. Вона відображає суб'єктивне (психічне) ставлення правопорушника до вчиненого протиправного діяння

Об'єктивна сторона правопорушення –
зовнішня характеристика правопорушення. Ця сторона відповідає на запитання, яким саме чином скоєно правопорушення, якою була діяльність (бездіяльність) суб'єкта правопорушення

У складі правопорушення завжди присутні всі чотири його елементи: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна й об'єктивна сторони правопорушення

17.8. Інформаційне правопорушення: поняття та його основні види

Інформаційне правопорушення –

протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, що порушує вимоги норм права у сфері інформаційної діяльності або у будь-якій іншій сфері з використанням інформаційних засобів і технологій, за яке настає юридична відповідальність

Основні види:

Правопорушення проти інформації, інформаційних ресурсів,

що посягають на інформаційні правовідносини щодо забезпечення належних якісних характеристик інформації

Правопорушення проти інформаційного простору,

які посягають на інформаційні правовідносини, пов'язані з належним наданням відповідної інформації, недопущення поширення небезпечної інформації та використання технологій деструктивного інформаційно-психологічного впливу

Правопорушення проти інформаційної інфраструктури,

що посягають на інформаційні правовідносини, які виникають у сфері використання об'єктів інформаційної інфраструктури

Інші інформаційні правопорушення,

для яких властиве використання інформації, інформаційного простору, інформаційної інфраструктури при здійсненні протиправних діянь, що посягають на інші правовідносини

Сутність інформаційного правопорушення проявляється у тісному поєднанні системи дозволів, заборон, обмежень та стимулів, що формують правовий режим в інформаційній сфері, з нормами, що встановлюють юридичну відповідальність за їх вчинення

Тема 18.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- 18.1. Поняття юридичної відповідальності та її ознаки**
- 18.2. Принципи юридичної відповідальності**
- 18.3. Цілі юридичної відповідальності**
- 18.4. Функції юридичної відповідальності**
- 18.5. Підстави юридичної відповідальності**
- 18.6. Підстави, що виключають юридичну відповідальність**
- 18.7. Види юридичної відповідальності та їх засоби**
- 18.8. Кримінальна відповідальність та її особливості**

Правова природа юридичної відповідальності на сьогодні залишається актуальною як для теорії держави і права, так і для галузевих наук. Вона є видовим різновидом багатоаспектної філософської категорії – «соціальна відповідальність», що ускладнює формування єдиного підходу до його визначення.

З філософської точки зору відповідальність розуміють як ставлення особи до суспільства і держави, до інших осіб з точки зору виконання нею певних вимог, усвідомлення і правильного розуміння громадянином своїх обов'язків по відношенню до суспільства, держави й інших осіб.

Разом з тим, розуміння відповідальності залежить від пануючого правового режиму та праворозуміння, інших факторів правової дійсності в державі, а отже, не може бути сформульованим однозначно. Українські тлумачні словники містять приблизно однакове визначення поняття «відповідальність»: «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова».

У літературі досі не сформовано єдиний підхід до визначення поняття юридичної відповідальності, а також її змісту та видів. Юридична енциклопедія визначає це поняття як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників передбачених законом санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою.

Отже, **юридична відповідальність** – це передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового або організаційного характеру, яких зазнає особа за скоєне правопорушення.

Умовою настання юридичної відповідальності виступають її підстави, тобто певна сукупність обставин, за наявності яких юридична відповідальність є можливою і належною. Якщо такі підстави відсутні, відповідальність виключається.

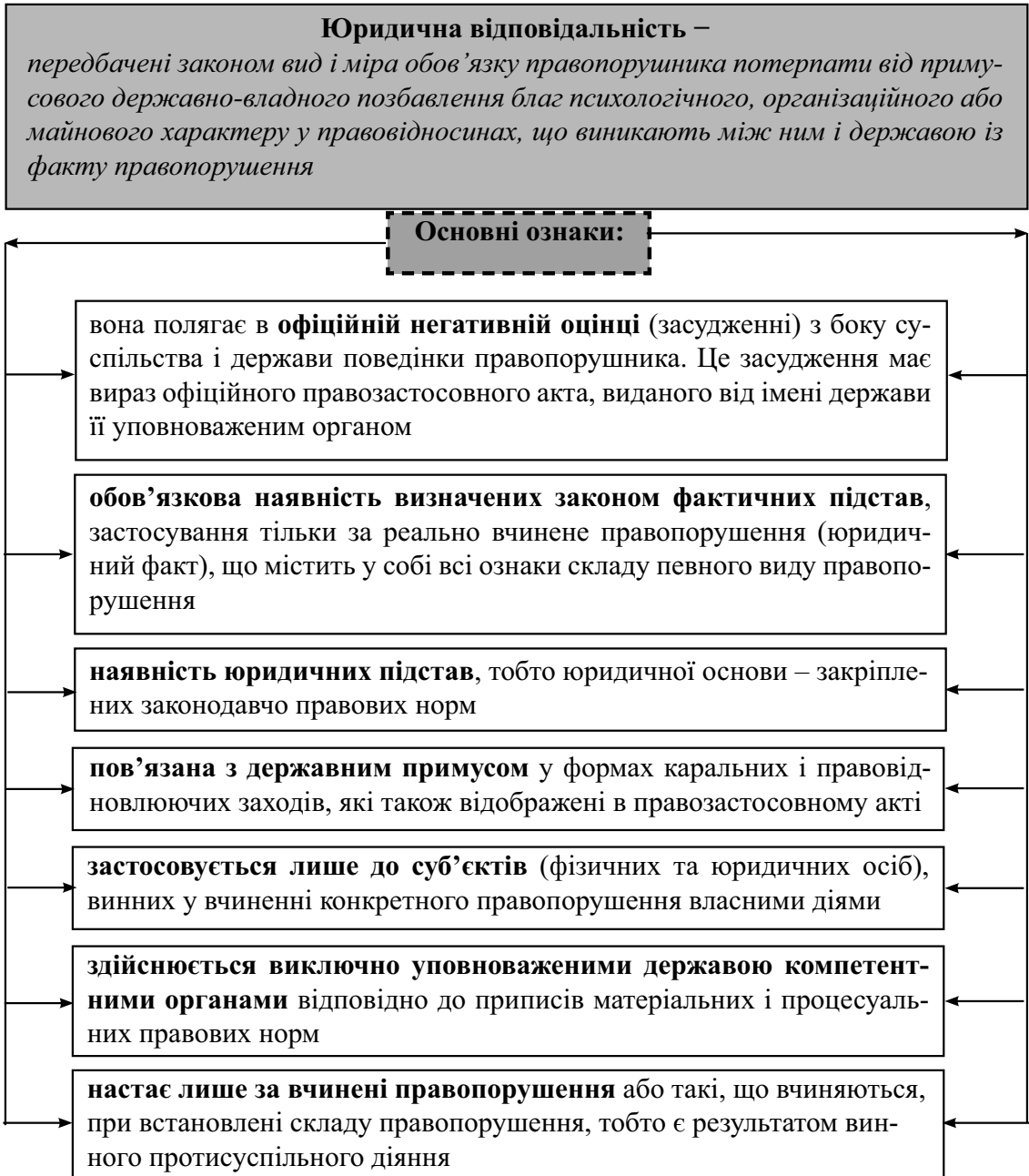
Вирішуючи питання про юридичну відповідальність, слід також перевірити наявність підстав, що її виключають. До них належать **неосудність, необхідна оборона, крайня необхідність, малозначність діяння, юридичний казус, фізичний або психічний примус** та ін.

Відповідно до послідовності часу виділяють три варіанти **виникнення юридичної відповідальності**:

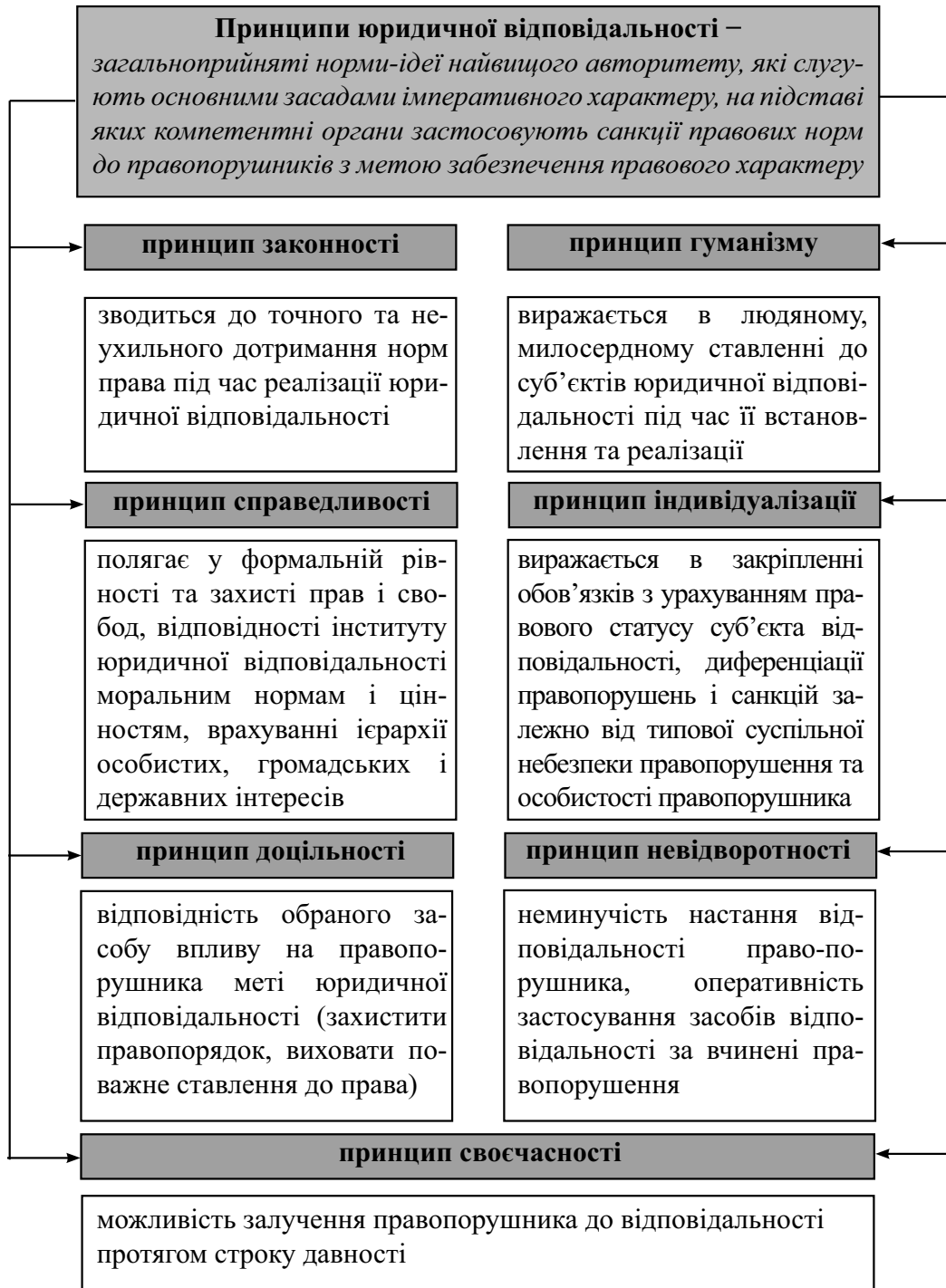
- з моменту вчинення правопорушення;
- з моменту застосування норм процесуального права (притягнення особи до відповідальності);
- з моменту набуття чинності (винесення) правозастовчого акту про покладення відповідальності, яким власне визнається факт вчинення правопорушення конкретною особою.

Отже, юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів. Завдяки цьому комплексному впливу стає можливим гідне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності та стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості. Існування права як регулятора суспільних відносин в усі часи обумовлене саме необхідністю підтримувати правопорядок у неоднорідному, сповненому внутрішніх протиріч суспільстві задля запобігання будь-яким небажаним відхиленням від встановлених правил поведінки.

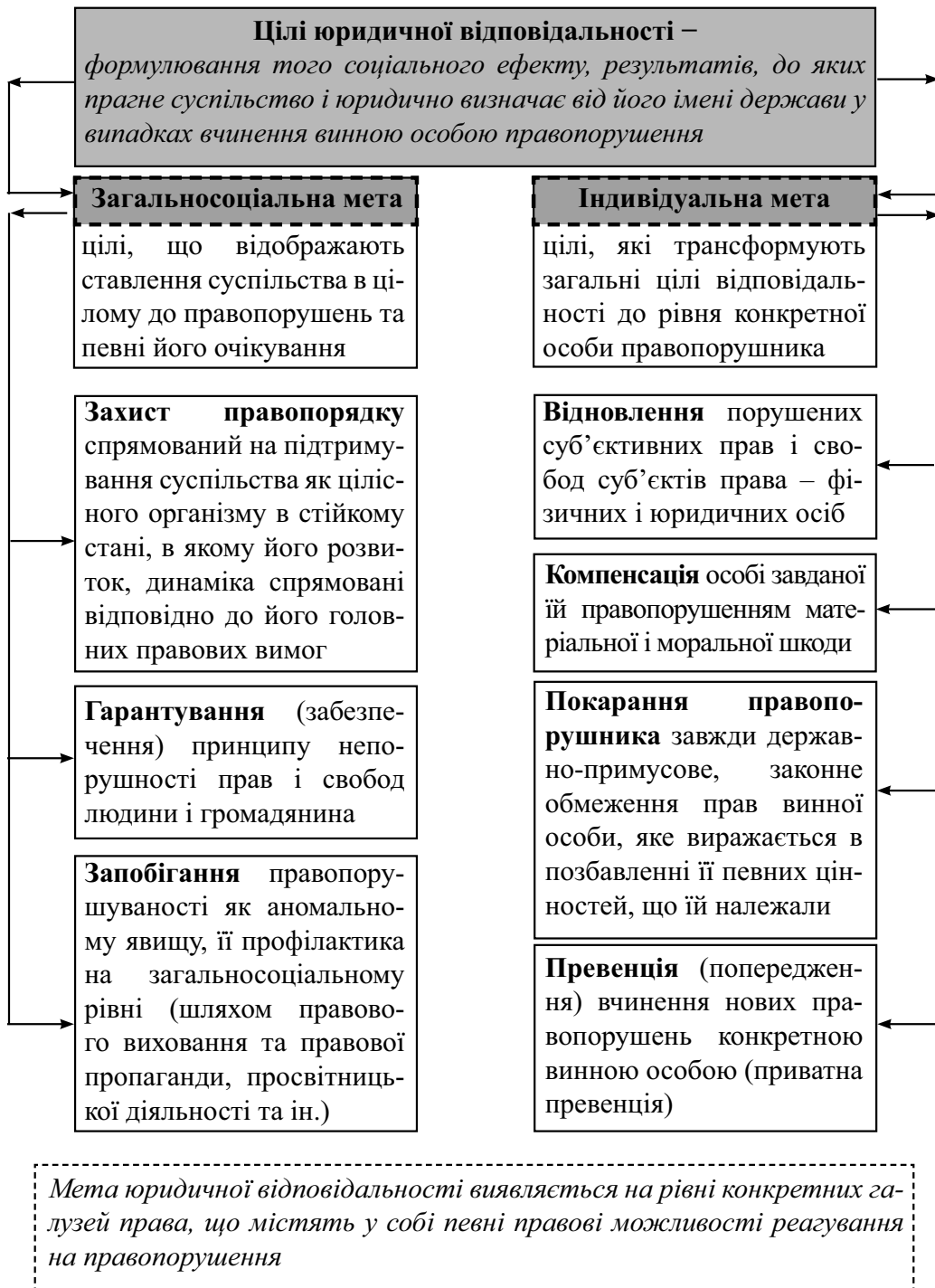
18.1. Поняття юридичної відповідальності та її ознаки

18.2. Принципи юридичної відповідальності

18.3. Цілі юридичної відповідальності

18.4. Функції юридичної відповідальності

Функції юридичної відповідальності –

основні напрями юридичного впливу на правопорушника та інших осіб з метою охорони й захисту правопорядку та виховання суб'єктів права, котрі вчинили або можуть вчинити правопорушення

До головних функцій юридичної відповідальності належать такі:

**штрафна
(каральна)**

відображає напрямок покарання винної особи, який свідчить про негативну оцінку вчинку правопорушника державою та намір держави запобігти вчиненню нових порушень

**захисна
(відновлювальна)**

спрямована на відновлення незаконно порушених прав. Частіше за все така функція «працює» у випадках притягнення до майнової (матеріальної, цивільно-правової) відповідальності

**виховна
(навчальна)**

спрямована на сприйняття усіма громадянами цінності права, виховання поважливого ставлення до нього з боку суспільства, зростання правової активності з метою запобігання правопорушуваності

Дані функції пов'язані з цілями відповідальності, зумовлені ними і містять засоби їх реалізації

У разі застосування до особи примусових заходів карального (репресивного) характеру діє принцип презумпції невинуватості – припущення, згідно з яким обвинувачений вважається невинуватим, доки його вину не буде доведено у встановленому законом порядку. Це важлива конституційна гарантія охорони прав особи, що виключає необґрунтоване обвинувачення і осуд

18.5. Підстави юридичної відповідальності

18.6. Підстави, що виключають юридичну відповідальність

Підстави, що виключають юридичну відповідальність –
визначені законом винятки з правил, згідно з якими діяння, що зберігає ззовні вигляд правопорушення, за певних обставин таким не вважається, а особа не підлягає юридичній відповідальності

Неосудність –

обумовлена хворобливим станом психіки особи її нездатність усвідомлювати свої вчинки або керувати ними під час скоєння суспільно шкідливого (небезпечного) вчинку

Необхідна оборона –

кожна людина згідно з міжнародними стандартами в галузі прав людини має право на необхідну оборону

Крайня необхідність –

вид протиправної поведінки, який є припустимим у випадках усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, суспільства, особи або правам громадян

Малозначущість правопорушення –

таке, яке не становить великої суспільної небезпечності

Казус (випадок) –

об'єктивно шкідливе і протиправне діяння, яке порушує права інших суб'єктів і за яке законотворець своєчасно не передбачив юридичну відповідальність

Фізичний або психічний примус –

виключає відповідальність у випадках, коли особа завдає шкоди правам інших осіб унаслідок примусу, тиску

Скасування акта –

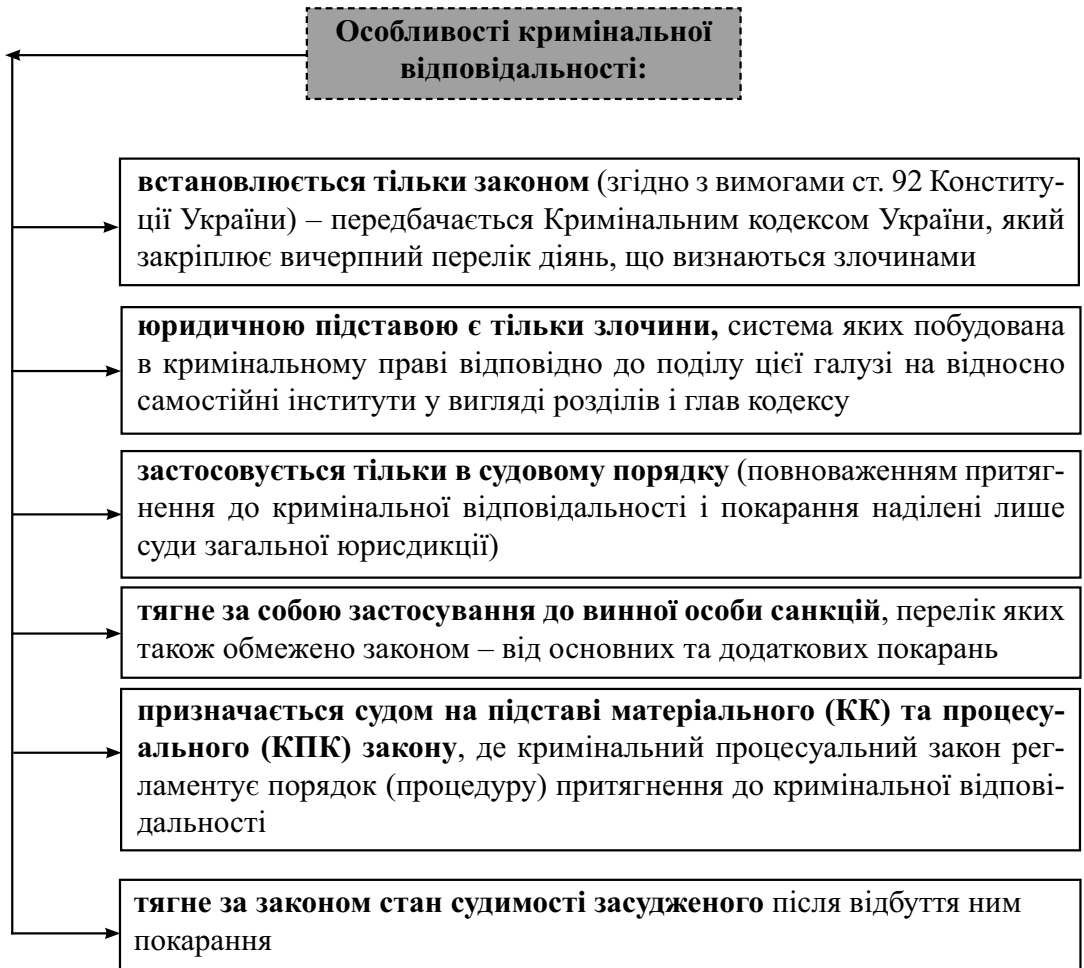
визнання в установленому законодавством порядку недійсним (нечинним) нормативно-правового акта, що установив юридичну відповідальність

18.7. Види юридичної відповідальності та їх засоби

За галузями права розрізняють такі види юридичної відповідальності	
<p>Конституційно-правова – настає за вчинення конституційних правопорушень, спрямована на припинення зловживання владою, проведення профілактики її діяльності (юр. підстава – Конституція України, Закон України «Про Конституційний Суд України» та ін.)</p>	<p>Суб'єкти відповідальності: президент, уряд, парламент, орган конституційного контролю, депутати, громадські об'єднання та ін.</p> <p>Засоби відповідальності: усунення президента в порядку імпичменту, розпуск парламенту, недовіра і відставка уряду та ін.</p>
<p>Адміністративна – накладається за адміністративні правопорушення (юр. підстава – Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс та ін.)</p>	<p>Суб'єкти відповідальності: фізичні (з 16 років) і юридичні особи</p> <p>Засоби відповідальності: попередження, штраф, адміністративний арешт та ін.</p>
<p>Цивільно-правова – накладення цивільно-правових стягнень на дієздатну фізичну чи юридичну особу (юр. підстава – Цивільний процесуальний кодекс України та ін.)</p>	<p>Суб'єкти відповідальності: фізичні і юридичні особи</p> <p>Засоби відповідальності: відшкодування майнових втрат, штраф, пеня та ін.</p>
<p>Трудова – охоплюються випадки порушення правил дисципліни – трудової, службової, військової, навчальної (юр. підстава – КЗпП та ін.)</p>	<p>Суб'єкти відповідальності: працівники і роботодавці</p> <p>Засоби відповідальності: дисциплінарна (догана, звільнення), матеріальна (грошове стягнення)</p>
<p>Кримінальна – застосування до винної у вчиненні злочину фізичної особи певного виду і міри кримінального покарання (юр. підстава в Україні – Кримінальний процесуальний кодекс України та ін.)</p>	<p>Суб'єкти відповідальності: фізична особа, що скоїла злочин одноосібно чи колективно</p> <p>Засоби відповідальності: штраф, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі та ін.</p>

18.8. Кримінальна відповідальність та її особливості

Кримінальна відповідальність –
вид юридичної відповідальності, яка настає за вчинення суспільно-небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України, накладається судом на осіб, які винні у вчиненні злочину, та мають нести зобов'язання особистого, майнового чи організаційного характеру

Тема 19.

ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК

19.1. Правопорядок: поняття, ознаки та зміст

19.2. Структура правового порядку: поняття та елементи

19.3. Принципи правопорядку: поняття та характеристика

19.4. Функції правопорядку

19.5. Законність як принцип, метод та режим

19.6. Структура та ознаки законності

19.7. Принципи законності: поняття та характеристика

19.8. Гарантії законності: поняття та види

19.9. Вимоги законності

19.10. Законність: поняття, сутність і мета, засоби реалізації вимог законності

Законність розглядається як комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що відображає організацію і функціонування суспільства на правових засадах, гармонійний зв'язок особи, влади, права і закону в конкретній державі. Термін «законність» є похідним від термінів «право» і «закон» і, будучи комплексним поняттям, охоплює всі сторони життя права – від його ролі у створенні закону й інших формальних джерел права до реалізації їх норм у юридичній практиці. Законність як багатогранне явище, може виступати як принцип, метод, режим.

Законність як принцип – провідне загальноприйняте правило імперативного характеру, що виражене у нормах-ідеях найвищого авторитету і потребує від державних органів та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань діяти правомірно, у межах правових норм, закріплених у приписах усіх чинних джерел (форм) права.

Законність виступає однією з необхідних вимог (елементів) верховенства права. Конституційні основи законності як принципу організації публічної влади закладено в ч. 2 ст. 19 Конституції України, яка передбачає, що органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Законність як метод – система правових засобів, якими здійснюється державне управління суспільством, згідно з яким органи держави і посадові особи: спираються на визнання та беззастережне прийняття найвищої цінності людини при розробленні і прийнятті рішень; не підмінюють своїм регулюванням (тобто актами управління) закон; не виходять за межі своєї компетенції, що визначена законом, при реалізації прийнятих рішень; додержуються правових процедур у процесі контролю і нагляду за законністю дій учасників суспільних відносин тощо.

Законність як режим – стан правової організації суспільно-політичного життя, за якого суспільні відносини, правова поведінка, правова діяльність, інша правова активність людини здійснюються відповідно до законів та інших джерел (форм) права, котрі відповідають принципу верховенства права, правовим цінностям свободи, формальної рівності, справедливості.

Метою законності є забезпечення відповідності поведінки суб'єктів регульованих правом відносин правилам.

Зміст законності розкривається через систему конкретних вимог:

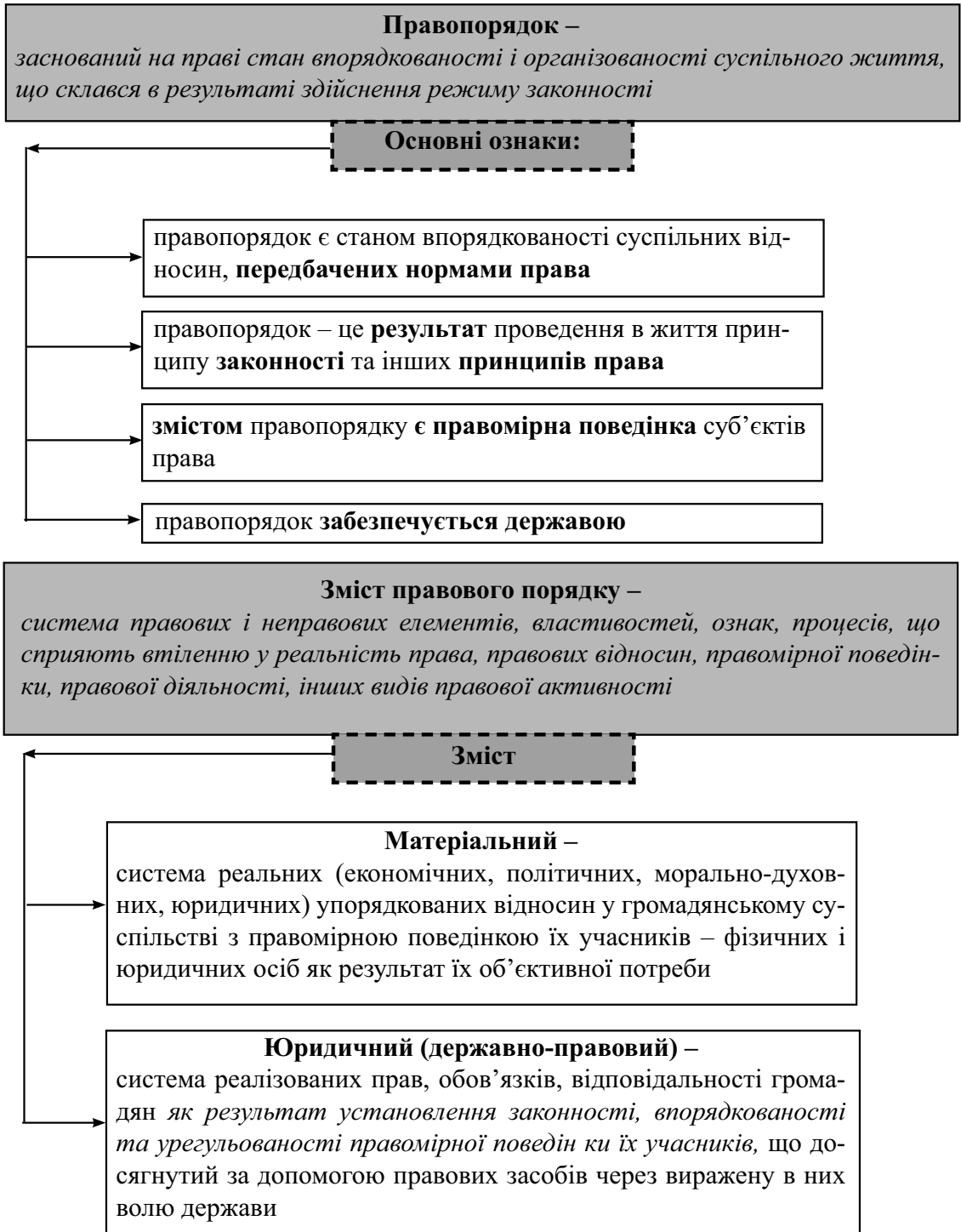
- вищу юридичну силу закону в системі нормативно-правових актів;
- обов'язковість законодавства для всіх, на кого воно поширюється;
- однаковість вимог законодавства до всіх суб'єктів права;
- додержання законодавства в діяльності суб'єктів публічної влади;
- невідворотність покарання за вчинення правопорушення.

Суб'єктами законності є всі суб'єкти права, однак безсумнівним є те, що насамперед державна влада (органи держави і їх посадові особи) повинна зв'язувати себе власними нормативними настановами, виключати сваволю у своїх діях.

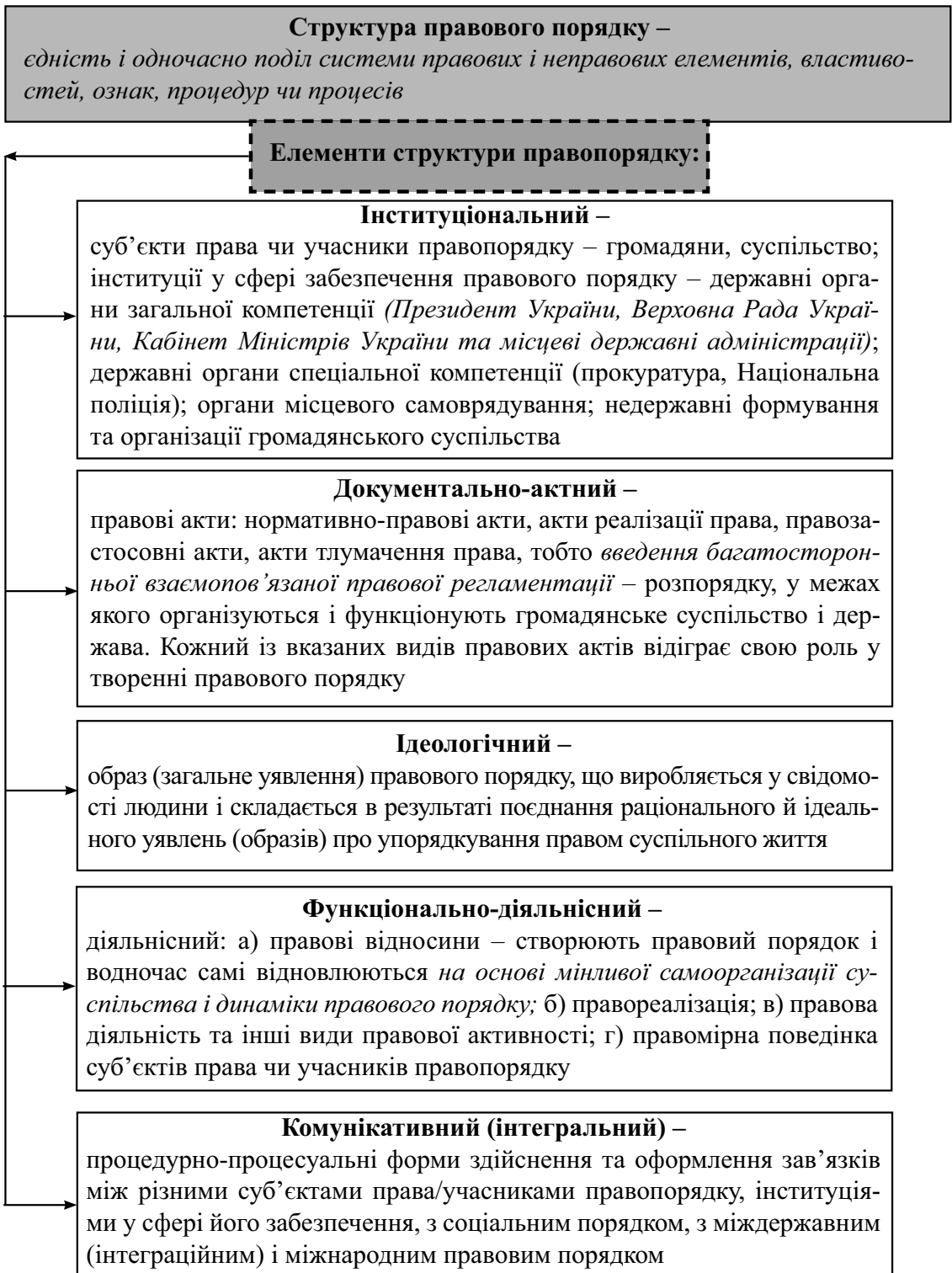
Згідно з ч. 1 ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Суттєвими ознаками будь-якої правової держави є правопорядок і законність. Правопорядок є станом реалізації суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків учасниками правовідносин; законність – режим соціально-політичного і правового життя суспільства, у якому панує чітке і неухильне дотримання законів та заснованих на них підзаконних актів усіма суб'єктами права, а також забезпечується демократичний характер правотворчості, правореалізації та правоохорони.

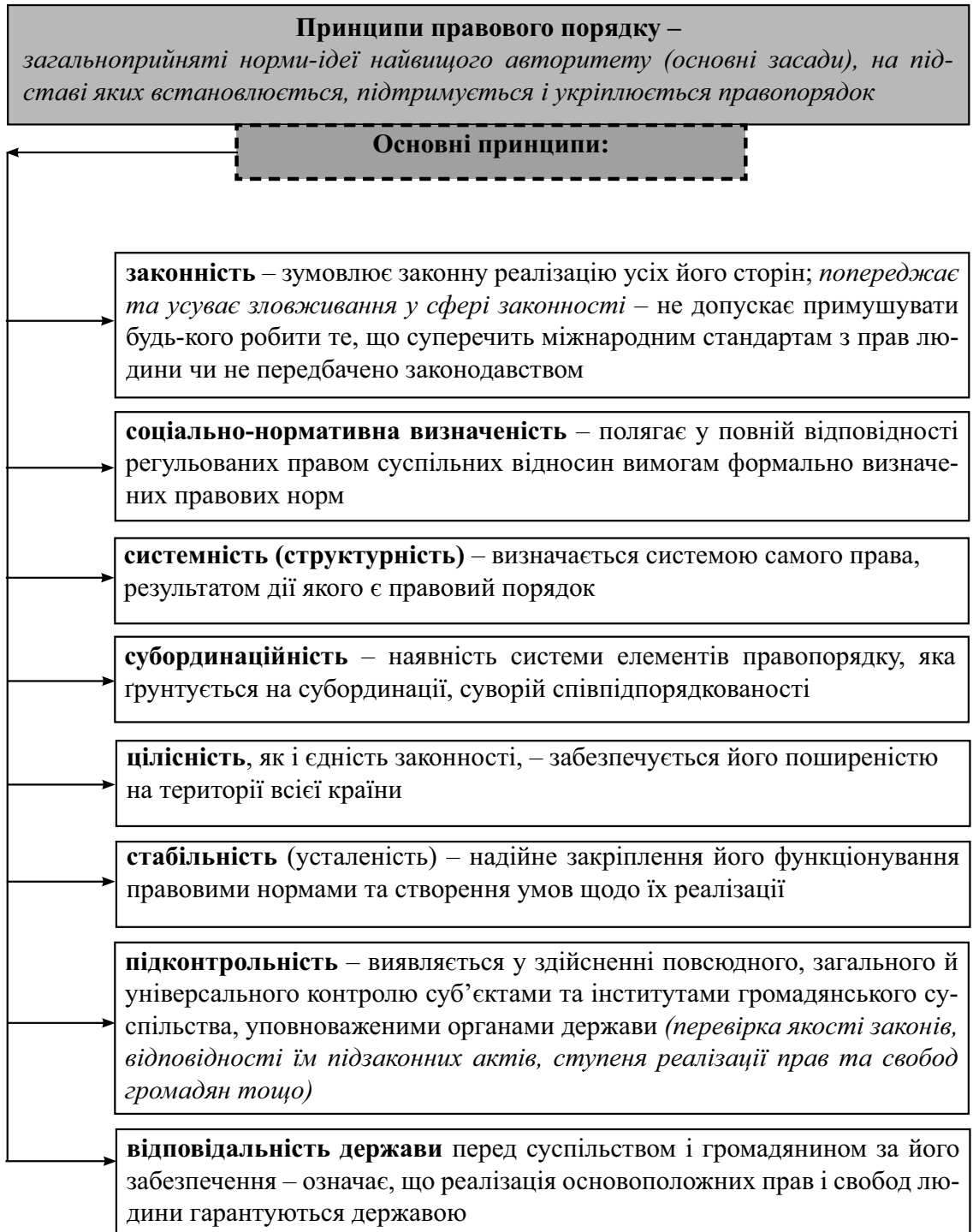
19.1. Правопорядок: поняття, ознаки та зміст

19.2. Структура правового порядку: поняття та елементи

19.3. Принципи правопорядку: поняття та характеристика

19.4. Функції правопорядку

Функції правового порядку –

основні напрями формування і підтримання стабільного правового стану системи суспільних відносин

Види функцій:

стабілізаційна – непохитність і протистояння зовнішнім впливам руйнівного характеру (правовий нігілізм, волюнтаризм, правопорушення, зловживання правом та ін.), збереження і розвиток власної якісної визначеності

компромісна – підтримання злагоди в суспільстві, припинення конфліктів, їх згладжування

корекційна – своєчасне коригування внутрішніх зв'язків і відносин усередині правопорядку на різних структурних рівнях його впорядкування

оцінно-орієнтувальна – орієнтування на збереження правових цінностей і вироблення правомірних настанов

комунікативна (інтегральна) – підтримання, координація і узгодження зовнішніх зв'язків із суспільним (громадським) порядком, з іншими сферами суспільства – економічною, політичною, соціально-культурною

виховна – вплив на правосвідомість у напрямі формування поваги до права суб'єктів чи учасників правовідносин, настанов на правомірну поведінку, стимулювання правової активності

19.5. Законність як принцип, метод та режим

Законність може виступати як:

Метод –

легалізований спосіб державного управління суспільством, що здійснюється винятково правовими засобами. *Метод законності є основою застосування інших методів державного управління: організації, примусу, виховання, контролю та ін.* Він передбачає високий рівень правової культури і одночасно є засобом підвищення рівня загальної і правової культури народу

Режим –

стан реально діючого права, атмосфера відповідності суспільних відносин законом, підзаконним нормативно-правовим актам, нормативно-правовим договорам та іншим джерелам (формам) права, які у свою чергу, *відображають принципи свободи і справедливості, закладені в праві*

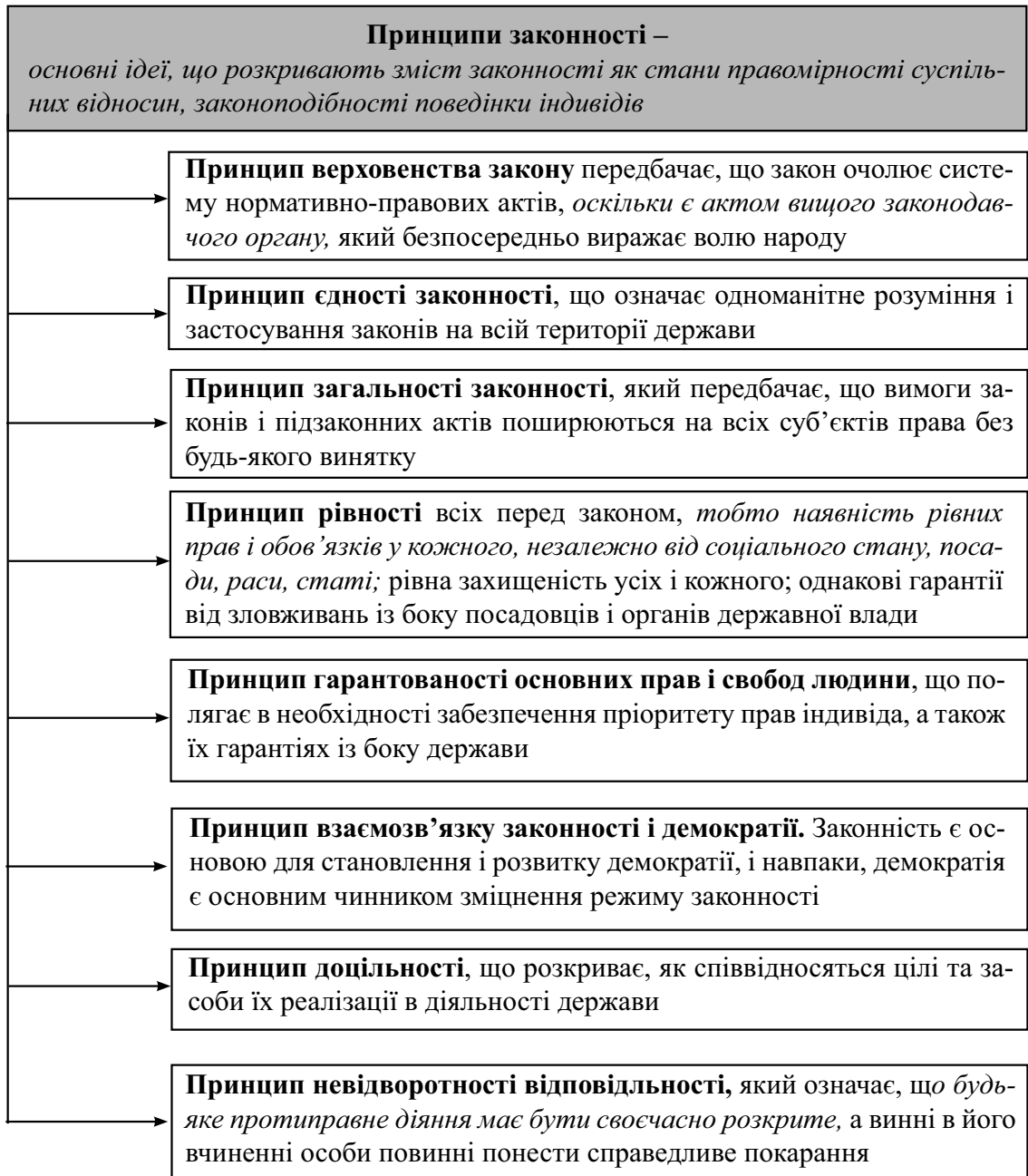
Принцип –

основна загальноприйнята норма імперативного характеру, яка виражається в незаперечних вимогах, що ставляться до діяльності державних органів, громадських організацій, комерційних корпорацій, посадових осіб, громадян, а саме – правомірна діяльність і правомірна поведінка. Принцип законності притаманний лише демократичним державам, оскільки він є антиподом сваволі і беззаконня, передбачає пов'язаність усіх органів держави правовими нормами, дії в їх межах та в ім'я їх реалізації

19.6. Структура та ознаки законності

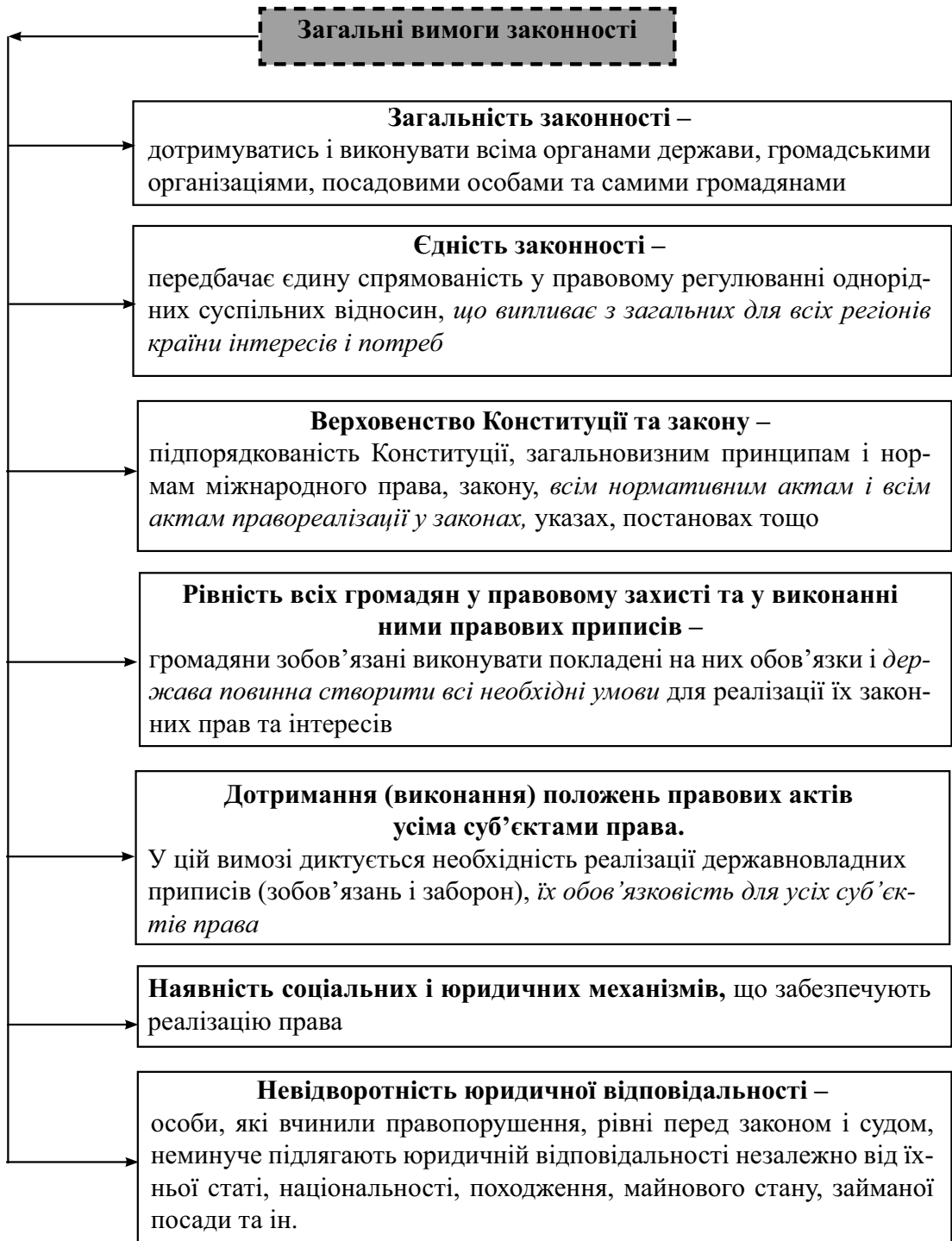
19.7. Принципи законності: поняття та характеристика

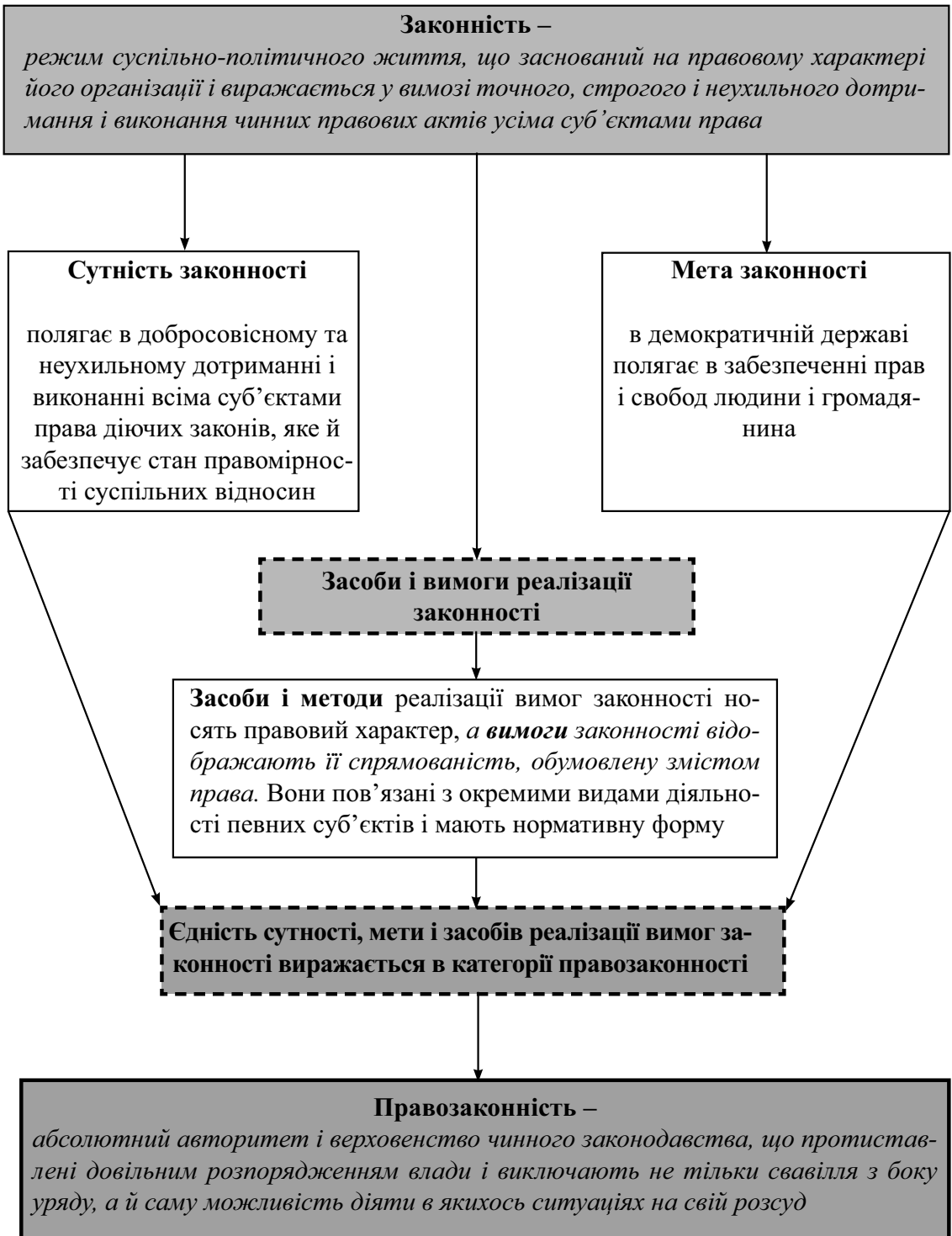
19.8. Гарантії законності: поняття та види

19.9. Вимоги законності

19.10. Законність: поняття, сутність і мета, засоби реалізації вимог законності

Тема 20.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА. ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ

- 20.1. Правосвідомість: поняття та ознаки**
- 20.2. Функції правосвідомості**
- 20.3. Структура правосвідомості**
- 20.4. Класифікація форм правосвідомості**
- 20.5. Деформації правосвідомості: поняття та види**
- 20.6. Правове виховання: поняття, мета та завдання**
- 20.7. Методи правового виховання**
- 20.8. Основні форми здійснення правового виховання**
- 20.9. Правова культура: поняття, ознаки та складові**
- 20.10. Види правової культури**
- 20.11. Показники правової культури**

У сучасних умовах, коли модернізується суспільство і реформується правова система, осмислення можливостей та меж реалізації універсальних принципів права в українській культурі набуває особливо великого значення. Це питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки правова система, яка перебуває сьогодні на стадії реформування, з одного боку, ґрунтується на універсальній ідеї права, а з другого – зобов'язана орієнтуватися на визначену традицію правосвідомості. Особливе місце проблеми правосвідомості в історії культури і філософії права пояснюється тим, що правосвідомість є безпосереднім джерелом правопорядку, тобто правових норм, поведінки та відповідних інститутів, тому вона передусім виступає предметом філософського осмислення права.

Правосвідомість – це сукупність ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових настанов, за посередництвом яких віддзеркалюється правова дійсність, формуються ставлення суб'єктів до права та юридичної практики, їхня ціннісна орієнтація у правовій сфері.

Право і правосвідомість перебувають у зустрічній залежності: з одного боку, розвиток правосвідомості зумовлений правом, з другого – право перебуває у значній залежності від рівня правосвідомості суспільства. Загальне у правосвідомості і праві: є правовими явищами однієї й тієї ж правової системи; зумовлені одними й тими ж економічними і соціально-культурними чинниками; мають регулятивне призначення стосовно суспільних відносин; мають ціннісно-орієнтаційний характер.

Правова культура – це різновид загальної культури, що віддзеркалює систему цінностей, які належать до правової дійсності суспільства.

Правова культура успадкована суспільством з юридичного минулого, визначає його сьогодення й впливає на правове майбутнє цього суспільства. Вона зумовлює правові рішення членів цього суспільства, визначає їхні переконання у правовій сфері, наділяє сенсом дії та процеси, які відбуваються у правовій дійсності. Правова культура формується на менталітеті певного народу, може розглядатися як один з критеріїв ідентифікації національних правових систем та характеризується рівнем розвитку їх основних елементів.

Показники, що визначають рівень правової культури суспільства:

- якісний стан забезпечення та захисту прав людини, їх відповідності міжнародним стандартам, виконання державою своїх зобов'язань у галузі прав людини;
- ступінь впровадження в суспільну практику верховенства права;
- рівень реалізації принципів демократії;
- рівень правосвідомості громадян та посадових осіб;
- якість законодавства, ступінь його досконалості, що визначається гуманістичною спрямованістю, справедливістю, відсутністю прогалин і колізій, рівнем юридичної техніки тощо;
- ефективність юридичної роботи органів публічної влади;
- ступінь незалежності, неупередженості та доступності правосуддя;
- стан розвитку юридичної науки та освіти, використання їх здобутків для

вдосконалення законодавства та юридичної практики;

- ступінь сприйняття позитивного правового історичного досвіду як національної правової системи, так і правових систем інших держав.

Поряд з правовою культурою суспільства завжди існує певна кількість різноманітних субкультур (регіонів, меншин, релігійних груп, молоді та ін.). Вони не протистоять панівній правовій культурі, а, включаючи в себе низку її базових компонентів, додають до них нові притаманні саме їм цінності.

Важливу роль у розвитку правосвідомості суспільства відіграє система виховання, скерована на формування громадянських якостей особистості. Саме громадянин, що дотримується правових норм, здатен стати запорукою поступального розвитку демократичної, правової держави.

Правове виховання спрямоване на фіксацію у свідомості людини установок, які є своєрідними орієнтирами у повсякденному житті.

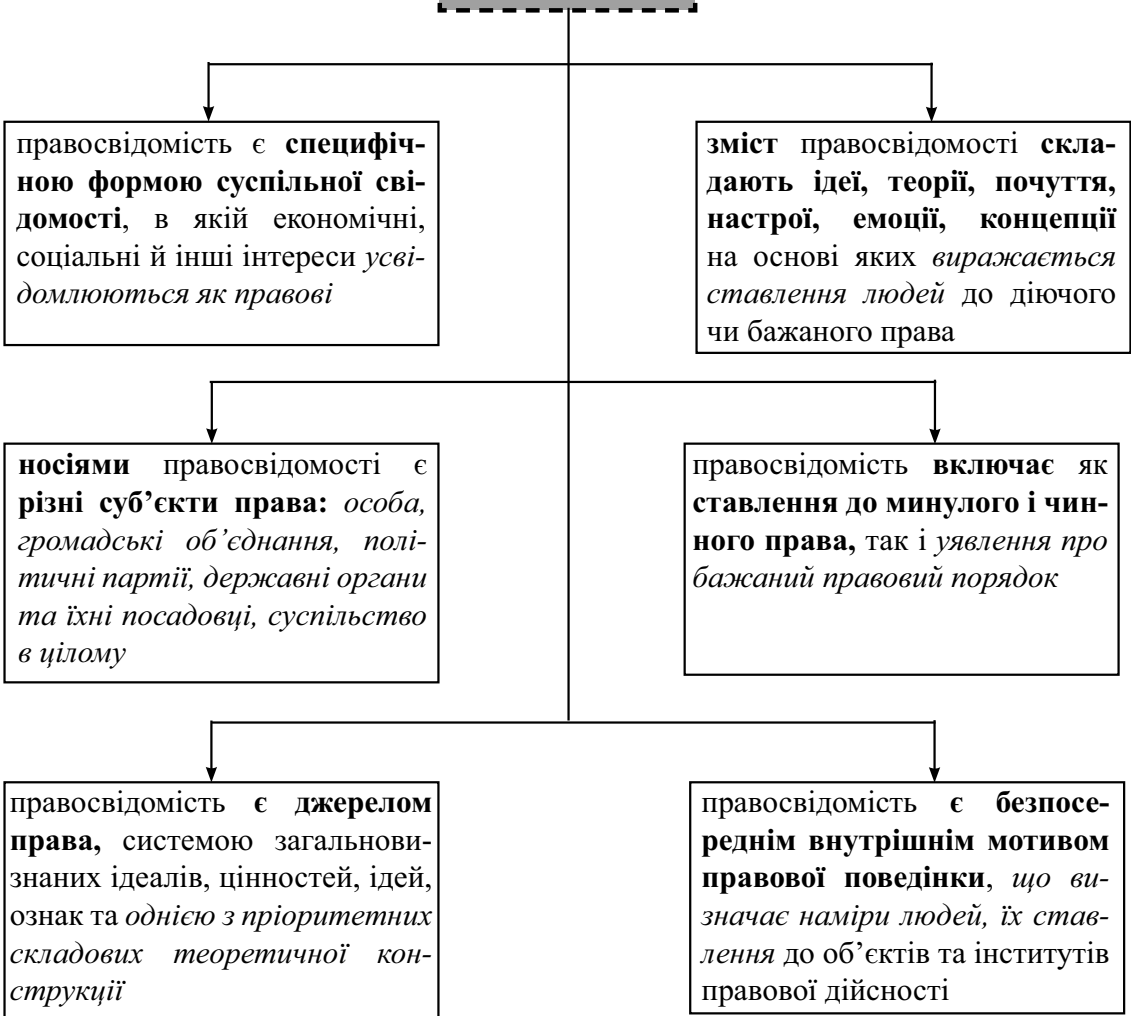
Сутністю правового виховання є вироблення поваги до права, його елементів, поєднаних у системну якість, що відповідає справедливості, розуміння природного призначення права впливати на свідомість, культуру особи, на узгодження її потреб та інтересів з інтересами і сподіваннями суспільства.

Правове виховання надає прямий вплив на формування правової активності особистості, правове життя й правову політику, які взаємозв'язані й взаємозалежні. З одного боку, правова активність як найважливіша складова частина правового життя виступає критерієм її якісного стану, а з іншого – правове життя є показником рівня правової активності громадян. Наскільки ефективніше правове виховання, настільки якісніше буде стан правового життя нашого суспільства та вище рівень правової активності.

20.1. Правосвідомість: поняття та ознаки

Правосвідомість –
сукупність суб'єктивних елементів правового регулювання: ідей, теорій, емоцій, почуттів та правових настанов, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формуються ставлення до права та юридичної практики, ціннісна орієнтація щодо правової поведінки, бачення перспектив і напрямків розвитку правової системи з погляду забезпечення гідного існування людини, справедливості у міжлюдських стосунках, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства

Основні ознаки:

20.2. Функції правосвідомості

Основні функції правосвідомості:

пізнавальна (гносеологічна, когнітивна, інформаційна) функція – певна сума юридичних знань, що є результатом інтелектуальної (розумової) діяльності та знаходить вираз у понятті «правова підготовка»

Необхідність і обсяг правових знань особи зумовлені тим, наскільки вона залучена до системи правових відносин. Здобуття та засвоєння правових знань здійснюються за допомогою соціального і правового досвіду особи

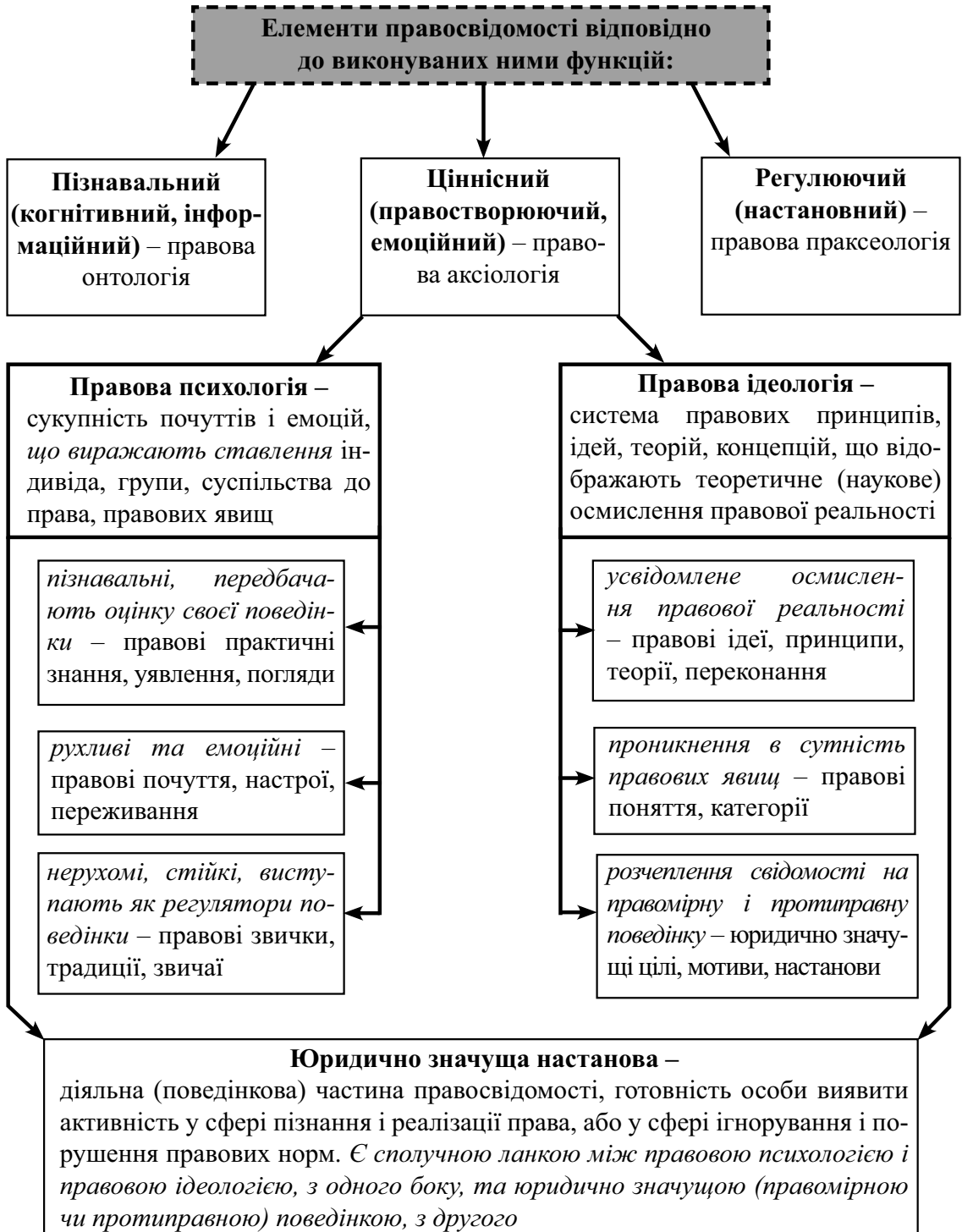
оцінювальна (правоутворююча, емоційна) функція – викликає певне емоційне ставлення особи до різних сторін і явищ правового життя на основі досвіду і правової практики

Оцінюються як правові знання, так і правова дійсність з погляду знань. Оцінювальні судження виражаються у схваленні або критиці нормативних приписів законодавчих актів. Зазвичай схвалюються ті норми, що охороняють і захищають права людини, а негативні судження стосуються суперечливих норм або їх відсутності та ін.

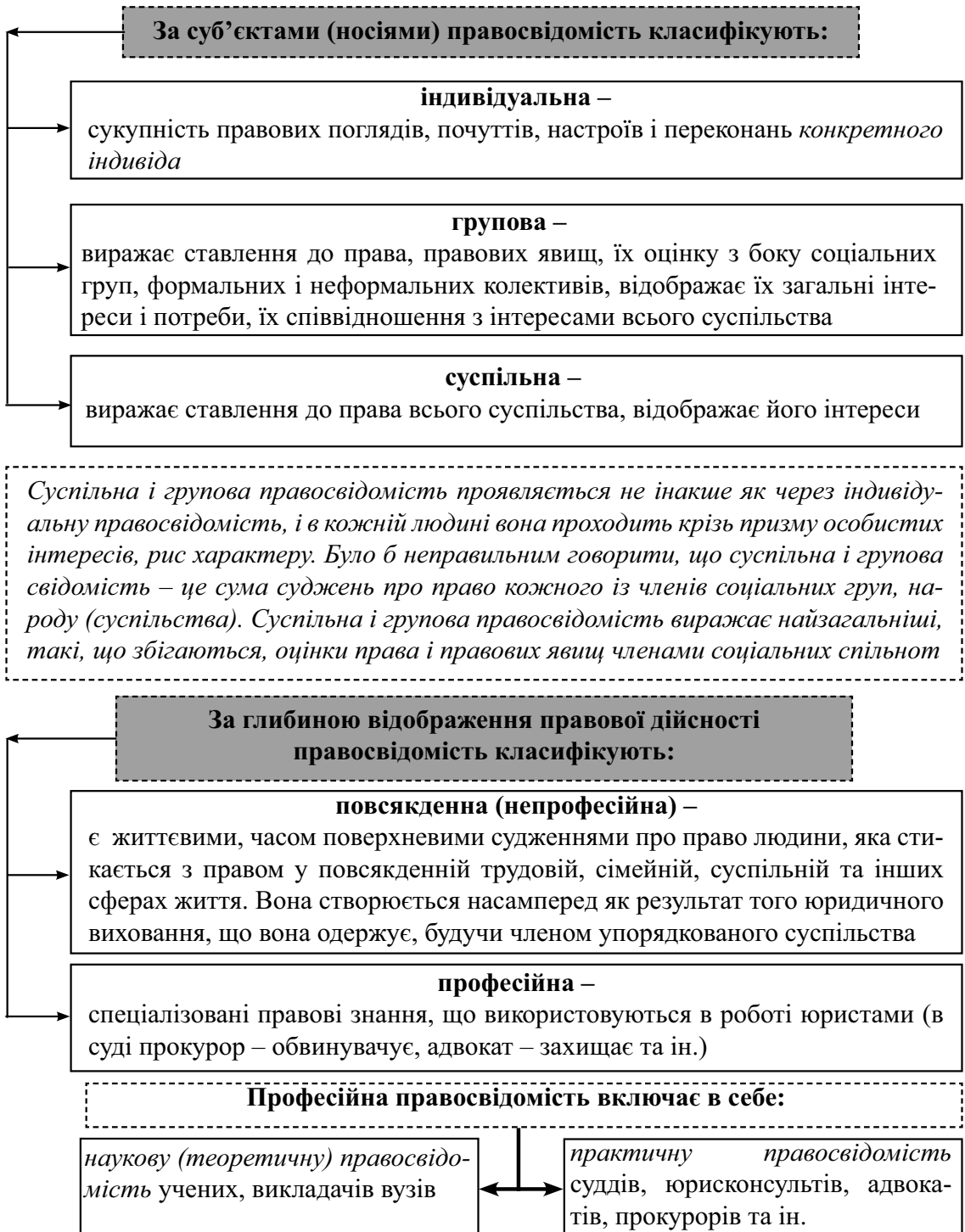
регулятивна (настановна) функція – правосвідомість здійснюється засобами правових настанов і ціннісноправових орієнтацій, що синтезують у собі всі інші джерела правової активності. *Результат цієї активності* – реакція у вигляді правомірної чи протиправної поведінки

Мотив у правовій реальності є внутрішнім станом особи і визначається її усвідомленою потребою в правомірній (неправомірній) дії (бездіяльності). Мотивацією може бути власне або чуже переконання, яке спонукає людину до дій. Основну роль відіграє настанова – готовність діяти певним чином (правомірно або протиправно)

20.3. Структура правосвідомості

20.4. Класифікація форм правосвідомості

20.5. Деформації правосвідомості: поняття та види

20.6. Правове виховання: поняття, мета та завдання

Правове виховання –

цілеспрямований, повсякденний і систематичний вплив держави та її органів, громадських об'єднань і організацій на свідомість людей з метою виховання у них відповідного рівня правової свідомості, правової культури і зразкової правомірної поведінки

Метою правового виховання є

надання громадянам необхідних для нормальної життєдіяльності юридичних знань, *формування у них правових переконань, а також формування мотивів і звичок, правомірної, соціальноактивної поведінки*. Тобто навчити громадян поважати та додержуватися законів і підзаконних актів, виробити у них стійку орієнтацію щодо законотворчої поведінки

Завдання правового виховання:

формування правосвідомості громадян і підвищення на цій основі їх правової культури

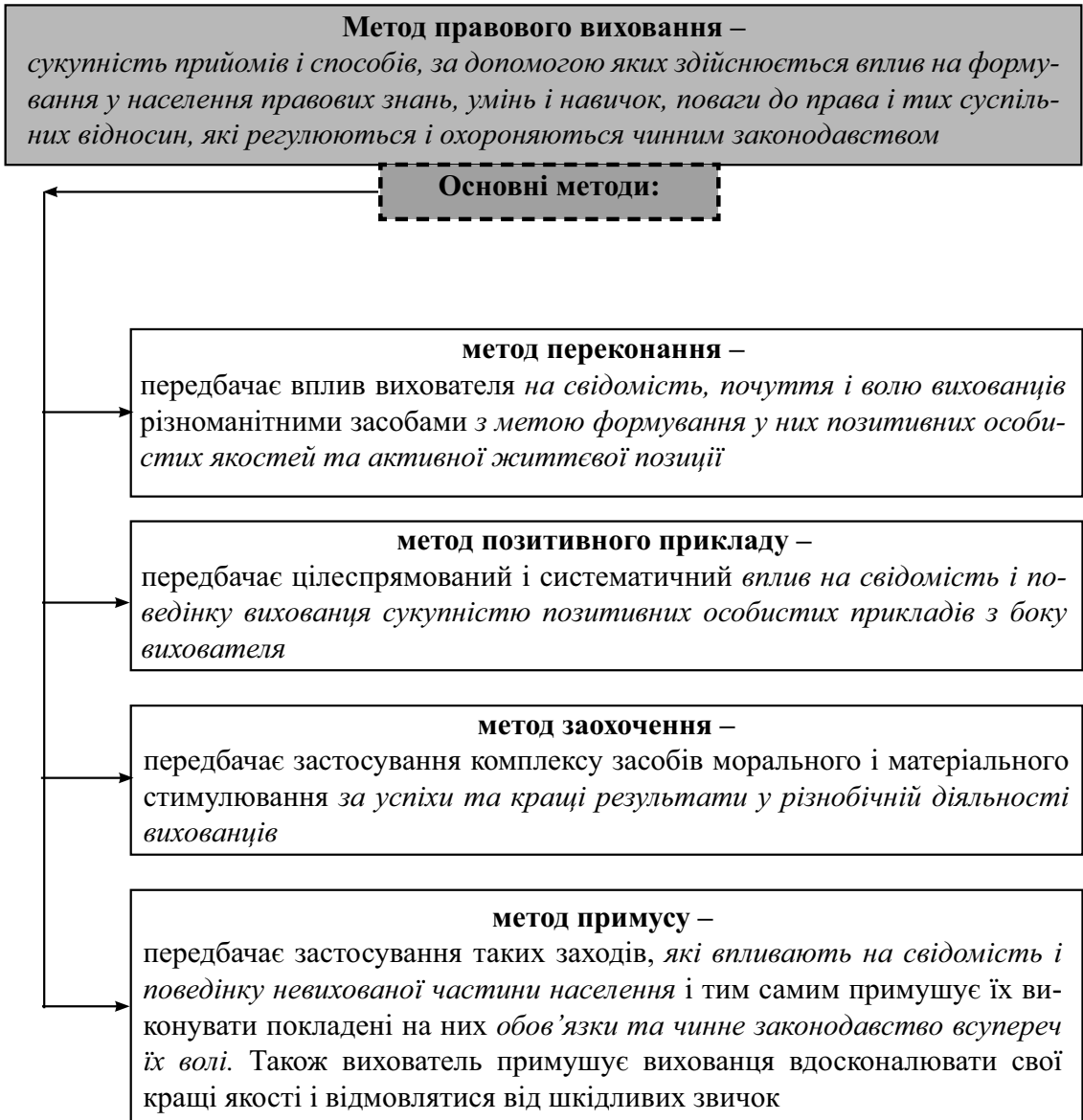
виховання поваги до правових норм з тим, щоб їх вимоги стали особистим переконанням кожного громадянина, а їх повсякденне додержання – звичкою

поширення правової інформації серед різних вікових та соціальних категорій населення

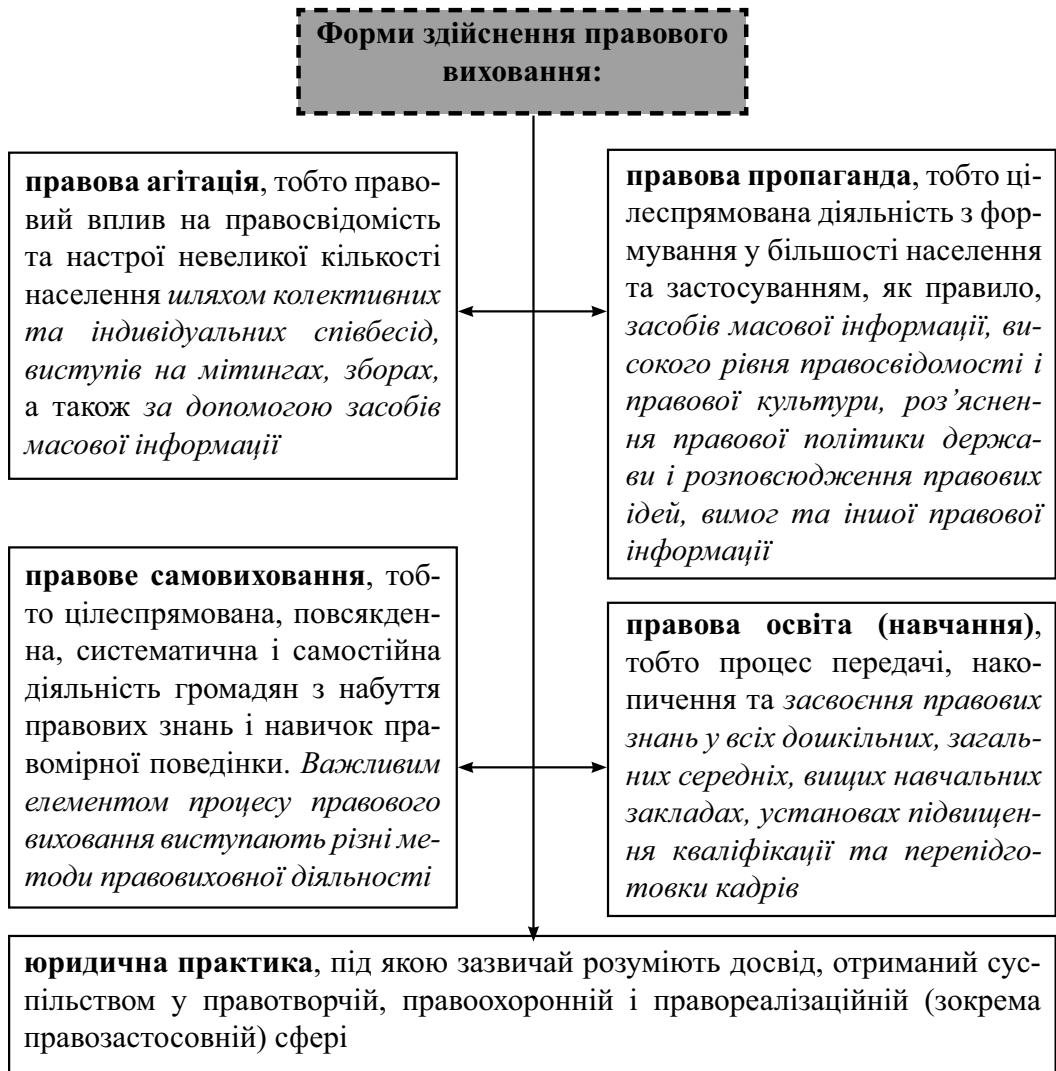
сприяння населенню в оволодінні всією сукупністю правових знань з різних галузей і сфер функціонування права

формування поважного ставлення до держави та її органів, особливо до судових і правоохоронних органів

20.7. Методи правового виховання

20.8. Основні форми здійснення правового виховання

Засобами правового виховання можуть виступати: законодавство; правозастосовні акти; інформація, що міститься у засобах масової інформації (у пресі, на телебаченні тощо), науково-публіцистична література з правових питань тощо. Вважається, що найефективнішою формою правового виховання є юридична освіта, оскільки саме під час її здобуття особа набуває системного уявлення про право, його структуру, зміст тощо

20.9. Правова культура: поняття, ознаки та складові

20.10. Види правової культури

Виділяючи три види правової культури, варто пам'ятати, що в реальному житті вони тісно переплетені: правова культура, як соціальне явище, єдина; правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його членів (особистості, групи); вона є умовою, формою і результатом культурно-правової діяльності громадян та їх професійних груп

20.11. Показники правової культури

Показниками правової культури є:

відповідність права вимогам справедливості та свободи

якість системи законодавства

форми і методи правового регулювання

участь громадян в управлінні державними та суспільними справами

рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів та посадових осіб

рівень правотворчої та правореалізаційної культури

рівень правосвідомості громадян і посадових осіб, їх переконаність у необхідності діяти відповідно до вимог норм права

знання про державний устрій, призначення держави, політичну систему суспільства

правові знання, що охоплюють знання конкретних норм права

стан законності та правопорядку

престиж юридичної професії

авторитет і належний ступінь розвитку юридичної науки

Тема 21.

ЮРИДИЧНА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС

- 21.1. Юридична практична діяльність: поняття та ознаки**
- 21.2. Структура юридичної практичної діяльності**
- 21.3. Функції юридичної практичної діяльності: поняття, завдання та види**
- 21.4. Юридичний процес: поняття та ознаки**
- 21.5. Види юридичного процесу**
- 21.6. Механізм процесуального регулювання: поняття та ознаки**
- 21.7. Процесуальна форма: поняття, ознаки та її структура**

Юридична практична діяльність – це система свідомо-вольових конкретних дій і операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки.

Мета юридичної практичної діяльності: перетворення, закріплення, охорона, відновлення відносин. Залежно від предмета ведення установ, де працюють юристи (суд, прокуратура, поліція, служба безпеки, державна виконавча служба й ін.), мета набуває конкретного характеру і виражається у завданнях і функціях їхньої діяльності, реалізується відповідно до їх компетенції. Мета юридичної практичної діяльності зумовлює її результат як в остаточному підсумку, так і на кожному етапі здійснення (найближчі, проміжні, остаточні, перспективні цілі).

Соціальне призначення юридичної практичної діяльності, її місце і роль у правовій системі відображається в її **функціях** – основних напрямках впливу юридичної практичної діяльності на інститути права та суспільні відносини. Функції юридичної практичної діяльності поділяються на соціальні і спеціально-правові.

Залежно від видів правової діяльності юридичну практику можна класифікувати на правотворчу, правотлумачну, правореалізаційну, практику систематизації права, правового виховання.

Суб'єктами юридичної практики виступають члени суспільства, які мають свої потреби, бажають досягти поставлених цілей та вступають для цього у відносини з іншими особами чи соціальними установами.

Суб'єкти мають власні потреби у будь-чому об'єктивно необхідному для підтримання життєдіяльності і розвитку організму людини, її особистості, соціальної групи, суспільства в цілому. Потреби можуть бути біологічними і соціальними та є динамічним явищем, оскільки постійно змінюються. На підставі задоволених потреб виникають нові, більш високі, що пов'язано з включенням особи у різні сфери і форми діяльності. Потреби відображаються у психіці людини, у почутті й усвідомленні незадоволеності, невідповідності між внутрішнім станом і зовнішніми умовами діяльності та проявляються у її цілях і мотивах.

Бажаючи задовольнити власні потреби та досягти внутрішньої гармонії, суб'єкти виробляють спонукаючі мотиви та формують відповідні цілі, які є ідеальним, розумовим відображенням очікуваного результату у свідомості людини. Формуючи власні цілі та плануючи здійснення певної діяльності на їх досягнення, людина визначає предмет діяльності, необхідні засоби, шляхи і порядок вчинення необхідних дій. При цьому особа усвідомлює і аналізує сформовані у суспільстві моделі (порядки, правила) найбільш ефективних і оптимальних дій, здійснення яких приведе до бажаного особистого чи суспільного результату з найменшими витратами зусиль і часу.

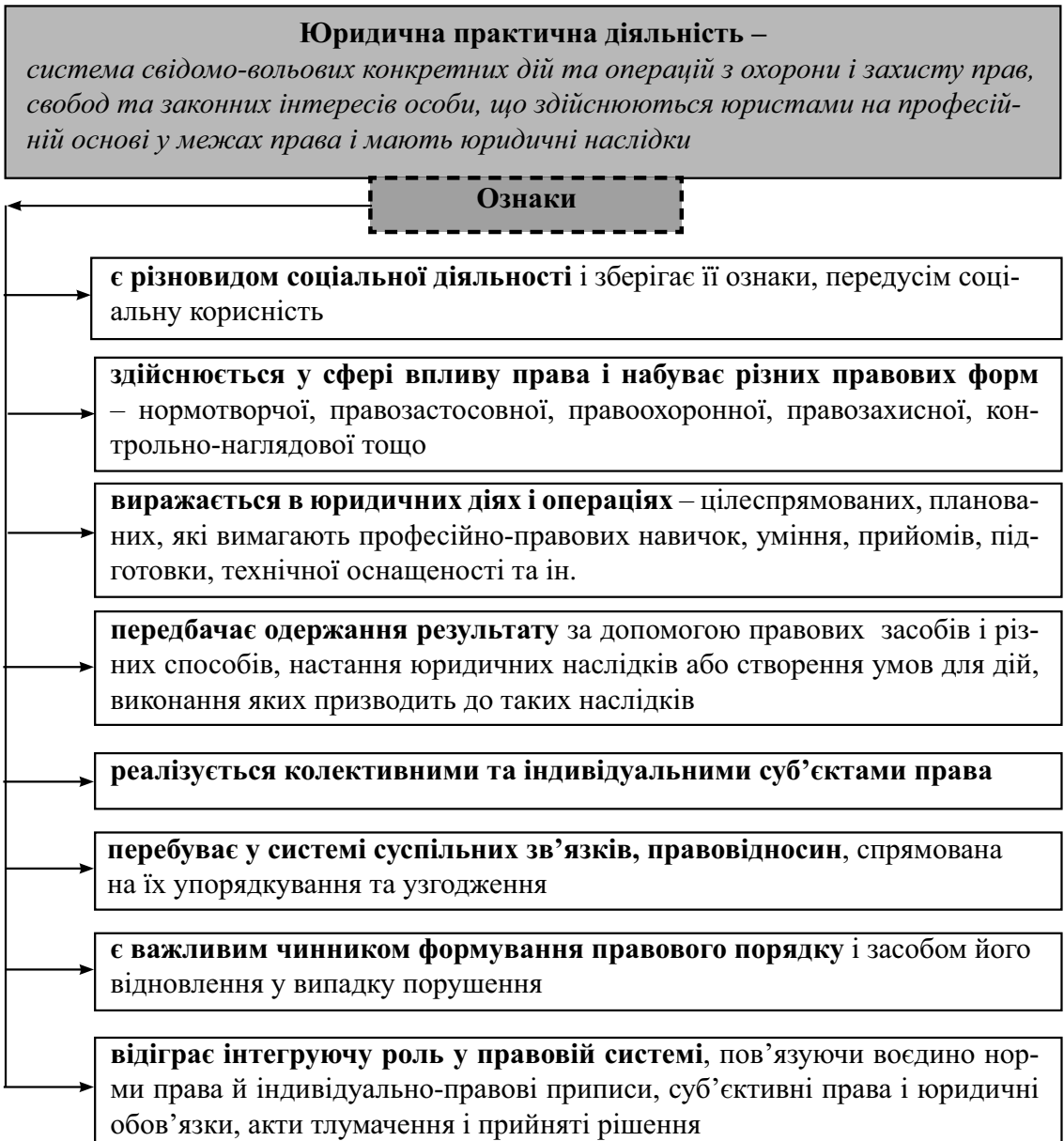
Предметами юридичної практики є матеріальні й нематеріальні блага, суспільні відносини, дії чи бездіяльність членів суспільства, інші об'єкти і явища, на які спрямована юридична діяльність суб'єкта для досягнення поставленої ним мети та отримання очікуваного результату.

Юридичний процес – урегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що виражається в системі їхніх процесуальних дій з підготовки, прийняття і документування юридичних рішень загального й індивідуального характеру.

У межах юридичного процесу існують *юридичні процедури*, при цьому юридичний процес і юридична процедура співвідносяться як загальне і часткове. Процесуальні правові приписи, як правило, можуть містити різні процедури – регламентувати окремі ділянки діяльності з реалізації права, установлювати різні варіанти досягнення передбачуваного матеріальними нормами результату. Процедурні приписи мають локальний характер, однак вони перебувають у системному взаємозв'язку. Кожна процедурна вимога займає своє чітко визначене місце у межах юридичного процесу. Це дає змогу виділити основні блоки в процесуальній діяльності, конкретизувати регламентацію окремих складних або відповідальних дій, установити різні варіанти досягнення юридично значущого результату. Окремо взяті процедурні приписи виконують своєрідні «технічні» або «технологічні» функції забезпечення юридичної правильності дій, пов'язаних з реалізацією права.

Кожний юридичний процес має свою процесуальну форму, яка виступає внутрішньою формою юридичної практичної діяльності. Зовнішньою формою юридичної практичної діяльності є правові акти-документи (нормативні і процесуальні). Саме процесуальною формою впорядковується юридична діяльність і твориться юридичний процес як зміст процесуальної форми.

21.1. Юридична практична діяльність: поняття та ознаки

21.2. Структура юридичної практичної діяльності

21.3. Функції юридичної практичної діяльності: поняття, завдання та види

Функції юридичної практичної діяльності –
відносно уособлені напрями впливу на суспільну діяльність, у яких виявляється та конкретизується природа юридичної практики, її соціальне призначення та можливості щодо забезпечення суб'єктивних прав

Завдання функцій полягає у тому, що:

характеризують сутність та природу юридичної практики як особливий різновид суспільно правової діяльності

визначають можливості впливу права на різні сфери суспільних відносин (*економічну, політичну, культурну тощо*)

Різновиди функцій юридичної практичної діяльності:

компенсаційна –
націлена на відшкодування будь-яких збитків (*матеріальних чи моральних*), що спричинені суб'єктивному праву

правопоновлююча –
закріплення засобів правового захисту та поновлення права, що порушене у результаті протиправних дій

каральна –
забезпечує можливість покарання порушника у відповідності до санкції правових норм, що й підтверджує негативне ставлення суспільства до порушень правових вимог та порушника

21.4. Юридичний процес: поняття та ознаки

Юридичний процес (*від лат. processus – рух уперед*) – урегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що виражається в системі їхніх процесуальних дій з підготовки, прийняття і документування юридичних рішень загального й індивідуального характеру

Основні ознаки:

різновид соціального процесу, що притаманний будь-якій юридично значущій діяльності

має юридичну природу, його призначення – провадження юридичних справ (*правопорушення, спори про право, скарги й ін.*)

регламентується процесуальними нормами національних і міжнародних актів, на основі яких здійснюється

є владною діяльністю уповноважених суб'єктів – компетентних органів і посадових осіб

складається з процесуальних стадій – сукупності процесуальних дій, пов'язаних найближчою метою

має на меті прийняття юридичних рішень загального (нормативні акти) або індивідуального (правозастосовні акти) характеру

фіксується, як правило, у документально оформлених правових актах різними технічними засобами

Не слід ототожнювати юридичний процес і матеріальну процедуру, хоч їх і поєднує те, що вони є формами руху (зміни) правової матерії

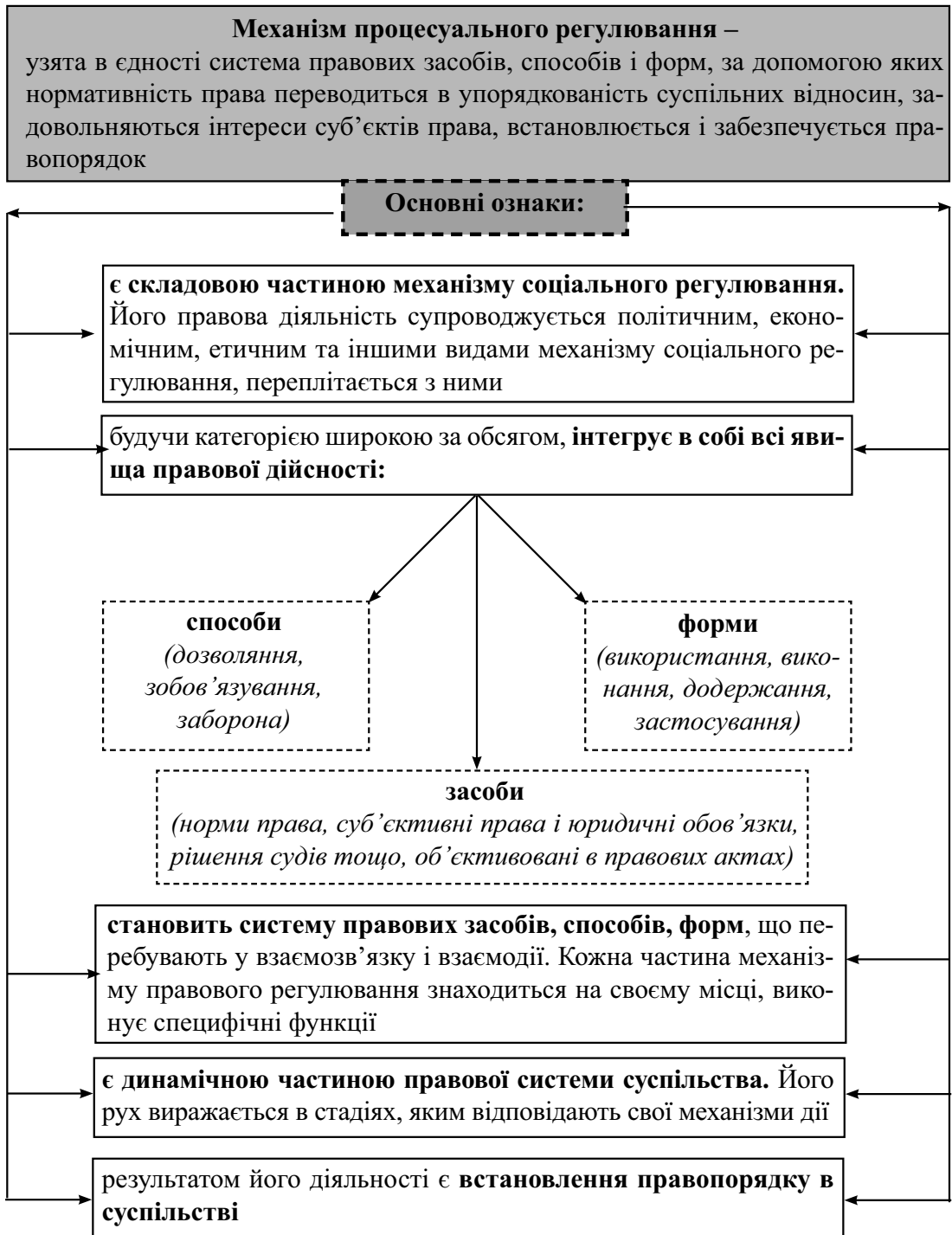
Юридичний процес – збірне наукове поняття, що є формою перетворення юридичних ідеальних моделей, закріплених у національному законодавстві та у міжнародних актах, на реальну систему правовідносин з її процедурною стороною, спрямованою на досягнення юридичного результату (мети)

21.5. Види юридичного процесу

Види юридичного процесу:

21.6. Механізм процесуального регулювання: поняття та ознаки

21.7. Процесуальна форма: поняття, ознаки та її структура

Тема 22.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

- 22.1. Правове регулювання суспільних відносин: поняття та ознаки**
- 22.2. Правове регулювання: предмет та його властивості**
- 22.3. Основні напрями правового регулювання**
- 22.4. Методи та способи правового регулювання**
- 22.5. Види правового регулювання суспільних відносин**
- 22.6. Техніка правового регулювання (юридична техніка)**
- 22.7. Типи правового регулювання**
- 22.8. Механізм правового регулювання: поняття та його елементи**
- 22.9. Класифікація сфер правового регулювання**

На сьогодні серед науковців відсутня єдність позицій стосовно визначення сутності й поняття правового регулювання. Наразі загальноприйнятими вважаються два *основних підходи* до розуміння сутності вищевказаного правового явища: *широкий*, за якого до компонентного складу правового регулювання належать усі форми впливу на свідомість і поведінку суб'єктів права, тобто передбачається застосування всіх нормативних та індивідуальних юридичних засобів для упорядкування суспільних відносин; *вузький*, за якого упорядкування суспільних відносин здійснюється за допомогою застосування виключно нормативних юридичних засобів, тобто механізму правового регулювання.

Правове регулювання є складовою соціального регулювання, що характеризує спеціально-юридичний вплив права на поведінку й діяльність суб'єктів. У результаті чого формується юридична основа, визначаються напрями організації поведінки адресатів. Зрозуміло, правове регулювання відрізняється за своїм змістом і характером від інших його видів. Воно не є матеріальним, а здійснюється через свідомість і волю суб'єктів права, за допомогою особливих засобів, які впливають на них, формуючи їх правосвідомість.

Предметом правового регулювання є такі суспільні відносини, упорядкування яких можливо і водночас доречно саме за допомогою юридичних засобів, адже право є універсальним соціальним регулятором, проте не єдиним і не всеохоплюючим.

Спосіб правового регулювання – це засіб регламентації поведінки суб'єктів права шляхом надання їм прав та/або покладання на них обов'язків.

Метод правового регулювання – це підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання того чи іншого комплексу юридичних засобів.

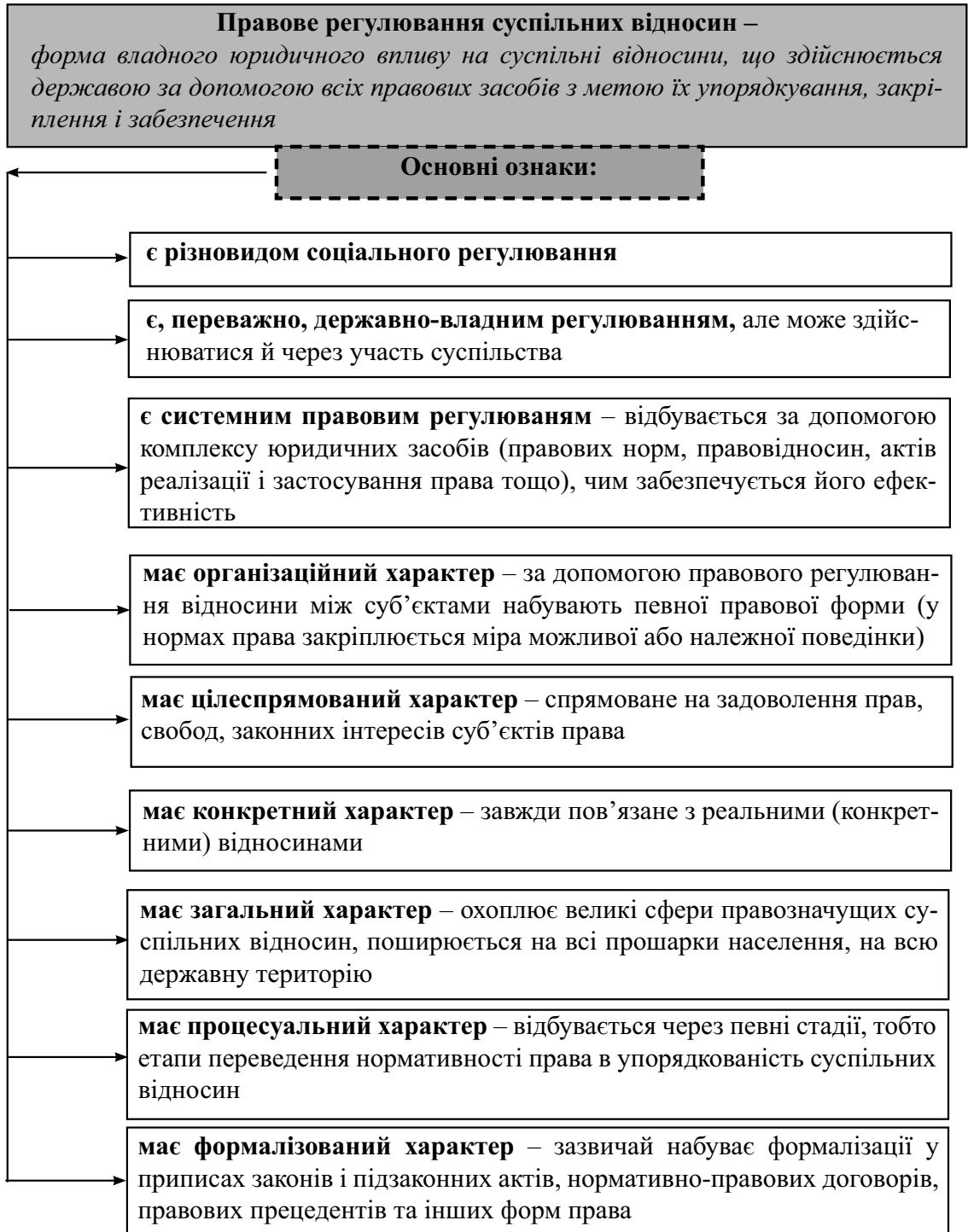
Держава гарантує єдність, системність, результативність та загальну ефективність правового регулювання. Зокрема, держава встановлює загальні засади правового регулювання, здійснює нормотворчість та правозастосування, розв'язання конфліктів між суб'єктами права.

Усі елементи правового регулювання є взаємообумовленими і становлять механізм правового регулювання, тобто логічно узгоджену, динамічну систему уніфікованих юридичних засобів, необхідну й достатню для забезпечення результативного правового регулювання суспільних відносин. Повнота та дієвість такого механізму є необхідною й достатньою умовою ефективного правового регулювання.

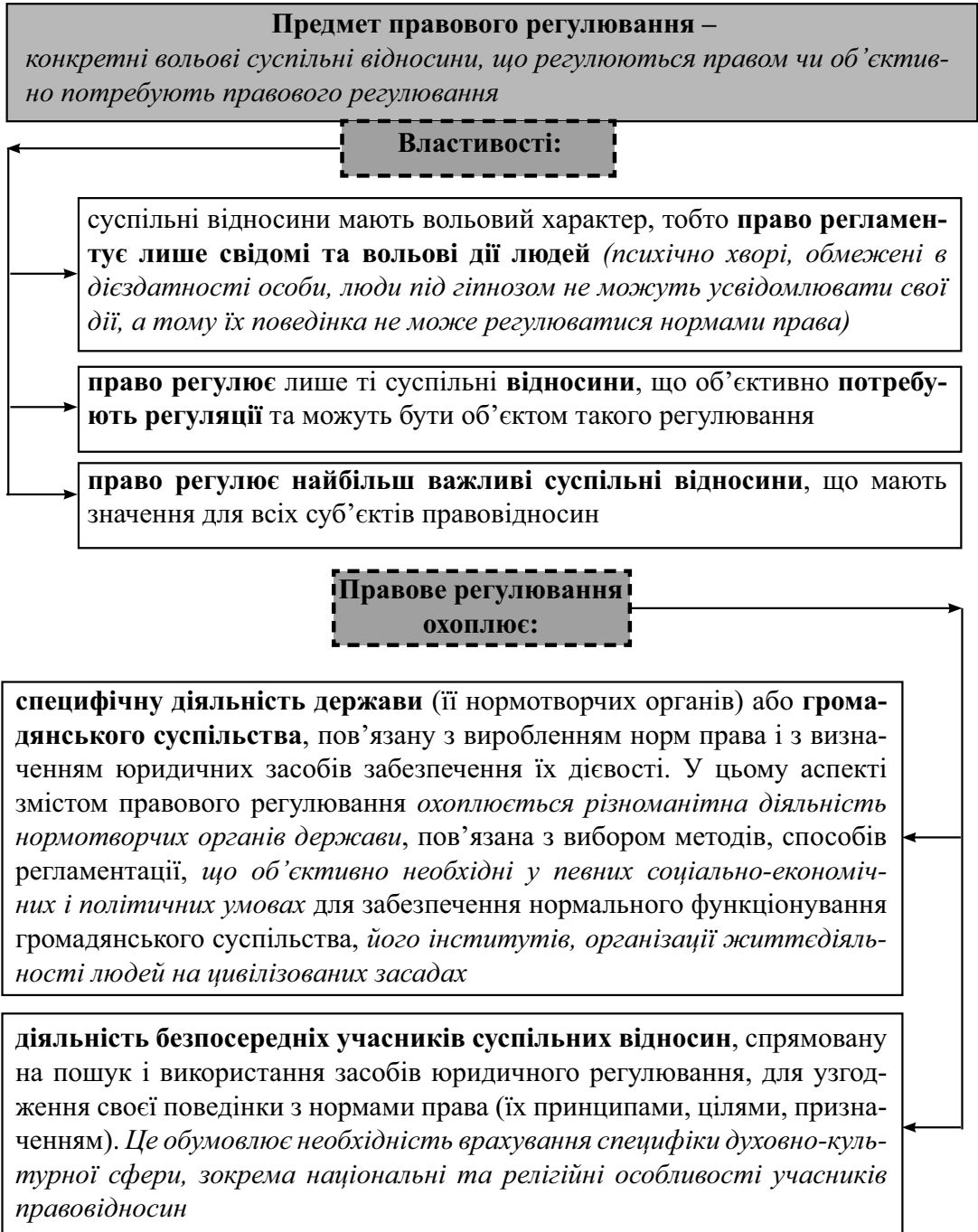
Ефективність правового регулювання – це його спроможність приводити до максимально можливих позитивних результатів за рахунок обґрунтованих, розумних і доцільних витрат та обмежень. Вона визначається двома показниками. З одного боку, ефективність вираховується як співвідношення між реальними і запланованими результатами правового регулювання, а з другого – як відношення досягнутого результату регулювання до понесених при цьому витрат і докладених зусиль.

Отже, правове регулювання є специфічною системою нормативного впливу на суспільно значущі, свідомо-вольові, повторні та стійкі суспільні відносини з метою їх упорядкування, яка реалізується через визначення базових складових зазначених відносин і з використанням спеціальних юридичних засобів. Для забезпечення стабільності системи правового регулювання необхідно забезпечити здійснення її функціонування відповідно до чітко визначених принципів правового регулювання; використання оптимально підбраного з урахуванням специфіки суспільних відносин методу правового регулювання; наявність реально та ефективно діючих механізмів роботи елементів правового регулювання.

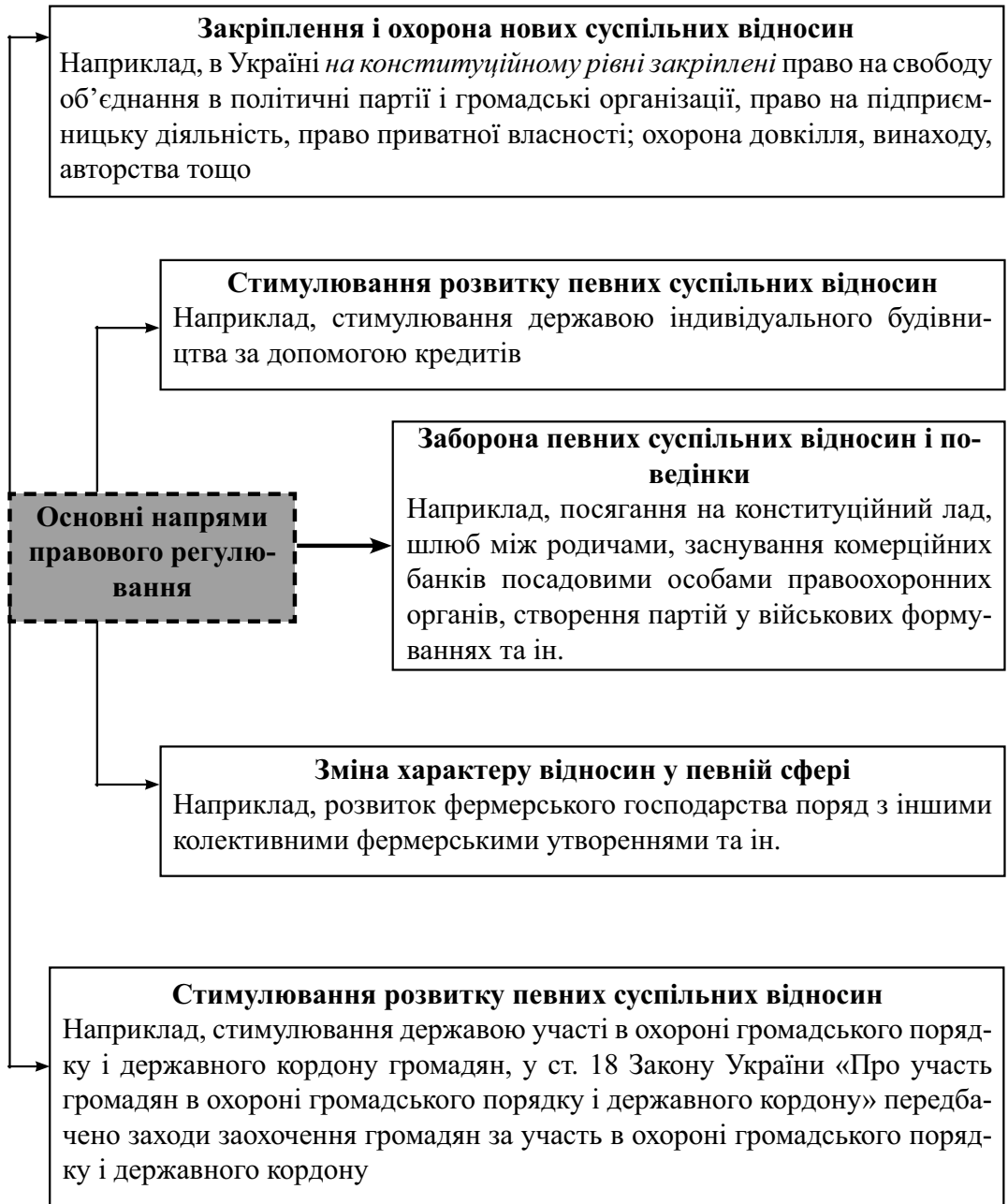
22.1. Правове регулювання суспільних відносин: поняття та ознаки

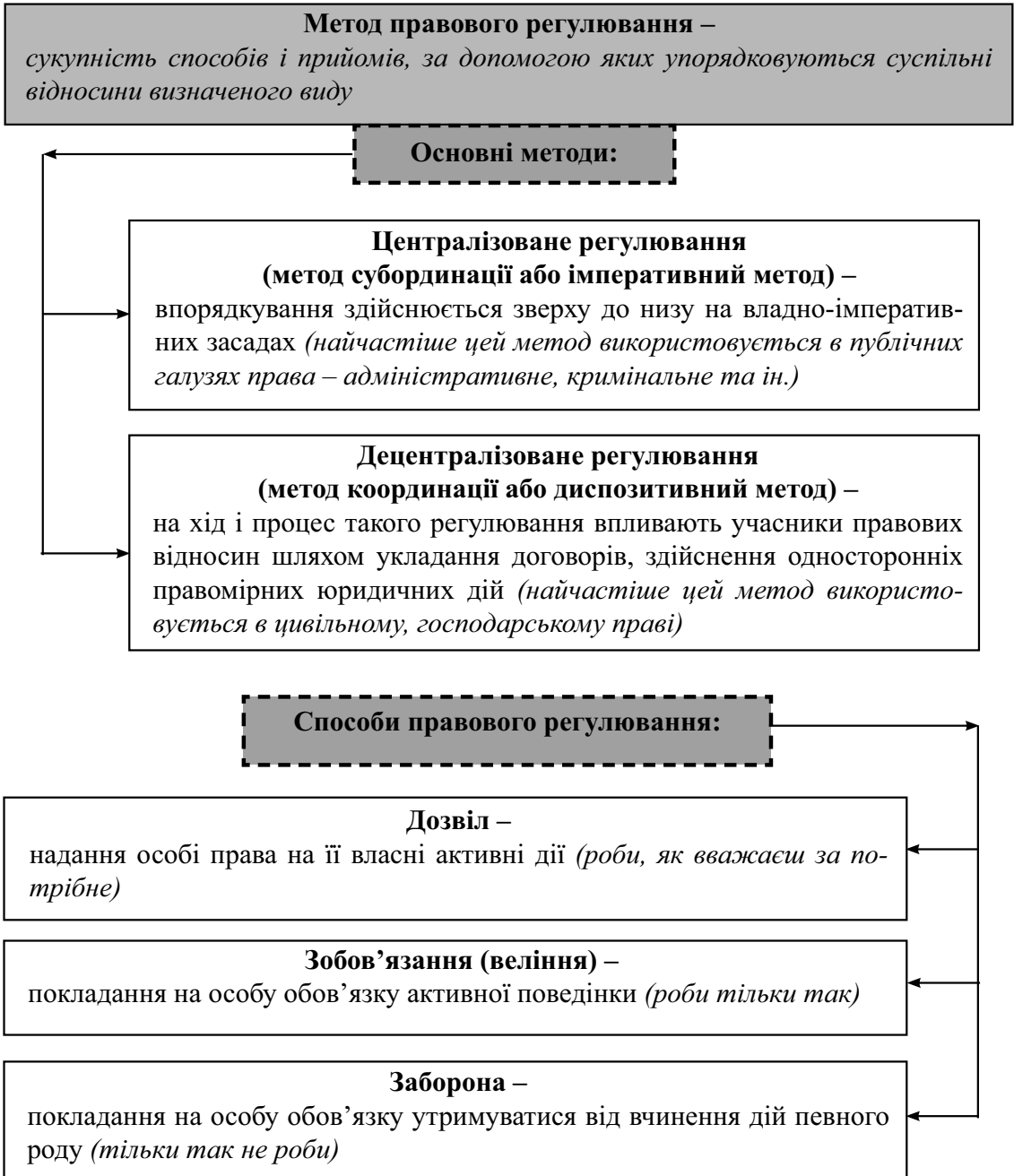
22.2. Правове регулювання: предмет та його властивості

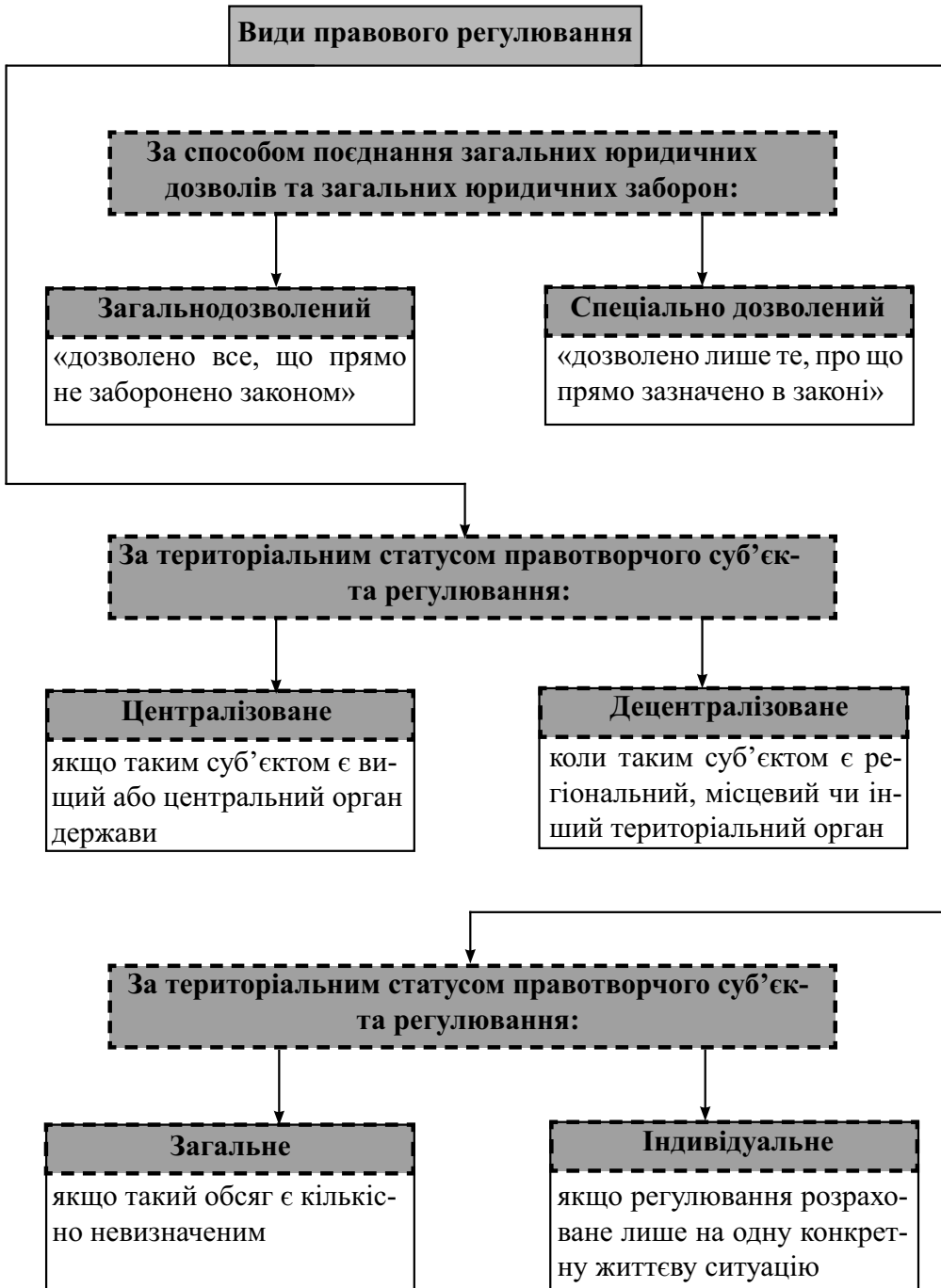
22.3. Основні напрями правового регулювання

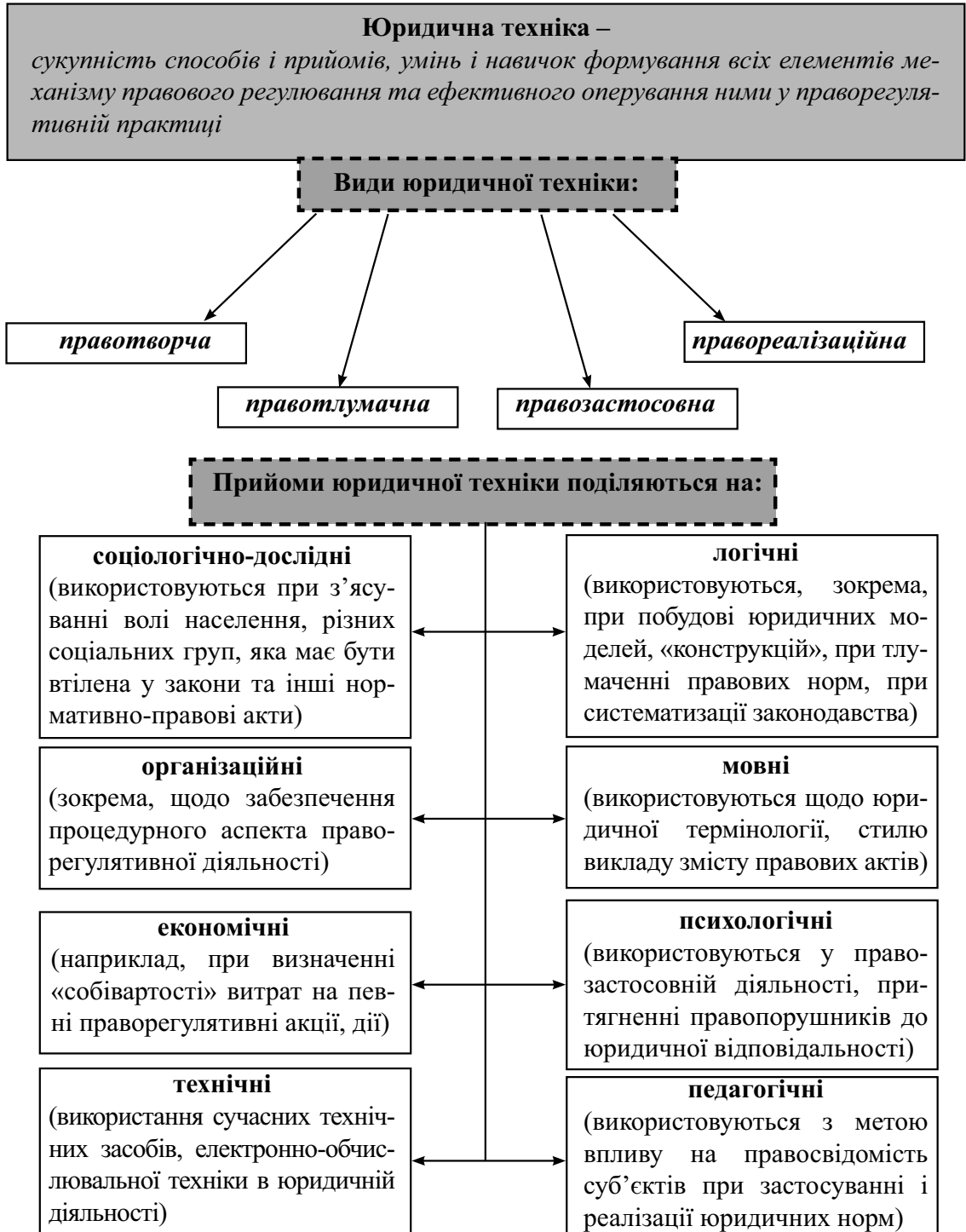
22.4. Методи та способи правового регулювання

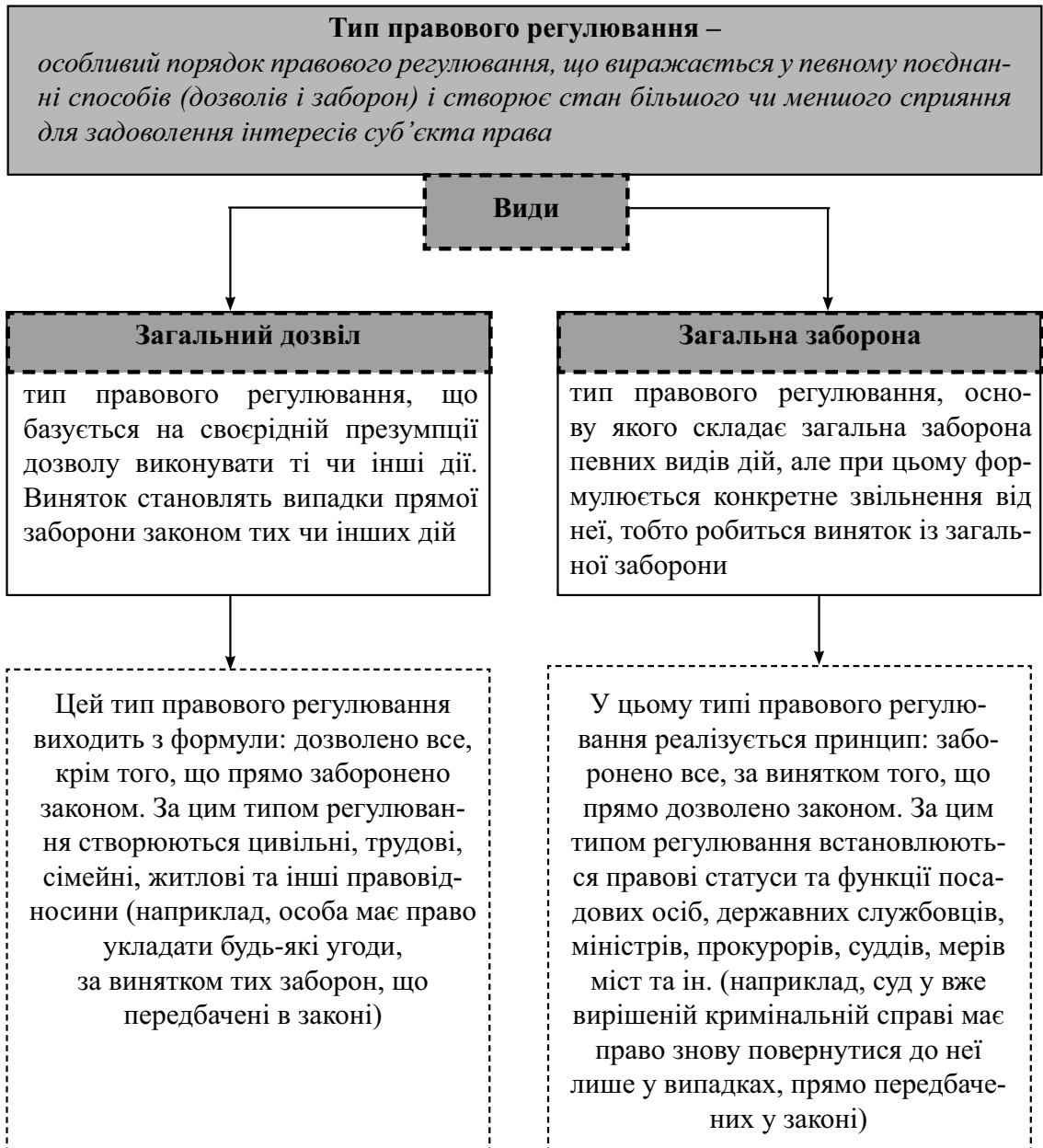
22.5. Види правового регулювання суспільних відносин

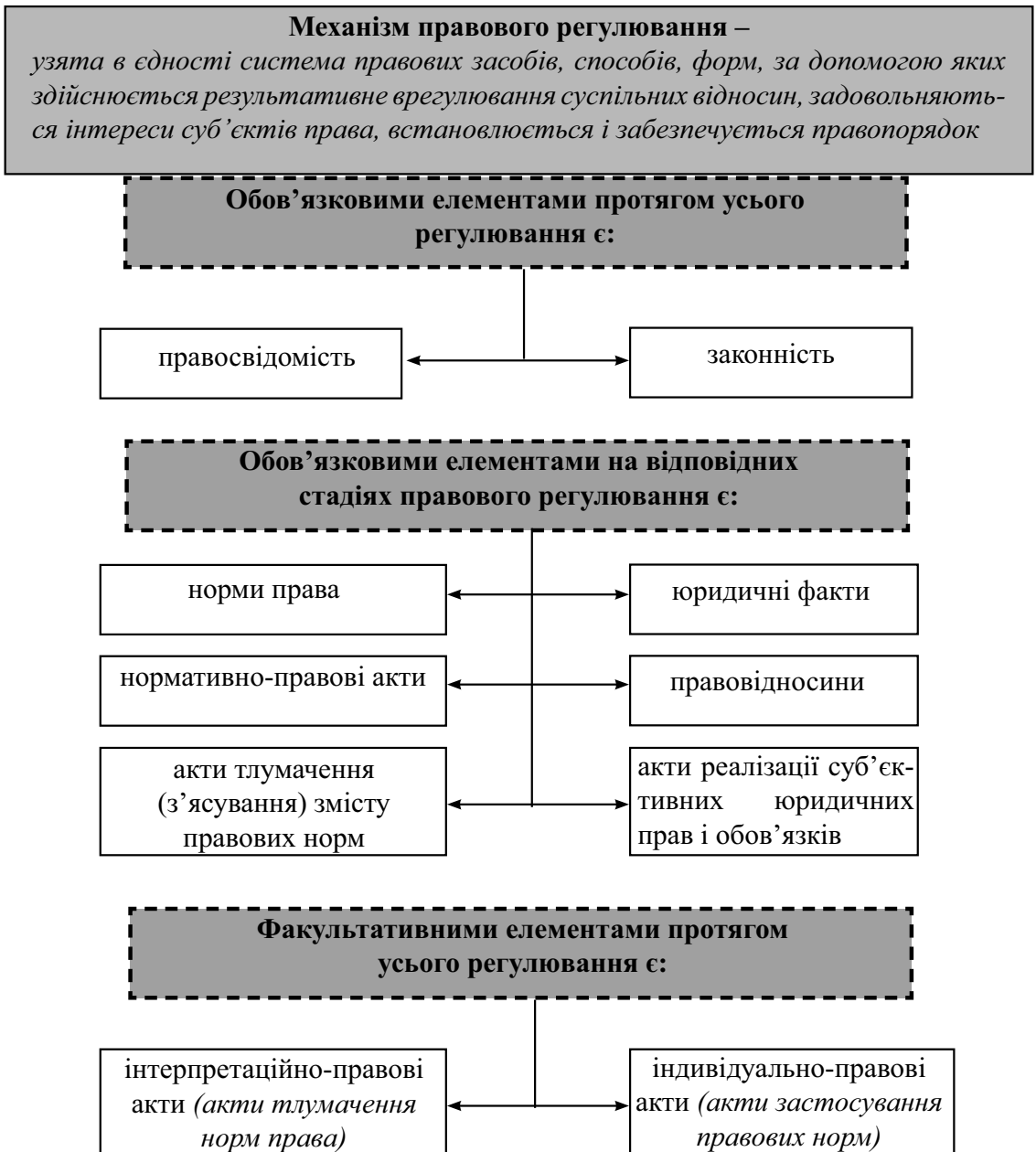
22.6. Техніка правового регулювання (юридична техніка)

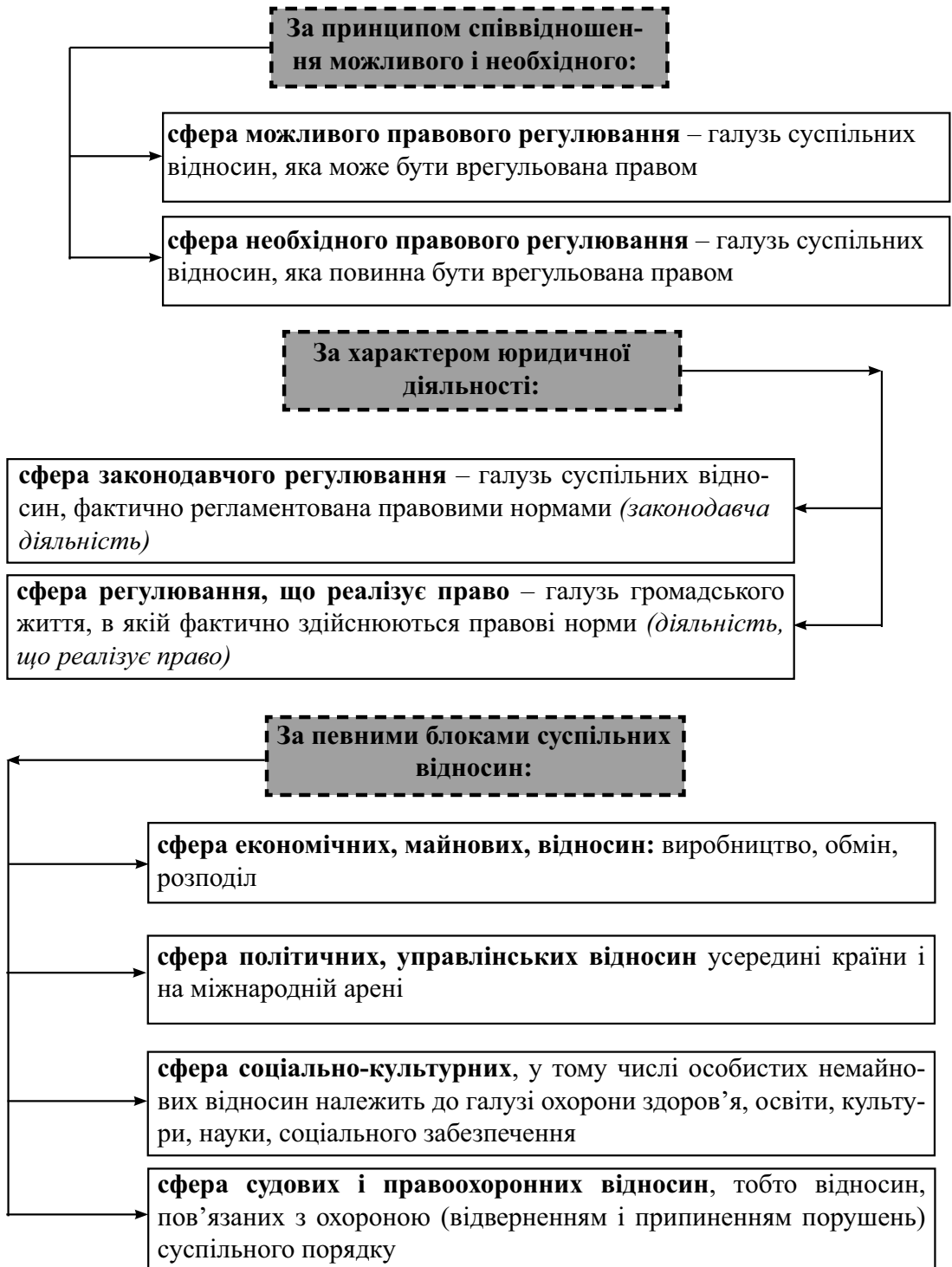
22.7. Типи правового регулювання

22.8. Механізм правового регулювання: поняття та його елементи

22.9. Класифікація сфер правового регулювання

Тема 23.

ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

- 23.1. Правова система: поняття, ознаки та зміст**
- 23.2. Структура правової системи**
- 23.3. «Тип (сім'я)» правових систем: поняття, класифікація та різновиди**
- 23.4. Романо-германський тип правової системи**
- 23.5. Англо-американський тип правових систем**
- 23.6. Правова система Великої Британії**
- 23.7. Змішаний тип правової системи**
- 23.8. Релігійний тип правових систем**
- 23.9. Індуїстське право**
- 23.10. Традиційний тип правової системи**

Дослідження різних аспектів формування, розвитку та функціонування права привели до появи теоретичної конструкції «правова система», яка охоплює всі правові явища, цілісно і системно характеризує їх внутрішні та зовнішні зв'язки.

У загальному вигляді *правова система* – це сформована під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами.

Основою правової системи, її фундаментом виступає праворозуміння, яке водночас є одним з елементів правової системи. До *елементів*, які формують правову систему, відносять:

➤ *систему законодавства*, тобто сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які прийняті та діють у країні;

➤ *систему права*, тобто внутрішню будову права, яка виражається у поділі права на відносно самостійні частини (структурні елементи системи права), які, своєю чергою, є певним чином узгодженими між собою єдностями діючих у суспільстві груп юридичних норм;

➤ *принципи права*, тобто основні, вихідні начала, положення, ідеї, що виражають закономірності та сутність права як специфічного соціального регулятора;

➤ *правову культуру*, тобто систему духовних і матеріальних цінностей у правовій сфері, які є у розпорядженні певного суспільства;

➤ *юридичні установи*, тобто сукупність органів, організацій, посадових осіб, які займаються правотворчою, правозастосовною або правоохоронною діяльністю;

➤ *юридичну техніку*, тобто систему засобів, правил і прийомів підготовки нормативно-юридичних актів;

➤ *юридичну термінологію та категоріально-понятійний апарат*, тобто терміни та поняття, в тому числі словосполучення, якими позначаються правові явища та феномени;

➤ *правові традиції та звичаї*;

➤ *правову політику*, тобто засади, принципи, напрями та завдання правового регулювання суспільних відносин, а також стратегію і тактику його здійснення, які цілеспрямовано реалізуються уповноваженими державою органами;

➤ *правотворчість*, тобто діяльність уповноважених державою органів (посадових осіб), а також усього населення держави, яка пов'язана з утворенням, зміною, скасуванням і систематизацією нормативно-юридичних актів;

➤ *правореалізацію*, тобто процес втілення юридичних норм у реальних суспільних відносинах, у поведінці та діяннях соціальних суб'єктів;

➤ *юридичну практику*, тобто діяльність і накопичений в її результаті

досвід компетентних органів, посадових осіб, юридичних і фізичних осіб з прийняття та реалізації юридичних норм;

➤ **правові відносини**, які ґрунтуються на юридичних нормах.

Для кожної окремо взятої країни ця названа сукупність досить різномірних явищ є унікальною та неповторною. Водночас якщо абстрагуватись від великої кількості особливостей кожної правової системи, то всі існуючі правові системи можна поділити на певні групи – правові системи, які називають «правовими сім'ями».

Правова сім'я – це сукупність правових систем, об'єднаних спільністю їх найбільш важливих рис. Ці риси характеризують притаманні тій чи іншій правовій системі структуру системи права, систему джерел права, правову культуру і правосвідомість, юридичну доктрину, юридичну техніку та ін.

Основні правові сім'ї сучасного світу:

- англо-американська правова сім'я;
- романо-германська правова сім'я;
- традиційна правова сім'я;
- релігійна правова сім'я.

Кожна національна правова система є самобутньою, унікальною, хоча й кожна має спільне (ознаки й риси) з іншими системами. Одні правові системи мають більше спільностей, інші, навпаки, є більш специфічними, наділені власними особливостями норм.

Правова система України є складовою частиною сучасного європейського права, що є природним. За період своєї історичної етногенези український народ виявив себе органічним складником європейської спільноти. Ці народи, попри всю складність політичних взаємовідносин, створювали спільну культурну й політико-правову спадщину. Через своє географічне й геополітичне положення Україна перебувала у сфері перехресних впливів азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи їх. І все ж вирішальним вектором її соціокультурної й політико-правової орієнтації була європейська цивілізація, що першим аргументовано довів М. Грушевський. До кінця XVIII ст. і державність, і правова система України зазнавали відчутного впливу правового поля загальноєвропейської цивілізації, хоча й із самобутніми особливостями в державно-правовому розвитку. Саме романо-германська правова сім'я надає Україні не тільки історично виправданий, узгоджений набір юридичних конструкцій (праворозуміння, система і джерела права, правозастосування тощо), а й інші переваги, пов'язані з визнанням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права частиною правової системи нашої держави. Вищенаведене свідчать, що вибір романо-германської правової сім'ї для України у XXI ст. в основному залишається правильним.

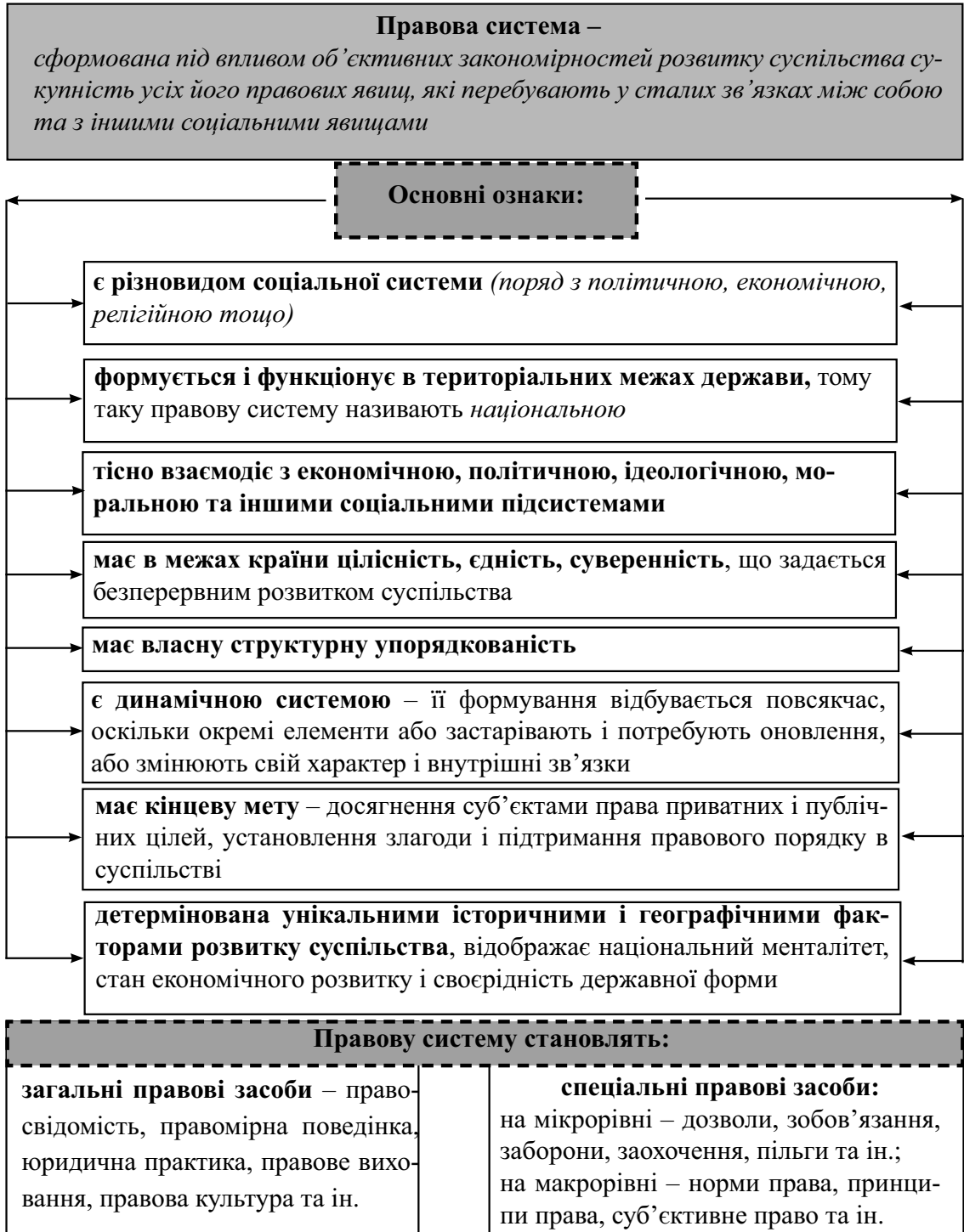
Модернізація національної правової системи в Україні передбачає комплексний вплив на структурні компоненти правової системи: інституційну,

нормативну, ідеологічну, функціональну, інфраструктурну та результативну підсистеми та їх елементи.

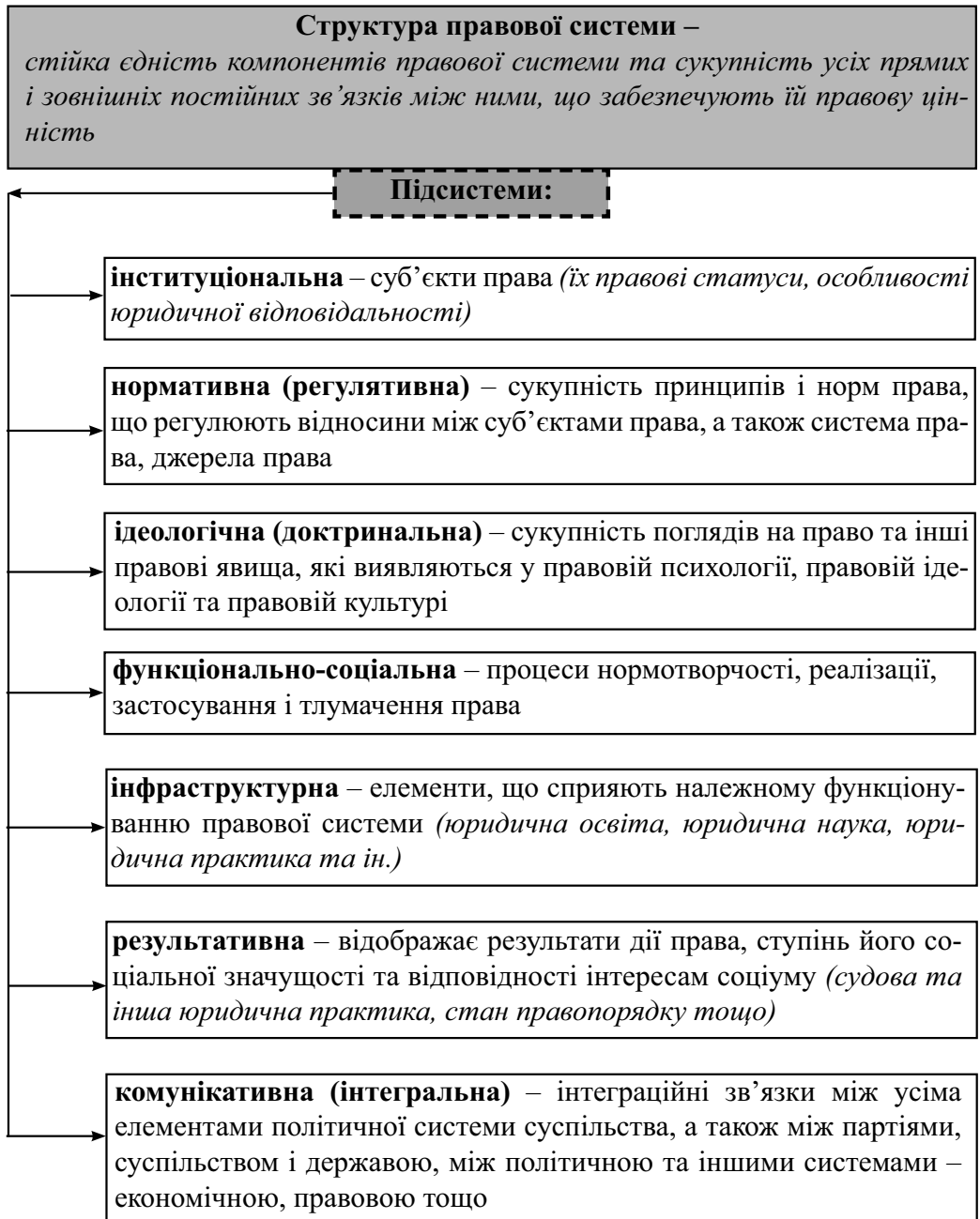
Основними завданнями, напрямками правової модернізації в нашій країні є:

- оптимізація українського права на підставі загального принципу юридичної рівності – рівності всіх перед законом та судом;
- формування професійної та масової суспільної правосвідомості, яка заснована на затвердженні гідності особи, почутті поваги до права та закону;
- стабілізація системи законодавства та в цілому системи нормативних правових актів, у тому числі за посередництвом сучасної кодифікації;
- зміцнення незалежного та справедливого правосуддя;
- створення сучасної нормативно-правової основи стабільного інноваційного розвитку;
- затвердження конституційної законності як правового режиму функціонування держави та суспільства, стабільної системи правозастосування, яка гарантує визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина, у тому числі у соціальній сфері;
- подолання кримінальної тенденції розвитку суспільства та держави.

23.1. Правова система: поняття, ознаки та зміст

23.2. Структура правової системи

23.3. «Тип (сім'я)» правових систем: поняття, класифікація та різновиди

23.4. Романо-германський тип правової системи

Романо-германський тип (сім'я) правової системи –

сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі давньоримського цивільного права і його пристосування до нових національних умов при домінуванні закону серед інших джерел права

Основні ознаки:

виник у континентальній Європі внаслідок загальності розвитку суспільств і держав під впливом римського соціального і правового порядку

розвинувся на основі рецепції (від лат. – прийняття) давньоримського цивільного права, його ідей, принципів та інститутів

основним джерелом (формою) права є нормативно-правовий акт – ця ознака дає підставу називати сім'ю правових систем нормативно-актною

нормативно-правові акти супідрядні один одному за юридичною силою: 1) конституційні закони; 2) звичайні (поточні) закони; 3) підзаконні акти

поширеною є кодифікація нормативно-правових актів – ця ознака дає підставу називати правові системи цієї сім'ї кодифікованими

право має систему з чіткою структурою: публічне і приватне, їх галузі, підгалузі, норми права

існує дуалізм права – наявність цивільного і торговельного права як відносно самостійних галузей за своєю природою, розвитком і практичною реалізацією

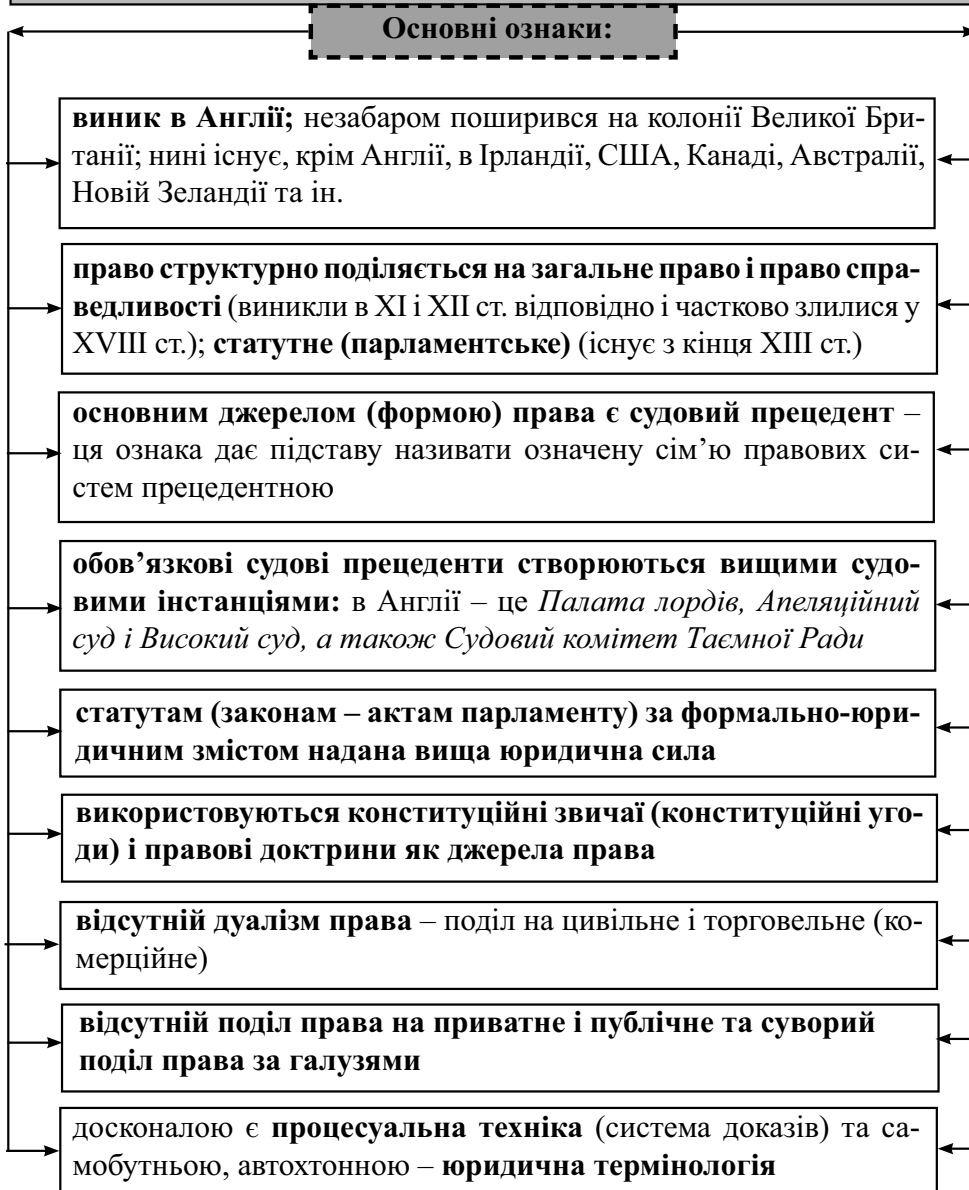
У межах романо-германського типу (сім'ї) виокремлюються такі групи:

романська (Франція, Бельгія, Люксембург Нідерланди, Італія, Португалія, Іспанія. Провідною в цій групі є національна правова система Франції)

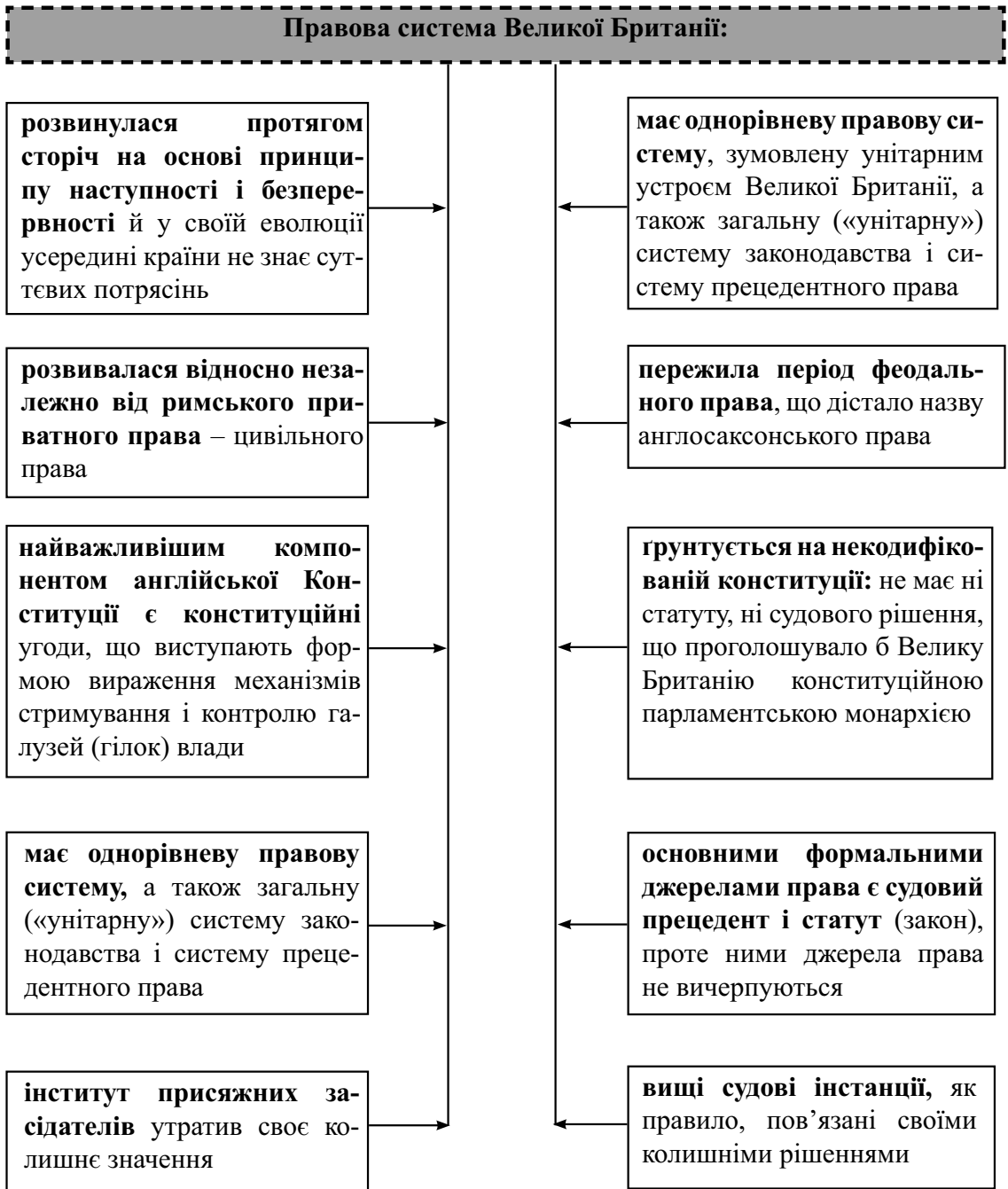
германська, або центрально-європейська (Німеччина, Австрія, Швейцарія та ін. Провідною в цій групі є національна правова система Німеччини)

23.5. Англо-американський тип правових систем

Англо-американський тип (сім'я) правових систем – сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі судового прецеденту (що випробував незначний вплив римського і канонічного права, більшою мірою – місцевих звичаїв), що домінує серед інших юридичних джерел права

23.6. Правова система Великої Британії

23.7. Змішаний тип правової системи

Змішаний (конвергентний) тип (сім'я) правової системи – сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі місцевих джерел права та широкого запозичення елементів правових систем романо-германського та англо-американського типу

Основні ознаки:

домінує нормативно-правовий акт як формальне джерело права

судовий прецедент використовується нарівні з нормативно-правовим актом

визнається поділ права на приватне і публічне

норми права (зразок поведінки) надається основна роль у регулюванні суспільних відносин

проводиться кодифікація законодавства

дотримується ієрархія нормативно-правових актів

існує паритет процесуального і матеріального права

У межах змішаного типу (сім'ї) виокремлюються такі групи:

скандинавська або північноєвропейська (Данія, Швеція, Норвегія, Ісландія, Фінляндія) – географічно регіони поширення скандинавського права близькі до країн романо-германського типу, проте вплив *римського права* на скандинавські країни був опосередкованим – переважно через *германське право*

латиноамериканська (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та ін.) – зумовлена спільністю історичних шляхів їх виникнення і подальшого розвитку під впливом *континентального права*, однаковістю в структурі системи права і норми права, однакоvim сприйняттям *американського конституційного права*

23.8. Релігійний тип правових систем

Релігійний тип (сім'я) правових систем –

сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі релігійного тексту як основного джерела права, котре є тісним переплетінням релігійних, юридичних, моральних, міфічних приписів, визнаних державою

Основні ознаки:

правова норма є частиною релігійної, становить з релігійною нормою синкретичну єдність, не відділена від неї, а також від моральних та інших соціальних норм

релігійно-правова норма міститься у священних книгах, які є основним джерелом права (*у мусульман – Коран, Сунна, іджма, кияс; в індусів – шастри (Артхашастра) та ін.; в іудеїв – Тора (Старий Завіт), Талмуд*)

релігійно-правова норма застосовується в громаді (*мусульманській, індуїстській, іудейській*), що тривалий час зберігалася, і, як правило, не використовується за її межами

чільне місце в системі джерел права посідає доктрина, що міститься у працях (трактатах) вчених-богословів і правознавців та спрямована на конкретизацію тлумачених релігійно-правових першоджерел – її покладено в основу конкретних рішень

закон (нормативно-правовий акт) визнається вторинним джерелом права, але чимало його норм зазнали впливу релігії, тобто право, яке історично освячене релігією і звичаєм, поєднується із сучасними правовими приписами законів і підзаконних актів

релігійна норма домінує в соціальному регулюванні, оскільки основним творцем усього суцього, зокрема права, визнається Бог

право структуроване своєрідно – немає поділу на приватне і публічне право, а галузевий принцип поділу норм не є адекватним структурі романо-германського права (галузь, підгалузь, інститут, норма)

23.9. Індуїстське право

Індуїстське право –
сукупність релігійних, моральних і правових норм, яка склалася на основі релігії індуїзму і підтримана державою

Основні ознаки:

сформувалося у Стародавній Індії під помітним впливом релігійних уявлень, поєднаних в індуїзмі

тісно пов'язане з традиційними індуськими соціальними інститутами – общиною, варно-кастовою структурою

індуське право є складовою індуїзму – релігії, що є комплексом різноманітних релігійних, філософських і соціальних поглядів

персональний характер дії права, що поширюється тільки на осіб, які сповідують індуїзм, незалежно від того, в яких державах вони мешкають

яскраво виражений кастовий характер

індуське право зазнало сильного впливу інших правових систем – мусульманського та англійського права

Рамки використання традиційного індуїстського права:

сфера сімейно-шлюбних відносин – народження дітей поза шлюбом, опікунство, усиновлення, шлюб, нерозділена сім'я з двох-трьох поколінь і поділ майна; спадкування майна вмерлого родичами, включаючи неподільне майно

питання участі сім'ї та общини в релігійних і добродійних пожертвуваннях

питання суспільного характеру – переважне право на купівлю, клятва, передача майна через заповіт або інший документ тощо

23.10. Традиційний тип правової системи

Традиційний тип (сім'я) правової системи –

сукупність національних правових систем, які мають загальні закономірності розвитку і подібні ознаки, що склалися на основі традицій як основних джерел права, котрі становлять тісне переплетення моральних, звичаєво-общинних, релігійних, юридичних норм, визнаних державою

Основні ознаки:

домінуючими, тобто такими, що мають пріоритет перед правовими нормами, є **традиції – моральні норми** (у китайському і японському праві) і **норми-звичаї** (в африканському праві)

правові норми невіддиференційовані від інших соціальних норм (моральних, звичаєво-общинних, релігійних та ін.)

традиції і звичаї застосовуються в громаді завдяки тривалому збереженню общинного устрою (особливо в африканському праві)

закон (нормативно-правовий акт) визнається вторинним джерелом права, а судовий прецедент не набуває значення джерела права

особа розглядається в контексті груп, до яких вона входить, а групи функціонують на принципах ієрархічності й одногослості

право здебільшого формується як система обов'язків і заборон, на відміну від правових систем романо-германського і англо-американського типів, де переважають дозволи

традиційні (моральні і звичаєві) норми протиставляються приписам законів та інших нормативних актів держави

У межах традиційного типу (сім'ї) виокремлюються такі групи:

далекосхідна (Китай, Гонконг, Японія, Бірма, Корея, Монголія, країни Індокитаю, Малайзія та ін.)

африканська (правові системи країн Африки (понад 50 незалежних держав) і Мадагаскару (Мальгаська Республіка) та ін.)

ЛІТЕРАТУРА¹

Нормативні акти:

- Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 03 вересня 2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 38. Ст. 160.).
- Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429.
- Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502.
- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Офіційний вісник України. 1998. № 13.
- Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, 19-20, 21-22. Ст. 144.
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40. Ст. 492.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
- Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35, 35-36, 37. Ст. 446.
- Про державний кордон: Закон України від 4 листопада 1991 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради. 1992. № 2. Ст. 5.
- Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради. 2019. № 21. Ст. 81.

¹ *Список літератури, використаної для підготовки навчального посібника «Теорія держави і права в схемах та таблицях» та рекомендованої здобувачам вищої освіти для поглибленого вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави і права» та спецкурсів до неї.*

- Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.
- Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року. Голос України. 2018. № 122.
- Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108.
- Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.
- Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 403.
- Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376.
- Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
- Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99.
- Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
- Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 6 червня 2011 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577.
- Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
- Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1.
- Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2013. № 51. Ст. 716.
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.
- Про закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2004. № 25. Ст. 343.
- Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

- Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2001. № 41. Ст. 197.
- Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
- Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892.
- Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1994. № 18. Ст. 101.
- Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року. Офіційний вісник України. 2011. № 83.
- Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 2004. № 15. Ст. 232.
- Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року (зі змінами і допов.). Відомості Верховної Ради України. 1991. № 25. Ст. 283.
- Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента від 10 червня 1997 року (зі змінами і допов.). Урядовий кур'єр. 1997. № 107-108.

Навчально-наукова література:

- Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. Київ: О. С. Ліпкан, 2010. 260 с.
- Алексеев С. С. Теория государств и права: учеб. Москва: Норма, 2005. 496 с.
- Антошкіна В. К., Мурзіна О. А. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України: проблеми теорії та практики: навч. посіб. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 252 с.
- Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів: навч. посіб. Київ: Фонд «Європа ХХІ», 2007. 256 с.
- Бабін Б. В., Ковбан А. В. Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2014. 258 с.
- Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави та права у схемах і визначеннях: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 144 с.
- Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська та ін.; відп. ред. І. О. Голубовська. І. Ю. Штиченко. Київ: Київський ун-т, 2012. 543 с.

- Бадгасарян С. Д. Генезис института государства: геополитические процессы и личность: моногр. Саратов: РИЦ ФГБОУ ВПО «СГУ», 2014. 333 с.
- Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: моногр. Харків: Право, 2008. 220 с.
- Баранов В. М. Преамбула нормативного правового акта (доктрина, практика, техніка): моногр. Москва: Юрлитинформ, 2014. 247 с.
- Берназюк Я. О. Конституційні основи правотворчості президента України: моногр. Київ: Гельветика, 2013. 511 с.
- Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти: моногр. Харків: Юрайт, 2014. 207 с.
- Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України: моногр. / [за наук. ред. Е. А. Афоніна]. Київ: ВАДНД, 2016. 300 с.
- Битяк Ю. П. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції: моногр. Харків: Право, 2010. 384 с.
- Білозьоров Є. В., Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні: моногр. Київ: Кандиба Т. П., 2015. 167 с.
- Бобрик В. І. Теоретичні передумови оптимізації цивілістичного судочинства: моногр. Київ: Леся, 2014. 86 с.
- Бойкова М. А. Діалектична методологія ефективного державотворення і прогнозування розвитку країни: моногр. Київ: К.І.С. 2011. 128 с.
- Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики: моногр. Запоріжжя: Дике поле, 2005. 540 с.
- Булкат М. С. Теоретико-правові питання зовнішніх функцій сучасної держави: моногр. Київ: Логос, 2014. 179 с.
- Васильєв Г. Ю. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: моногр. Харків: Право, 2013. 535 с.
- Васянович О. А. Правовий звичай у правових системах сучасності: моногр. Київ: КНЕУ, 2014. 183 с.
- Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 333 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: В. Д. Гончаренко (гол.) та ін. Харків: Право, 2016. Том 1: Історія держави і права України. 848 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: С. І. Максимов (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 2: Філософія права. 1128 с.
- Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. Харків: Право, 2017. Том 3: Загальна теорія права. 952 с.

- Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1017 с.
- Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. 10-е изд., стер. Москва: Омега-Л, 2014. 607 с.
- Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 180 с.
- Волинець В. В. Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми: моногр. Київ: Логос, 2012. 509 с.
- Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2006. 240 с.
- Воронин М. В. Основания и проявления системности права: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2016. 196 с.
- Галаган Л. Вищі органи державної влади в Україні (1991-2012 рр.): формування та взаємодія: моногр. Київ: [б. в.], 2013. 174 с.
- Ганич О. А. Правотворчість в державному управлінні: навч. посіб. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. 414 с.
- Гацалов Р. Р. Лидерская теория происхождения государства и права: актуальные проблемы теории и практики: моногр. Санкт-Петербург: Полетихнический ун-т, 2013. 111 с.
- Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.
- Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: моногр. Харків: Право, 2012. 192 с.
- Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи. Харків: Право, 2007. 240 с.
- Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Персонал, 2011. 227 с.
- Головатий С. Верховенство права: моногр. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
- Головка О. М. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2010. 277 с.
- Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: моногр. Київ: Ін Юре, 2004. 386 с.
- Гриценко М. В., Летушева Н. И. Теория государства и права: учеб. 7-е изд., перераб. Москва: Академия, 2013. 220 с.
- Гураленко Н. А. Судовий прецедент у системі джерел права: філософське та теоретичне осмислення: моногр. Чернівці: Рута, 2012. 256 с.
- Гуреев В. И. Юридическая норма: теория и практика: учеб. пособ. Москва: РЭУ им. Плеханова Г. В., 2013. 47 с.
- Гусарева С. Д., Тихомирова О. Д. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

- Гусаров С. М. Законотворчість і законодавчий процес в Україні: моногр. Харків: Золота миля, 2014. 412 с.
- Дерев'яно С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні: моногр. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. 847 с.
- Дерещ В. А. Органи виконавчої влади України та управлінські відносини: моногр. Київ: Юридична думка, 2007. 180 с.
- Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. / І. О. Кресіна, О. В. Скрипнюк, А. А. Коваленко, Є. В. Перегуда, О. М. Стойко та ін.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Логос, 2007. 314 с.
- Дроботов С. А. Функції права у розвиткові демократичної і правової держави: моногр. Київ: Логос, 2012. 334 с.
- Дрожжина С. В. Сучасні чинники об'єднання громадянського суспільства: моногр. Донецьк: ДонНУЕТ, 2014. 476 с.
- Дудченко О. С. Теорія держави і права: навч.-метод. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 99 с.
- Ершов В. В., Марченко М. Н. Современное правопонимание: курс лекций. Москва: НОРМА, 2016. 367 с.
- Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства: моногр. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 513 с.
- Жаровська І. М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження: моногр. Львів: СПОЛОМ, 2013. 533 с.
- Загальна теорія держави та права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції): навч. посіб. / О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
- Зайчук О. В., Бобровник С. В. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження: моногр. Київ: ЮСТІНІАН. 2004. 211 с.
- Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави та права. Академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- Зеленько Г. І. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України): моногр. Київ: Знання України, 2007. 335 с.
- Илалутдинов А. И. Структура нормы права: моногр. Казань: Центр инновационных технологий, 2013. 247 с.
- Івченко О. Г. Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності. Київ: Знання України, 2011. 380 с.
- Камінська Н. В. Словник міжнародно-правових термінів. Київ: КУТЕП, 2013. 150 с.
- Кармаліта М. В., Старостюк А. В. Теорія держави: навч. посіб. Ірпінь: [б. в.], 2013. 152 с.
- Карпунов В. М. Теорія держави та права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 208 с.

- Каткова Т. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. у визнач. і табл. Харків: Право, 2014. 94 с.
- Квітка С. А. Державне управління формуванням партнерських відносин між владою та бізнесом в умовах соціальних перетворень: моногр. Дніпро: Грані, 2017. 266 с.
- Кельзен Г. (1881-1973) Про сутність і цінність демократії / з нім. пер. О. Мокровольський. Львів: ВНТЛ-Класика, 2013. 139 с.
- Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підруч. Київ: Кондор, 2006. 477 с.
- Кельман, М. С., Мельник Н. В. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні. Львів: [б. в.], 2018. 212 с.
- Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави та права: модульний курс: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2010. 264 с.
- Ковтун В. І. Гарантії державного суверенітету України: конституційні аспекти: моногр. Харків: Фактор, 2014. 214 с.
- Коломієць Ю. М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади й управління зарубіжних країн: моногр. Харків: Основа. 1998. 245 с.
- Косович В. М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: моногр. Львів: Тріада-плюс, 2010. 211 с.
- Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: моногр. Київ; Дрогобич: Коло, 2013. 171 с.
- Костючков С. К. Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства: моногр. Херсон: Айлант, 2015. 319 с.
- Коталейчук С. П. Теорія держави та права: навч. посіб. для підготов. до держ. іспитів. Київ: КНТ, 2009. 320 с.
- Котюк В. О. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
- Кресіна І. О. Скрипнюк О. В., Коваленко А. А., Перегуда Є. В., Стойко О. М. Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: моногр. Київ: Логос, 2007. 314 с.
- Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: [підруч. для юрид. ВНЗ]. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 581 с.
- Криштанович М. Ф. Трансформація державного управління органами внутрішніх справ України в контексті національної безпеки: моногр. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 404 с.
- Кудряченко А. І. Політична система і громадянське суспільство: європейські та українські реалії: моногр. Київ: нац. ін-т стратег. дослідж., 2007. 395 с.
- Кузьмін С. А., Карпенко Д. М. Теорія держави та права в питаннях і відповідях: посіб. Київ: Паливода А. В., 2010. 128 с.

- Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики: конституційно-правовий аспект: моногр. Київ: Академія, 2013. 558 с.
- Левенець Ю. А. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз: моногр. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 455 с.
- Левченко К. Б. Людина. Свобода. Демократія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 621 с.
- Ліпкан В. А., Череповський К. П. Інкорпорація інформаційного законодавства України: моногр. Київ: О. С. Ліпкан, 2014. 391 с.
- Лук'янова Г. Ю. Комплементаризм праворозуміння: актуальні наукознавчі аспекти: моногр. Львів: Т. Б. Сорока, 2014. 212 с.
- Лукашева Е. А. Права человека и правовое социальное государство в России: учеб. пособ. Москва: Норма, 2011. 399 с.
- Луцький А. І. Правова ідеологія в українській державі і громадянському суспільстві: моногр. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2013. 275 с.
- Лушников А. М. Теория государства и права: базовый курс: учеб. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2013. 270 с.
- Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: моногр. Харків: Права людини, 2015. 277 с.
- Майборода О. М. Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 184 с.
- Макушев П. В., Хрідочкін А. В. Теорія правозастосування: навч. посіб. Дніпро: Гельветика, 2018. 360 с.
- Мамутов В. К. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: моногр. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 405 с.
- Мануїлова К. В. Традиція децентралізації публічної влади України: від розпізнавання до конструювання: моногр. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. 331 с.
- Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз: моногр. Острог: Острозька академія, 2007. 352 с.
- Марчук В. М., Корольков О. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 415 с.
- Матвеева Л. Г. Транзитивність у правовій сфері: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 327 с.
- Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.
- Медведчук В. В. Громадянське суспільство: Український вибір: моногр. Київ: Логос, 2012. 567 с.
- Межі державної влади: моногр. дослідж. / О. І. Верник [та ін.]; за заг. ред. В. П. Самохвалова. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2001. 215 с.
- Минькович-Слободяник О. В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: моногр. Київ: Логос, 2012. 195 с.

- Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: моногр. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 399 с.
- Мотиль І. І. Основні внутрішні функції Української держави: моногр. Київ: Аванпост-прим, 2008. 184 с.
- Муромцев С. А. Образование права по учениям немецкой юриспруденции. URSS, 2016. 100 с.
- Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: моногр. Харків: Право, 2009. 600 с.
- Наливайко Л. Р., Беляева М. В. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади: моногр. Київ: Хай-Тек Прес, 2013. 316 с.
- Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Неурядові правозахисні організації України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 245 с.
- Нерсесянц В. С. Загальна теорія права і держави: підруч. для юрид. вуз. і фак. Москва: НОРМА ИНФРА, 2010. 552 с.
- Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права: практикум. Житомир: Полісся, 2004. 213 с.
- Новітнє вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. / В. Г. Ротань та ін.; відп. ред. В. Г. Ротань. Харків: Право, 2013. 751 с.
- Онищенко О. С. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: моногр. Київ: НБУВ, 2014. 258 с.
- Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.
- Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики: моногр. Київ: Європейський університет, 2009. 447 с.
- Онопенко П. В. Правоохоронні функції держави України: моногр. Київ: Варта, 2003. 128 с.
- Онупрієнко А. М. Місцеві органи влади в механізмі демократичної держави: теоретико-правовий аналіз: моногр. Харків: Крок, 2009. 300 с.
- Осауленко О. І. Загальна теорія держави та права: навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ: Істина, 2007. 336 с.
- Пендюра М. М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: О. С. Ліпкан, 2013. 302 с.
- Перевалов В. Д. Теория государства и права: учеб. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Юрайт, 2013. 428 с.
- Письменицький А. А., Слинко Д. В., Спаський А. С. Теорія держави та права: навч. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. 242 с.
- Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 215 с.
- Плавич В. П. Сучасна правотворчість: проблеми теорії і методології: [моногр.

- дослідж.]. Одеса: Астропринт, 2013. 274 с.
- Плавич В. Проблеми сучасного праворозуміння. Теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: моногр. Одеса: Астропринт, 2011. 228 с.
 - Погорілка В. Ф. Органи державної влади України: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. 592 с.
 - Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 384 с.
 - Правова доктрина України: у 5-ти т. / редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / [О. В. Петришин та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. 2013. 975 с.
 - Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції: моногр. / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2010. 384 с.
 - Правові системи сучасності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. 490 с.
 - Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: моногр. Харків: Право, 2012. 583 с.
 - Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 9-е вид., зі змін. Львів: Край, 2007. 188 с.
 - Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення: моногр. Харків. Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 380 с.
 - Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. Київ: Ін-т законодавства, 2013. 383 с.
 - Руденко О. М., Штурхецький С. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи: моногр. Острогоз: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. 328 с.
 - Рудик П. А. Основи теорії держави: навч. посіб. Київ: Алерта, 2013. 206 с.
 - Рябошапка Г. Х. Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави: моногр. Львів: Простір-М, 2012. 519 с.
 - Саннікова М. В. Декларація та акти декларативно-рекомендаційного характеру в системі джерел права: моногр. Харків: Друкарня Мадрид, 2014. 154 с.
 - Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика: моногр. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 410 с.
 - Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права: моногр. Харків: Яшма, 2007. 320 с.
 - Сєрьогін С. Г. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. Харків: Право, 2010. 272 с.
 - Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій): навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Ун-т «Україна», 2013. 197 с.
 - Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди:

- моногр. Харків: Право, 2014. 190 с.
- Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність; Алерта, 2014. 524 с.
 - Скірський І. В. Теорія держави та права: навч. посіб. Вінниця: [б. в.], 2006. 292 с.
 - Субботін В. М., Філонов О. В. та ін. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 327 с.
 - Сухонос В. В. Монархія як державна форма: історико-теоретичний та конституційно-правовий аспекти: моногр. Суми: Мрія-1, 2010. 368 с.
 - Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2005. 536 с.
 - Теорія держави і права в тестових завданнях: навч. посіб. / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 716 с.
 - Теорія держави і права: навч. посіб. / [С. К. Бостан та ін.]. Київ: Академія, 2013. 346 с.
 - Загальна теорія права: підручник / Кол. авторів; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
 - Теорія держави і права: практикум / О. М. Гришко, В. І. Риндюк, Ю. М. Рижук; за заг. ред. Ф. П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2013. 308 с.
 - Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях: навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, Р. З. Голобутовський, Е. В. Звягіна, І. С. Кузьміна, О. І. Наливайко, О. С. Чепік-Трегубенко; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2017. 316 с.
 - Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (Explanatory Terminological Dictionary on Constitutional law) / Кол. авт.; за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ: Хай-Тек Прес, 2016. 628 с.
 - Туркіна І. Є. Судова влада в системі державного управління: моногр. Харків: Апостроф, 2012. 201 с.
 - Хахуліна К. С., Малига В. А., Стаднік І. В. Теорія держави та права в схемах та визначеннях: навч. посіб. Донецьк: Донбас, 2011. 340 с.
 - Хрестоматія по теорії государства и права / под общ. ред. И. И. Лизиковой. 2-е изд. Москва: Проспект, 2009. 720 с.
 - Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід): моногр. Київ: Юридична думка, 2017. 363 с.
 - Шатіло В. А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід): моногр. Київ: Юридична думка, 2017. 363 с.
 - Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні: моногр. Реферат, 2007. 640 с.

- Шемшученка Ю. С. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи: моногр. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 656 с.
- Шемшученко Ю. С. Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: моногр. Київ: Юридична думка, 2013. 478 с.
- Шемшученко Ю. С. Правове забезпечення державного суверенітету України: моногр. Київ: Юридична думка, 2011. 298 с.
- Шестопалова Л. Теорія права та держави: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2012. 256 с.
- Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави: моногр. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.
- Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: моногр. Харків: Право, 2012. 454 с.
- Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов. 2-е. изд. Москва: ИНФРА-М, 1999. 367 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 1: А-Г. 672 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Том 2: Д-Й. 744 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Том 3: К-М. 792 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 4: Н-П. 720 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 5: П-С. 736 с.
- Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Том 6: Т-Я. 768 с.
- Юрій І. А. Інститут градоначальництва в системі державної влади на півдні Російської імперії (XIX – початок XX ст.): моногр. Одеса: Фенікс, 2013. 384 с.
- Ярошенко О. М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України: моногр. Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2006. 456 с.

Колектив авторів:

Наливайко Л.Р. — проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України;

Припутень Д.С. — професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Грицай І.О. — професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Ільков В.В. — професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Голобутовський Р.З. — доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Наливайко О.І. — науковий співробітник секретаріату Вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Обушко В.В. — старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Чепік-Трегубенко О.С. — доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

Навчальне видання

За загальною редакцією
НАЛИВАЙКО Лариси Романівни

**ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
В СХЕМАХ ТА ТАБЛИЦЯХ**

Керівник видавничих проектів Т. Ю. Чистякова

Формат 70x100/16. Підписано до друку 20.12.2019.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Обл.-вид. арк. 22,94. Ум. друк. арк.21.25.
Наклад 200 прим.

Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (067) 466-73-24
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.